

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİH

Halife'nin İhtişamı

*Bağdat'ın Altın Çağında
İslam ve Batı*

*Benson
Bobrick*

Halife'nin İhtişamı

Bağdat'ın Altın Çağında İslam ve Batı

HALİFE'NİN İHTİŞAMI

Bağdat'ın Altın Çağında İslam ve Batı

Orijinal adı: The Caliph's Splendor: Islam and the West in the Golden Age of Baghdad

© 2012 Benson Bobrick

Yazan: Benson Bobrick

İngilizce aslından çeviren: Neşenur Domaniç

Türkçe yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.

1. baskı / Ağustos 2016 / ISBN 978-605-09-3647-6

Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gencer

Kapak fotoğrafı: © Mondadori Portfolio / Getty Images

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi. A Blok Kat: 2

34310 Haramidere-İstanbul

Tel. (212) 412 17 00

Sertifika no: 12026

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantev.org>

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Halife'nin İhtişamı

Bağdat'ın Altın Çağında İslam ve Batı

Benson Bobrick

DOĞAN
KİTAP

Yıllardır yazdıklarımı destekleyen en önemli iki kişiye,
temsilcim Russel Galen ve
kıdemli editörüm Bob Bender'e,

İçindekiler

Kronoloji.....	11
I	15
1 / Minare ve kule	19
2 / Kader gecesi.....	34
3 / Şahlar şahı	47
4 / Bağdat.....	72
5 / Refah kültürü	85
6 / Endülüs.....	98
7 / Rum ateşi.....	106
8 / Lombardlar, Saksonlar ve zehirli bir taç.....	117
9 / “Demir Charles”	125
II	143
10 / En sıradan deve çobanı bile biliyordu	147
11 / Yüksekten düşenin canı daha çok yanar	153
12 / “Rum” ve Horasan	170
13 / Tus’un kırmızı toprağı	178
14 / Bağdat kuşatması	184
15 / Fetret devri.....	193
16 / “Oval, kare ve yuvarlak”	198
17 / “Çiçek kenti”	210
Sonsöz / Sarık ve külah	217
Teşekkür	227
Ek.....	229
Notlar	231
Kaynakça	245
İnternet kaynakları	254

Kronoloji

MÖ

y. 1700

Hem Yahudilerin hem de Arapların kendi ırklarının atası kabul ettiği İbrahim peygamber ile oğlu İsmail'in yaşadığı dönem.

y. 853

Bir Asur kitabesi tarihte Araplara ilişkin ilk yazılı kayda yer veriyor.

MS

70

Romalıların Kudüs'ü ele geçirmesi.

330

Konstantinopolis'in kurulması.

527-628

İranlılar ile Bizanslılar arasındaki aralıklı savaşlar.

y. 570

Hız. Muhammed'in doğuşu.

622

Hicret, Hız. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü, İslam döneminin başlangıcının işareti.

630

Hız. Muhammed ve taraftarlarının Mekke'yi alışı.

632

Hız. Muhammed'in vefatı. Ebubekir'in ilk halife seçilmesi.

633-647

Arapların Suriye, Irak, İran, Kuzey Afrika ve Mısır'ı fethi.

661

Dördüncü halife Hazreti Ali'nin Kûfe'de suikasta uğraması; Emevi halifeliğinin başlaması.

680

Kerbela katliamı.

691-694

Kudüs'te Mescid-i Aksa'nın inşa edilmesi.

710

Hindistan'ın en batısının İslam'ın doğu sınırı haline gelmesi.

711

Müslümanların Cebelitarık Boğazı'ndan İspanya'ya geçişi.

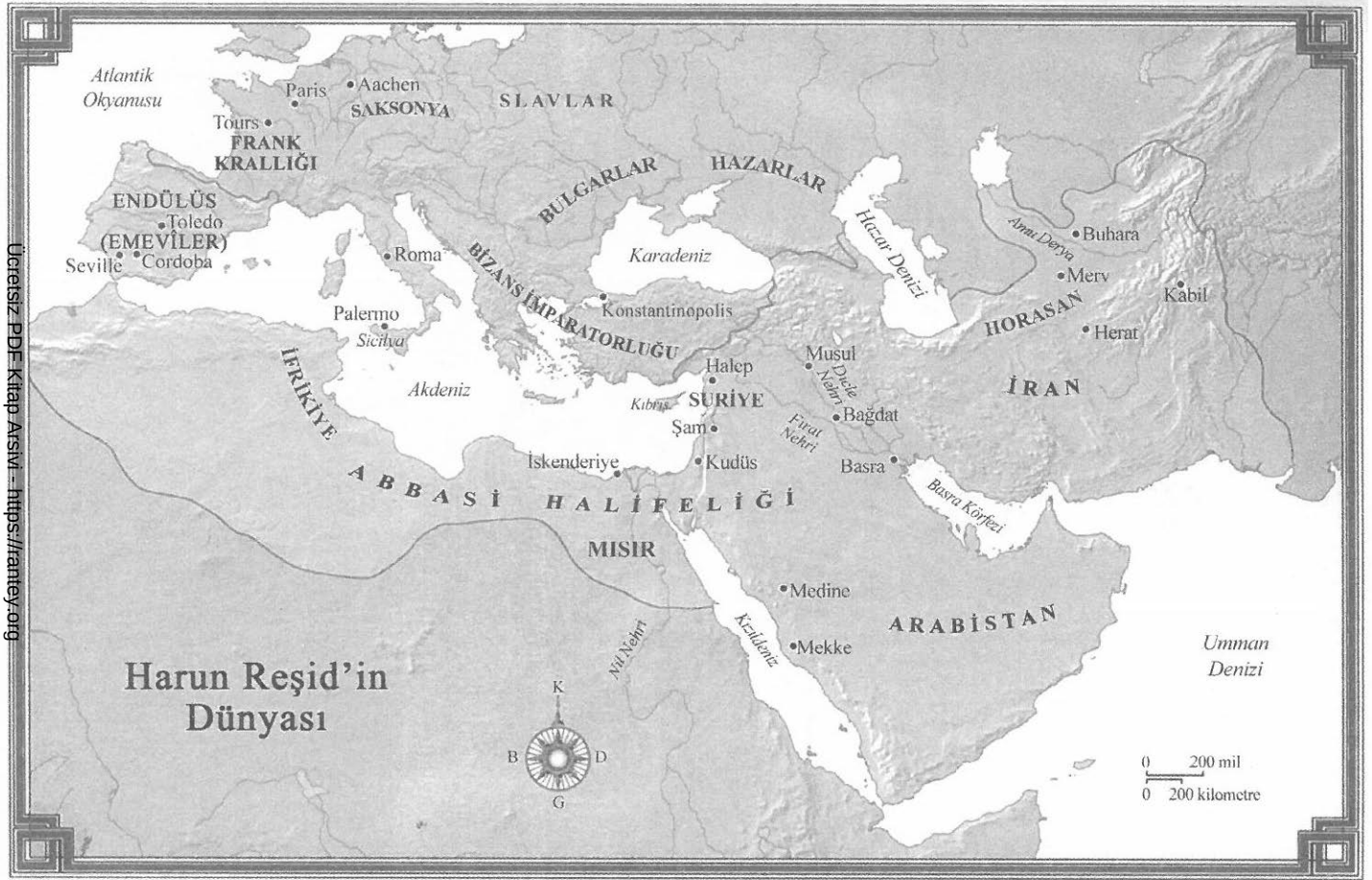
732

Arapların Fransa'yı istilasının Charles Martel tarafından Poitier'de (Puvaty) kontrol altına alınması.

742

Charlemagne'in Aachen'da doğması.

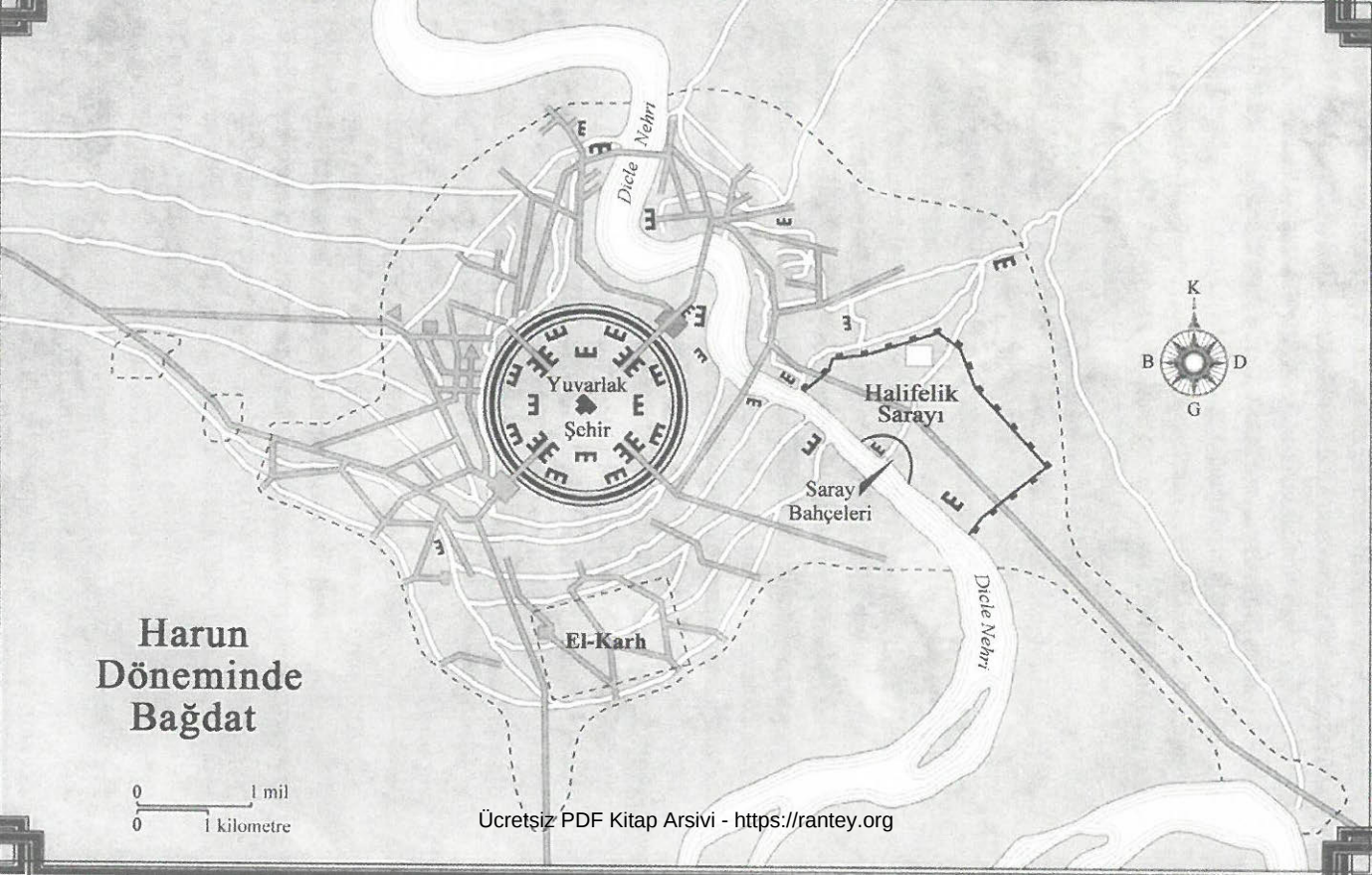
750	Abbasi halifeliğinin kurulması. Seffah'ın tahta çıkması.
754	Mansur'un tahta çıkması.
756	Bağımsız Kurtuba Emirliği'nin kurulması.
762	Bağdat'ın kurulması.
763	Harun Reşid'in doğması.
775	Mehdi'nin tahta çıkması.
778	Charlemagne'in İspanya seferine komuta etmesi.
780	Bizans İmparatoru IV. Leo'nun ölümü. Hâlâ çocuk olan VI. Konstantinos'un tahta çıkması ve annesi İrene'nin kral naibi olması.
785	Hadi'nin tahta çıkışı.
786	Harun Reşid'in tahta çıkışı.
797	VI. Konstantinos'un tahttan indirilmesi. İrene'nin imparatoriçe olması.
800	Charlemagne'in Roma'da Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giymesi.
802	İrene'nin tahttan indirilmesi. Nikeforos'un taç giymesi.
803	Bermekilerin düşüşü.
809	Harun Reşid'in ölümü. Emin'in tahta çıkışı. İç savaş.
813	Emin'in ölümü. Memun'un tahta çıkışı.
814	Charlemagne'in ölümü.
827	Müslümanların Sicilya fethinin başlaması.
833	Memun'un ölümü.
929	İspanya'da III. Abdurrahman'ın halife unvanını alması.
1000	Gazneli Mahmud'un Kuzey Hindistan'ı istila etmesi.
1061	Normanların Sicilya'da Messina'yı ele geçirmesi.
1085	Hristiyanların İspanya'da Toledo'yu ele geçirmesi.
1099	Haçlıların Kudüs'ü işgal etmesi.
1187	Selahaddin'in Haçlıları yenilgiye uğratması ve Kudüs'ü yeniden ele geçirmesi.
1258	Bağdat'ın Moğollar tarafından istila ve imha edilmesi. Halifeliğin sonu.

Harun Döneminde Bağdat

0 1 mil
0 1 kilometre

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

I

Dünya üzerinde izlediğimiz yolu
Güneşin gökyüzündeki yükselişiyile karşılaştırabiliriz.

Mesudî, Altın Bozkırlar

Minare ve kule

Bizans İmparatoru Herakleios 21 Mart 630'da birliklerinin başında, İsa'nın Gerçek Haç'ını dikmek için büyük Pers savaşlarından birinde Perslerden kısa süre önce geri aldığı Kudüs'e Altın Kapı'sından girdi. Mütevazı giysiler içinde Kutsal Kabir Kilisesi'nin yakınlarında atından indi ve yola yayan devam etti. Mutluluk gözyaşları döken binlerce Hristiyan önünde eğilmiş ve yoluna güzel kokulu otların serpiştirildiği halılar serilmişti. Bizans saray şairlerinden biri, "tüm evreni tarifsiz bir neşe kapladı"¹ diye yazdı. "Bu tüm Hristiyanlık için büyük bir zaferdi"² ve hâlâ Kilise takviminde "Haçın Yükseliş Bayramı" olarak işaretlidir. Ancak bunlar yaşandığı sırada, tarihin en tuhaf rastlantılarından biri olarak, Ürdün Nehri'nin ötesindeki bir imparatorluk karakolunun küçük bir Arap çetesinin saldırısına uğradığı haberi geldi. İmparator pek aldırış etmedi. Bununla birlikte, birkaç yıl içinde Filistin ve diğer birçok eyalet Roma egemenliğinden sonsuza kadar çıkacak, Pers İmparatorluğu parçalanacak ve dünya sahnesini ele geçirecek yeni bir inanç ve halk doğacaktı. 636'da, umursamadığı ilk Arap saldırısından tam altı yıl sonra, Herakleios'un muazzam birlikleri Suriye'deki Yarmuk Nehri'nin kıyılarında Halife Ömer'in kuvvetleri tarafından ezilecekti.

O günden beri, Yakın ve Ortadoğu'nun kuvvetleri Hristiyan gücünün gürleyişini "derin, sessiz bir küçümsemeyle"³ karşılamıştır.

* * *

İslam'ın yükselişi genellikle kervanlarıyla yağma yapmadıkları veya kabile kavgalarına girişmedikleri zamanlarda sürülerini güden çöl Arapları tarafından, Doğu Anadolu'da, Suriye'de gerçekleşmiş

gibi tasvir edilir. Bu kabileler İslam'ı kabul ettikten sonra bir araya geldi ve peygamberlerinin ölümünün ardından (rivayete göre) çadırlarını katlayıp onun yeni öğretisini dünyaya yaymak için kalabalıklar halinde çölden ayrıldı. Neredeyse bir gece içinde çarpıcı bir kültür sergileyip yenilmez bir askeri makine haline geldiler.

Batıda hâlâ popüler olan bu tuhaf tablo hem fazlasıyla acıklı hem de aşırı süslüdür. İslam antik dönemlerden beri ileri medeniyetlerin –Mısır, Babil, Pers Ülkesi ve Bizans– geliştiği bir bölgede doğmuştur. Arabistan bunların dışında kalmasına rağmen bu medeniyetler ardışık veya birleşik olarak Arabistan'ın manevi toprağını sulamıştı. Daha MÖ 853'te çiviyazısı tabletlerde piyade, süvari ve savaş arabalarına sahip tam teşekküllü Arap ordularına ait kayıtlar vardır. Ve Arapça sözlü şiir geleneği kudretli savaşları, hülyalı aşkları ve cennet vahalarını anlatan destansı dizelerle ışıldamaktadır. İmparatorluklar doğar, büyür, yıkılır ve MS 7. yüzyıla gelindiğinde bu büyük Arap orduları ve hizmet ettikleri hükümdarlıklar çoktan dağılmıştı. Fakat canlı inanç akımları ile kültürün birbirlerine yaklaştığı bölgedeki dinamik dönüşüm devam ediyordu.

Hazreti Muhammed bu topraklarda doğdu.

MS 570 civarında Kızıldeniz kıyılarında Arabistan'ın Mekke kentinde doğan Muhammed bir tüccarın oğluydu ve seçkin bir Arap kabilesi olan Kureyş kabilesine mensuptu. Erken yaşta yetim kaldı ve amcaları tarafından büyütüldü, zengin bir tüccarın (kendisinden yaşça çok büyük olan) dul eşiyle evlendi, dört kızı ve iki oğlu oldu, babasının izinden giderek ticaret hayatına atıldı.

Muhammed dünya işleriyle ilgili olmasına rağmen dindar bir adamdı, bütün gecelerini Mekke yakınlarındaki Hira Dağı'nda tefekkürle dalarak geçirirdi ve 620 yılında bir gün orada kendisine Cebrail adlı meleğin görüldüğünü ve Araplar arasında tek, doğru Tanrı'yı yayması için teşvik ettiğini söyledi. Diğer Arap peygamberler gibi kafiyeli bir nesir kullanıyordu ama vahiyleri kesin biçimde tek tanrıcıydı ve bu onu diğerlerinden ayırıyordu.

Çoğu Arap doğanın güçlerine tapınıyordu ve Mekke'deki merkezi pagan inancı bir göktaşı etrafında dönüyordu. Bu, Kâbe adı verilen küp şeklindeki bir mabede yerleştirilmiş olan ünlü Kara Taş'tı. Muhammed çok tanrılı putperestliği (Kâbe'de en az 150 put bulunuyordu) ve kız çocuklarının canlı canlı gömülmesi gibi barbarca uygulamaları yasakladı. Henüz Arapçaya (bildiği tek dil buydu) tercüme edilmemiş olan Yahudi veya Hristiyan kutsal kitapları hakkında doğrudan bilgi sahibi olmamasına rağmen Yahudi ve Hı-

ristiyanlarla hem kervanla yaptığı yolculuklarda hem de Mekke'de karşılaşmış ve onlara sorular sormuştu; ve dini anlayışı bu inançlardan edindiği fikirlerden derin biçimde etkilenmişti. Onların öğreti ve geleneklerini kavrayışı, muğlak olmasına rağmen içtendi ve kendisine İbrahim'in Musevi ve Hristiyanların ihanet ettiğini düşündüğü kadim inancını yeniden yürürlüğe koymak üzere Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir din reformcusu rolü biçti.

Aslında Muhammed asla yeni bir dinin kurucusu olduğunu iddia etmedi, o yalnızca halkını Kıyamet Günü'nün geleceği konusunda uyarmak için kutsal, ancak beklenmedik bir çağrı yapan biriydi. Kendisini son peygamber olarak görüyordu. Fakat Mekke'li seçkinler inançlarına yönelik saldırıya ve bunun Arapların Kâbe'ye yaptığı yıllık hac ziyaretlerinden elde ettikleri kârları riske atmasına içerlediler. Muhammed'in öğretisi başlangıçta toplumun geniş kesimleri tarafından düşmanlıkla karşılanıp küçümsendi ve onu 622'de Mekke'den kaçıp Medine'nin kuzeyindeki bir kasabaya yerleşmek zorunda bıraktı. Bu yıl Hicret yılı olarak anılmaya başlandı. Müslüman takviminde 622 birinci yıl olarak yer alır. Müslüman takviminde her şey, tıpkı Hristiyanların kendi takvimlerini (geriye ve ileriye doğru) İsa'nın doğduğu varsayılan tarihe dayandırması gibi, bu tarihten itibaren başlar. Muhammed Mekke'de küçük bir cemaatin küçümsenen vaizi iken Medine'de, yükselişine temel oluşturan güçlü bir grubun lideri haline geldi. Mültecilerden oluşan küçük cemaatinin kanun koyucusu olarak hareket etmeye başladı, yeni müminler kazandı, kendisine hakaret edenleri uzaklaştırdı veya ortadan kaldırdı ve teokratik bir şehir devleti kurdu. 622 ila 628 arasında taraftarlarıyla Mekkeliler arasında çeşitli çatışmalar yaşandı, fakat 630 yılına gelindiğinde üstünlüğü ele geçirmişti. Mekke alınmış ve Bahreyn, Umman ve Güney Arabistan gibi uzak yerlerden Araplar onun saflarına katılmıştı. Arap kabileleri uzun süredir bölgede değişken bir güç olmasına rağmen, Muhammed onları tek bir konfederasyon altında birleştirmeyi ve aralarındaki kıskançlık ve anlaşmazlıkları bir yana bırakmaya ikna etmeyi başardı.

Onları birleştiren bağ yalnızca Muhammed'in karizması değil, aynı zamanda yeni keşfettikleri İslam inancıydı. "İslam", "Tanrı'nın iradesine teslimiyet" veya "boyun eğme" anlamına gelir. Dolayısıyla İslam'a inanan biri "kendisini teslim eden" anlamında "Müslüman"dır. İslam'ın basit amentüsü şöyledir: "Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed O'nun Peygamberidir." Öğretisinin esasları Allah'a ve O'nun meleklerine, Muham-

med aracılığıyla insanlığa açıklanan kutsal kitabı Kuran'a ("ezbere okumak" anlamına gelir) ve insanın dünyada yaptıkları doğrultusunda nihai Kıyamet veya Hükme duyulan inançtır. İnananların yükümlülükleri de aynı ölçüde sade ve doğrudandır. Zekât vermeyi, yüzünü Mekke'ye dönerek günde beş vakit namaz kılmayı, Müslüman yılının dokuzuncu ayı olan Ramazan ayında oruç tutmayı ve İslam'ın geçmişte putperestlerin elinden aldığı Mekke'ye hacca gitmeyi içerir. Müslümanlar domuz eti yemekten ve şarap içmekten kaçınır, evliliği medeni bir tören kabul eder ve ölümlerini gömerler. Koyu Müslümanlar hiçbir kutsal figürün resim şeklinde tasvirine izin vermez ve ibadetleri sırasında hiçbir din adamı veya vaiz, kişinin ruhu ile Allah arasına giremez. İnananların her cuma birlikte ibadet ettiği camiler sütunlarla çevrili açık bir avludur ve Kuran metinlerinin saklandığı süsten arınmış bir yerdir. Mekke'ye dönük bir mihrabı, minberi ve müezzinin ibadete davet için ezan okuduğu bir minaresi vardır.

Muhammed de İsa gibi hiçbir şey yazmamış olmasına rağmen, zaman içinde öğretisine ilişkin dağınık elyazmaları ölümünden sonra düzenlendi ve sözlü anlatımlarıyla karşılaştırıldı. Uzun süren bir düzenleme süreciyle (Yeni Ahit'in düzenlenmesine oldukça benzer biçimde) Kuran'ın kanonik bir versiyonu ortaya çıktı. Kutsal metne zaman içinde Muhammed'in hadis diye bilinen açıklama ve edimlerinden oluşan hacimli bir hülasa eklendi. Bunlar Müslüman Talmud'u gibi işlev gördü ve "toplumu peygamberin kuralları ve insanın doğru yaşamasının en ince ayrıntısını kapsayan örneklerle donattı."⁴ Bunlar aynı zamanda Müslümanları ahlakça yükselten anekdotlar, meseller ve deyişlerden oluşan ansiklopedik bir kaynak sundu.

Muhammed 632 yılında hacca gittiği Mekke'den dönerken öldü ve liderlik başlangıçta seçimle dini değil dünyevi mirasını devralan bir dizi halifeye veya "halef"e geçti: Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Hanedanlık oluşturmadan yöneten bu ilk dört halife bazen ortodoks halifeler olarak adlandırılır ve ilk fetihler onların döneminde –yenilmez generalleri Halid bin Velid ("İslam'ın kılıcı") komutasında– yapılmıştır.

Ancak İslam başından beri bir "din savaşçısı" olmuştur. Muhammed döneminde bile (komutasında olmasa da) Müslüman çeteler Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarına akınlar düzenlemiştir. Muhammed'in ölümünü izleyen iki yıl içinde kazandıkları zaferler Müslümanları Kaldea'ya (güney Irak) getirmiş, Hira şehrini ve 634'teki Yarmuk Savaşı ile Suriye'yi kazandırmıştır. Şam 635'te, An-

takya ve Kudüs 636'da ve Kayseri 638'de fethedilmiştir. Kaldea'nın başşehri Seleukia-Ktesifon (Selevkos-Tizpon) 637'de alınmış, Mezopotamya'ya boyun eğdirilmiş, Basra ve Kûfe şehirleri kurulmuş ve İran'ın bir kısmı 638-40 arasında ilhak edilmiştir. O tarihte çoğunluğu Hristiyan olan Mısır 641'de fethedilmiştir. 642'deki tavin edici Nihavend Savaşı İran'daki Sasani hanedanlığını sona erdiren tüm İran'ın Müslümanların eline geçmesini sağlamıştır.

Koşullar Müslümanların ilerlemesinden yana olmuştur. Bizans ve Pers imparatorlukları (Otuz Yıl Savaşları'nda birbirlerine karşı durmaksızın savaştıklarından) savaşmaktan yorgun düşerken Suriye, Filistin ve Mezopotamya'nın Sami halkları Araplara, Bizans veya Pers efendilerinden daha fazla benziyordu. Bizanslılar ve Persler tebaalarından çok yüksek vergiler de alıyordu ve Mısırlı Hristiyanlardan Doğu Ortodoks inancını benimseyenlerle Kiptiler arasında dini bir hizipleşme mevcuttu. Yunan medeniyetinin merkezlerinden –örneğin Mısır'da İskenderiye ve Filistin'de Kudüs– direniş olduysa da, 660 yılına gelindiğinde, Muhammed'in ölümünden yaklaşık otuz yıl sonra, İslam eski Roma İmparatorluğu kadar bir alana yayılmıştı.

Fetihler yine de devam etti. Müslüman birlikler İran üzerinden Ceyhun nehrine ilerledi ve Buhara, Hucend, Fergana, Semerkand ve ötesindeki topraklara uzandı. 8. yüzyıl başlarken İslam kuvvetleri Kaşgar'da Çin sınırlarına ulaştılar ve burada Çinlilerle bir anlaşma imzaladılar. Bütün bunlar Müslümanların Batı'daki kazanımlarıyla uyum içinde gerçekleşti. 647'ye gelindiğinde Berberi Sahili ve vahşi Berberi halkı (pek boyun eğdirilmiş olmasa da) Kartaca kapılarına kadar boyunduruk altına alınmıştı. 670'te Kayrevan ele geçirildi ve 693'te Araplar Atlantik sahillerine yaklaşırken Kartaca alındı. 710'da Tanca'dan İspanya'ya geçtiler, 712'ye gelindiğinde Toledo dahil tüm Got Krallığı'nı almışlardı; 725'te ise Güney Fransa'ya doğru ilerlediler. Sonunda Araplara o tarihte Frankların kralı olan Charles Martel tarafından 732'de Pireneler'in eteklerinde yapılan Puvatya Savaşı'nda set çekildi, fakat Müslümanlar Narbonne'u bırakmadı; Provence'a hücum etti, Korsika ve Sardinya'yı yağmaladı, Ermenistan'ı işgal etti, Kıbrıs'ı (649) ilhak etti ve 670'ten itibaren Konstantinopolis'i aralıklarla kuşatma altında tuttu. Aynı zamanda doğuya doğru Afganistan'a ve Hindistan'ın Sind diye bilinen batı kısmına baskı yapmaya devam etti.

Hindistan bilinmeyen bir yer değildi. Arap fetihlerinden önce bile İran Körfezi'nden doğuya doğru sahilden yapılacak bir yolculuğun kendilerini İndus nehrinin ağzına getireceğini ve daha ile-

ri gittiklerinde veya yılın belirli mevsimlerinde akıntıya kapıldıklarında musonların onları Hindistan'ın güneybatı sahiline sürükleyeceğini öğrenmişlerdi. Sahilde ticaret yapan denizciler bu nedenle Hindistan'ın batı limanlarını biliyordu ve muhtelif Arap tüccarlar Şiraz ve Hürmüz'den buraya yelken açmış veya Umman limanlarından geçmişti. Geri döndüklerinde burayı, "servetin, lüksün, altın ile elmasın, mücevherlerle süslü putların ve muhteşem dini ayınlerin toprakları"⁵ diye tarif etmişlerdi.

Ömer'in halifeliliği sırasında yapılan seferlerden birinde Bombay yakınlarındaki toprakları ele geçirmek için başarısız bir girişimde bulunulmuştu. 644'teki bir diğer seferde rota Thar çölüne sapmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak, altmış yıl sonra batı sahili açıklarında Seylan kralından Irak'ın Arap valisi El Haccah bin Yusuf'a giden Müslüman kadınları taşıyan sekiz gemiye saldırı düzenlenip yağmalandı. Halife tazminat talep etti, fakat hükümdar korsanların kendi kontrolü altında olmadığını söyleyerek tazminat vermeyi reddetti.

Bu olay 711'de veliaht Muhammed bin Kasım komutasında üçüncü seferin başlatılmasına yol açtı. Soylu ve atılgan yakışıklı bir genç adam olan kumandan sefere 12.000 kişilik bir süvari gücü (6.000'i develerin, 6.000'i Suriye atlarının üzerinde) ve büyük bir teçhizat kafilesiyle başladı. Aynı zamanda kendisine deniz yoluyla gönderilen muazzam bir fırlatma rampası veya -siperlerin içine büyük taşlar fırlatmak üzere tasarlanmış- mancınığın da bulunduğu zamanının en iyi ağır silahlarına sahipti. Muhammed bin Kasım'a sürekli katılan yedek güçlerle sonunda 50.000 kişilik bir ordusu oldu. Müslüman bir tarih kayıtcısına göre, "İğne ipliğe varıncaya kadar isteyebileceği her şeye"⁶ sahipti.

Kasım, Debal'deki Hindu limanını kuşattı ve şehre saldırdı. Ana Hindu ordusu İndus Nehri'nde geri çekildi ve Kasım peşlerine düştü. Kasım, kralları Dahir öncülüğünde zırhlı savaş fillerine binmiş Hindu reislerinden oluşan azametli gücü ilk kez İndus'un batı kıyısında gördü. Rawar'da yapılan savaş çok acımasızdı. Dahir cesurca savaştıysa da öldürüldü. Kasım, Rawar'dan İndus'a kadar ilerledi. Sonraki yıllarda Hindistan'da iki ayrı Müslüman krallık kuruldu -biri Mansura'da veya aslında Sind'de (İndus üzerinde Aror'a kadar olan bölge), diğeri Multan'daydı. Bu durum üç yüzyıl boyunca da değişmedi. Müslümanlar buralara yerleştiler, daha doğuya gitmek için hiçbir girişimde bulunmadılar ve genel olarak Hindu tebaaları ve komşu Hindu devletleriyle dostça yaşadılar. Kuzey Pencap'ta Arap egemenliğinin sınırları güçlü Hindu

krallığı Kaşmir ile doğuda her karış toprak için mücadeleye hazır Rajput adlı askeri kast tarafından çizilmişti.

O tarihe gelindiğinde, İslam Atlantik'ten İndus'a ve Aral Denizi'nden Nil'in çağlayanlarına kadar fethettiği geniş alanda, üç kıtaya yayılmıştı. Büyük savaşlarının çoğu –Yarmuk, Yamama, İskenderiye, Nihavend, Mekke, Kadisiye, vb– İslam tarihinde Batı'daki Agincourt, Yorktown, Waterloo ve Gettysburg savaşları ile aynı güç ve duyguyu çağrıştırır. Bir yazarın söylediği gibi, “aynı milletten olmanın mağrur duygusu ve ateşli inançlarıyla güçlenen cesaret ve gayretleri”⁷ Arapların gittikleri her yerde başarılı olmasına yardım etmiştir. Araplar İslam'ı kabul ettikten sonra dünyayı fetheden bir ulus haline gelmiş ve Muhammed'in ölümünden sonraki yüzyılda Seyhun kıyıları tıpkı Atlantik sahilleri gibi “Allahu Ekber” sesleriyle çınlamıştır.

O tarihlerde Batı Karanlık Çağlar'a gömülmüştü. Müezzinin sesinin bir gün, öne sürüldüğü gibi, Paris, Londra veya Roma'da çınlamayacağını kim kesinlikle söyleyebilirdi ki?

Arapların kabile baskınları dışında her türlü askeri gelenekten yoksun oldukları (örneğin kaleler içindeki şehirleri kuşatmak konusunda hiçbir tecrübeye sahip olmadıkları) zaman zaman söylene de, ilk kullandıkları ürkütücü taktikler “çöl gücü”ne dayanıyordu; aslında Arabistan bir “kum denizi” olduğu için bu bir tür deniz gücüydü.⁸ Daha sonra modern denizci uluslarla (ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'daki tank birlikleriyle) aynı saldırı ilkelerini benimseyen Araplar birdenbire ortaya çıkıp aniden saldırıyor –doğuda İran'a, batıda Mısır'a, kuzeyde Suriye ve Irak'a– ve geldikleri kumların arasında gözden kayboluyorlardı.

Ancak fetihler arttıkça askerler de dönüşüm geçirdi ve çok daha sonraki Müslüman ordularının giyim ve silahlanma tarzları Pers veya Bizans ordularından farklı değildi. Hareket kabiliyetini kaybetmeyecek ölçüde demir kılıflara girdiler (miğferler, demir göğüslükler, savaş zırhları), aynı silahları kullandılar (ok ve yay, mızrak, kargı, kılıç ve savaş baltası), gerekli oldukça hareketli birimler veya sabit sıralar oluşturdular; savaş alanına (savurma kışı veya bükülü iplerle çalışan) hafif ve ağır toplar çıkardılar ve kalelerle şehirleri kuşatmak için merdivenler, koçbaşları ve fırlatma rampaları kullandılar. 800'lere gelindiğinde Müslüman orduları saflarına ateşli oklar fırlatan okçulardan veya “neftyağı ateşçileri”nden⁹ oluşan birlikler de eklemeye başladı. Bu seçkin birlikler ateşe verdikleri bina ve kalelere girmelerini mümkün kılan ateşe dayanıklı kıyafetler giyiyordu.

Müslümanların coşkusu, askeri maharet ve becerilerinin ötesinde dünyevi arzuyla karışık hararetli inançlarından kaynaklanıyordu. Kıyımından kurtulanların payına muazzam ganimetler, esir alınan bakireler, mal mülk ve halkın takdiri, ölenlerin payına ise şahadet mutluluğu düşüyordu. Müslüman savaşçılar şimdi olduğu gibi o tarihte de cennette kara gözlü bakirelerin yani hurilerin sabırsızca onları beklediğine inanıyordu.

Maddiyatla maneviyatın, inançla ganimetin, cennete adanma ve “ölüm sancıları içindeyken bile duyulan seks tutkusunun”¹⁰ böylesine kışkırtıcı bir karışımıyla coşan bir ordu kolayca yenilemezdi. Düşmanları ne kadar ateşli olsa da (veya kendilerini öyle zannetse de), savaş şiddetlendiğinde genellikle Müslümanlara kıyasla gönülsüzdü. Yarmuk Savaşı’nda 40.000 Arap 140.000 Bizanslıyı ezdi, İspanya’nın fethinde Batı’daki Müslümanlara verilen adla 25.000 Saraken 90.000 Got’u yok etti.

Muazzam büyüklükteki yeni Arap imparatorluğunun yönetiminde genel otorite Arap kumandanların, sivil yönetim yerel hükümdarların elindeydi. Tebaayı oluşturan çoğu topluluğun eskiden geçerli olan kurallarla yaşamaya devam etmesine izin veriliyordu. Müslümanlar fethedilen topraklarda alınan vergilerden muaf olduğundan ve Müslüman olmayanların din değiştirmesi gelirleri azaltacağından, bu fiilen desteklenmiyordu. Elbette Arap olan ve olmayan halklar arasındaki toplumsal ve ırksal engeller zaman içinde kaybolmaya başladı. Arap askeri karakolları büyüyerek kasabalara dönüştü; memleketlerinden çok uzakta olan Araplar buralarda toprak edindi. Müslümanlara Müslüman olmayan kadınlarla evlenme izni veriliyordu. Bu eşitleme sürecinin dönüştürücü bir etkisi vardı. İslam bahşettiği sosyal statü ve ekonomik özgürlük nedeniyle yabancılara daha cazip görünmeye başladı. Çeşitliliğin artması da –fethedilen halklar efendilerini eğittikçe– Arapların bilgilerini çeşitlendirdi. Bu bilim ve sanatın bütün dallarında gerçekleşti. Örneğin, mimaride yazlık saraylar Greko-Suriye ve Pers tarzlarının karışımıyla dekore edildi ve bu da cami mimarisinin gelişimini etkiledi. 691’de Abdülmelik tarafından Kudüs’te yaptırılan Mescid-i Aksa Müslüman ibadethanesi olmasına rağmen geometrik planı ve görünüşü Zeytin Dağı’ndaki Göğe Yükseliş Kilisesi’ne ve Suriye ile Filistin’de benzer yapıdaki diğer kiliselere dayanmaktadır. İçi ve dışı tıpkı Şam’da 708’de inşa edilen Ulu Cami gibi Bizans tarzıdır (Bizans mozaikleri İran çinileriyle değiştirilinceye kadar). Müslümanlar yasal düzenlemele-

rini genişlettikçe Müslüman teolojisi ve hukuku gibi kutsal alanlar bile etkilenmiştir. Bu kurallar esas olarak dini olmasına rağmen, vergilendirme, ticaret, finans ve diğer alanlarla ilişkili mevzuat mevcut Bizans uygulamalarını ve bazen Talmud veya haham kaynaklı düşünceleri yansıtmaktaydı.

Halifelik kapsayıcılığı ve intibak kabiliyeti sayesinde giderek güçlenmiştir.

Ancak bir ters akıntı bütün bu kazanımlardan üstün gelmiştir. İslam'ın muazzam kubbesi içinde, en büyük zaferler kazanıldığında bile, Roma İmparatorluğu'nun en karanlık günlerindeki gibi olmayacak entrika, ihanet, ahlaksızlık ve şiddet vardı.

Muhammed'in harmanisini miras bırakacağı bir oğlu olmadan 632'de aniden ölmesi Müslüman toplumunu kargaşaya itmişti. Peygamberin saygıdeğer kayınpederi Ebubekir'in halife seçilmesiyle şiddetli bir kopuşun önü alınmış oldu. Ebubekir doğal nedenlerle öldü (üşütmeden kaynaklanan zatürreeden). Fakat ikinci halife Ömer on yıllık başarılı egemenliğinin ardından Medine'de bir şafak vakti cemaate namaz kıldırıldığı sırada bir suikastçi tarafından katledildi. Üçüncü halife Osman öfkeli bir kalabalık tarafından sakat bırakıldı. Dördüncü halife Ali de aynı ölçüde vahşi bir akıbetle uğrayacaktı.

Osman'ın 658'de ölmesinden sonra yerine kimin geçeceği tartışma konusu oldu: Muhammed'in kuzeni ve damadı Ali ile Suriye valisi ve Osman'ın akrabası Muaviye arasında. Yaşlı Müslümanlar önce Muhammed'in yaşayan tek çocuğu Fatma'nın kocası olan Ali'ye yöneldiler. Aslında Ali, Muhammed'in en yakın erkek akrabası olmasına ve bu ona "ilahi bir hak" veriyormuş gibi görünmesine rağmen, önceki üç seçimde es geçilmişti ve bu da birçok kişiyi öfkeliyordu. Herkes "ilahi hak" meselesinde hemfikir değildi ve bunun ardından ortaya çıkan kaçınılmaz mücadeleye İslam'ın Sünni ve Şii mezhepleri arasında devam eden bölünmenin başlangıcına işaret ediyordu. Şiiler Ali'nin yandaşlarıydı. Onlara göre yalnızca doğrudan peygamber soyundan gelen biri devlet başkanı olabilirdi. Sünniler, Muaviye taraftarlarıyla başlayarak Müslüman toplumunun en yetkin kişinin halife seçilmesi doğrultusundaki âdetini (sünnet) savundular. Sünnilerin gözünde halife peygamberin manevi gücünü değil, siyasi ve idari yetkisini miras almıştı. Şii "imam" ise, tam tersine, Allah'ın takdir ettiği, peygamberin tüm yetkilerini miras alan bir halifeydi.

İki taraf arasında iki önemli savaştan sonra Muaviye'nin birliği mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takarak ateşkes istedi.

Halifelik yaşlıların hakemliğine verildi ama sonunda kazanan taraf Sünniler oldu. 22 Ocak 661'de Ali Kûfe'de bir camiye girerken Sünni bir fanatik beynine zehirli bir hançer sapladı. Mısır valisinden büyük destek alan Muaviye barış istedi, yaşlı Arapların çoğundan bağlılık sözü aldı ve halifeliği üstlendi. Şam'daki Emevi hanedanı böyle başladı. Muaviye'nin yirmi yıllık sert hükümranlığından sonra halifelik müessesesi kendi hanedanından gelenlere miras kaldı. Sırayla on dört Emevi halife saltanat sürecek ve İslam'a yüz yıl boyunca yön verecekti. Suriye başkenti Şam ile imparatorluğun hem ağırlık hem de askeri aktarma merkezi haline geldi.

Emeviler döneminde fetih yürüyüşü devam etti, Doğu Akdeniz'de donanma üstünlüğü kuruldu ve bazı idari yenilikler yapıldı –imparatorluk çapında bir posta sistemi kuruldu (bu, at ve deve-lerin kullanıldığı bir “atlı posta sistemi”ydi); Arap parası standart hale getirildi, Arapça devletin resmi dili oldu –imparatorluğun bütünlüğünün korunmasına yardım etti. Yine de, Şiilerin galeyanları, Mekke ve Medine'deki isyanlar, Basra'daki kargaşa, İran'da artan düşmanlık ve eski kabile husumetlerinin yeniden nüksetmesi Emevi egemenliğini sarstı.

Ali'nin ikinci oğlu, peygamberin torunu Hüseyin 681'de başarısız bir isyan çıkarttı. Savaşta ölmesi ve sonrasında ölüsüne saygısızlık edilmesi onu şehit mertebesine yükseltti. “Hüseyin'in intikamı”¹¹ Şiilerin ölüm yıldönümünü bir yas ve öfke günü olarak andığı Bağdat caddelerinde bugüne kadar çınlayagelmıştır. Hüseyin'in 12 Ekim 681'de şehit düştüğü Kerbela şehri “neredeyse Mekke ve Medine kadar kutsal”¹² bir yer haline gelmiş, mezarı Necef'teki Ali'nin mezarı gibi kutsal bir mabede dönüşmüştür.

Son tahlilde Emevi iktidarının altını iki sorun oymuştur: Askeri gücün dayandığı Arap kabile sisteminin çürümesi ve İran'daki kötü yönetimi nedeniyle hükümete karşı duyulan hoşnutsuzluk. Şam halifelerini “Allahsız gaspçılar”¹³ ilan eden Şiiler Emevilerin neredeyse köle bir devlete indirgediği İranlılar tarafından desteklenmiştir; her iki güç de Emevi rejimine karşı çıkan peygamberin amcası Abbas'ın soyundan gelen Abbasiler tarafından birleştirilmiştir.

Bir yıl içinde (743-44) dört Emevi halifesi iktidara gelip gitmiştir. Bu arada İran'daki Şiiler “yurtseverlikleri Arap egemenliğince sarsılan herkesi” isyan etmeye çağırılmış ve “Emevilerin Allah'a saygısız ve kötü olduklarını söyleyerek inananların fanatizmini alevlendirmek için propagandalarını saltanat süren hükümdarların ahlaksızlık öyküleriyle süslemişlerdir.”

Abbasiler 747'de, isyancı gruplardan geniş bir koalisyon oluş-

turduktan sonra isyan bayrağını açtılar. Azat edilmiş İranlı bir köle olan Ebu Müslim'in komutasındaki birlikleri Güney İran ve Irak'ı ele geçirerek (amblemli olan) kara bir bayrak altında Emevileri Kûfe'den Horasan'a sürdü. Sonunda, can alıcı Musul – MÖ 331'de Büyük İskender'in Pers Kralı Darius'u bozguna uğrattığı yerin yakınları– savaşında Abbasiler egemenliği ele geçirdiler. Son Emevi II. Mervan kaçtığı Mısır'da yakalanarak öldürüldü ve dili bir kediye yedirildi.

Halifeliğin etnik karakteri değişmeye başladı. Emevi egemenliği saf Araplardan oluşuyor ve devletin en üst yönetim kademelerine yalnızca hem annesi hem de babası Arap olanlar kabul ediliyordu. Yeni rejimde sarayda yalnızca yarı Araplar değil, İranlılar ve diğerleri de boy gösterecekti.

İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas'ın egemenliği tüm Emevi hanedanının korkunç biçimde katledilmesiyle başladı. Halife “kan dö-kücü” anlamına gelen “Seffah” adını aldı ve korkunç bir söylen-tiye göre zafer kutlamalarını bir masa örtüsü gibi ağır bir halıyla kapladığı, cesetlerle dolu bir alanda yaptı. Emevi halifelerin mezarları yağmalandı, yakılan kemikleri havaya savruldu. (Kaçabilen tek Emevi Abdürrahman adlı on dokuz yaşında bir veliahttı, Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya kaçarak bağımsız Mağribi hükümdarlığını kurdu.)

Bu korkunç başlangıca rağmen –daha sonra iyi yönetim durumu düzeltmelerine yardım edecekti– Abbasi egemenliği beş yüzyıl boyunca otuz yedi halifeyle sürdürülecekti. Bu istikrarın zemi-ni 754'te Abbas'ın yerine uzun yüzlü, esmer, düz saçlı ve ince sa-kallı, uzun boylu, zayıf bir adam olan kardeşi Ebu Cafer Abdullah el-Mansur (“Muzaffer”) geçtiğinde hazırlandı.

Başlangıçta bir iç savaş çıkacakmış gibi göründü. Suriye birlik-leriyle Anadolu sınırında ordugâh kuran amcası, Mansur'un tahta geçmesine karşı çıkmış ve Mansur'un tacını kazanması için beş ay savaşması gerekmişti. Ebu Müslim Mansur'un haklarını savun-ma mücadelesine öncülük etmesine rağmen, Mansur onu kendi egemenliğine karşı çıkarılan Suriye isyanını bastırmakta kullan-dıktan sonra cesur kumandanını uygunsuz davranışlar içinde ol-duğu bahanesiyle Şubat 755'te öldürterek Suriyelilerin sevgisini kazandı. Ardından üst düzey devlet görevlerine Suriyeli asilleri getirdi ve önemli görevlere Suriye ordu birliklerine mensup kişi-leri seçti. Aynı zamanda, Ebu Müslim'in Horasan'daki önde gelen destekçilerini arazi tahsisleri, hediyeler ve cömert vergi teşvikle-ri aracılığıyla saltanatına bağlamak için yeniden adım attı.

Edom çöllerinde doğup büyüyen Mansur tutumlu, enerjik, basiretli, akıllı ve örnek bir hükümdar olduğunu zaman içinde kanıtladı. İslam ile Bizans egemenliğinden geriye kalan güçler arasında uzun süredir devam eden yıkıcı sınır savaşına devam etmesine rağmen, kendi karakollarını yeni tahkimatla geliştirdi, Ermenistan ve Kilikya'daki kaleleri onardı ve Suriye sahillerindeki denizci kasabalarına sahil koruma üsleri inşa etti. Güney Rusya'daki Hazarlar Kafkaslar'ın güneyindeki toprakları işgal edip Tiflis'i alınca, bu tür yağmacılığı önlemeye yemin etti ve Bakû'nün kü-kürt kaynaklarına kadar uzanan toprakları ele geçirdi.

Mansur'un istihbarat örgütü uzak bölgelere kadar uzanıyor ve toplumsal kargaşadan incir fiyatlarına kadar her şeyi kayıt altına alıyor, böylece Mansur'un işlerinin idaresinde her şeyi bilen biri gibi görünmesini sağlıyordu. Mansur şafak vakti uyanıyor, akşam namazına kadar çalışıyor, çok kısa dinlenme araları veriyordu. Veliaht oğluna ihtiyatlı olmayı tembihliyordu: "Bugünün işini yarına bırakma ve devlet işleriyle bizzat ilgilen. Çok uyuma, baban halife oluncaya kadar uyumadı. Gözlerinden uyku aktığında bile ruhu uyanık kaldı."¹⁴ Tutumluluğuyla ün yapan ve Ebu el Duvanek ("Bozuk Para Babası") takma adıyla anılan Mansur vergi tahsildarlarını bir şahin gibi izliyor ve yapılan büyük harcamaların bile hesabının verildiğinden emin olmak istiyordu. Bir keresinde, "Parası olmayanın adamı olmaz" demişti. "Ve adamı olmayan düşmanlarının büyümesini seyreder."¹⁵

Mansur'un gayretlerinin semeresini halefleri topladı ve ülke uzun süren refahını büyük ölçüde onun başarılarına borçluydu.

Fakat Mansur en çok Bağdat'ı kurmasıyla hatırlanır.

Abbasiler iktidarı ele geçirdiklerinde Şam doğal olarak yeni rejime düşmandı. Aynı zamanda Abbasi iktidarının merkezi olan İran'a uzaktı. Dolayısıyla (Ebu'l Abbas yönetimi sırasında) neredeyse hemen yeni bir başkent arayışı başlamıştı. İlk Müslüman fethi sırasında Irak'ta iki karargâh şehri kurulmuştu: Fırat üzerinde Basra ve İran'a giden çöldeki kervan yolunun Mezopotamya ovasına girdiği yer olan Kûfe. Ebu'l Abbas "es-Seffah" ikisini de beğenmeyerek ve sadık tebaasının arasında bile kendisini güvensiz hissederek Kûfe'nin kuzeyindeki bir saray külliyesine kapandı ve burada öldü. Mansur tahta çıktıktan sonra aynı bölgede yeni bir şehir kurmayı düşündü. Fakat fanatik Şiilerden oluşan yerel halk onu tereddüde düşürdü. Bir keresinde yobazlardan oluşan bir kalabalık sarayının etrafında toplanarak onun ilahi bir varlık olduğunu ilan etti. Halife onların iddiasını kabul et-

meyince saldırganlaştılar, muhafızlarına saldırdılar ve halife bir anda kendisini biraz önce ona tanrı gibi tapanlar tarafından öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya buldu. Bunun ardından Mansur aşağı Dicle'de bir yer aramaya gitti, nehirden yukarı Musul'a doğru yavaş yavaş seyahat etti ve sonunda batı kıyısındaki İran mezarası Bağdat'ı seçti.

“Bağdat” Farsçada “Allah’ın Hediyesi”¹⁶ anlamına geliyordu ve Nebukadnezar’ın isim ve unvanlarının işlendiği tuğlalar buranın bir zamanlar ölümsüz bir şöhrete sahip bir hükümdar tarafından inşa edilen antik bir kent olduğunu gösteriyordu. Mansur, Muhammed’in döneminde bir pazar kenti düzeyine inen Bağdat’a geldiğinde pazarlar bile kaybolmuş, yerini Hristiyan manastırları almıştı. Mansur yerel rahiplerden burada neredeyse hiç sivrisinek olmadığını (dikkate alınması gereken önemli bir sorun), kışların ılıman geçtiğini ve en sıcak yaz aylarında bile bazı gecelerin serin ve ferah olduğunu (veya kendisine böyle söylendi) öğrenmişti. Burası aynı zamanda palmye ağaçlarının gölgesinde mevsimsel olarak farklı ürünlerin yetiştirildiği bir bölge ve potansiyel bir ticari aktarma merkeziydi: Kervan yoluyla Mısır ve Suriye’ye, Musul üzerinden nehir ticaretine bağlıydı, denizden ise (Arabistan, Suriye ve Ermenistan’ın yanı sıra) Basra Körfezi’ne, Çin ve Bizans’tan emtia ticaretine kolay erişim sağlanıyordu. Burası başka gerekçelerle de Mansur’a cazip göründü. Nehrin her iki kıyısı hem ekilebilir durumdaydı hem de saldırılara karşı doğal tahkimattı: Nehrin doğusunda suyu geçiş olanaksızdı ve güneydeki kanallar ağı hendek benzeri bir savunma aracı sağlıyordu.

Daha ilk başından Bağdat tarihi önem taşıyan bir yer gibi görünüyordu. Müslüman tarihçisi Taberî bize Hristiyan rahiplerce sürdürülen kadim bir kehanete göre buraya bir gün Miklas adlı bir hükümdar tarafından büyük bir şehir kurulacağını anlatır. Mansur bunu duyduğunda neredeyse sevinçten havaya uçmuştu, çünkü rivayete göre çocukken kendisine takılan lakap Miklas’tı.

Döneminin en önemli uzmanlarından Yahudi astroloğu Masallah şehrin kurulması için en uygun tarihi seçti, şehrin planı toprağa marsıkla çizildi ve sonra kelimenin gerçek anlamıyla yıkıp yıkıldı. Bu, nefte batırılmış pamuktan toplarının sınıra yerleştirilip ateşe verilmesiyle gerçekleştirildi. Ardından hızla inşaata başlandı –Yakın ve Ortadoğu’dan getirilen yüz bin işçiyle ve çalışma olağanüstü bir ölçekte yürütüldü. Saray yavrusu yapıları, camilere, kışlalara, köprülere, su kemerlerine ve muhtelif tahkimata mürettebatın PDF Kütüphane <http://www.kutubxane.org> ile kemerler-

de fırınlanmış tuğlalar, muazzam duvarların yapımında güneşte kurutulmuş olağandışı büyüklükte –bazıları doksan kilo ağırlığında– tuğlalar kullanıldı. 766’da tamamlanan ve “yuvarlak şehir” (el-medinetü’l-müdevvere) adı verilen şehrin çapı üç bin iki yüz metreydi, iç ve dış siperler eşmerkezli üç duvar ve derin, su dolu hendeklerden yapılmıştı. Dört çeyrek daireye bölünerek ikamete ayrılan kısım yüksek rütbeli subaylar ile saltanat muhafızlarına ev sahipliği yapıyordu. Şehir duvarlarının içinin hemen yakınına tacirler için dükkânlar ve ahırlar yapılmıştı. Merkezde Halifenin Sarayı (adı Altın Kapı’ydı) bulunuyor ve yanında Ulu Cami yer alıyordu. Adını yoğun altın yıldızlarla kaplı büyük kapısından alan saray taş ve mermerden yapılmıştı ve üzerinde bir rüzgâr fırlıdağı gibi dönen bir atlı heykelinin bulunduğu yeşil bir kubbesi vardı. İç duvarın üzerinde mazgallı siperler boyunca uzanan, halifenin at sırtında etrafı izleyebileceği genişlikte bir koridor bulunuyordu. Şehrin dört muazzam demir kapısından –kapılar öyle ağırdı ki yerinden oynatmak için çok sayıda insan gerekiyordu– dört anayol başlıyor, bir tekerleğin tant telleri gibi dışarı yayılarak pusulanın dört noktasını işaretliyordu.

Her kapı baktığı büyük şehir veya bölgeye göre isimlendirilmişti: Şam, Basra, Kûfe ve Horasan. Kavramsal olarak, şehrin dört bölmesi aynı zamanda dünyanın dört köşesini yansıtıyordu. Sembolik kavşak noktasına halife kendi sarayını inşa etmişti.

Yuvarlak Şehir aşılması zor bir kale olmasına rağmen tasarımında bazı kusurlar vardı. Düşmanların halifeye ulaşması zor olacaktı ama “halifenin de ihtiyaç duyduğu takdirde güvenli bir yere ulaşması da aynı derecede zordu.”¹⁷ En büyük cami saraya bitişik olduğundan, halifenin yaşam alanı cuma namazları sırasında kalabalıklar tarafından tıka basa dolduruluyordu. Bir gün Konstantinopolis’ten gelen bir elçi halifeyle görüştüğü sırada sözü aşağıdaki sokaklardan gelen kargaşa sesleriyle kesilmişti. Kesilecek bir inek korkuyla kaçmış, bazı ahırları yıkmış, kemer altında koşturuyordu. Elçi bunu öğrendiğinde halifeye kalabalıkların zarar verme riskinden kurtulmak için halk pazarlarını duvarların dışına taşımasını tavsiye etti.

Şehir çok geçmeden orijinal planını fazlasıyla aşacak şekilde dallanıp budaklandı, anayollar ve karşı kıyı boyunca gelişen banliyölerden oluşan on üç kilometrekarelik bir alanı kapsadı. Artık içinde büyük parklar ve eğlence yerleri, etnik yerleşimler, kiliseler, manastırlar ve türbelerle süslü bir Hristiyan mahallesi ve ticari kullanıma uygun epey geniş bir alan vardı. Nehrin üzeri-

rinde dubalardan yapılmış, her iki kıyıda demir zincirlerle büyük kazıklara bağlı ve boydan boya tahtalarla kaplı yürüyüş yolları olan –şehrin aşağısında, yukarısında ve ortasında– üç büyük köprü uzanıyordu. İki kıyı arasında insan taşıyan otuz bin civarında da sandal vardı. Bu arada, Dicle’nin doğu kıyısında Mansur’un oğlu veliaht Muhammed el-Mehdi’nin Rusafe Sarayı yükseliyordu. Huld (“Cennet Köşkü”) olarak bilinen ikinci bir sarayın karşısında batı kıyısı boyunca uzanan geniş bahçelere bitişik bir banliyö gelişmişti. O tarihte şehrin alışılmamış ve egzotik yerleri arasında at yarışı ve polo (bir Pers oyunu) için büyük meydanlar da bulunuyordu; üzerinde şarkı söyleyen mekanik kuşlar olan masif gümüş bir ağacın etrafına bir saray inşa edilmişti; kafeslerin içindeki aslanlar, filler, tavus kuşları, leoparlar ve zürafaların sergilendiği bir Vahşi Hayvan Parkı da vardı.

“Sanki bir sihirbazın değneğinden”¹⁸ yaratılmış gibi görünen Bağdat dünyanın en büyük şehri haline geldi. Mansur ona “Medinetü’s-selam”, “Barış Şehri” adını verdi. Bu isim Abbasi-lerin madeni parasının üzerinde de yer aldı. Mansur ilk tuğlayı kendi eliyle koymuştu ve bunu yaparken şunları söyledi: “Allah adına! Övgüyü O hak eder ve dünya Onun’dur: Memnun kaldığı hizmetkârlarına onu miras bırakır. Başarı müminlerle olsun!”¹⁹ Savaşlar, kuşatmalar, Sünniler ile Şiiler arasında durmadan çıkan isyanlar, Medine, Basra ve Kûfe’deki ayaklanmalar, hükümetin bir süre Dicle’nin daha yukarısındaki Samarra’ya taşınması, hatta 1258’de şehrin Moğollar tarafından yıkılması, bunların hiçbiri onun cazibesini bütünüyle yok etmeyi başaramadı.

İmparatorluk kurulmuş, başkenti inşa edilmiş, hükümdarlık sarayı korunmuştu. İslam’ın Altın Çağı için sahne hazırды.

Kader gecesi

Mansur yirmi iki yıl saltanat sürdükten sonra, 21 Ekim 775'te, güçlü atı Mekke yakınlarındaki sarp bir dağ eteğinde tökezlediğinde atından düştü ve altmış beş yaşındayken öldü. Bazıları sağlığının zaten bozulmaya başladığını ve doktorunun onda ölümcül bir hastalığın belirtilerini gördüğünü söylüyor. Mansur ne kadar korku uyandıran biri olursa olsun dünyevi gücünün yetersiz olmasından endişe duyuyordu –bunun kendi dönemlerinde halifelerin çoğunu endişelendirdiği görülüyor. Bir gün kendisine önce hacip (saray nazırı) sonra da vezir olarak hizmet eden Rabi bin Yunus'a danışırken ona, "Of Rabi! Ölüm olmasaydı dünya ne kadar tatlı olurdu" dedi. Rabi, "Bunun yerine, ölüm olmasaydı dünya bu kadar tatlı olmazdı" demeniz gerek diye cevap verdi. Halife, "Niçin?" diye sordu. "Eğer ölüm olmasaydı bu tahtta oturuyor olmayacaktınız." Halife, "Doğru" dedi. Yıllar sonra, ölüm yaklaşmış olduğu bazı günahların korkusuna kapıldığında Mansur ona, "Of Rabi! Önemli bir rüya uğruna öteki dünyayı feda ettik!"¹ dedi.

Bu rüyanın vadesi dolduğunda torunlarından biri ve birkaç üst düzey yardımcısı onun yanındaydı. Rabi ölümünü gizli tutmak için halifenin maiyetindeki kadınlara açıkça yas tutmamaları uyarısını yaptı ve Mansur'un oğlunu tahta geçirmek için tasarladığı bir entrikayla "halifenin cesedini önünde ince bir perde asılı olan hükümdarlık çadırındaki kanepeye dayadı" ve Abbasi ailesinin önde gelen tüm mensuplarının bağlılık yeminini sırayla tekrarlamasını istedi. Mansur'un ölümü bunun ardından açıklandı ve o gece, cenazesine yapılabilecek bir hakaret girişimini engellemek amacıyla Mekke yakınlarında kazılan yüz mezardan birine gömüldü.

Bu nedenle mezarı kumlar içinde sonsuza kadar kayboldu.

Bağdat'ta Mansur'un oğlu ve varisi olan Mehdi tahta çıktı.

Seffah'ın yeğenlerinden biri (Kûfe valisi) onun tahta çıkmasına itiraz etti ama Mehdi ölünce iktidarın kendisine devredileceği vadedine inanıp geri çekildi. Aslına bakılırsa, Mehdi'nin iki oğlu olduğundan bunun gerçekleşmesi mümkün değildi.

745 yılında doğan Mehdi çocukluğunu Suriye'de geçirmiş ve Horasan'da askeri valilik yapmıştı. Aynı zamanda bugünkü Tahran'dan çok uzak olmayan Rey'de yaşıyordu. Uzun boylu, nazik ve güler yüzlü bir adam olan Mehdi'nin "esmer teni, geniş alını ve dalgalı saçları vardı."² Kadınlar ona bayılır, o da kadınlara tapardı. Zevk peşinde, hazinesinden müsrifçe harcama yapardı. Daima birilerine abayı yakardı ama gerçek aşkı Hayzüran ("bambu" anlamındadır) adlı "bir saz kadar ince ve zarif"³ bir genç kızdı. Bu kız asi Herat hanının kızıydı. Mansur görevlilerinden birine, "Onu oğluma götürün ve oğluma onun çocuk doğurmak için yaratıldığını söyleyin"⁴ demişti. Hayzüran Mehdi'yi mutlu etti ve zaman içinde Mehdi'ye üç oğul verdi: Musa 764'te, Harun 766'da (her ikisinin de kaderi güç ve ün sahibi olmaktı) ve yaşamı hakkında pek bir şey bilinmeyen İsa.

Hayzüran Mehdi'ye bir de Yakut isimli bir kız çocuğu doğurdu. 767'de doğan Yakut babasının gözdesiydi. Mehdi onu nadiren gözünün önünden ayırırdı. Yakut'un saray külliyesinde kendi ek sarayı vardı ve küçük bir süvari gibi giyinip kılıç kuşanarak babasıyla birlikte "ata binerdi."⁵ Fakat çok genç yaşta, on altınsındayken öldü. Çok üzülen Mehdi bir günlük yas ilan etti ve "sanki yüce bir veliahdı uğurluyormuşçasına"⁶ saray mensuplarının ve halkın baş sağlığı dileklerini halka açık bir mekânda kabul etti.

Hayzüran veliahtlar yetiştirmenin yanı sıra hırslı bir kişilikti. Politikadan anlıyordu, sarayda halifenin gözüne girmek isteyenlerin güvenilebileceği bir güç haline geldi. Zaman içinde kız kardeşi Salsal, Mehdi'nin üvey kardeşi Cafer'in cariyesi oldu ve ona bir kız ile bir erkek çocuk doğurdu. Mehdi'nin de çok sayıda cariyesi vardı. Hazar Denizi'nin güney kıyısında bir başka prensin cariyesi esir alınan Shikla adlı genç siyahi Afrikalı köle, Mehdi'ye İbrahim adlı siyahi bir erkek çocuk doğurdu. İbrahim Halife Harun Reşid'in çok sevdiği ünlü bir şair ve âşık oldu. Saray hayatının sürekli gelişen özelliklerinden biri olan haremleriyle halifelerin cinsel yaşamları açısından bu gayet normal bir durumdu. Halifelerin eşleri, cariyeleri ve köleleri arasında etnik çeşitlilik de yaygındı. Mansur'un ilk eşi Yemenli, kraliyet soyundan bir kadındı; ikinci eşi İslami fetihlerin kahramanlarından birinin soyundan geliyordu; üçüncü eşi Acem bir köleydi. Ayrıca bir Arap, biri "Te-

dirgin Kelebek”⁷ lakaplı bir Bizanslı, biri de Kürt olan en az üç cariyesi vardı.

Gördüğümüz ve göreceğimiz gibi, cariyelik de dahil çeşitli biçimlerde kölelik İslami yaşamın çok büyük bir kısmını oluşturuyor ve çetrefil kurallarla yönetiliyordu. Bir erkeğin aynı anda dört eşi, istediği sayıda cariyesi olabiliyor, aynı kadınla iki kere boşanıp yeniden evlenebiliyor ama yeniden evlenmek istediğinde kadının başka biriyle evlenip boşanmış olması gerekiyordu. Cariyelerin doğurduğu çocuklar, babaları onları kendi çocuğu olarak kabul ettiği takdirde diğer evlilik içi çocuklarla aynı miras haklarına sahip oluyordu. Efendisinin çocuğu kabul edilen bir kadın köle de satılamıyor ve efendisi ölünce özgür kalmış oluyordu. Köle bir erkeğin özgür bir kadından olan çocuğu da özgürdü. Teorik olarak her Müslüman dört eşle evlenebildiği halde, böylesi bir aileyi geçindirmenin önünde aşıkâr mali ve başka kısıtları olduğundan çoğu Müslüman’ın birden fazla karısı yoktu ve cariyeye veya köle sahibi değildi. Tek eşli kalanlar genellikle akıllı adediliyordu. Bir Arap özdeyişine göre, “İki eşi olan huzursuzdur, üç eşi olan canından bezir, dört eşi olan ölmeyi yeğler.”⁸

Müslümanların köleleştirilmesi kanunla yasaklandığından köleler çeşitli araçlarla ediniliyordu. Bazıları savaşta ele geçiriliyor, bazıları kadın bir kölenin bir başka köleden veya efendisi dışında bir erkekten olan çocuklarından ya da efendisinden olduğu halde babasının kabul etmediği çocuklardan oluşuyordu. Babaları tarafından kabul edilmeyen bu çocukların hiçbir yasal veya mülkiyet hakları yoktu ve bütünüyle efendilerine tabiydiler. Efendileri öldüğünde, azat edilmemiş köleler mirasçılarının malı oluyordu. Aynı zamanda Kuran kölelere iyi davranılmasını emrediyordu ve Peygamber köle ailelerinin bölünmemesini tavsiye etmişti. “Kölelerine kötü davranan bir adam Cennet’e girmeyecek”⁹ demiş ama köleliği eleştirmemişti.

Köle ticareti Güney Avrupa ile Yakın Doğu üzerinden yapılıyordu. Satılanlar arasında Orta ve Doğu Avrupa’da Slavlar (İngilizce köle anlamındaki “slave” sözcüğündeki gibi), Kuzey Afrikalılar, Sudan’dan Etiyopyalılar, Azerbaycan’dan Franklar, Azeriler, Yunanlar, Tatarlar, Berberiler, Ermeniler ve Arap dünyasına yayılmış diğer halklardan insanlar vardı. Bazıları haremağası olmak üzere ayrılıyor, (çoğunlukla eğitilmiş, üst düzey kişilere hizmet edecek, Japon geysalarına benzeyen) seçilmiş genç kızlar hali-felerin ve zenginlerin cariyesi oluyordu. Birçok köle de azat ediliyordu, çünkü onları azat etmek dinen sevap sayılıyordu. Bunu

yapmamak için fazla neden yoktu. Zira serbest kalan köle efendisinin görünüşte özgür kalan “azat edilmiş kölesi”¹⁰ oluyor ama ona eskisi gibi hizmet etmeyi boynunun borcu sayıyordu.

Saraydaki “harem” (“yasak veya mukaddes yer”) resmen bu dönemde oluştu. İslam öncesi dönemde çöl Arapları arasında “kadınların epey özgür olduğu”¹¹ anlaşıyor. “Servet, lüks ve Pers âdetlerinin gelişiyile Abbasi döneminin başlarında saray kadınları giderek tecrit edildi ve zenginlerin eşleri ile cariyeleri ayrı tutulmaya başlandı. Her eşin haremağaları, hizmetkârları ve hizmetlerinde kullandığı genç kızlarla birlikte oturduğu kendine ait ayrı evi veya dairesi vardı.” Bir cariyeye efendisine bir erkek çocuk doğurduğunda bir üst mertebeye geçiyor ve kendisine daireler (ve hizmetçiler) tahsis ediliyordu.

Haremağaları veya hadımlar güvenilir araçlar ve muhafızlar olarak haremde önemli bir rol oynuyordu. Ancak harem ağıllığı esas olarak Arap değil Bizans kökenliydi. Ve hadımlar Bizans İmparatorluğu’nda daha büyük bir rol oynadılar. Çoğu haremağası kendisi istemediği halde hadım edilmiş olmasına rağmen, bazıları da bir gün sarayda önemli bir pozisyona yükselme umuduyla hadım edilmeyi tercih etti. Haremde hizmet etmeye ek olarak çoğunlukla hazine ve arşiv bölümlerinde çalışıp en gizli belgelerle ilgilendiler ve diğer hassas görevleri yerine getirdiler. Akıllarını karıştırıp dikkatlerini devlet işlerinden uzaklaştıracak zevkleri peşinde koşma ihtimalleri düşük görüldüğünden hadımların diğerlerine göre daha güvenilir oldukları düşünülüyordu. Bağdat sarayında bazıları ciddi güce sahipti. Örneğin, bir tarihçi Salam el-Abraş’ın (ismi “Benekli”¹² anlamını taşır) “saray kariyerinin Mansur’a hizmet eden genç bir uşak olarak başladığını”¹³ ve kişilerin şikâyet dilekçeleriyle halifeye ulaşabildikleri halk oturumlarından sorumlu Dilekçe Vekilliği görevine yükseldiğini yazmaktadır. Mansur öldükten sonra Mehdi ile oğullarından ikisine hizmet etmiş ve Yunancaya, Yunanca eserleri Arapçaya tercüme edecek kadar hâkim olan ilim irfan sahibi bir adam haline gelmiştir.

Arap dünyasının aşıkâr cinsel özgürlüklerine rağmen Müslüman bilgiler nefse hâkim olma vurgusunu Peygamber’e atfetmekten hoşlanırlar. Hadise göre, bir keresinde damadı Ali’ye, “Ya Ali, bir bakışa ikincisini ekleme. Birincisi senin için mubahtır. Fakat başkaca bakma hakkın yoktur”¹⁴ demiştir. Mehdi’nin sarayından bu uyarıyı aklında tutan bir bilge bir keresinde Kâbe’yi tavafa gittiğinde olanları şöyle anlatıyor: “Antilop gibi bir kız gördüm ve onu izleyip gözlerimi onun güzel vücuduyla doldurmaya başla-

dım. Kız bunu fark edip bana şöyle dedi: ‘Senin neyin var?’ Ona, ‘Bakmamın sakıncası var mı?’ dedim. ‘İstedğin her şeyi yapamazsın,’ dedi ve şu dizeleri söyledi: ‘Kalbinin izinden gözlerini gönderdiğinde / Hakkın olmadığı / Bir şeyin ötesini gördün.’”¹⁵

Bazen o tarihte yaşayan Arapların dolgun vücutlu kadınları tercih ettiği söylense de, şarkıda övülen tipik genç kız “bir söğüt dalı kadar”¹⁶ zarif, “ay yüzlü”, büyük, siyah, badem gözlü, uzun siyah saçlı, pembe yanaklı, ince, kavisli kaşlı, küçük kırmızı dudaklı, “mercan adasındaki inciler gibi” dişleri olan, “nara benzen” göğüsleri ve “akamber damlası gibi” benleri olan biriydi.

Mehdi’nin 775’te evlendiği Hayzüran bu ideal bileşime gayet iyi uyuyordu. Ama aynı zamanda Mehdi’nin kendisine sadık kalmayacağını da kabul ediyordu. Buna rağmen eşitler arasında hep öncelikli oldu ve cazibesıyla Mehdi’yi daima baştan çıkardı. Mehdi hastalandığında ona kristal bir kap içinde rahatlatıcı bir iksir gönderdi, kabın içinde şu sözler yazılıydı: “Bu iksirle sağlığın düzeliş kendini daha iyi hissettiğinde onu sana gönderen kadını hava karardıktan sonra ziyaret ederek lütufta bulun.”¹⁷

Hayzüran sarayda kendi müttelik ağını oluşturmıştı. Bir gün, etrafındaki diğer saraylı kadınlarla dairesinde olduğu sırada hizmetkâr bir genç kız, son Emevi halifesi II. Mervan’ın dul eşi Muznah’ın kapıda olduğunu fısıldadı. Muznah’ın âciz durumu ve hikâyesi Hayzüran’a öyle dokundu ki geçiminin sağlanması için gerekeni yapmaya karar verdi.

O akşam Mehdi ile yemek yedikleri sırada ona olanları anlattı. Mehdi Hayzüran’ın yardımseverliğini takdir ederek Muznah’ın saray kadınlarının arasına katılmasına onay verdi ve Muznah bir sonraki saltanat dönemindeki ölümüne kadar bu statüden yararlandı.

Hayzüran yetenekli olmanın yanı sıra halifelik tarihinde yalnızca sultanlara yaraşır şahsiyeti veya itibarıyla değil, “Abbasi İmparatorluğu’nun siyasi gidişatına yön vermesiyle”¹⁸ de hatırlanacaktı. Bir yazarın ifadesiyle, “bunu esas olarak oğullarını tahta çıkarmak için yaptığı etkili entrikalarla” gerçekleştirmişti.

Mehdi saltanatına muhtelif siyasi tutsakları serbest bırakarak başladı, Mekke ve Medine’deki camileri büyütüp güzelleştirdi, hacıların kaldığı kervansaraylara daha fazla çeşme ve tesis yaptırarak buraları daha kullanışlı ve güvenli hale getirdi. Posta sistemi kurdu, istihbarat hizmetlerini genişletti, özellikle doğudaki banliyösü Rusafa ile Bağdat’ı ve başka şehirleri güçlendirdi ve

daha canlı bir saray ortamı yarattı. Yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yaptığı yardımlar dikkate değerdı. Mekke'deki Kâbe'yi çökmekten kurtardı. Onyıllar boyunca Kâbe her yıl iktidardaki halife tarafından birbiri üzerine sırmalı ipek kumaşlarla kaplanmış, bunların toplam ağırlığı artık neredeyse binanın taşıyamayacağı bir noktaya gelmişti. Mehdi döneminde bu örtüler söküldü ve yerine her yıl gönderilen tek bir yeni örtü takıldı.

Ancak Mehdi'nin birtakım başarısızlıkları da vardı, Şiileri yatıştırma çabasıyla "ayrılıkçılara" göz açtırmadı, Manici bir kâfir olduğu için bakanlarından birinin kafasını kesti, İspanya'yı halifelige katmak için Kuzey Afrika'ya başarısız bir sefer başlattı ve Bizanslılarla sınır savaşını hızlandırdı.

Bu arada büyük oğlu "Hadi" ("Rehber") lakaplı Musa'yı tahtın vârisi ilan etti.

İlk Abbasi halifeleri kendi iktidarlarını korumakla meşgul olduğu sırada Bizanslılar Makedonya ve Trakya'da Slav kabilelerle savaşa girmişler, Bulgarlardan gelen saldırıları etkisiz hale getirmeye çalışıyorlardı. Mehdi'nin tahta çıkışıyla Bizanslılarla mücadele artırıldı. Kalelerini Suriye'den Ermeni sınırına kadar genişleten Mehdi Toros Dağları'nda Anadolu, Suriye ve Kuzey Irak'ı birbirine bağlayan bir geçidin yakınlarındaki stratejik Tarsus kasa-basını talep etti.

Mehdi aynı zamanda oğlu Harun'un komutasında iki büyük sefer (779 ve 781-82'de) başlattı. Bu seferlerde tıpkı babasının kendisine öğrettiği gibi oğluna kumandanlığı öğretiyordu. O tarihte Bizans tahtında VI. Konstantinos adlı bir çocuk oturuyor, ülkeyi saltanat naibi olarak onun adına annesi İrene yönetiyordu. İrene'nin iktidarı kırıl-gandı ve iç karışıklıklarla sarsılıyordu. Harun deneyimli generaller, devlet adamları ve yaverlerinin rehberliğinde, henüz yirmi yaşına bile girmemişken otuz sekiz günlük bir kuşatmadan sonra, 9 Şubat 781'de Samalu kalesini ele geçirdi, 100.000 kişinin başında Halep'ten yürüyerek yola çıktı, Toros Dağları'nı geçti, Opiskon Kontu ünlü General Nicetas'ı yendi ve Çukurova Kapılarındaki Magida'da bulunan büyük kaleleri aldı. Oradan Hrisopolis'e (Üsküdar) ve bizzat Konstantinopolis'e yürüyerek surlara "kılıcını dayadı." Büyük bir yıllık haraç ödemeyi kabul etmedikleri takdirde şehri yağmalamakla tehdit etti; Yunanlar boyun eğdi. Müslüman tarihçi Taberî'ye göre Yunanlar bu seferde 54.000 asker kaybetmiş ve Harun elde ettiği ganimeti taşımak için 20.000 yük hayvanına ihtiyaç duymuştu. Tarih kayıtlarına göre ganimet çok fazlaydı. Kincin fiyatı bir dirheme (stan-

dart gümüş para) ve tek bir atın fiyatı bir altın Bizans “doları” ve ya dinarına düşmüştü.

Harun’un Bizans seferi siyasi itibarını artırdı ve 31 Ağustos 782’de geri döndüğünde “Doğru yolu gösteren” anlamında “er-Reşid” unvanını aldı. Tahtın ikinci vârisi olduğu ilan edildi ve imparatorluğun Suriye’den Azerbaycan’a kadar olan batı bölgelerinden sorumlu tutuldu.

Mehdi hüküm sürdüğü on yılda iç ve dış politika hedeflerinin çoğuna ulaşmış olmasına rağmen babası kadar tutumlu değildi, zamanının çoğunu Rusafa’da geçirir, Hayzüran’ın devlet işlerine karışmasına göz yumar ve genellikle iyi vakit geçirmekten hoşlanırdı. Mekke’ye hacca giden önceki halifeler uzun çöl seyahatini “çamurlu suyla dolu keçi derileri ve eski heybelerle”¹⁹ yapardı. Mehdi bu ölçüde özveriye gerek olmadığını düşünüp bir hükümdar gibi seyahat etti, hatta içeceklerin soğutulması için İran dağlarından Mekke’ye giderken kat kat çuval bezine sarılı buz kalıpları bile taşıttı. Meşakkatli hac yolunda hiç tereddüt etmeksizin kendisine ve maiyetine şerbet veya şarap temin edilmesini sağladı.

Fakat o kendisiyle aynı mevkide olanların gösteriş merakıyla dalga da geçebiliyordu. Mehdi bir gün ceylan avındayken yanında tek bir yaveriyle maiyetinden ayrıldı. Yorgun ve aç olan iki adam yoksul bir bedevinin çadırına girip yiyecek bir şeyi olup olmadığını sordular. Adam hemen biraz esmer ekmek, tereyağı ve zeytinyağı çıkardı. Halife, “Sizde şarap yoktur, değil mi?”²⁰ diye sordu. Şarabı Mehdi’nin hoşuna giden şişkin bir keçi derisinde saklayan Arap, “Var” dedi. Halife biraz eğlenmeye karar verdi. “Benim kim olduğumu biliyor musun?” diye sordu. Arap, “Hiçbir fikrim yok” dedi, “ve aslında umurumda da değil. Yiyip için.” (Tabii ki o günlerde sarayın dışında çok az kişi halifeyi görmüştü.) Halife, “Emirü’l- Müminin’in hizmetkârlarından biriyim.” Arap, “Bu iyi bir iş olmalı” dedi. “Umarım şanslı olduğun için şükrediyorsundur.” Mehdi bardağını uzattı ve biraz daha şarap istedi. Sonra yine, “Kim olduğumu biliyor musun?” diye sordu. Arap, “Söyledin ya” dedi. “Hayır, ben halifenin üst düzey ordu kumandanlarından biriyim.” Bardağını tekrar uzattı. Arap bardağı doldurdu ama ona kuşkuyla baktı. Halife içkiyi yuvarladı. “Peki o zaman, biliyor musun aslında ben kimim? Ben Emirü’l- Mümininim!” Bardağını bir kere daha uzattı. Arap, “Bir damla daha vermem!” diye bağırdı ve keçi derisini bağladı. “Eğer biraz daha veririmsem Allah’ın elçisi olduğunu iddia edeceksin!”

Mehdi ilk oğlu Hadi'yi veliahdı ilan etmiş olmasına rağmen, iki oğlunun büyümesini izlerken zihnini kuşku kapladı. Hadi şimdiye kadar saygınlık kazanacak hiçbir şey yapmamıştı. Hatta Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki Gürgen eyaletindeki karışıklıkları bastırıp güvenliği sağlamak için çıktığı seferde başarısız olmuştu. Hadi'nin yaptığı başarılı işler yalnızca birkaç taneyken Harun'un yaptığı her şey başarıyla sonuçlanmıştı. Mehdi bunu Hadi'nin saltanatının kısa Harun'unkinin ise başarılı ve uzun olacağı şeklinde yorumladı. Aynı farklılık yıldız fallarında da çıktı. Sonunda Mehdi 785'te kararını değiştirip Harun'u veliaht ilan etti.

Karısı bu kararını kuvvetle destekledi.

Ancak Hadi haklarından vazgeçmeyi reddetti ve sonunda, birkaç tehditten sonra, halife kararını hayata geçirmek için bir ordunun başında Gürgen'a doğru yola çıktı. Yanına Harun'u ve yeni veziri Yahya Bermeki'yi de aldı.

Yolda oldukları sırada, 4 Ağustos 785'te Mehdi ceylan avlamak için güzel dağlık bir yer olan Masabadhan'da durdu. Bir sabah av köpekleriyle birlikte ava çıktı, bir antilop gördü ve onu harap bir yapıya kadar izledi. Atını mahmuzlayıp dörtnala koşarak yıkık bir evin girişinden geçmeye çalıştı ve başını pervaza çarpıp öldü. Bu anlatılan öykülerden biri. Bir diğerine göre ise, halifenin tutulduğu bir kızı kıskanan Hasene adlı cariyesi tarafından yanlışlıkla zehirlendi. Cariye rakibinden kurtulmak için en üstünde zehirli bir armutun bulunduğu bir meyve tabağı hazırlamıştı. Armutun çekirdekleri çıkarılarak yerine zehir yerleştirilmişti. Bu tabağı bir hizmetçisiyle kıza göndermiş ama kıızı görmeye giden Mehdi tabağı görünce, "Çok güzel görünüyor, seni bu sulu armuttan mahrum bırakabilir miyim?"²¹ diyerek armutu almıştı. Kısa süre sonra mide kramplarından şikâyet edip o gece öldü, kırk üç yaşındaydı ve on yıl saltanat sürmüştü.

Harun şok geçiriyordu. Babasının yanında dua ederek Yahya Bermeki'ye ne yapması gerektiğini sordu. Taht için mücadele etmeli miydi? Bazıları ölümünü halka duyurmadan önce babasının cenazesiyle birlikte Bağdat'a dönmesini tavsiye etti. Fakat Yahya ölümün gizli tutulamayacağını ve halifenin cenazesine eşlik ettiklerini anladıkları takdirde askerlerin bahşiş almak için ayaklanabileceğini söyledi. Bu nedenle Harun'a askerlere bahşiş vermesini, cenazeyi oraya gömmesini ve bir an önce kardeşine mektup yazıp tahta çıktığı için kendisini tebrik ettiğini bildirmesini tavsiye etti. Aynı zamanda Harun'a saltanat esasını, nişanlarını ve mührünü kardeşine göndermesini söyledi. Harun bunları hemen

yaptı ve o gün ilerleyen saatlerde yakınlardaki bir evden alınan kapının üzerinde mezarına taşınan Mehdi bir ceviz ağacının altına gömüldü.

Yahya'nın aldığı tedbirlere rağmen Bağdat'taki karargâhta kargaşa çıktı ve saray nazırının konağı yağmalandı. Hayzüran (Harun'un kendi maiyetindeki askerleri sakinleştirdiği gibi) askerleri bahşişle sakinleştirdi. Bu arada Hadi karargâhından ayrılmış ve zorlu bir yürüyüşle Bağdat'a doğru ilerlemeye başlamıştı. 31 Ağustos 785'te Bağdat'a geldi. O tarihte şehir sakinleşmişti. Harun Bağdat'a Hadi'den önce ulaşmış ve ona bağlılığını göstermek için imparatorluğun farklı kısımlarına babasının öldüğünü yerine Hadi'nin tahta çıktığını duyurmak için haberciler göndermişti. Hadi halife olarak ilk günlerini en sevdiği cariyesinin kollarında geçirdi, Bağdat'ın doğusunda İsabad adlı bir av köşkü yaptırdı, Yahya Bermeki'ye Harun'un sarayının sorumluluğunu verdi ve el-Rabi bin Yunus'u vezirliğe tayin etti.

Harun tüm bunlara şikâyet etmeden razı oldu. Bir biyografi yazarı, "Parlak kariyerindeki başka hiçbir eylemi imparatorluk asasına layık olduğunu, iç barış uğruna tahttan feragat etmesinden daha iyi kanıtlayamaz"²² diye yazmıştır. "Ordu onun emrindeydi ve onu dağıttı. Ağabeyinin geleceği kendi insafına kalmıştı ve onu tahta çıkardı. Annesi Harun'u zorla yükseltmeye çalıştı ama o kaderin hükmüne sadık kaldı. Onun gibi, çok az kişi için gerçekten doğuştan büyük adamdı denilebilir."

Her şeye rağmen gergin bir dönemdi. Hadi tahta çıkıncaya kadar "kocaman huysuz bir çocuktü, aşağı sarkan altdudağıyla aptal gibi görünüyordu."²³ Şimdi ise ülkeyi yönetiyordu. Büyük Müslüman tarihçi Mesudî, Hadi'nin "zalim ve kaba, burnu büyük, haysiyetsiz, yaklaşılmaması zor bir adam"²⁴ olduğunu ve yanında daima çivili sopa ve kılıç kuşanmış bir koruma bulunduğunu yazdı. Aptal olmamasına rağmen fesatlığı vardı ve genellikle dini işlere fanatik bir ilgi duyardı.

Bu nedenle Hadi saltanatına, yıllık Hac ziyaretlerinin de içinde olduğu İslam âdetleriyle alay eden ve "zındık" olarak bilinen Manicilere zulmederek başladı. Bu mezhebin liderlerinden biri Kâbe'yi tavaf eden hacıları uluorta bir biçimde "harmanı çiğneyen öküzlere"²⁵ benzetmişti. Hadi onu yakalayıp öldürdükten sonra cesedini bir haça astı. Ancak haç bir hacının üzerine düşüp ölümüne sebep oldu, bu Hadi'nin saltanatının ters gideceğinin ilk işaretiydi. Buna rağmen, Hadi diğer kâfirlerin peşine düşeceği tehdidinde bulundu ve söylediklerini yapacağını göstermek

için bin palmiye ağacını kestirip darağacı yapılmasını emretti. Bu arada Şiileri sürgün etmeye başladı. Bu Medine’de kısa süreli ancak güçlü bir isyan çıkmasına sebep oldu. Ali’nin torunu Hüseyin taraftarı olan asiler şehirdeki karargâhı bozguna uğrattı ve iki camiye ele geçirdi. Hüseyin birkaç gün sonra kendisine katılan tüm kölelere bir özgürlük bildirgesi yayınlarak Muhammed’in kutusal mekâna yaptığı ünlü yürüyüşe öykünerek Mekke’ye doğru yola çıkmıştır. Hadi arkasından bir ordu göndermiş ve 11 Haziran 786’da Mekke yakınlarındaki Fah Çarpışmasında Hüseyin öldürülmüştür.

Hadi Manicilerden ve Şiilerden nefret etmesinin yanı sıra lezbiyen ilişkilerden de tiksiniyordu. Bir gece arkadaşlarıyla eğlenirken içeri bir hizmetkâr girip kulağına bir şeyler fısıldadı. Görgü tanıklarından birine göre Hadi hemen ayağa kalkıp odadan çıktı.

Bir süre sonra nefes nefese geri döndü ve kendini sedire attı. Kesik kesik soluyarak bir süre orada yattı. İçeri kendisiyle birlikte elinde kumaşlarla dolu bir tepsi taşıyan bir haremağası da girmişti ve [adam] durmaksızın titriyordu. Hepimiz neler olduğunu merak ediyorduk. Sonunda Hadi ayağa kalktı ve “Örtüyü kaldır!” dedi. Tepside iki cariyenin kesik başı vardı... Allahım daha önce bu kadar güzel iki yüz ve hâlâ mücevherlerle süslü, sürdükleri parfümle mis gibi kokan nefis saçlar görmemiştim. Hepimiz hayret içindeydik. Ardından halife, “Biliyor musunuz ne yaptılar?” diye sordu. “Hayır” dedik. “Bakın” diye bağırды, “bana birbirlerine âşık oldukları ve ahlaksız şeyler yapmak üzere görüştükleri söylendi. Ben de izlenmelerini istedim ve onları bir yorganın altında sevişirken yakalattım. Sonra da öldürttüm.” Sonra haremağasına, “Bu başları alıp götürün!” dedi ve hiçbir şey olmamış gibi konuşmasına devam etti.²⁶

Hadi’nin saltanatı başarısız ve kısıydı. Başlangıçta annesinin vazgeçilmez desteğini aldı ve statüsüne aldırış etmeden onu resmi toplantılarına dahil etti. Bu arada Harun ağırbaşlılıkla ikincil konumunu kabullendi ve payından fazlasını talep etmek için hiçbir girişimde bulunmadı. Hadi işleri oluruna bıraksaydı her şey ikisi için de iyi olabilirdi. Fakat aynı kıza âşık olduğu veziri Rabi el-Yunus ile arası açılınca işler çığırından çıkmaya başladı.

Rabi, birkaç yıl önce Mehdi’ye Amat el-Aziz (“Allah’ın hizmetkârı”) adlı bir kız getirmişti. Mehdi onu Hadi’ye verdi. Hadi kıza âşık oldu ve halife olduğunda ondan iki oğlu vardı. O sırada Rabi’nin kızı vermeden önce onunla seviştiğini öğrendi. Kıskanç-

lık gece gündüz içini kemiriyordu. Rabi hazine işlerinin başına getirilmişti ve bir gün öğle yemeğinde halifeye katılmaya davet edildi. Hadi ona her türlü hürmeti gösterdi ve eline bir bardak ballı şarap verdi. Rabi o akşam ailesine, “O bardağın içinde hayatının bulunduğunu biliyordum ama iade etseydim başımı kesecekti. Bu yüzden içtim ve şimdi ölüyorum. Konuştukça zehrin vücudumda gezindiğini hissedebiliyorum”²⁷ dedi. Sabah olduğunda ölmüştü.

O sıralarda Hadi aynı zamanda annesinin sarayının büyüklüğünden ve yapısından rahatsız olmaya başlamıştı. Babasının on yıllık saltanatı sırasında annesi devlet işlerinde aktif bir rol oynamıştı. Devlet görevlileri önemli sorunlarda sık sık ona danışırdı ve bir dizi zengin, asil ve general annesinin kapısına gelmeye devam ediyordu. Hadi annesine kendisi kadar hürmet edildiğini düşünüyordu. Ve buna tahammül edemedi. Bir gün üst düzey görevlileri çağırdı ve “Kim daha iyi, siz mi yoksa ben mi?”²⁸ diye sordu. “Kesinlikle siz Müminlerin Emiri!” dediler. Hadi, “Sizin anneniz mi yoksa benim annem mi daha iyi?” dedi. “Kesinlikle sizin anneniz Müminlerin Emiri!” diye yanıt verdiler. “Hanginiz arkanızdan annenizle konuşan insanlar olmasını isterdiniz?” dedi. “Hiç-birimiz” dediler. Halife, “O zaman” dedi, “arkamdan annemi görmeye gidenler hakkında ne düşünüyorsunuz?”

Bir gün annesi resmi bir tayinle ilgili bir konuda istediğini yapmasını söylediğinde sorun son haddine vardı, Hadi annesinin isteğini kabul etmedi. Annesi, “Bunu benim için yapmalısın”²⁹ dedi. Halife yapmayacağını söyledi. Hayzüran “Allah biliyor ki senden bir daha hiçbir şey istemeyeceğim” dedi. Hadi “Allah biliyor ki bu beni üzmeyecek” dedi. Hayzüran gitmek için ayağa kalktığı anda Hadi kendisini kaybedip bağırdı, “Otur ve söyleyeceklerimi dinle!.. Kapının önündeki dilekçeci kalabalığı ne anlama geliyor? Seni meşgul edecek bir çıkırığın veya okuyacak Kuran’ın yok mu?” Taberî’ye göre, “Sonrasında annesi ona iyi veya kötü hiçbir şey söylemedi ve Hadi aniden ölünceye kadar onun bulunduğu hiçbir yere girmedi.”³⁰

Hadi’nin ölümü yakındı. Hayzüran ölümcül bir düşmandı. Hanedanın içindeki gerginlik arttıkça Hayzüran tüm yiyeceklerini haremde başkalarına tattırdı ve planlarını sonuçlandırmayı güvence altına almak için yeni bir gizli entrika ağı kurdu.

Bu arada Harun da kardeşinin hedef alanına girmişti. Bir gün Hadi İsbad’da divan toplantısı yaparken Harun içeri girdi ve Hadi’nin sağına oturdu. Hadi’nin yeni veziri İbrahim el-Harrani halifenin solunda oturuyordu. Hadi bir süre sessizce kardeşine

bakarak, “Ey Harun, öyle görünüyor ki babamızın rüyasını gerçekleştirmeye çok fazla kafa yoruyorsun. Artık erişemeyeceğin şeyler için umuda kapılma”³¹ dedi.

Harun o vadesini doldurmadan iktidara gelmek gibi bir arzusu olmadığını söyleyerek cevap verdi. Aynı zamanda, halife olduğu takdirde Hadi'nin oğullarını kendi oğullarından önde tutacağını da söyledi. “Babamızın ve örnek davranışlarının ... hatırasına layık şeyler yapacağım.”³² Hadi memnun görünüyordu, Harun'a büyük miktarda harçlık vermeyi vaat etti ve Harun gitmek için ayağa kalktığında kardeşinin atının halının ucuna kadar getirilmesini emrederek onu daha da onurlandırdı.

Ancak Hadi'nin kendisinden sonra Harun yerine kendi oğlunun geçmesini düşünmeye başlaması çok zaman almadı. Konuyu Yahya el-Bermeki'ye açtığında Bermeki böylesi bir örneğin bir gün kendi oğlu Cafer'e karşı kullanılabileceğini söyleyerek şiddetle karşı çıktı. “Ah Emirül- Müminin”³³ dedi, “insanlara sözlerini tutmamayı öğreterek kendi konumunuzu zayıflatırsınız. Harun'u kendi isteğiyle tahttan vazgeçmeye ikna etmek daha iyi olur.” Aynı zamanda ona Cafer'in büyümesini beklemesini de tavsiye etti.

Hadi bu tavsiyenin sadakatsizlik olduğunu düşündü ve Bermeki'yi öldürmeyi kafasına koydu. Bir gece halife Yahya'yı çağırdığında Yahya ölüm vaktinin geldiğinden emindi. Ailesiyle veda-laştı, yeni elbiseler giydi ve bize anlatıldığına göre anlaşılmaz bir teslimiyetle ölünün mezar için “hazırlanmasında kullanılan güzel kokulu maddeler sürdü.”³⁴ Ancak Hadi onu nezaketle karşıladı, resmi olmayan bir tarzda konuştu, sonra birden, “Ey Yahya, aranızdaki ilişki nedir?”³⁵ diye sordu. Yahya, “Ben sadık kölenizim” diye yanıt verdi. Halife, “Peki, o zaman niçin Harun ile arama giriyorsun?” dedi. “Ah Müminlerin Emiri, ben kimim ki ikinizin arasına gireyim? Sadece Mehdi bana onunla ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmemi emretti” diye cevapladı. Halife, “Harun tam olarak ne iş çeviriyor?” diye sorunca Yahya, “Hiçbir iş çevirmiyor, nahoş şeyler yapmak onun mizacına uygun değil” dedi. Bu halifeyi tatmin etmiş görünüyordu ve Yahya'nın gitmesine izin verdi.

Fakat Harun kısa süre sonra muhafızlarının alındığını ve saraydan dışlandığını gördü. Yahya ona uzun bir av seyahati için başkentten ayrılıp bir an önce Suriye'ye gitmesini tavsiye etti. Ona, “Çok uzakta kal ve dönüşünü ertele”³⁶ dedi. Fakat Harun gider gitmez Hadi annesinden kurtulmaya çalıştı (bir tabak zehirli pilavla) ve Yahya'yı zincire vurdurdu. Hayzüran ölmedi ve işleri yoluna koymak için hemen harekete geçti.

Ve bir gün Hadi Musul'un güneyindeki bir eyaleti ziyaret ederken aniden mide ağrıları çekmeye başladı. Bağdat'a döndü ve oradan sedyeyle İsabâd'a taşındı. Bir ulak haberi Hayzüran'a getirdiğinde, "Benim için ne fark eder ki?"³⁷ dedi ve hemen halifenin öldüğünü ve tahta Harun'un geçtiğini duyuran bir ferman hazırladı.

Hadi kötüleşirken saray nazırı Fadıl bin el-Rabi yeni bir doktor denemeyi önerdi. Hemen Suriye'den bir eczacı geldi. Doktor halifeye daha etkili ilaçlar vermeyi vaat etti ve yardımcıları ilaçları işitilebilecek yakınlıkta ezmeye başladı. Onlara, "Ezmeye devam edin" dedi, "sizi duyacak ve sakinleşecektir." Bu arada bazı danışmanları tarafından halife adına bir ferman düzenlenerek Yahya el-Bermeki ile Harun'un ölüm cezasına çarptırıldığı bildirilmişti. Fakat o gece Hadi'nin cariyeleri Hayzüran'ın talimatıyla onu uykusunda boğarak öldürdüler.

Harun kardeşinin öldüğünü öğrenince Yahya'yı zindandan çıkardı, annesine hürmetlerini gönderdi ve aralarında Ebu Haşim Masrur adlı muazzam kuvvetli iri bir siyahi Afrikalı haremağasının da bulunduğu divan üyelerini topladı. Masrur çocukluğundan beri onunla birlikteydi ve saltanatı boyunca onun muhafızlığını yapacak ve celladı olacaktı. Masrur divana gelir gelmez bir haberci gelip Harun'un Marajil adlı Acem cariyesinin biraz önce bir erkek çocuk doğurduğunu duyurdu. Harun'un Abdullah adını verdiği bu çocuk bir gün büyük Halife Memun olacaktı.

Bu çok önemli bir geceydi. Hatta İslam tarihine "kader gecesi"³⁸ olarak geçecekti, çünkü bir halifenin ölümüne, diğerinin tahta çıkmasına ve üçüncüsünün doğumuna tanıklık etmişti.

Şafak söktüğünde Harun İsabâd'a gidip kardeşine son duasını etti, sarayın tüm ileri gelenlerini toplayarak bağlılık yeminlerini aldı ve kısa bir konuşma yaparak halkın çıkarları için çalışacağına ve işleri adil bir biçimde yöneteceğine ant içti. Bu arada, Hadi'nin genç oğlu Cafer şafak vakti uykudan kaldırılmış ve veliaht olarak haklarından feragat etmeye zorlanmıştı. Üst katın penceresine çıkarılmış ve toplanan kalabalığa şunları söylemişti: "Ey iyi Müslümanlar! Babam hayattayken bana sadık kalacağına yemin edenler bu yeminden azat edilmiştir. Halife amcam Harun Reşid'dir. Benim halifelik üzerinde hiçbir hakkım yoktur."³⁹

Şahlar şahı

17 Mart 763'te doğan beşinci Abbasi halifesi Harun Reşid 15 Eylül 786 gecesı tahta çıktığında yirmi üç yaşındaydı. Milyonlarca yıldızın ışıldadığı açık ve parlak bir geceydi. Rivayete göre “Huld” veya “Ebediyet” Sarayı'nın üzerinde bir orak gibi görünen hilal şeklindeki ayın kavisli kısmının ortasında daha sonra Müslümanların sancağında görülen tek bir yıldız vardı.

Harun ertesi sabah İsabab'dan çıkıp hükümdarlığın başkenti olan Bağdat'a saray muhafızlarının önünde resmen giriş yaptı. Ardından silah ve mühimmatı güneşte parlayan askeri birlikler geldi. Askeri birliklerin arasında ilk kez babası Halife Mehdi tarafından görevlendirilmiş Ensar diye bilinen “Yardımcılar”dan oluşan kutsal savaşçılar birliği de vardı.

Dicle Nehri'nin kıyıları umutla onu bekleyen kalabalıklarla doluydu –bunun nedeni daha çok günlerden cuma olmasıydı. Binlerce insan da halifenin geçeceği teknelerden oluşan büyük köprüde sıralanmıştı; kısa süre sonra namaz kıldırmak için “geçeceği Horasan Kapısı'nın etrafına doluşmuş, tören alanını kaplamış, neredeyse sarayın kapılarına taşmış ve Ulu Cami civarında yoğunlaşmışlardı.”¹ İzleyicilerle dolu sandal ve mavnalar nehri tamamiyle doldurmuştu ve tacirler ile asiller rıhtımlara bakan konaklarının verandalarına çıkmıştı. Aralarındaki siyah pelerinler, türbanlar ve Abbasi bayrakları “güneşin ağarttığı şehirde rastık serpintileri gibi duruyor ve güneşte siyah akik gibi ışıldıyordu.”² Yeşil kubbeli sarayın kale burcunda duran Hayzüran olanları izledi. Damlarda ve pencerelerde kadınlar yüksek sesle zılgıt çekiyordu.

Tören alayı yavaş yavaş ilerledi. Harun'un saray muhafızları parlak üniformalar giymişti ve aralarında bulunan Harun zırhını kuşanmış, muhteşem şekilde süslenmiş beyaz Kuheylanının üzeri-

rinde tam bir hükümdar gibi duruyordu. Omzunda 624'teki büyük Bedir Savaşı'nda ele geçirilen ünlü iki uçlu kılıç olan "Zülfikâr" vardı. Peygamber tarafından kuşanıldığında (ve damadı Ali'ye miras bırakıldığında) sihirli güçleri olduğu söylenmiş ve içine "bir kâfiri öldürdüğü için hiçbir Müslüman katledilmeyecektir" yazısı kazınmıştı.

Harun öğle vakti şehrin Ulu Cami'sindeki cemaate namaz kıldırды ve sonra sarayın bahçesine oturarak önünde kuyruğa giren soyluların ve halktan insanların kendisine bağlılık yemini edip tahta çıkmasından duydukları sevinci ilan etmelerini izledi. Yeni halife ertesi gün sarayda yapılan resmi bir toplantıda Yahya el-Bermeki'yi başvezirliğe tayin etti ve ona sınırsız yetki verdi. Devletin mührünü verirken ona "babası" olma onurunu bahşederek, "Baba! Tahtımı senin aklına borçluyum. Seni tebaamın refahından sorumlu kılıyorum. Bu sorumluluğu kendi omuzlarımdan alıp senin omuzlarına yüklüyorum. En iyi olduğunu düşündüğün şekilde yönet, kiminle çalışmak istiyorsan onunla çalış, istemediğin kim varsa yol ver"³ dedi.

Hadi'nin aşikâr biçimde katledildiği o gün çok az kişi tarafından bilindiğinden bayram havasını gölgeleyemedi. Daha sonra anlatılanlar da gelecek nesillerin gözünde Harun'un itibarını sarsamadı. Yıllar sonra çoğu Müslüman tarihçi şu sözleri haykıran bir hayranının o dönemdeki kanısını onaylayacaktı: "Solgun güneşin Harun'un tahtına nasıl yansıdığını ve dünyayı ışıqla doldurduğunu görmediniz mi?"⁴ Zira hiçbir halife Altın Çağı'ndaki gücü ve kültürel başarılarıyla İslam'ın üstünlüğünü bu bütünlükte temsil etmemişti. Harun, bir tarih öğrencisi olarak kendi yükselişini alnına yazılmış bir büyüklük olarak görüyordu ve İslam konusundaki bilgileri ile beklenmedik bir biçimde tahta çıkışı bu görüşünü güçlendiriyordu. Kendisine miras kalan topraklarda durum değerlendirmesi yaparken seçkin bir grup öğretmenden oranın görkemli öyküsünü ve artık kendi emri altında olan şanını ve kudretini öğreniyordu.

Her şey göz önüne alındığında Harun tahta görece kansız bir iktidar devriyle çıkmıştı. Hayzüran onun tahta çıkmasına karşı gelenlerin idam edilmesi için baskı yapmış, fakat Yahya el-Bermeki bunun yerine Kral Davud'un Hititli Uriah'a yaptığı gibi, onlara sınır boylarında tehlikeli sınır görevleri verilmesini önermişti. Harun çoğu durumda bu kadar bile ileri gitmedi. Misilmelerden kaçındı ve yalnızca veliaht olduğu sırada kendisine hakaret eden Hadi'nin Ebu İsmah adlı hizmetkarından intikam al-

dı. Kısa bir süre önce İsmah, Hadi'nin oğluyla ata binmişti ve İsa-bad'daki bir köprüde Harun ile karşılaşmıştı. İsmah, "Veliahdın yolunu açın!"⁵ diye bağırmişti. Harun, "Veliaht söz konusu olduğunda işitmek itaat etmektir"⁶ deyip onlar geçerken kenara çekilmişti. Fakat bu hakaret içine işlemişti. Muzaffer bir biçimde Bağdat'a girmeden önce İsmah'ın boynunu vurdurup kesik başını bir mızrağın ucuna astırdı.

Yirmi üç yaşındaki Harun uzun boylu, yakışıklı, zayıf ama güçlü bir yapısı olan, dalgalı saçlı, buğday tenli bir adamdı. Bağdat'ta babası tarafından Dicle kıyısına yaptırılan ve alçı kaplı çamur ile ateş tuğlasından yapılma Yuvarlak Şehir'e benzeyen Huld sarayına yerleşti. Sarayın mazgalı siperlerle donatılmış duvarları ve büyük, mazgalı kuleleri ona güçlü bir kale (daha sonraları Moskova'daki Kremlin'e çok benzer) niteliği kazandırıyor ve kraliyet sarayıyla devlet kalemlerini bünyesinde topluyordu: "Geniş ziyaret ve kabul salonları ve divan üyeleri, bölüm sorumluları ve personeli için çok sayıda oda ve özel bölümden oluşan"⁷ tek bir külliye idi. Sarayın önünde inzibat genel karargâhı tarafından korunan devasa bir geçit alanı vardı. Törenler, "teftişler ve resmi geçitler burada, saltanatın azametini ve halifenin sıkışık düzende saf tutmuş askerlerinin manzarasını hayranlıkla izlemeye gelen büyük kalabalıkların önünde yapılıyordu."⁸

Hoş bir anlatıya göre alanda aynı zamanda "gölet ve şelaleler"⁹, "uzak yerlerden getirilmiş nadir bulunan ahşaptan küçük köprüler, köşkler, durgun suya yansıyan porsuk ağaçları ve serviler, ünlü Arap şiirlerinin sözcüklerini oluşturacak şekilde dikkatle dikilip düzenlenmiş çiçek tarhları ve yaprakları büyük bir ustalıklarla altın ve gümüşle kaplanmış, mücevher işlemeli metallere bağlanmış ağaçlar" vardı. Taberî'ye göre sarayın içinde aynı zamanda "pembe bir halıyla kaplı, pembe üniformalı hizmetkârların bulunduğu bir odayı çevreleyen pembe çiçekli ağaçların dikildiği küçük bir bahçe de vardı."¹⁰ Toplantı odalarından birinde su mermerinden yapılmış bir havuza nadir bulunan bir dizi çiçek yansıtılmıştı. Halifenin huzur bulup dinlenmek için gittiği bu bahçelerden bazıları daha sonra (biraz süslenerek) *Binbir Gece Masalları*'nda anlatıldı.

Binbir Gece Masalları'nda aynı zamanda ana sarayda seksen su mermeri payanda ile yükseltelen bir kubbeye süslenmiş, altından kuş heykellerinin bulunduğu büyük bir salondan söz edilmektedir. Kubbenin içinde, "zemini kaplayan geniş halılarla aynı desende canlı renkli çizgiler vardı. Sütunların arasında yeşim,

akik ve kristal vazolarda egzotik çiçekler bulunuyordu.”¹¹ Sara-yın duvarlarından bazılarında önceki halifelerin yaşamlarından sahneler ile İslam’ın yükselişine ilişkin dramatik olayları betimleyen resimler yer alıyordu. Öğretmenlerinden aldığı bilgilere ek olarak Harun’un etrafı İslam tarihinin geçmişine dair, kendi hayal gücünü kullanıp inceleyeceği canlı tablolarla çevriliydi.

Yetişmekte olan her veliaht gibi Harun çocukluğunda vaktinin bir kısmını hanedanın haremünde geçirmişti ve buradaki personel kendisine nezaret etmişti. Oradayken kocaman siyah çizmeleri ve siyah sarığıyla ağır ağır yürüyen azametli dedesi Mansur kendisini sık sık ziyaret eder, ona kendi saltanatının öyküleriyle karışık “ta-sarrufun erdemleri hakkında dini tavsiyelerde”¹² bulunurdu. Fakat Harun diğer açılardan bir veliahdın alması gereken tipik eğitimden geçmişti. Tarih, coğrafya ve belagat dersleri almış, müzik, şiir ve maliye ile iktisat öğrenmişti. Din dersleri bütün diğer dersleri gölge-liyor veya onlara kendi rengini veriyordu, çünkü İslam dini bir kül-türdü ve ünlü bir teolog olan Ali bin Hamza el-Kisai’nin nezaretinde Harun esas olarak Peygamber’in hadislerini ve Kuran’ı öğrenmeye yöneltiliyordu. Gelecekte Allah adına savaşacağı için beden eğitimi-ne de önem veriliyor ve buna savaş sanatının kılıç kullanma, okçu-luk, mızrak atma gibi askeri egzersizleri eşlik ediyordu.

Harun yapısı gereği biraz utangaçtı ve nazik bir yanı vardı. Öğ-retmenlerinden birinin Abdülmelik bin Karib el-Esmai olduğu söylenir. Eğer bu doğruysa, Harun’un daha bilgili veya ince dü-şünceli bir rehberi olamazdı. Basra’da doğan ve Harun’dan yak-laşık yirmi yaş büyük olan Esmai, büyük Müslüman tarihçi İb-ni Halikan’ın yazdığına göre, “tam bir Arap dili uzmanı, yetkin bir gramerci ve tarihsel hikâyeleri, fıkraları, eğlenceli hikâyeleri ve”¹³ dili canlı tutan “nadir deyimleri sözlü olarak aktarmış en seçkin kişilerden biridir.” Çöl Araplarının lehçesini herkesten iyi bilirdi (Harun’un dönemine gelindiğinde bu lehçe neredeyse an-tikacıların ilgi konusu haline gelmişti) fakat asla bir konuda ger-çekten bildiğinden fazlasını biliyormuş gibi davranmazdı. Aynı zamanda, bir meslektaşına göre, daima görüldüğünden fazlasını bilirdi, çünkü “herkesten daha iyi bildiğini tespit etmeden önce asla bir bilim dalı konusunda bilgili olduğunu iddia etmezdi.”¹⁴

Esmai zoolojiden meteorolojiye, atasözlerinden şans oyunları-na kadar çok çeşitli konularda yazılar yazdı, fakat bilgisini ihti-yatlı kullandı ve kışkırtıcı kamusal veya dini tartışmalara girmek-ten kaçındı.

Harun'un idollerinden biri imparatorluğunda reformlar yapmak için çok çalışan antik Pers Kralı Darius'tu. Bu kral düzenli bir vergi sistemi, tek tip sikke, standart ölçü ve tartı birimleri getirmiş, Orta Asya ve Suriye Çölü'nde sulama sistemleri inşa etmiş, İran Körfezi'nde limanlar yapmış, Nil'den Süveyş'e bir kanal inşa ettirmiş ve tekerlekli araçlar için ilk yol sistemini yaptırmıştı. Ulaklar bu yollarda bir haftada iki bin beş yüz kilometreden fazla mesaj taşıyabilmiştir. Harun ülkesini yönetmeye başlarken bir ölçüde aklında bu kralın imajı vardı.

Harun tarafından mükemmelleştirildiği şekliyle İslam devletinin başında teoride tüm iktidarın kaynağı olan halife bulunuyordu. Sivil otoritesini vezirine, yargı gücünü kadırlara ve askeri işlevini bir komutan veya emire devretmişti. Fakat halife tüm devlet işlerinin nihai hakemiydi. İlk Abbasi halifeleri kendi imparatorluklarını yönetirken halkın Emevi yönetiminin laik karakterine yönelik tepkisinden yararlanmış, bir imam olarak mevkilerinin dini itibarına vurgu yapmışlardı. Hepsi Arap seçkinlerinden oluşan Emevi halifeleri ataerkil iktidarlarını sınıfa dayandırırken Abbasisler ilahi hakka dayandırdılar. Artık halife Allah'ın Peygamberi'nin elçisi değildi. Şimdi o Allah'ın yeryüzündeki Gölgesi'ydı.

Abbasisler "dini bir hareketin zirvesinde iktidara geldiğinden"¹⁵ Harun kendisini halka yeni bir refah ve adalet çağı açacak olan ilahi hakka sahip bir hükümdar olarak sundu. Abbasileri bir dereceye kadar etkileyen Acem despotizmi de halifeyi maiyetinin önünde eğildiği, el etek öptüğü bir otokrata dönüştürmeye başlamıştı. Aynı zamanda, tanınmış Arap ailelerinin nüfuzu azalmıştı. Herkesin görüşebildiği eski Bedevi halifesi dönemi çok gerilerde kalmıştı. Yerine, arkası görülmesi mümkün olmayan bir perdenin gerisinde, mazgalı siperlerle çevrili sarayının merkezinde saklanan, eski Acem Şahlar Şahı (Şehinşah) gibi taç giymiş, neredeyse erişilmesi olanaksız bir hükümdar gelmişti.

Harun sarayında ziyaretçileri ve ileri gelenleri genellikle sarır diye bilinen, dışarıdakilerin görmemesi için etrafı bir perdeyle çevrili kubbeli bir sedirde kabul ederdi. Hiçbir ricacı veya konunun halifeden önce konuşmasına, halifenin sözünü kesmesine veya ona itiraz etmesine, kıpırdanmasına veya halife konuşurken dikkatini dağıtmasına izin verilmezdi. Cevap vermesine müsaade edildiğinde ricacının sözcüklerini büyük bir dikkatle seçmesi beklenirdi. Harun artık yüce makamının dini niteliğinin işareti olarak törenlerde bir zamanlar Peygamber'in giydiği harmaniyi giyiyordu.

Ne de olsa imparatorluğu bütünleştiren şey İslam'dı. Daha önce belirtildiği gibi Emevi imparatorluğu esas olarak Araplardan oluşuyordu; Abbasilerde ise ağırlık sonradan Müslümanlığı kabul edenlerdeydi, Araplar yalnızca birçok etnik bileşenden biriydi. Yeni halifelik İslam devletleriyle komşu da değildi, çünkü İspanya'da, Kuzey Afrika'da ve diğer bölgelerde bağımsız veya yarı-bağımsız devletler kurulmuştu. Bu nedenle Harun geniş ve çeşitlilik içeren imparatorluğuna ortak kültür ve inanca dayalı bir birlik duygusu aşlamak için Arapların zayıflayan etnik bağlılığının yerine İslami kimliği daha fazla vurguluyordu. Dahası, halifeliğini Peygamber'in amcasının torunu olmaya dayandıran Harun, önceki Abbasiler gibi ilk halifelerin "eşitler arasında birinci" olma ilkesine bağlı kalmayıp ülke ve saray yönetiminde İslam öncesi Acem modellerini benimsemeye başladı. Önceki Pers İmparatorluğu gibi İslam İmparatorluğu da üstün törensel ve teokratik niteliğiyle Orta Asya ile Yakın ve Ortadoğu'da egemenlik için mücadele ettiği Roma ve Bizans imparatorluklarının şaşaasıyla rekabet etmeye çalıştı.

Ancak bu imparatorluk tarzının ironik sonucu Arap-Acem ayrılığının giderek derinleşmesi oldu. Arap toplumsal örgütlenmesinin temel örüntüsü çökünce, İslam'ın yeni çokuluslu ruhu Arapların kayıp duygusunu telafi etmeyi başaramadı. Halifeler bile, eşlerinin ve çocuklarının annesinin seçimi gibi meselelerde Arap olmaya herhangi bir özel değer vermemeye başladılar. Cariyeler gayriresmi eşlerdi. Hiçbir Arap köle olmadığı ve tüm cariyeler köle olduğu için, çocuklar çoğunlukla onları kendi etnik grubunun veya ülkesinin sevgisiyle büyüten Arap olmayan anneler tarafından yetiştirildi. Bu şekilde doğan ve büyütülen halifeler de karakter, kültür ve idealleri açısından giderek daha az Arap oldular. Abbasiler arasında yalnızca üç halife özgür annelerin oğullarıydı: Ebu'l Abbas (Seffah), Mehdi ve sonra Harun'un, her iki taraftan da Peygamber'in torunu olmak gibi bir ayrıcalığa sahip oğlu Emin.

Kısacası, saf Arap unsuru arka plana çekildikçe yerlerine Arap olmayanlar, yarı Araplar ve özgür kadınların oğulları geçti. Çok geçmeden Arap aristokrasisinin yerini farklı etnik grupları temsil eden bir bürokratlar hiyerarşisi aldı. Aralarındaki en güçlü ırk, ülkelerini fetheden efendilerinin öğretmeni olan Acemlerdi. Bir Arap'ın ifadesiyle, "Acemler bin yıl hüküm sürdü ve bir gün bile bize ihtiyaç duymadı. Biz bir veya iki yüzyıldır hüküm sürüyoruz ve onlarsız bir saat bile geçiremiyoruz."¹⁶

Harun'un dedesi Mansur İran birliklerince desteklenmiş ve öğ-

luna onlara inancını ayırım gözetmeksizin aşılmasını tavsiye etmişti. Acem eşi Hayzüran tarafından ustaca desteklenen Mehdi ise vârislerine büyük ölçüde Acem bir halifelik miras bırakmıştı. Harun ise Acem bir debdebeyle kamuoyundaki imajını İslam'ın dünyadaki efendisi olmanın yanı sıra onun ruhani lideri olarak güçlendirmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Din adamlığı göreviyle Sünni inanca itaati sağlamaya çalıştı ve her türden aykırı düşünceye karşı mücadele etti. Fakat Hadi gibi bir fanatik değildi. Örneğin, Şiilere ve Alevilere yönelik politikalarında başlangıçta babası gibi uzlaştırmacı bir tutum benimsedi, bazı Alevileri zindandan çıkardı ve hatta onlara devletten maaş bağladı.

Yine de Harun inancının gereklerini düzenli şekilde yerine getiriyordu. Her sabah hayır işleri için bin dirhem bağışlıyor ve dualar okuyarak günde yüz kere secde ediyordu. Tahta çıkışının bir yıl sonrasında başlayarak deve üzerinde yedi kere Mekke'ye (Bağdat'tan gidiş dönüş yaklaşık 2.820 kilometre) hac ziyaretinde bulundu ve sekizinci hac ziyaretini Rakka'dan (Suriye'de) Mekke'ye yürüyerek gerçekleştirdi. Bir tarihçi, "Söz konusu olan mesafeleri göz önünde bulundurduğumuzda"¹⁷ diye yazıyor, "geçmek zorunda olduğu kurak çölün sert iklimi bile tek başına onun yılmaz enerjisi ve azimli karakteri hakkında fikir verecektir. O kendisine bu kadar zor bir görev yükleyen ve günlük ibadetlerine bu denli sadık tek halifeydi."

Hac ziyaretlerinde de İslam'ın en kutsal iki şehri olan Mekke ve Medine halkı ile yolda karşılaştığı yoksul hacılara büyük miktarlarda bağışta bulunurdu. Çevresinde daima desteklediği birkaç zahit olurdu ve bizzat gidemediği bir yıl olursa kendi yerine üç yüz din adamıyla birlikte üst kademedeki vekillerini kendi cebinden hacca gönderirdi. Mühründe "Harun Allah'a güvenir"¹⁸ ifadesi vardı ve yaptıklarıyla "hacın inancın beş şartından biri olduğu"nu¹⁹ hayata geçirmiş görünüyor.

Harun, saltanatı sırasında kutsal yerlere yeniden önem kazandırdı ve siyasi nedenlerle Mekke'ye yapılan hac ziyaretini gösterişli bir propaganda etkinliğine dönüştürdü. Hayzüran onun izinden gitti ve 788'de halka büyük çaplı bağış yaparak valide sultan olarak hac seyahatine çıktı. Hacca giden yol üzerine "bir han, bir çeşme veya bir cami yapılması için" arka arkaya "talimatlar verdi."²⁰ Hayzüran'ın aynı zamanda tarihi değeri olan binaları koruma fikrini ilk benimseyen kişi olduğu da anlaşılıyor. Hayzüran birkaç ay kalacağı Mekke'ye geldiğinde yalnızca Hazreti Muhammed'in doğduğu evi restore ettirmekle yetinmeyip Müslümanlığı ilk kabul

edenlerin toplandığı Darü'l-erkam diye bilinen binayı da tamir ettirdi. Her iki bina da daha sonra birer mabet addedildi. Bu şekilde Hayzüran hem kendi statüsünü yükseltti hem de oğlunun iktidarının dindarlığının vurgulanmasına önayak oldu.

Harun Hayzüran'a, Hadî'nin göstermediği saygıyı gösterdi ve ertesi yıl, Kasım 789'da elli yaşındayken öldüğünde annesinin tabutunun önünde mezara kadar "çamurda çıplak ayakla yürüdü."²¹ Dicle'nin batı kıyısındaki mezara ulaştığında ayaklarını yıkadı, yeni bir çizme giydi ve veda ederken "bin Nüveyre'nin, Muhammed'in eşi Ayşe'nin, babası ilk halife Ebu Bekir'in mezarı başında okuduğu ünlü methiyesini okudu."²²

Abbasiler iktidara geldiğinde İslami fetihler doğal akışında ilerlemişti. Fakat Bizans sınırı hareketliliğini koruyordu. Abbasi-ler bir dizi yenilgiden sonra tekrar baskı yapıyordu. Harun'un veliaht olarak yaptığı iki muhteşem sefer bu doğrultudaki iştahları kabartmış ve her yıl arka arkaya –Müminlerin Emiri mertebesine yükselinceye kadar– savaş meydanına çıkmıştı. Abbasilerin batı sınırında, her iki taraf da Suriye'den Ermeni sınırına kadar tüm Küçük Asya –bugünkü Anadolu– boyunca uzanan müstahkem hatta asker yığıldığından sık sık çatışmalar baş gösteriyordu. Harun tahta çıktıktan kısa bir süre sonra bu bölgenin Müslüman kesiminde bir general veya emirin yönetimi altında "Avasım" denilen ayrı bir askeri vilayet oluşturdu. Bizanslılara karşı yaz akınları bu vilayetteki üslerden yapıldı ve her galibiyette yeni kaleler yükseldi. Çoğu akında aynı zamanda ciddi miktarda köle, değerli eşya ve diğer mallar elde ediliyordu. Fakat bazı akınlar ters gidiyordu. 791 yılında, Müslüman birlikleri olağan yağma saldırıları sırasında Caesarea'ya gittiler, fakat dönüşte yüksek dağlarda kar fırtınasına yakalanıp dondurucu soğukta can verdiler.

Halife hiçbir zaman çok büyük bir daimi ordu bulundurmasa da ordu epeyce büyüktü ve gerektiğinde kısa sürede aşiretlerden asker toplanıp ciddi sayıda birlik oluşturulabiliyordu. Aynı zamanda maaşlı düzenli birlikler ve kendi başına seçkin bir ordu oluşturan çok sayıda saray muhafızı vardı. Roma-Bizans tarzında birlikler on, elli, yüz ve bin kişilik birimler şeklinde örgütleniyordu. 100 kişiden oluşan birlik bir bölük, birkaç bölükten oluşan birlik bir takım, bin kişiden oluşan birlik bir tabur ve on bin kişiden oluşan bir birlik başındaki emir veya generalle bir tümen oluştuyordu. Bağdat, Medine, Şam, Rey ve diğer stratejik şehirlerin yanı sıra Bizans sınırında çıkabilecek kargaşalara karşı

her zaman 125.000 Müslüman asker bulunuyordu. Söylendiğine göre Bağdat karargâhı “Evi Kûfe Kapısı’nın hemen dışında olan polis müdürü de dahil olmak üzere önde gelen devlet görevlilerinin yerleşim alanı olan Yuvarlak Şehir’in kuzey ve batısında (güneydeki ticaret bölgesinin uzağında)”²³ dörde bölünmüştü. Hükümdarlığın farklı kısımlarından gelen askerler genellikle, örneğin “küçük Buhara”, “küçük Taberistan” veya “küçük Belh” gibi kendi etnik bölgelerini yaratıyordu.

Resmi askeri tatbikatlar bazen başkentte, alanda yerlerini alan hafif ve ağır süvariler ve okçularla yapılıyordu. Ağır süvariler miğferleri ve kalın zırhları içinde bütünüyle demirle kaplıydı. Savunmasız olan tek yerleri, ortaçağ şövalyeleri gibi, burunlarının ucu ve gözlerinin önündeki küçük aralıklardı. Mızrak, kılıç ve kargı kuşanmış piyadeler de aynı ölçüde ürkütücüydü ve (Pers geleneğine uygun olarak) öylesine dik duracak şekilde eğitilmişlerdi ki, o çağda yaşamış birinin yazdığı gibi, “onların bronz kelepçelerle yere tutturulduğunu sanırdınız.”²⁴

Müslümanlar sapan, mancınık, koçbaşı, merdiven, tırmanma çengeli ve kanca gibi tümü askeri mühendisler tarafından yönetilen çok sayıda kuşatma düzeneği kullanıyorlardı. Fakat “Müslümanların ana kuşatma silahı”²⁵ kesinlikle mancınıktı. “Bu ortaçağda Batı’da kullanılan mancınığa benzeyen bir savurma kirişiydi. Yedinci yüzyıldan itibaren klasik dönemlerde kullanılan (büyük mış iplerden güç alan) burulma silahlarının yerini almıştı.” Sahada orduya develerin üzerinde taşınan saman balyaları şeklinde saha hastaneleri ve ambulanslar eşlik ediyordu.

Harun’un döneminde Araplar da yangın bombası yapmayı biliyorlardı. Bu şaşırtıcı değildir. Irak’ta petrol antik çağlardan beri biliniyordu. Necef’in kurulduğu yerde olduğu sanılan Nuh’un Gemisi’nin kömür ziftiyle damgalanmış olduğu söylenir ve hem Yunan tarihçi Heredotos hem de Romalı tarihçi Strabo Babillilerin bina ve yol yapımında zift kullanımını anlatır. Zift daha sonra şaraplarını sakladıkları toprak küplerini pişirmek için (Yunanlılar ve Romalılar gibi) Araplar tarafından da kullanılmıştı. Ardından, yangın bombasının imalatına petrol de katılır oldu ve Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus’a göre Persler sazdan oklarının ucuna yanıcı sakız sürüyordu.

Abbasilerin sivil yönetimi askeri mekanizmaları kadar etkileyiciydi. Harun’un veziri Pers krallarının geleneğini benimseyerek neredeyse sınırsız yetki kullandı. Vezir çeşitli devlet erkânının

katıldığı, vali ve kadıları tayin edip görevden alan divana başkanlık ediyordu ve hatta görevini kendisinden sonra oğullarına bırakmıştı. Harun yönetiminde devlet dairesi olarak özel bir “istimlak dairesi” de kurulmuştu, zira vezirin gözden düşen her valinin mülklerine el koyması, tıpkı valinin kendi astı olan görevlilerin ve sıradan yurttaşların mülklerine el koyabilmesi gibi âdettendi; halife de aynı cezayı görevden alınan bir vezire uygulayabiliyordu. Daha sonra bir halifenin söylediği gibi: “[Vezir] topraklarımızın her yerinde ve tebaamız arasında bizim vekilimizdir. Bu nedenle ona itaat eden bize itaat etmiş olur; ve bize itaat eden Allah’a ibadet etmiş olur ve Allah kendisine itaat edenin Cennet’e girmesini sağlayacaktır; ve vezirimize itaatsizlik eden bize itaatsizlik etmiş olur; ve bize itaatsizlik eden Allah’a itaatsizlik etmiş olur ve Allah onu Cehennem ateşine düşürecektir.”²⁶

Halifenin ziyaretçilerini denetleyen saray nazırı dışında memurlardan, yardımcı memurlardan ve kâtiplerden oluşan geniş bir bürokrasi vardı. Harun yönetiminde devlet mekanizması gelişmeye devam etti. Bu kadar geniş topraklarda ademimerkeziyetçilik kaçınılmazdı; imparatorluk idari amaçlarla yirmi dört eyalete ayrılmış, başlarına yetkili yöneticiler tayin edilmişti.

Adalet ve maliye de daha fazla düzene kavuşmuştu. İmparatorluk hazinesine (Beytü’l-mal) arazi vergisi, canlı hayvan vergisi, kelle vergisi veya haraç (Müslüman olmayan herkesten sahip oldukları tüm mülkler üzerinden alınan şarta bağlı aşar) ve gümrük harcı (ithal edilen tüm malların değerinin onda biri olarak sabitlenen), altın ve gümüş, ticari mal ve diğer mülkler biçiminde gelirler akıyordu. Fetihlerde ele geçirilen mülkler çoğunlukla toprağın vergisini ödeyecek bireylere kiralanıyordu; Bizanslılar tarafından yaygın biçimde benimsenen bir sistemdi bu. Vergiler aynı (yetişen ekine göre, bazen hasadın yarısına kadar) veya arazinin değeri oranında nakdi olarak ödeniyordu. Vergi tahsildarı ödemenin bir kısmını kendisine ayırıyor ve kendisine kalacak yerle yiyecek veriliyordu. Bütün bu faaliyetlerde kanunsuz para cezası, el koyma ve özel “koruma” vergisi biçiminde çok sayıda zorbalık ve yolsuzluk potansiyeli vardı. Bunun da ötesinde vergi oranları bazen keyfi olabiliyordu: Zengin tüccarlar haraçlarını ödemekten kurtulmayı başarırken, köylüler ve alt sınıfların diğer mensupları çoğunlukla borç batağına saplanıyor, hatta köle gibi çalıştırılıyordu. Bazıları da derbeder oluyor ve topraksız işsizlerin saflarına katılıyordu.

Ortaçağ sonlarında Avrupa’da olduğu gibi zaman zaman köylü

isyanları çıkıyordu. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoksullarla zenginler arasındaki ayrım derinleşti ve saray ile üst sınıfların gösterişli lüks yaşamı hoşnutsuzluk tohumları attı. Zaman içinde, (özellikle Azerbaycan bölgesinde) daha sonra Rus sınırları boyunca görülen Kazaklara benzer, haydutlardan oluşan sorunlu bir sınır halkı oluştu. Müslüman olmayanlar da kendilerinden alınan özel vergilerden rahatsızdı ve çoğunlukla durumlarını düzeltmek için Müslüman oluyorlardı. Ancak Harun'un saltanatı sırasında gelir kaynakları hiç kurumadı. Daha sonra Britanya İmparatorluğu üzerinde asla güneş batmadığı söylendiği gibi, Harun bir gün gökyüzünde dolaşan yağmur bulutlarına bakıp, "İstediğin yere yağ, ama arazi vergisini alacağım!"²⁷ diyebilirdi.

Harun'un Divan'ül Haraç'ının dışında (Mehdi tarafından kurulan) bir başka denetim veya muhasebe dairesi (Divan'ül Cünd), tüm resmi belgelerin işlendiği bir yazışma veya arşiv dairesi ve davalara bakan bir mahkeme işlevi gören, şikâyetlerin incelendiği bir dairesi (Divan'ül Mezalim) daha vardı. Ayrıca her büyük şehrin kendi polis gücü bulunuyordu. Polis düzeni sağlamanın yanı sıra pazar yerlerini denetlemek (örneğin, doğru tartı ve ölçülerin kullanılmasını sağlamak), yasal borçların ödenmesini sağlamak ve kumar, tefecilik ve halka açık şarap satışı gibi yasak faaliyetleri bastırmakla görevliydi.

Harun döneminde her eyaletin başkentinde kendi postanesi ve imparatorluk başkenti ile diğer şehir ve kasabaları birbirine bağlamak için yapılmış yollar vardı. Posta teslimatları için aradaki mesafeleri kapsayan bir gönderi sistemi vardı. Bağdat'taki merkezi postanede kasabaların arasındaki mesafeyi gösteren rehber ve haritalar bulunuyordu. Harun yönetiminde imparatorluğun –kervansaraylar, hanlar ve kuyularla donatılmış– yol sistemi Rey, Merv, Buhara ve Semerkand'dan doğuya doğru, Seyhun boyundaki kasabalar ve Çin sınırına kadar dallanıp budaklanmıştı.

Bu hizmetin yegâne amacı halka kolaylık sağlamak değildi, çünkü posta idaresi aynı zamanda halifenin istihbarat şefine hizmet ediyordu. Dolayısıyla tüm posta memurları yerel olayları gözlemleyen gizli ajanlar olarak çifte görev yapıyordu.

Yeni imparatorluk yönetiminin şekillenmesinde Bermekiler çok etkiliydi. Aşiretin reisi Kuzey Afganistan'daki Belh şehrinde bulunan Budist manastırıyla güçlü bağları olan Halid el-Bermeki'ydi. Tapınak manastırlarından en önemlisi Nava Vihara idi ve tüm Orta Asya'nın Budist yükseköğrenim merkezi haline geldi. Merkezin sorumluluğu Bermekler adı verilen ve bu şekilde aile adına dönü-

şen bir rahip soyuna verilmişti ve Halid manastırın başrahibinin oğluydu. Halid'in babası bürokratik işlerinin yanı sıra çeşitli Sanskritçe metinlerin tercümesine de nezaret etmişti.

705 yılı civarında İslam'ı benimseyen aile, tanınmış olduğundan devlet işlerinde önemli bir rol oynamaya başladı. Halid el-Bermeki son Emevi halifesinin ordusuna komuta ediyordu; Irak'ta hizmet vermiş, fakat ayrılarak Horasan isyanının başını çeken (Abbasilerin iktidara gelmesine büyük katkısı bulunan asi general) Ebu Müslim'e katılmıştı.

749'da, Ebü'l-Abbas Seffah Kûfe'de halife ilan edildiğinde Halid onun başkâtibi oldu. İki yıl sonra, 751'de Beyt'ül-malın idaresine getirildi. Halid'in yaptığı yenilikler arasında vergileri ve diğer gelirleri (cetvellerin yerine) ana hesap defterlerine kaydetmek vardı. Dindar, akıllı, becerikli, bilgili ve insancıl biri olarak tanımlanan Halid çeyrek yüzyıldan fazla önemli yetkiler kullandı ve böylece ailesinin servet ve gücünün temellerini oluşturdu. Bağdat'ı kurma şerefi Mansur'a atfedilse de planları çizen ve (neyse ki) Mansur'u Bağdat'ın güneyindeki antik Pers başkenti Ktesifon'u yerle bir etmekten vazgeçirmeyi başaran Halid'di. Aslında Mansur şehre egemen olan büyük tuğla kemerin taşlarını yağmalamak istiyordu. Halid, inşa etmeyi planladığı yeni metropolisin yanında, burayı "metruk bir harabe"²⁸ olarak koruduğu takdirde Mansur'u saygınlığını artıracığına ikna etti. Mansur Halid'e İran'daki Acem eyaletinin ve daha sonra Taberistan'ın eyalet valiliği gibi birkaç önemli görev de verdi.

Bu arada, Halid'in 738 yılında doğan oğlu Yahya kamu hizmetine girmiş, önemli mevkilere yükselmiş, 758'de İran'a giden Mehdi'ye (veliaht olduğu sırada) eşlik etmiş ve 769'da Bağdat'a döndüğünde babasının başyardımcısı olarak Beyt'ül-mal idaresinde önemli rol oynamaya başlamıştı. Halid Musul'a gittiğinde Yahya Azerbaycan valiliğine atanmıştı. Mehdi'nin onu on beş yaşındaki oğlu Harun'un öğretmeni ve muhafızı olarak görevlendirdiği 778 yılına kadar bu görevi sürdürdü. Yahya ertesi yıl Harun'a (Mehdi'nin veziri Rabi bin Yunus'un kumandasındaki) ilk Bizans seferinde eşlik etti ve Halid 781'de Musul'da öldükten sonra Yahya imparatorluğun batısının idaresinde Harun'a yardımcı oldu.

O tarihe kadar Abbasi hanedanı Bermekilerle tek bir aile gibi iç içe geçmişti. Halid, Seffah ile öylesine yakındı ki kızını önceki halifenin eşi emzirmiş, halifenin kızını da Halid'in eşi emzirmişti. Yahya'nın iki büyük oğlu Fadıl ve Cafer Hayzüran'ın Harun'u doğurduğu tarihlerde doğmuş ve anneler onları ayırım gözetmeksi-

zin birlikte emzirmişti. Ve tabii ki Mehdi 785'te Gürzan yolunda öldüğünde hem Harun hem de Yahya onunla birlikteydi.

Bermekilerin hizmetleri sırasında büyük servet biriktirmiş, Bağdat'ın doğusunda, Dicle kıyılarında muhteşem bahçeleri olan saraylarını inşa edip lüks içinde yaşamakta olmaları şaşırtıcı değildi. Ancak onlar halife değildi ve bu zaman zaman onlara hatırlatılmalıydı. Örneğin, Mansur bir noktada Halid'in servetinin büyüklüğü konusunda kaygılanmaya başladı. Sadakatini ve itaatini sınamak için aniden Halid'in imparatorluk kasalarına muazzam bir miktar katkıda bulunmasını istedi. İsteddiği miktar Halid'in sahip olduğundan çok daha fazlaydı. Bunun üzerine Halid oğlu Yahya'ya kendisine borç vermeleri için bazı güçlü dostlarından ricada bulunmasını istedi. İstenen miktara yakın bir para toparlanmasına rağmen son ödeme tarihi yaklaşıyordu ve para henüz tamamlanmamıştı. O sırada Kürtler Musul'u istila etti ve ani kriz üzerine halife talebinden vazgeçip Halid'i isyanı bastırmaya gönderdi.

Yahya babası gibi zeki, becerikli ve nazik bir adamdı. Harun onu veziri tayin ederken olağanüstü yetkiler verdi, bunlar arasında devlet dairelerinin idarecilerini atama yetkisi de bulunuyordu. Yahya'nın yetki alanında bürokratik reformlardan sınır boylarındaki kalelere kadar irili ufaklı her konu vardı. Ticareti teşvik etti, kamu güvenliğini sağladı, hazineyi doldurdu ve genel olarak halifenin başarısını mümkün kıldı. Bir vezir olarak belagatli, akıllı, başarılı ve ihtiyatlıydı; büyük hayranlık uyandırıyor; davranışları içtendi ve herkesten saygı görüyordu. Anlaşmaları ustaca sonuçlandırıyor, rakipler arasındaki anlaşmazlıkları gideriyor ve sayısız iyilikte bulunup şefkatli davranarak devlet görevlilerinin sadakatini kazanıyordu. Divan başkanlarından biri cevap verebileceğinden çok fazla dilekçe olduğundan ve yanıt vermekte giderek daha fazla geciktiğinden yakındığında Yahya onu bir mola vermeye teşvik etmiş, işleri devralmış ve kendine özgü verimliliğiyle dairenin işlerini hızla güncel hale getirmişti. Kendisi çok çalışkan olduğundan tembellere tahammül edemezdi. Düzensiz çalışan görevlileri azarlar ve ihunalkârların yerine daha gayretli memurları atardı. Kriz halinde de kararlılıkla hareket ederdi; Dicle Nehri yağmur nedeniyle taşma tehlikesi gösterdiğinde kıyılara set çekti, mahsulleri orduya yapılan ödemelerde kullanılan ekilebilir arazileri artırdı, kutsal Mekke ve Medine şehirlerine buğday gönderilmesini sağladı. Büyük bir ilim ve sanat hamisiydi ve astronomi, astrolojiden prizmalara, Hindu kültüründen tıbbi bitkile-

re kadar her konuda derinlikli bilgi edinmişti. Yahya aslında, “birçok yönden Abbasi iktidarının kamusal yüzüydü”²⁹ ve halkın ihtiyaçlarıyla ilgilenmek için gece geç saatlere kadar çalışırdı. Söylenildiğine göre, huzuruna çıkmak isteyen “hiç kimse geri çevrilmez”³⁰ veya mütevazı talepleri reddedilmezdi.

Aynı zamanda Yahya’nın Harun’u kendi kararlarını onaylamaya ikna etmek konusunda kurnazca bir yöntemi vardı. Halifenin bu kararları bizzat aldığını düşünmesini sağlıyordu. Ayrıca, tartışmalı konularda Harun’un sorumluluk almasını akıllıca buluyordu. Bir keresinde, “Halifelerle bir konuda tartışmak onları bunu yapmaya teşvik etmekle aynı şeydir, çünkü onların belirli bir şekilde davranmasını önlemeye çalışırsanız aslında böyle davranması için cesaretlendirmiş gibi olursunuz”³¹ demişti. Oğulları Fadıl ve Cafer üst düzey görevlerinin çoğunda Yahya’ya daima yardımcı olurdu. Çeşitli kanallar, camiler ve diğer bayındırlık hizmetleri onların ortak girişimleri ve cömertliğiyle var olmuştur. Ramazan ayı boyunca camilerde kandil kullanılmasını başlatan kişinin Fadıl olduğu söylenir. Tıpkı Mansur’un Halid’i baş gösteren krizi bastırması için Musul’a göndermesi gibi Yahya da Kürtlerin istila ettiği Azerbaycan’ı yatıştırmıştır. İzleyen yıllarda oğulları Fadıl ve Cafer de art arda baş gösterip devleti tehdit eden krizleri göğüsleyip çözüme kavuşturmuştur.

Mizaçları birbirinden çok farklı olmasına rağmen bu iki kardeş birbirine çok yakındı. Fadıl oldukça ketum biriyken Cafer daha rahat, neşeli bir adamdı. Her ikisi de halife tarafından seviliyordu. Yahya 799’da devlet hizmetinden ayrıldığında yerine zaten “Küçük Vezir”³² olarak tanınan Fadıl geçti. Yine de Cafer daha fazla yetki kullanabilirdi. Ünlü kadı Ebu Yusuf tarafından eğitilen Cafer yakışıklı, nazık, iyi eğitilmiş, rafine bir gençti. Yetenekli bir idareciydi ve felsefe ile sanatta uzmandı. Yüksek yakaları ve şık giyimiyle Bağdat’ta erkek modasını belirliyordu. Saray mensupları da onun tarzını taklit edip nakışlı türbanla örtülü başlık takıyordu ve kaşlarına düşüp kulaklarının hemen üzerine bukleler halinde inen saçları vardı. Konuşmasındaki zarafet geç İngiliz Rönesans’ının kusursuz süslü ifadeleriyle boy ölçüşecek nitelikteydi. Örneğin, ne zaman bir devlet görevlisi bir hatasından dolayı özür dileyecek olsa Cafer, “Size bahsettiğimiz afla Allah bizden özür dileme yükümlülüğünüzü ortadan kaldırdı; ancak sizinle dostluğumuz karakteriniz hakkında olumsuz bir fikir edinmemize izin vermeyecek kadar derin”³³ cevabını verirdi.

Bermekilerin nüfuzu devam ettiği sürece Harun’a en yakın ki-

şı muhtemelen Cafer el-Bermeki'ydi. İkisi bir süre aynı harmanı paylaştı. Bu özel yakınlık ve sevginin ölçüsü bir dizi kamu görevi ve nişanında kendisini gösterdi, hatta Cafer halifenin “en yakın arkadaşı” oldu. Bir süre sonra (bazı katı şartlar altında) Harun’un kız kardeşi Abbase ile evlendi ve bir saltanat men-subu oldu.

Ancak rekabet kaynaklı hiçbir kıskançlığın Yahya’nın oğulları arasındaki kardeşlik bağını bozmadığı görülüyor. Harun, Yahya’ya Fadıl’ın hükümdarlık mührünü Cafer’e devretmesini istediğini söylediğinde, Yahya Fadıl’a şunları yazdı: “Emirü’l- Müminin –Allah onun saltanatını yüceltsin!– mühür yüzüğünü sağ elinden sol eline geçirmeni emretti.”³⁴ Fadıl babasının ne demek istediğini anladı ve şu cevabı yazdı: “Emirü’l- Müminin’e itaat ediyorum. Kardeşimin refahı benim için bir kayıp değildir ve onun yükselebileceği hiçbir mertebeyi kendi payımdan alınmış görmem.” Cafer görevi devraldıktan sonra Fadıl özellikle askeri konularda halifenin en güvendiği danışmanı olarak kaldı, hükümdarlığa bağladığı batı İran’ın valiliğini yaptı ve Horasan’da görev yaptığı sırada halk tarafından öylesine sevildi ki yirmi bin civarında çocuğa onun adı verildi.

Cafer’in Harun’un Huld sarayının bir kanadında kendi dairesi vardı, haftada iki kere halifeyle şarap içerdi ve ne kadar sarhoş olursa olsun ertesi sabah erkenden kalkar ve resmi görevlerini eşsiz bir zekâ ve çabuklukla icra ederdi. Cafer sorun çözmekte usstaydı. Mısır valisi olarak hizmet etmiş, Harun’un özel elçisi olarak Suriye’ye giderek düşman hiziplerin birbirinin boğazını kesmesini engellemiş, istihbarat ağını idare etmiş, hükümdarlığın dokuma imalathanelerini denetlemiş ve darphaneyi yönetmişti. Uzun yıllar boyunca saltanatın mührünü de taşımıştı. Bugünkü modern devlet yönetimi açısından baktığımızda fiilen maliye bakanı, ulusal güvenlik danışmanı ve dışişleri bakanıydı. Böylesine çok yönlü güce sahip Cafer’e bazen “sultan” (“Hükümdarların İncisi” anlamında) denmesi şaşırtıcı değildi. Bu halifeyle eş düzeyli bir yetkiye sahip olduğunu gösteriyordu. Sonunda Harun onu erken olgunlaşan oğlu veliaht Memun’un eğitiminden sorumlu tuttu. Görevlerinde inanılmaz başarılı olan Cafer bir gece içinde Harun’un nezaretinde, “halifeye sunulan tüm tezkereler hakkında binden fazla karar vermiş ve hiçbirini kanunun izinden ayrılmamıştır.”³⁵

Cafer kariyeri sırasında öylesine zenginleşti ki serveti dille-re destan oldu. Birisinin başına devlet kuşu konduğunda insanlar ona “Cafer kadar zengin”³⁶ diyorlardı. Buna rağmen Cafer hoşgörü-

lü ve cömert bir insandı. Mısır valisi olarak hizmet ettikten sonra (792'de) hâlâ bilinmeyen nedenlerle halefiyle arası açıldı. Cafer'in yardımcılarında biri iyi niyetle valiye Cafer'in adıyla uzlaşma talep eden bir mektup göndermeye karar verdi. Vali çok sevindi ama belgenin doğru olup olmadığını tespit etmek için Bağdat'a bir temsilci gönderdi. Cafer'in danışmanı ile görüşen temsilci mektubu efendisine göstermesini istedi. Cafer mektubu görünce sahte olduğunu fark etti. Bu suçu kimin işlediğini hemen anlamıştı. Bunun üzerine memur ve hizmetlilerine kendi adına böyle işlere giren kişiye ne yapılması gerektiğini sordu. Bazıları idam edilmesi, bazıları ise kırbaçlanması veya sağ elinin kesilmesi gerektiğini söyledi. Cafer sabırla dinledikten sonra bağırdı: "Aranızda hiç iyi niyetli kimse yok mu? Mısır valisi ile beni birbirimizden ayıran şeyin kötü duygular olduğunu hepiniz biliyorsunuz. Durumu düzeltmemize gurur engel oldu. Şimdi bir adam çıkıp bize yardım etmek istiyor. Ve siz onu bunun için cezalandırmamı mı istiyorsunuz?"³⁷ Sonra bir kalem alıp mektubun arkasına şunları yazdı: "Mısır Valisi'ne. Burada belirtilen duygular gerçekten bana aittir. Onu size getiren kişi güvenilir bir dostumdur. Ona iyi davranın." Ve suçlu yardımcısına götürülmek üzere mektubu teslim etti.

Cafer zaman zaman neşeli tavırları ve parlak esprileriyle hali-fenin moralini düzeltirdi. Bir gece uykusu kaçan Harun onu yanına çağırttı. "Hissettiğim keder ve bezginliği yok etmeni istiyorum"³⁸ dedi. Cafer sarayın çatı katına çıkıp "Yıldızları ve sevdiğimiz yüzü gibi yükselen ayı izlemeyi" önerdi. Fakat halife, "Canım istemiyor" dedi. Bunun üzerine Cafer, "O zaman sarayın bahçeye bakan penceresini açın ve kuşların şarkıları ile su çarkının mırıltısını dinleyin, çiçeklerin tatlı kokusunu içinize çekin" diye karşılık verdi. Harun, "Bunu da canım istemiyor" dedi. Cafer, "Haydi aşağıya, ahırlara inip Arap atlarınıza bakalım –gece kadar kara savaş atlarına, gri, kahverengi, doru, alaca ve krem rengi küheylanlara." Ama halife yine "Canım istemiyor" dedi. Cafer, "Ey Müminlerin Emiri!" dedi, "hareminizde şarkı söyleyip dans eden üç yüz genç kız var, onları çağırın, belki yüreğinize çöken kederi onlar yok edebilir." Harun, "Tuhaf ama canım bunu da istemiyor" dedi. "O zaman kulunuz Cafer'in kellesini uçurun, çünkü efendisini teselli edemiyor!" Bu sözler üzerine Harun kahkahalar attı ve morali düzeldi.

Harun halife olmadan beş yıl önce, on sekiz yaşındayken Hay-züran'ın kız kardeşi Salsal'ın kızı ve Mansur'un torunu Amat el-

Aziz (lakabı Zübeyde) ile evlenmişti. Dolayısıyla Zübeyde hem anne hem baba tarafından kuzeniydi. Hareketli küçük bir kız olan Zübeyde saraydaki yaşlılar tarafından çok seviliyordu. Mansur büyük bir sevgiyle ona “küçük cevher”³⁹ anlamına gelen Zübeyde adını vermişti. Zaman içinde büyüüp zarif ve narin bir genç kadın oldu, “muhteşem göğüsleri, incecik bir beli vardı.”⁴⁰ Dügün Huld Sarayı’nda yapıldı ve konuklara altın dinarlarla dolu çanaklar dağıtıldı. Yeni geline gıptayla bakılan bir aile yadigârı –Emevi hanımsultanları ve Hayzüran tarafından giyilen mücevher işlemeli kolsuz bir ceket– verildi. Zübeyde ve Harun birbirlerine âşıklardı ama daha sonra Harun’un (İslam hukukunun izin verdiği üzere) başka eşleri de oldu. Bunlar arasında Hayzüran’ın erkek kardeşi Gitrif’in kızı Azize ve Hadi’nin cariyesi olan Gadir de vardı; tümü aynı hanedana mensuptu.

Nihayetinde, Harun altı kez evlenecek (ancak eşlerinin sayısı aynı anda dördü geçmiyordu) ve yirmi beş çocuğun babası olacaktı: çeşitli eş ve cariyelerinden on erkek ve on beş kız çocuk.

Binbir Gece Masalları’nda (masallar saltanatından çok sonra derlenmiş olmasına rağmen) anlatılan olay ve öykülerde Harun gibi Zübeyde de sık sık yer alır. Mehdi’nin eşi Hayzüran gibi o da sarayda güçlü bir kişiliktir. Hayzüran gibi onun da haremde muhtelif düşmanları olmuştur ve Harun’un âşık olduğu ilk kadın değildir. Harun evlenmeden önce cariyesi olan Helena adlı bir Hıristiyan kıza abayı yakmıştı (kızın bir yaz akınında Bizanslılardan ele geçirildiği açıktı). Aralarında gerçek bir aşk yaşanmış ve üç yıl sonra Helena öldüğünde Harun üzüntüye boğulmuştu. Onun ardında bıraktığı boşluğu ve “tatlılığı tarifsiz yüzünü”⁴¹ dokunaklı bir biçimde anlatan bir ağıt yakmıştı. Fakat bir başka köle kızın Harun’un kalbini çalması çok uzun sürmedi. Eline kalem bir kez daha aldı ve “serin dağ sularına benzeyen gözleriyle arıların imrendiği... bal dudaklarının tatlılığına”⁴² övgüler düzdü. Zübeyde ile evlendikten birkaç yıl sonra Dananir adında, Medine’de köle kızların devam ettiği müzik okullarından birinde eğitim görmüş başka bir cariyeye Harun’un aklını çeldi. Zübeyde Harun’un ona duyduğu aşktan korktu ama Harun Dananir’in yalnızca sesinden hoşlandığını söyleyerek Zübeyde’yi yatıştırdı. Bu doğru olabilir. Fakat Zübeyde kısa bir süre sonra Harun’un bu kıza gösterdiği ilgiyi azaltmak için Harun’a on güzel köle kız armağan etti. Başarılı da oldu. Bu on kızdan biri Marajil adlı Acem bir kızdı. Marajil Harun’a bir erkek çocuk doğurduğu sırada (“kader gecesi”nde)

öldü ve bu çocuğu Zübeyde büyüttü. Altı ay sonra, Zübeyde Nisan 787'de tek oğlu Muhammed'i doğurdu, Muhammed daha sonra Halife Emin olacaktı. Harun'un aynı zamanda, bir başka köleden, Sogdianeli Maridah'tan beş çocuğu oldu. Bunlardan biri, Mutasım da halife olacaktı.

Söylendiğine göre Harun'un doymak bilmez bir cinsel iştahı vardı; haremının genişliğine rağmen kaçamakları konusunda çok sayıda hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerden birinde Harun avlanırken İran'dan gelen bir tüccar kervanıya karşılaşır, tacirlerden biri ona çeşitli hediyeler sunar, bunlar arasında güzel bir kız da vardır. Kızın "yuvarlak vücut hatları, iri göğüsleri, ince bir beli, ceylan gibi gözleri ve Süleyman'ın yüzüğüne benzer bir ağzı"⁴³ vardı. Kadının güzelliğinden daima kolay etkilenen Harun tacire kız için yüklü bir bedel ödedi ve onu Bağdat'taki dairesinde Zübeyde'nin kaygılı gözlerinden uzak bir yere yerleştirdi. Harun canının istediği gibi yaşardı. Söylendiğine göre "Petronius tarzı ziyafetlerinde"⁴⁴ (biraz fantastik bir öykü) harem kızları kırmızı tunikler giyer ve "yakutlar ve mücevherlerle süslü uzun saçlarının arasından okunabilen dizelerin nakşedildiği" yemeniler takardı. Gözleri moda-ya uygun olarak "gözkapaklarının içine kadar boyanır," onların "meşale ışığında çok çekici ve baştan çıkarıcı" görünmelerini sağlardı. Yürüdüklerinde "güzel vücut hatlarını gösteren şeffaf giysilerinin içi görülürdü." Haremağaları ve oda hizmetlisi delikanlılar da "kalçalarını açıkta bırakacak şekilde belden bağlanmış"⁴⁵ giysiler giyerdi. "Ellerinde toprak küpler ve çeşitli renklerdeki kristal şişelerle bardaklara şarap ve nar suyu, elma şurubu ve kar şerbeti doldururlardı." İstenmeyen okşamalardan kaçmaya çalıştıklarında "tatlı sesle ikna edilirlerdi; tatlı sözlerle alayla karşılık verirlerse konuklar bir fesleğen dalı veya yasemin çelengiyle geçişlerini engellemeye çalışırdı. Kışkırtıcı çığlıkları yorgun kulaklara zevk verirdi."⁴⁶

Ancak Harun zaman zaman kendisini dizginlerdi. Bir gün bir devlet görevlisinin oğlunu ziyaret ederken güzel bir köleye âşık oldu. Adamdan köleyi kendisine vermesini istedi. Köleyi veren adamın sarsıldığı açıkça görülüyordu. "Ona büyük bir aşkla bağlıyım" diye açıkladı, "kalbimdeki yeri kâğıttaki silinmez mürekkep gibi."⁴⁷ Harun bu konuşmadan etkilenerek kızı geri verdi. Harun aynı zamanda Zübeyde'nin duygularını incitmemek için, en azından kendi çapında, elinden geleni yapardı. Halifenin kardeşi Ulaiyah bazen ikisinin anlaşmazlıklarına aracılık eder ve çifti barıştırmak için müzikal ve şiirsel yeteneklerini kullanırdı.

Aslında halifenin cinsel yaşamı ne kadar heyecanlı görünürse

görünsün, saray cariyelerine ayrılan daireler çoğunlukla tasavvur edildiği gibi “gösterişli bir randevuevi değil, daha çok kendilerine ait bir imparatorluk itibarı yaratmış haremağaları ve hizmetçilerin çalıştığı bir özel daireler bütünüydü.”⁴⁸ Kadınların çoğu imparatorluğun değişik yerlerinden hükümdara yaranmak isteyen asil ailelerden geliyordu. Fakat sorumlulukları kuşku bırakmayacak kadar açtı. Söylendiğine göre hareme her gün “yedi köle kız”⁴⁹ geliyor, giysileri çıkarılıyor, parfümlü ipek tunikler giydirilip delikli iskemlelere oturtuluyor ve aşağıdan yukarı tütsüleniyordu. Bu şekilde güzel kokularla donatılan kızlar Harun için hazırlanıyordu. Aynı zamanda çoğu başarılı ve zevkli kadınlardı. Bazıları Bağdat ve Medine’de şan, müzik ve dans eğitimi veren özel seçkin okullara gitmişti. Rafine kültürleri daha sonra *Binbir Gece Masalları*’ndaki güzel ve yetenekli köle kız Teveddüd’ün efsanevi öyküsünde özetlenecekti. Öyküye göre Harun kızı satın almayı ancak engin bilgisini titiz bir sözlü sınavla kanıtladıktan sonra kabul eder. Öykünün en heyecanlı kısmında köle Harun’a bir ud ile birlikte sunulur ve kız dinleyen herkesi mükemmel becerisiyle meftun eder: “Udunu kucağına aldı, göğsüne dayadı, üzerine bebeğini emziren bir anne gibi eğildi ve sonra on iki farklı tarzda çaldı, dinleyen herkesi dalgali bir denizdeymişçesine zevkten kendinden geçirinceye kadar çalmaya devam etti.”⁵⁰

Harun’un hayatından birçok başka kadın geçti ve Zübeyde’ye uykusuz geceler yaşattı. Bazıları Zat el Hal (“Benli”), Diya (“Görkem”) ve Sihir (“Büyü”) gibi isimlerle bize kadar ulaştı. Bu kadınlar birbirleriyle sürekli mücadele etti. Örneğin, “Benli” bir kere sinde rakibinin burnunun ucunu kesti. Aynı hasetle bir başkası “Zat el Hal”ın üst dudağından benini kazıdı.

Harun’un aşklarından yasalar bile etkilendi. Büyük imparatorluğun yönetimi düzenli bir adalet sistemi gerektiriyordu ve ücretli kadılar zamanla devlet aygıtının özelliklerinden biri haline gelmişti. Yine de çoğu kadı maaşa bağlı olduğundan temkinliydi ve hizmet ettiği kişilerin lehine hükümler vermesi yönünde siyasi baskı altında olacağından haklı olarak kuşku duyuyordu.

Ancak tüm kadılar aynı endişeyi taşı mıyordu. Önde gelenlerinden biri Harun döneminde Bağdat’ın ilk başkadısı olan Ebu Yusuf’tu. Maharetli ve bilgili bir adam olan Yusuf, Halife Hadi’nin eşinden aldığı altın, gümüş, halı ve değerli eşyalardan oluşan muhteşem hediyeler karşılığında verdiği tartışmalı bir hükümden sonra kazançlı kariyerinde hızla yükseldi. Kıskanç bir mes-

lektaşı ona Peygamber'in, "Bir hediye alan kişi onu arkadaşlarıyla paylaşmalıdır"⁵¹ dediğini hatırlattığında Ebu Yusuf, "Bu sözleri yüzeysel biçimde yorumluyorsun. Kuran'da da 'Allah istediğine verir, çünkü O büyük hediyeleri verendir,' diye bir sure var. Görüklerin büyük hediyelerdir ve dolayısıyla bana Allah tarafından verilmiştir," diye yanıt verdi. Kariyerine bu türden fırsatçı bir akıl yürütmenin damga vurduğu anlaşıyor. Aynı zamanda, hiç kuşkusuz İslam hukuku konusunda ansiklopedik bilgiye sahipti ve bu yüzden bir görüş veya kural sorulduğunda etraflı bir yanıt vermekten asla geri durmuyordu.

Ebu Yusuf Harun'un çok sevdiği biriydi, çünkü kanundan istenen her türlü sonucu çıkarma konusunda da yetenekliydi. Ve yüksek kademedeki biri olmasına rağmen Harun'un her arzusunu yerine getirmeye hazır olduğu anlaşıyor. Örneğin, bir gün halife tarafından sofraya konulan iki tabak yemekten hangisinin daha iyi olduğuna karar vermesi istendi. Bunlardan biri Zübeyde'nin, diğeri Harun'un beğendiği yemektir. Kadı tabakta hiçbir şey kalmayınca kadar tekrar tekrar iki yemeği de denedi. Sonra, "Daha önce iddiaları bu kadar denk olan başka iki davacı [yani yemek] görmemiştim"⁵² dedi.

Hüküm vermesi için Ebu Yusuf'a başka kişisel meseleler de getiriliyordu. Bir keresinde Harun ile Zübeyde'nin arası açılmıştı. Harun, İsa adlı bir akrabasına ait bir köle kıza göz koydu ve davayı karara bağlaması için Yusuf'u çağırttı. İsa halifenin tehditlerine rağmen kızı vermeyi reddetti. Bir gün (ateşli bir sevişmenin ortasında) kızı asla kimseye vermeyeceğine veya satmayacağına yemin etmişti; aksi takdirde karısını boşayacak, kölelerini azat edecek ve tüm varlığını yoksullara verecekti. Kızı Harun alsa bile İsa'nın varlığını korumasının yasal (veya yasaya saygılı) bir yolunu bulması için Ebu Yusuf çağırıldı. Yusuf eğer İsa kızın yarısını Harun'a "verir" veya tahsis eder ve aynı zamanda ona diğer yarısını "satarsa" kızı ne sattığı ne de verdiği söylenemeyeceğinden yeminine bağlı kalmış olacaktı.

Bir başka sefer Cafer el-Bermeki ve Harun birlikte içki içerlerken Harun Cafer'in sahip olduğu köle kızlardan birine sevdalandığını itiraf etti. "Onu bana sat"⁵³ dedi. Cafer, "Satamam" diye yanıt verdi. "O zaman bana ver." "Bunu da yapamam" dedi ve onu göndermeyeceğine dair (İsa gibi) yemin verdiğini söyledi. Harun, "Beni mecbur bırakırsan sevgili Zübeydemden boşanırım" dedi. Bunu söyler söylemez yemininin anlamı nedeniyle Cafer'in beti benzi attı. Harun, "Bu Ebu Yusuf'tan başkasının karar veremeye-

ceği bir sorun” dedi. Kadı huzura çağrıldı (bu kez gece yarısı). Yusuf yatağından kalktı, atına eyer taktı ve huzurda uzun kalabileceğini düşünerek uşağına atının yem torbasındaki yulafları yanına almasını söyledi. Kadı geldiğinde halife kalkıp onu selamladı ve Cafer’le yaşadıkları sıkıntıyı anlattı. Yusuf bir süre düşündü ve sonra bir çıkış yolu gösterdi. “Kızı kölelerinizden biriyle evlendireceğim, ardından boş ol diyerek onu boşayacak ve kız sizin için hukukun serbest kalmış olacak.”

Bunun üzerine bir köle getirildi, kızla evlendirildi ve onu boşaması söylendi. Köle halifeyi hayretler içinde bırakarak kız boşamayı reddetti. Kendisine rüşvet teklif edildi ama kabul etmeyecek hukuki bir çözüm isteyen halifeyi çılgına çevirdi. Ancak Yusuf sorunu hızla çözdü. Köleyi kendi yeni karısının kölesi yaptı, böylece İslam hukukunun bir maddesine göre evlilik iptal edilmiş oldu. Artık Cafer onu Harun’a verebilecekti. Ve Ebu Yusuf evine bir çanta dolusu altınla döndü.

Harun inançla ilgili konuları hükme bağlaması için bile her an Ebu Yusuf’a başvurabilirdi. Bu tür hikâyelerin çoğu uydurma olsa bile temel bir gerçeğe işaret ediyor: Halifenin yaşamının tüm yönlerinde hukuk onun iradesine tabiydi.

Ancak bütün bunlara rağmen, Zübeyde yaşlandığında bile Harun’un ona duyduğu saygı ve sevgi devam etti.

Zübeyde de kendi dünyasını kurdu. Otoriter kayınvalidesi/teyzesi Hayzüran gibi Zübeyde de sahip olduğu çok sayıda mülkü yönetmeleri ve Harun’dan bağımsız olarak yaptığı çeşitli girişimlerde faaliyet göstermeleri amacıyla sekreter ve vekillerden oluşan personel istihdam ediyordu. Özel sarayı refah içinde yönetiliyordu. Yemekleri Arap işi basit deri tepsiler yerine altın ve gümüş tabaklarda sunuluyordu ve mücevherlerle süslü sandaletler giyerek modaya öncülük etmişti. Aynı zamanda gümüş, abanoz ve sandal ağacından yapılmış, samur ve ipek kaplı tahtirevanlarla taşınan ilk sultandı ve kuşkulu bir söylentiye göre onu memnun eden şairler ağızlarını incilerle doldurmaya davet ediliyordu. Mücevherlerinin ağırlığı nedeniyle sendelediği zamanlarda iki hizmetli Zübeyde’nin koluna girmek zorunda kalıyordu.

Zübeyde kendisine büyük, halıyla kaplı bir kabul salonu olan ve fildişi ile altın kaplı sütunlarla desteklenen bir saray yaptırmıştı. Duvarlara Kuran sureleri altın harflerle işlenmiş ve sarayı nadir hayvan ve kuşlarla dolu bir bahçeyle kuşatılmıştı. Hatırı sayılır sayıda köle kızdaki oluşan muhafızları, hizmetli giysileri içinde gittiği her yerde ona eşlik ediyordu. Hepsi Kuran’ı ez-

bere biliyordu ve bu, kendilerinin değilse de sultanın dindarlığının açık kanıtıydı. Her biri günde Kuran'ın onda birini okumakla görevliydi. Dolayısıyla (bir rivayete göre) Zübeyde'nin yaşadığı sarayda “bir arı kovanı gibi”⁵⁴ sürekli bir uğultu vardı. Böylesine savurganlığın yaşandığı bir sarayda meşgaleler de aşırıya kaçıyordu. Örneğin, Zübeyde'nin süvari gibi giydirilmiş evcil bir maymunu vardı ve ihtiyaçlarını karşılamak için otuz civarında hizmetli maymuna eşlik ediyordu. Zübeyde'yi ziyarete gelenler, üst rütbeli generaller de dahil olmak üzere, maymunun elini öpmek zorundaydı.

Zübeyde zaman içinde imparatorluğun her yerinde mülk edindi; 791'deki yıkıcı depremden sonra Kuzey İran'daki Tebriz'i yeniden inşa ettirerek sulama ve su tedarikinde kullanılan kanalların açılmasını da içeren kamu projeleri ile han ve camilerin yapılmasını finanse etti. Mekke'de yaptırdığı büyük kapsamlı ünlü mühendislik eserleri giderek sayıları artan Müslüman hacıları için su tedarik edilmesini sağladı. Kûfe'den Mekke'ye giden bin beş yüz kilometrelik çöl yolu boyunca yaptırdığı ıslahatlar aynı ölçüde iddialı ve cüretkârdı. Yol yalnızca düzeltilip kenarlara yığılan taşlardan temizlenmekle kalmadı, aralıklardaki derin kuyular ve su saklama tankları (yaklaşık 35 metre karelik alanda 10 metre derinlikte) da büyük bir gayretle taşlardan inşa edildi. Bunlar fırtınayla çöle yağın yoğun yağmurun ve bazen yolda giden insanların boğulmasına neden olan sel sularının tahliyesini sağlıyordu. Zübeyde'nin Mekke ve Medine'ye (790'dan başlayarak) yaptığı beş veya altı hac ziyareti dindarların kalbindeki yerini sağlamlaştırdı. Ağrı Yaylası'nda hacıların bulunduğu yerdeki “Zübeyde Çeşmesi”⁵⁵ sonraki yüzyıllar boyunca hatırlanacaktı. Ve Bağdat'tan Mekke'ye giden ana hac yolu, bu yolun zorluklarını azaltmak için yaptığı büyük bağışlar nedeniyle bugüne kadar onun adını taşımaktadır.

Bağdat'tan ve ikliminden bıkan Harun 796'da sarayını Suriye'nin kuzeyinde, Mansur döneminden beri giderek büyüyen bir saray külliyesinin bulunduğu Rakka şehrine taşımaya karar verdi. Mansur 771-772'de şehri yeniden inşa etmiş ve “Bizanslılara karşı öncü bir üs olarak”⁵⁶ batıda tahkimatlı bir saray kent kurmuştu. Şehrin at nalı şeklinde tasarlanmış olması Bağdat'ın önceki dairesel planının değiştirilmiş bir versiyonuydu ve on bir kemer, yirmi kulesi ve bir minaresiyle antik taşlar üzerine görkemli bir şekilde inşa edilmiş bir Ulu Cami vardı. Mansur şehre “ar-

kadaş” anlamında “Refika” adını vermişti ve Harun’un dönemine gelindiğinde şehir Rakka ile birleşmişti.

Harun 796’dan önce Rakka’yı yazlık olarak kullanıyordu. Kendisine Fırat Nehri üzerinde “Kasr es-Selam” veya “Barış Kasrı” adını verdiği yeni bir saray yaptırmıştı. Bir yarış pisti ve polo sahasının (Harun Araplara İran’ın polo sporunu tanıtmıştı) yanı sıra oyun parkları ve bir okçuluk poligonu inşa ettirmiş, nehrin her iki kıyısına bahçeler yaptırmıştı. Veziri ve bazı başka yüksek düzey devlet görevlileri de sarayın cam atölyeleri ve imparatorluk darphanesiyle birlikte burada yerleşmişti.

Sarayın kapıları, çifte duvarları ve sokak planı daha küçük ölçekte Yuvarlak Şehir’i hatırlatıyordu. Pişmiş tuğladan yapılmaz mazgallı dış duvarı üç buçuk ila dört buçuk metre kalınlığındaydı, aralıklar da yirmi sekiz kuleyle güçlendirilmişti. Harun sarayını yumurta veya elips şeklindeki kubbeler, yarım daire şeklindeki kemerler, helezoni kuleler, dişli burç siperleri, sırlı duvar çinileri ve metal kaplı çatılarıyla Bizans-Suriye tarzı yerine İran tarzında tasarlamış ve dekore etmişti ve bunların hepsi Abbasi sanatının özellikleri haline geldi.

Rakka sonraki on üç yıl boyunca imparatorluğun eş başkenti olacaktı.

Harun idari konularda çoğunlukla Bermekilere bel bağladığı halde, istediği zaman yetkilerini kullanıyordu. Örneğin, bir seferinde gözden düşmüş bir devlet görevlisinin kardeşi olan İsmail bin Salih’in Mısır valisi olmasını istedi. Aynı zamanda iyi bir müzisyen olan İsmail kendisine bu görev teklif edildiğinde kardeşinin görüşünü almaya gitti. Kardeşi onu, “Onlar yalnızca beni aşağılamak için seninle içki içip onlara şarkı söylemeni istiyorlar”⁵⁷ diye uyardı. “Bu görevi kabul edersen beni kardeşlikten sil.” İsmail ikisini de yapmayacağına yemin etti. Fakat saraya geldiğinde Harun onu cana yakın bir şekilde karşıladı ve birlikte akşam yemeği yemeye davet etti. Yemekten sonra ona biraz şarap ikram etti. Halife, “Allah aşkına!” dedi, “İsmail benimle birlikte içmedikçe ben de içmeyeceğim.” İsmail tereddüt etti ama halife hayır cevabını kabul etmedi ve sonunda ikisi de üç kadeh içki içti. Yandaki perde açıldı ve içeri şarkı söyleyip dans eden kızlar girdi. İsmail keyiflenmeye başladı ve Harun ona değerli taşlarla kaplanmış bir ut verdi. “Haydi bize bir şeyler söyle ve bu mücevherlerin değeriyle yeminin kefareti öde” dedi. İsmail asla niyet etmediği şeyleri yapmaya ilişkin (yani, içinde bulunduğu zor durumu anlatan) anlamlı bir küçük şarkı söyledi ve halife öylesine memnun oldu ki bir mızrak getirilmesini is-

tedi. Mısır sancağını mızrağa tutturarak onu konuğuna uzattı. Gele-
neğe göre bu valilik görevine tayin edildiğini gösteriyordu.

Harun başka bir olayda da, Hayzüran'ın ölümünden birkaç yıl
sonra Mısır valisi Musa bin İsa'nın beceriksizlikleri ve yolsuzluk-
larıyla Mısır'ı kötü yönettiğinden kuşkulandı. Harun Musa'yı gö-
revden almaya ve yerine Hayzüran'ın genel sekreteri olarak uzun
yıllar maharetle hizmet eden Ömer bin Mehran'ı tayin etmeye ka-
rar verdi. Ömer bu yeni görevi yalnızca eyaleti düzene soktuktan
sonra Bağdat'a dönüp emekli edilmesi şartıyla kabul etti.

Ömer Bağdat'tan atını siyahi bir köleyle paylaşarak müteva-
zı bir biçimde ayrıldı. Mısır'ın başkenti Fustat'a geldi ve üç gün
tüccar kılığında şehri gezerek durumu inceledi, bu arada yapa-
cağı görevde kendisine yardımcı olacak iyi insanları seçti. Dör-
düncü gün valinin kalabalık halk toplantısına katıldı, alçakgö-
nüllülükle en arka sıraya oturup toplantının bitip salonun boşal-
masını bekledi. Onun hâlâ oturduğunu gören Musa bin İsa, "İste-
diğin bir şey var mı?"⁵⁸ diye sordu. Ömer, "Elbette" diyerek ona
Harun'un görevine son verdiğine ilişkin talimatını gösterdi.

Yeni görevine başlayan Ömer rüşvet almayacağını kanıtladı,
çalışkan ve adil bir vergi tahsildarı olduğunu gösterdi ve halkın
saygısını kazandı. İşleri yoluna koyduktan sonra evine dönmek
üzere atına eyer vurdu.

Harun işini layığıınca yerine getirmeyen devlet görevlilerine
tahammül edememesine rağmen zihnini açık tutar, arada sıra-
da haklı bir neden gördüğünde davranışlarını değiştirirdi. Harun
bir gün sarayda uzun süredir gözden düşmüş bir devlet görevli-
si olan Maan bin Zaida ile karşılaştı. Onun yavaş yavaş ve zorluk-
la yürüdüğünü gören Harun, "Yaşlanmışsın"⁵⁹ dedi. Adam, "Evet,
Emir'ül Müminin, hizmetinizde yaşlandım" dedi. Harun, "Ama
hâlâ biraz enerjin var" dedi. Adam, "Sahip olduğum enerjiyi iste-
diğiniz gibi kullanabilirsiniz" diye yanıt verdi. Halife, "Sen cesur
bir adamsın" dedi. Zaida, "Yalnızca düşmanlarınıza meydan okur-
ken" dedi. Bu cevaplardan hoşlanan halife yaşlılık yıllarında geçi-
mini sağlaması için onu Basra valiliğine tayin etti.

Harun bazı yönlerden örnek bir halife olmasına rağmen tez-
canlı biriydi ve (rivayete göre) geceleri Bağdat caddelerinde teb-
dili kıyafet dolaşırdı. Bazen kendisine Cafer el Bermeki ile muha-
fızı ve sağ kolu Ebu Haşim Masrur eşlik ederdi. Bu gece gezinti-
leri tebaasının "refahıyla samimi ve insani bir biçimde ilgilenme-
sinden"⁶⁰ kaynaklanıyor olabilir, zira onun "zorlukları ve üzün-

tüleri yatıştırma... gayreti içinde olduğu” söyleniyor. Bazıları da, “ulaşması çok kolay zevklerle kuşatıldığından büyük bir can sıkıntısı içinde olduğunu”⁶¹ iddia ediyor.

Bu gezmelerden bazıları *Binbir Gece Masalları*’nda yer aldı. Söylendiğine göre, “pazarlarda dolaşır, sık sık kalabalık meydanlara gider, eski giysi dükkânlarına ve su değirmenlerine girer, pazarları ve satılan malları inceler, parlayan salatalık ve kavun tezgâhlarına, siyah üzüm, safran ve biber satıcılarına bakar, kıztırılan koyun butlarının cızırdadığı tavernalara gider, katırcılarla, incik boncuk satıcılarıyla konuşur ve denizcilerle uzak ülkelere yaptıkları seyahatler hakkında sohbet ederdi.”⁶² Bu tür öykülerde Harun neredeyse daima güler yüzlü biri olarak gösterilmiştir. Ama asla gamsız biri değildi.

Harun iktidara geldikten kısa bir süre sonra nazırından ünlü bilge Bin el-Sammak’ı huzuruna getirmesini istedi. Ondan hayatta kendisine rehberlik edecek altın öğütler almayı umuyordu. Halife ona samimi bir biçimde, “Bana ne söylemek istersin?”⁶³ diye sordu. Sammak, “Bir gün Allah’ın huzurunda tek başına kalacağınızı daima hatırlamanızı isterim. O zaman ya Cennet’e ya da Cehennem’e gönderileceksiniz” diye cevap verdi. Bu Harun için çok sert bir sözdü ve canının sıkıldığı açıkça görülüyordu. Nazırı bağırdı: “Aman Allahım! Bunca yıl dünyayı adaletle yönettikten sonra Emirü’l- Müminin’in Cennet’e gideceğinden kim kuşku duyabilir ki?” Fakat Sammak nazıra aldırış etmedi ve Harun’a dik dik bakarak, “O gün yanında seni savunmak için bu adam bulunmayacak” dedi.

Harun’un zaman zaman kendisi için korktuğu kuşkusuz. “Allah’ı hatırladığında hızla gözlerinin yaşardığı”⁶⁴ söyleniyor. Ve ne zaman hayatın faniliğini konu alan şiirler okusa, “yanaklarından gözyaşları süzülürdü.”

Sammak birkaç yıl sonra yine saraya çağrıldı. Bir süre halifeye konuştuğundan sonra Harun bir uşaktan içmek için biraz su getirmesini istedi. Bir sürahi getirildi ve Sammak dudaklarını ıslatırken Harun’a, “Allah’ın Elçisi ile akrabalığını dikkate alarak söyle bana, eğer bu içme suyu senden esirgenseydi, onun için ne verirdin?”⁶⁵ diye sordu. Harun, “Hükümdarlığımın yarısını” diye cevap verdi. Sammak, “İç, Allah afiyet versin” dedi. Harun suyu içince Sammak, “Allah’ın Elçisi ile akrabalığın adına, bu suyu vücudundan atman engellenseydi, bu engeli kaldırmak için ne verirdin?” diye sordu. Harun, “Bütün hükümdarlığımı” diye cevap verdi. Ve Sammak, “Bir bardak sudan fazla değeri olmayan bir hükümdarlık için çabalamaya değmez” dedi.

Bağdat

Dünyevi hırslarının hikmeti ne olursa olsun, Harun'un imparatorluğu büyüyüp zenginleşmeye devam etti. Özellikle Bağdat Asya ile Akdeniz'i birbirine bağlayan muazzam bir ticaret merkezi haline geldi. Bağdat, Harun'un saltanatının sonuna doğru zenginlik ve büyüklük açısından Konstantinopolis'i bile geçecekti. Şehir yönetimi tahıl ekiminde Dicle ve Fırat nehirlerinden yararlanmayı başardı; muhteşem bir kanal, hendek sistemi yapıldı ve su bentleriyle çevredeki bataklıklar kurutuldu. Müslüman dünyasının değişik yerlerinden ve Hindistan ile İspanya gibi çok uzak ülkelerden her türlü göçmen –Hristiyanlar, Hindular, İranlılar, Zerdüştîler ve diğerleri– Bağdat'a geldi. Çoğunlukla dini bir hevesle karşılanan göçmenleri burada kalmaya ikna edecek çok fazla şey vardı. Çok sayıdaki zengin pazarda ve toprak setler boyunca uzanan üstü kapalı dükkânlarda her tür esnaf ve zanaatkâr –Antakya'dan mermer işçileri, Kahire'den papirüs imalatçıları, Basra'dan çömlekçiler, Pekin'den hattatlar– ticari faaliyetini sürdürüyordu. Bazı yerlerde taş tezgâhlı içerlek dükkânların bulunduğu caddeler bütünüyle belirli bir malın satışına ayrılmıştı. Gıda tezgâhlarında limonlu tavuk, “kakuleli kuzu şiş”, ballı lokma, “yağ sürülmüş” ekmek dilimleri satılıyordu.¹ Büyük bir çöp toplama idaresi, birçok çeşme ile halk hamamı vardı ve o dönemdeki Avrupa şehir ve kasabalarının tersine, sokaklar düzenli yıkanıyor ve süpürülerek temiz tutuluyordu. Çoğu evde su kuyusu vardı ve bazılarında ıslak kamyş serilerek serinletilen bodrumlar bulunuyordu. Esen rüzgâra karşı evi serin tutmak için pencerelere ıslak perdeler asılıyor ve bazı evlerde içerideki sıcak havayı damdaki vantilatörlerle ileten bacalar bulunuyordu. Dicle'nin iki yanı patikalarla çevriliydi ve “su kenarına inen mermer merdivenler”² vardı, buradaki

geniş rıhtımda demirlemiş her türden nehir taşıtı bulunurdu; Çin yelkenlilerinden tutun da şişirilmiş deriden yapılmış Asur sallalarına kadar. “Güvertesinde küçük bayraklar bulunan binlerce kayık”³ insanları karşıdan karşıya taşırdı.

Şehrin eteklerinde parklar, bahçeler ve villalarla dolu çeşitli banliyöler vardı. Villalardan bazıları lapis lazuliden ve zincifreden freskler ya da fayans panolar ve seramik duvar çinileriyle kaplıydı. Ana sarayın önündeki büyük meydan turnuvalar, yarışlar, askeri yoklamalar ve teftişlerde kullanılıyordu. Gökyüzünü bir minare ormanı kaplıyordu, kanalları ise yüz elli köprü birbirine bağlıyordu. Devletin bir zamanlar dar bir alanda olan merkezi artık Dicle’nin her iki yanındaki geniş araziye yayılmıştı ve Yuvarlak Şehir’e ek olarak çeşitli resmi konutu, kuzeydeki banliyölerin askeri kışlalarını ve nehrin doğu tarafında bütünüyle yeni bir saray külliyesini içeriyordu. Bütün bu alanlar devlet sektörünü temsil ediyordu. Yaklaşık yirmi üç saray Harun’un saltanatı sona ermeden önce bu imparatorluğun görkemli merkezini daha da büyütecekti.

Bağdat’ta her büyük şehir gibi çok sayıda sınıf bulunuyordu. Bağımsız esnafları ve gezici işçileri, tüccarları, doktorları, bankerleri, kuyumcuları, toptancıları, öğretmenleri, şairleri ve zanaatkârları ile ticari bölgeleri, eğlence yerleri, gezinti yolları, pazarları ve kenar mahalleleri vardı. Zenginler büyük bir lüks içinde yaşıyor, çok sayıda hizmetçi istihdam ediyor ve çoğunlukla halife ve vezirlere borç para vermeye yetecek servetleri bulabiliyordu. Bu tür nüfuzlu adamların cami ve çeşme yapımının finansmanına yardımcı olmaları, vakıflar kurmaları ve sanatı himaye etmelerine sık rastlanırdı. Çoğu yazar, şair, müzisyen ve şarkıcı onlardan aldığı maaşla geçiniyordu. Bu sanatçılar aynı zamanda zengin tacirlerin maiyetinin değerli birer parçasıydı.

Çoğu ev güneşte kurutulmuş veya fırınlanmış tuğladan yapılmıştı. Daha yoksulların evleri çamur ve kil karışımı bir toprakla sıvanmıştı. Bir tarihçinin yazdığına göre, “Ahşabın azlığından Arap dünyasında mobilya (yatak, sandık, masa ve sandalye) büyük ölçüde bilinmiyordu.”⁴ Genellikle odanın üç tarafında bulunan divan veya sedir haricinde çoğu insan mindere veya halının üzerine otururdu.

Büyük evlerde banyo ve apteshaneler vardı ve Harun dönemine gelindiğinde Bağdat’ta binlerce hamam yapılmıştı. Tipik bir hamam geniş bir salonun etrafında toplanan çeşitli çinili odalardan oluşurdu. Salonun tepesinde ışığın içeri girmesini sağlayan küçük, yuvarlak, camlı menfezlerle süslü bir kubbe vardı. Su

merkezi bir fışkiyede buharla ısıtılır ve zeminden yükselen geniş havuza akıtılırdı. Hamama gelenler temizlendikten sonra genellikle dinlenmek için çevredeki odalara çekilir, burada yiyip içerlerdi. Kadroda genellikle bir berber ve/veya tellak bulunur, isteyenlere masaj yapardı ve her günün sonunda hamamlar tütsüyle temizlenerek boydan boya ovulurdu.

Bu hamamlar yalnızca halkın temizliği için bir araç olmakla kalmayıp, İslam günlük abdestleri şart koştuğundan, dini bir amaca da hizmet ediyordu. Dahası, hamamlara giriş ücreti herkesin ödeyebileceği kadar düşüktü. *Binbir Gece Masalları*'nda bir halife, "Kendi mevkiine göre ne kadar ödeme yapacağını banyo yapacak kişiye bırakıyorum"⁵ diyordu. Harun döneminde hamam İslam'ın dini kültürünün parçası olarak halk tarafından benimsendi ve caminin bir eklentisi haline geldi.

Ancak Müslümanların hamamı bütünüyle benimsemesi, Muhammed'in bu konudaki müphemliğini yansıtan şekilde, zaman almıştı. Muhammed bir yandan hamamın (Arapçada hamam "sıcaklık yayan" anlamına gelir) sıcaklığını bereketin çoğalması olarak nitelerken, diğer yandan hamamlara günah ve ahlaksızlık potansiyeli taşıyan yerler olarak bakmıştı. Söylendiğine göre, "Ne zaman bir kadın hamama girse, şeytan onunla birlikte dir"⁶ demiş ve böyle yerlere kötü ruhların da geleceğinden kuşkulannmıştı.

Gündüzleri canlı bir şehir olan Bağdat lambaların aydınlattığı gecelerinde birçok eğlenceye ev sahipliği yapıyordu. Pavyon ve meyhaneler, tavla ve satranç salonları, gölge tiyatroları, punkah adı verilen kanatlı fanlarla soğutulan konser salonları ve rih-tımda gezginleri eğlendiren akrobatlar vardı. Sokak köşelerinde masalcılar toplanan kalabalıklara daha sonra *Binbir Gece Masalları*'na ilham veren öyküler anlatırdı.

Bağdat'ın düzenli ihtişamının yaşandığı o muhteşem günlerde Londra ve Paris hâlâ dolambaçlı yolların oluşturduğu labirentler ve ahşap ya da kil ve çamur karışımından yapıp kireçle boyanmış evlerle dolu dar sokakların bulunduğu pis ve kaotik küçük şehirlerdi. Evlerin çoğu haraptı ve halkın beşte biri sokaklarda yaşayıp ölüyordu. Caddelerde gerçek anlamda asfalt veya başka herhangi bir kaplama malzemesi yoktu, yalnızca yolun ortasında su tahliyesi için bir kanal bulunuyordu. Bu kanal genellikle atıklarla –mezbahalardan gelen atıkların yanı sıra insanların attığı çöpler– doluyor ve yağmurlu havalarda sokaklar çamura bulanarak bataklığa dönüşüyordu. Anacaddelerdeki yürüme yolları direk ve zincirlerle işaretleniyordu. Tabii ki bazı dükkânlar vardı

ama gerçek ticaretin çoğu kısmı, canlı hayvan veya eşya alışverişinin yapıldığı ticaret merkezlerinde (İngiltere, Southampton'daki ünlü Six Dials gibi) gerçekleşiyordu. Paris'te, Romalılar dönemindeki ticari gelişmeden kalan tek şey Montparnasse'nin altındaki muazzam yer altı mezarlıklarıydı.

Bağdat'ta genellikle azınlıkların –Yunanlılar, Doğu Hintliler, Çinliler, Ermeniler, vb– bir araya geldiği etnik mahalleler vardı. Bağdat Yahudilerinin çoğunun Arap toplumuna asimile olmasına ve anadilleri Arapça olmasına rağmen, Yahudilerin ve Hristiyanların da kendi banliyöleri bulunuyordu. Hatta, bazı Yahudiler kendi okullarında İbranice eğitim alıyor ve Yahudi din âlimleri artıyordu. Denilir ki, “Müslüman imparatorluğunun birleşmesi Yahudilerin Yakın ve Orta Doğu'da dağınık bulunan topluluklarla bağlarını yeniden kurmasını sağlamıştı.”⁷ Şehrin Talmud enstitüsü hahamlık geleneğinin Güney Avrupa'ya yayılmasına katkıda bulundu ve Bağdat'taki Yahudi topluluğu sonunda on haham okulu ve yirmi üç sinagoguyla övünür oldu. Buna uygun olarak şehir yalnızca Müslüman evliya ve şehitlerin mezarlarına değil, cenazesi Filistin'den kaçan ilk Yahudiler tarafından Irak'a getirilen İbrani din adamı Joshua'nın mezarına da ev sahipliği yapıyordu.

Bağdat'ta ayrıca kendi kiliseleri olan iki önemli Hristiyan mezhebi de vardı: Yakubiler ve Nesturiler. İsa'nın insani ve ilahi niteliklerinin birbirinden farklı olduğunu düşünen Nesturiler çok daha büyük bir mezhepti. Çeşitli kiliseleri vardı, ağırlıklı olarak tıp çevrelerinde görünürlerdi ve tercüme işleri de dahil her öğretim dalında öne çıkmışlardı. Nesturilerin görüşleri Süryani Kilisesi'nin Roma'dan ayrılmasına neden olmuş ve Nesturi misyonerleri sonunda Çin, Moğolistan, Kore ve Japonya gibi uzak ülkelere kadar gitmişti.

Hristiyan mahallesinin ortasında Deyrul Rum (Romalıların, yani Hristiyanların manastırı) diye bilinen büyük bir manastır vardı, halife tarafından atanan patrik burada yaşırdı. Patrik genellikle imparatorluktaki tüm Hristiyanların resmi başkanı olarak tanınır, Basra, Musul ve Tikrit gibi şehirlerde onun tayin ettiği metropolit ve piskoposlar bulunurdu. Genel olarak, halifelik döneminde Hristiyanlık canlıydı ve bu Doğu Süryani Kilisesi'nin evanjelik çabalarını mümkün kıldı.

Bağdat muhtelif başka tarikatların da yuvasıydı. Bunlar arasında Mandeistler (Vaftizci Yahya'nın taraftarları), yıldızlara tapan Harran Sabiileri, Manici düalistler ve sonunda İslam dokusunun bir parçası haline gelen Sufiler gibi çeşitli mistik topluluk-

lar vardı. Sufiler akıl veya gelenekten çok sezgiye, duyguya ve “iç ışığa” güvenirdi ve zaman içinde Hristiyan sofı ideallerinin yanı sıra Gnostisizm, Neo-Platonculuk ve Budizm’in unsurlarını da benimsediler.

Bazı din adamları çıplak veya paçavralar içinde gezerdi. Arada bir soylu bir veliahtın bile dünyadan el etek çektiği olurdu. Harun’un torunlarından biri bir münzevinin yaşam ve alışkanlıklarını benimsedi ve Harun onu, “Hükümdarlar arasındaki itibarımı zedeledin” diye azarlayınca genç adam babasının da kendisinin “evliyalarda arasındaki itibarını zedelediğini”⁸ söyleyerek yanıt verdi. Harun’un torunu saraydan ayrıldı. Basra’da gündelikçi işçi olarak çalışmaya başladı, oruç tutup dua etti ve yok denecek kadar az şeyle geçinerek zaten düşük olan ücretini sadaka olarak dağıttı. Feci bir yoksulluk içinde öldü ama cenazesi başkente getirildiğinde saray mensupları gibi kâfur ve misk ile yıkandı ve güzel Mısır kumaşından kefeniyle gömüldü.

Bağdat’ın temel hizmetlerinin görülmesi için geniş bir kamu hizmetleri kadrosu vardı. Bunlar arasında gece bekçileri, lamba yakıcılar, tellallar, gıda müfettişleri, pazar müfettişleri (“malların kalitesinin yanı sıra ağırlık ve ölçülerini”⁹ denetleyen), borç tahsildarları, vb. bulunuyordu. Genel karargâhı halifenin külliyesinde bulunan bir polis şefiyle düzenli bir polis gücü de vardı.

Parklarda her türlü gösteri yapıldı: yılan oynatıcılar, akrobatlar, hokkabazlar, maymun ve ayılarla dans edenler, sihirbazlar, kılıç yutanlar, kendini kesenler, mucize yaratan keşişler, cambazlar, dövüş sanatı icra edenler, profesyonel güreşçiler, ateşte yürüyenler (ayaklarını yağ, portakal kabuğu ve talk pudrasıyla kaplamış olarak) ve havadaki iplerin üzerinde yürüyen yogiler.

Bağdat’taki suçlular arasında gangsterler, hırsızlar, “suç çeteleri”¹⁰ (“Ali Baba ve Kırk Haramiler”de olduğu gibi), kör numarası yapan dilenciler, uyuşturucu bağımlıları ve batakhanelere düşen alkolikler vardı. Fahişeler “bellerinde küçük hançerler olan kırmızı deri pantolonlarıyla”¹¹ arka sokaklarda gezinirdi. Hafifçe öksürerek müşterilerini odalarına çağırırlardı.

Daha saygın mahallelerde yaşayan Bağdatlılar spora ve oyunlara meraklıydı. İran’da yaygın olan at yarışları ve poloyu Araplara Harun tanıtmıştı. Binicilik yarışmaları seçkinler arasında popülerdi. Dicle’de düzenlenen yüzme ve tekne yarışlarının yanı sıra eskrim de bilinen bir spordu. Köpek, deve ve güvercin yarışları tüm kesimlerde yaygındı.

Harun hevesli ve yetkin bir biniciydi, avlanmaktan hoşlanır (av köpekleriyle doğan ve şahin avlardı) ve kılıcıyla cansız mankenlere saldırmak gibi askeri egzersizleri severdi. Harun aynı zamanda satranç oynayan ve satrancı teşvik eden ilk Abbasi halifesiydi.

Kendi bayramlarının yanı sıra Hristiyan bayramlarını da kutlayan Müslümanların günlük yaşamında çok fazla bayram vardı. En önemli iki Müslüman bayramından biri Ramazan'ın sonunda kutlanıyordu, diğeri ise Kurban Bayramı idi. Ramazan bayramı özellikle bayram havasında kutlanıyordu. Bir tarihçinin anlattığına göre, “çocuklar süs malzemeleri ve şekerleme satın almak için sokaklarda para toplar, yemekler hazırlanır ve yeni giysiler alınırdı. Halife bayram günü sabah saatlerinde silahlı birliklerin eşlik ettiği devlet görevlilerinin önünde Ulu Cami'ye gelir, Peygamber'in harmanisini giyerek namaza dururdu. Dualar bittiğinde herkes bayramlaşıp sevdikleri ve dostlarıyla kucaklaşırdı.”¹² Paskalya benzeri bayram üç gün sürerdi. Geceleri, “ışıklandırılmış sarayları ve Dicle üzerinde ışıklarla süslenmiş tekneleleriyle”¹³ Bağdat, “bir gelin gibi” ışıldardı.” Kurban Bayramı'nda meydanlarda koyunlar kesilir ve halife saray avlularından birinde yapılan büyük çaplı kurban kesimine katılırdı. Ardından etler yoksullara dağıtılırdı.

Şiiler bu iki bayrama ek olarak Fatma ve Ali'nin doğum günlerini kutlardı, ayrıca hanedan mensuplarının evlilik ve doğumları herkes tarafından kutlanırdı. Halifenin oğullarından birinin Kuran'ı hıfzettiğinin duyurulması halkta bayram sevinci yaratırdı. Harun bu kutsal beceriyi edindiğinde halk meşaleler yakarak sokakları çelenklerle süslemiş, babası Mehdi ise beş yüz köleyi azat etmişti.

Yabancı takvimlerden ithal edilen bayramlar arasında Bağdat'ta (halkın çoğu Acem kökenliydi) en fazla kutlananlardan biri baharın geldiğini müjdeleyen Nevruz'du. İnsanlar ilk kez İran birlikleri tarafından yapılan bir tür temizlenme ritüeliyle nehir ve kuyu sularıyla kendilerini ıslatır ve özel yapılmış bademli kek yerdi. Hanedan ailesinin oturduğu sarayların parfümlü yağ ile yıkılan lambaları altı gün boyunca yanardı. Diğer Acem bayramları kışın başlangıcını gösteren Mihraj (bol bol davul çalınır) ve evlerin tütsülendiği, “kalabalıkların veliaht ve vezirlerin ışıldayan mavnalarını görmek için Dicle kıyılarında toplandı”¹⁴ Sadar'dı.

Alkol Kuran tarafından yasaklanmış olsa da üzüm, kuru üzüm veya hurmadan yapılan, hafifçe mayalanmış, mayhoş şaraba izin veriliyordu. Müslüman içtiği bazen ne kadar mayalanmaya

izin verildiğine kadar derinlere inebiliyordu ama daha kuvvetli içkiler de yaygın biçimde içiliyordu. Çoğu halife, vezir, veliaht, kadı, bilge, şair, şarkıcı ve müzisyen dini kısıtlara pek aldırış etmiyordu; önde gelenlerin çoğunun İran şahlarından gelen saray geleneği doğrultusunda birer “içki arkadaşı” olduğu anlaşıyordu. Saraydaki içki âlemlerinde odalar tütsüyle mis gibi kokuyor, erkekler sakallarına misk yağı veya gülsuyu sürüyor, özel, parlak renkli giysiler giyiyor ve şarkı söyleyen kızlar tarafından eğlen-diriliyordu. Bağdat’ın sarayları ve eğlence merkezleri bazen şarap şişeleriyle kirleniyor ve içkinin verdiği keyif şiir ve şarkılarla övülüyordu.

Şarap boldu. Hristiyan keşişler içkileri mayaladıkları manastırlarından içki dağıtan “Bağdatlı içki kaçakçıları”¹⁵ gibi işlev görüyordu. Dini yasağı umursamayan ve keşişlere minnettar olan bir vakanüvis, “Yağmurlu bir günde bir rahiple şarap içmek ne kadar keyiflidir”¹⁶ diye yazmıştı.

Çoğu Müslüman –çoğu Musevi ve Hristiyan gibi– meleklerle, şeytanlara ve ruhlar âleminin diğer yaratıklarına inanıyordu. *Binbir Gece Masalları* bu tür figürlerle doludur ve bu koleksiyon bize Yakın ve Ortadoğu’nun imgesel edebiyatının ne kadar geniş olduğunu hatırlatmaktadır. Peri masalları Avrupa’daki kadar yaygındı (Farsça “peri” sözcüğü ile İngilizce *fairy* sözcüğünün kökeni aynıdır); ve çoğu Müslüman büyülerin Babil’de bir çukurda topuklarından asılı olan, gökten düşmüş iki melekten (Harut ve Marut) türediğine inanırdı. Arap folklorunda tipik büyü unsuru cin veya ifrit idi. Cin veya cinler (veya içerdikleri ruhlar) ateşten yapılmıştı, yeryüzüne ve gökyüzüne hâkim olan cinler insan veya yaratık biçimleri alabiliyor ve çoğunlukla hamamlarda, kuyularda, harap evlerde, pazarlarda ve yol kavşaklarında bulunuyordu. Araplar bir hamama girdiğinde veya kuyuya kova indirdiğinde çoğunlukla “Lütfen İzin Ver!”¹⁷ diye bağırlardı. Diğer yandan ifrit İngiliz Puck gibi muzip bir eğlence anlayışı olan daha acayip bir figürdü. Arap büyücülüğünün diğer popüler figürleri “hortlak” ve gulyabaniydi. Hortlak öldürülmüş bir kişinin başından intikam çığlıkları yayan huzursuz hayaletiydi; gulyabani ise Batı’nın alışık olduğu yanyam bir vampirdi.

Bazı cinler olağanüstü büyük (veya küçük), yakışıklı, sevimli veya gülünçtü. İstedikleri zaman büyüyebiliyor veya görünmez olabiliyorlar ve kendilerini fırıl fırıl dönen kum sütunları ya da denizdeki anaforda gösterebiliyorlardı. İyi veya kötü olabiliyor ve kurgulanmış herhangi bir figür kadar çekici görünebiliyorlar-

di. Kötü cinlerden herkes korkuyordu. Bunlar güzel kadınları kaçı-
 cıyor, çatıların tepesinden yayaların üzerine taş atıyor, hırsız-
 lık vs yapıyordu. Araplar kendilerini korumak için akşam evleri-
 nin kapısını kilitlerken bazen, “Bismillahirrahmanirrahim!”¹⁸ di-
 ye bağıyorlardı. Kadınlar aynı nedenle yerlere tuz serpiyordu.
Binbir Gece Masalları’nda karşılaşılan cinlerin çoğu önceleri ün-
 lü yüzüğüyle onları kontrol ettiği söylenen Hazreti Süleyman ta-
 rafından küçük şişelere veya taş sütunlara hapsedilmişti.

Gulyabani daha önemsiz bir iblisti ama cin gibi o da insan ve-
 ya hayvan biçiminde görünebilirdi, mezarlıklarda ve diğer kas-
 vetli ve ıssız yerlerde görünür, ölülerle beslenir ve yoluna çıkan
 insanlara yanyam gibi saldırırdı. Çoğu Müslüman aynı zaman-
 da nazardan korkardı ve nazardan korunmak için nazarlık, tılsım
 veya muska takardı. Haftanın günlerinden bazılarının diğerlerin-
 den daha şanslı günler olduğunu düşünürler, rüyaları yorumlarlar
 (Muhammed, “İyi rüyalar Allah’tan, kötü rüyalar Şeytan’dan ge-
 lir”¹⁹ demişti) ve kadere inanırlardı. *Binbir Gece Masalları*’nda-
 ki bir karakter bunu şöyle ifade ediyor: “İyi veya kötü, Allah’ın al-
 nına yazdığı yazıyı kimse silemez.”²⁰

Böylesine kozmopolit bir şehirde çok farklı ulusal kostüm-
 ler vardı. Mansur döneminden beri saray görevlilerinin törenle-
 re siyah hılatlar (siyah Abbasilerin resmi rengiydi) giyerek, boy-
 nun arkasını kaplayan bir eşarbin takılı olduğu yüksek, yuvarlak
 Acem şapkaları takması âdettendi. Harun kollarına veya göğsü-
 ne altın iplikle Allah’ın adının (veya Kuran’dan kısa bir surenin)
 yazılı olduğu uzun siyah bir hılat giyerdi. Sarayında veya bahçe-
 lerinde yürürken genellikle bambu bir baston taşır ya da kılıç ku-
 şanırdı. Taktığı tek mücevher içinde “Allah’tan başka tanrı yok-
 tur”²¹ sözlükleri yazılı olan bir halife yüzüğüydü.

Bağdat’ta sıradan halkın giydiği genel kıyafetler şalvar, cep
 olarak kullanılabilen geniş kollu gömlekler ve düz veya işleme-
 li elbiselerdi. Baş, ya sarık ya da fes veya tülbentle mutlaka kapa-
 tılırdı. Şık erkekler gülsuyu veya misk gibi güzel kokular sıkılmış
 giysiler giyerdi; ayakkabı ve sandallar farklı renkli derilerden ya-
 pılır ve muşamba yağmurluklar kullanılırdı. Şık kadınlar sandal
 ağacı veya sümbül kokan sariler giyerdi.

Zenginler genellikle çok şık giyinirdi. *Binbir Gece*’de bir ha-
 nımefendi şöyle anlatıyor: “Banyo yaptım ve güzel kokular sü-
 ründüm, on yeni tuvaletimden en güzelini seçip giydim, asil in-
 ci kolyemi, bileziklerimi, küpelerimi ve tüm mücevherlerimi tak-

tım. Sırma kemerimi belime sardım, mavi ipek ve altın rengi geniş başörtümü ve gözlerime rastık çektikten sonra yüzüme peçemi taktım, artık dışarı çıkmaya hazırdım.”²² Bir başka öyküde hamamdaki bir kadının istenmeyen tüyleri hizmetçileri tarafından temizleniyor, kadına masaj yapılıyor, parfüm sıkılıyor ve altın rengi bir giysi giydirilip inci bir taç takılıyor, kadının yakut rengi küpeleri, uzun, siyah, örgülü saçları var. Harun’un üvey kardeşi Ulaiyah tarafından yaratılan yeni taç modası cam boncuklar veya mücevherlerle süslü bir halkası olan kubbe şeklinde bir başlıktı.

Tüm bunlar şehirdeki ticaretin çeşitliliğini yansıtıyordu. Ve aslında Bağdat merkezli İslam imparatorluğunda ticaretin boyutları çok genişti. Harun döneminde Basra Körfezi’ndeki deniz ticareti, güneyde Madagaskar ve doğuda Çin, Kore ve Japonya gibi uzak ülkelere ticari mal götüren Müslüman gemileriyle büyük gelişme kaydetti. Başkentte ve diğer şehir merkezlerinde hayatın giderek kolaylaşması kaçınılmaz olarak lüks mallara yönelik talebi canlandırdı ve mallarının dağıtımı için uzun mesafe karvanları organize eden bir girişimci sınıfı yarattı. Doğu Bağdat’taki Çin pazarında samur, kakım ve sansar kürkleri, deri ve parafin, ok, ipek, demir avadanlıklar ile ince porselen bulunabiliyordu. Baltık ile önemli büyüklükte ticaret yapılıyor, hatta Britanya Adalarıyla bile bazı temaslar kuruluyordu. Müslümanlar Kuzey Avrupa’ya dokunmuş malzeme, mücevherat, metal aynalar, cam boncuklar, baharat, brokar ve keten kumaşlar, çiçek parfümleri (gül, nilüfer, portakal çiçeği ve miskten hazırlanan) ve hatta balina avcılığı için zıpkın ihraç ediyordu. Şeker ve metal eşyalar İran’dan, sırlanmış ve çekme cam eşyalar Suriye ve Irak’tan geliyordu. Araplar bunların karşılığında kuzeyden hammadde alıyordu. Rusya’nın değişik kısımlarında on binlerce Arap sikkesi bulundu. Hatta İsveç sahilleri bu kadar uzak yerlere ticaret yapıldığına tanıklık ediyor. Mercia (İngiltere’de) Kralı Offa’nın 8. yüzyılda bastırıldığı altın sikkeler Arap dinarını örnek almıştı; arkeolojik bir kazıda bir İrlanda bataklığında bulunan altın kaplamalı bronz haçın üzerinde Arapça “bismillah” sözcüğü kazılıydı.

Müslüman tacirler İran Körfezi’ndeki Siraf ve Basra limanlarından ve daha düşük ölçekte Aden ve Kızıldeniz limanlarından Hindistan, Seylan, Doğu Hint Adaları ve Çin’e giderek mallarını sattılar. Diğer yollar Orta Asya üzerinden geçen karayollarıydı. Denizciler Doğu denizlerinde neredeyse evlerinde gibiydi ve Arap tacirler daha 8. yüzyılda Çin’e yerleşmişlerdi. Doğuya ya-

pılan ticaretin merkezi Hazar Denizi civarındaki alandı, ticaret Volga'ya ve Buhara ile Semerkand'daki büyük ambarlara kadar uzanıyordu.

Araplar Afrika ile de başta altın ve köle olmak üzere geniş bir karayolu ticareti yapıyordu. Önceleri Arap fetihleriyle kesin-tiye uğrayan Batı Avrupa ile ticaret iki düşman dünya arasında bir bağlantı işlevi gören Yahudiler tarafından bir dereceye kadar kolaylaştırıldı. 9. yüzyılın başlarında yaşayan bir coğrafyacının Fransa'nın güneyinde karşılaştığı, Arapça, Farsça, Yunanca, Frenkçe (Eski Yüksek Almanca), İspanyolca ve çeşitli Slav lehçelerini konuşan bazı Yahudi tacirlerden etkilendiği anlaşıyor:

Batıdan doğuya, doğudan batıya kara ve deniz yoluyla seyahat ediyorlar. Batıdan haremağaları, köle kız ve oğlanlar, brokar, kunduz kürkü ile diğer kürkler ve kılıçlar getiriyorlar. Batı Akdeniz'deki Frank ülkesinden gemiye biniyorlar. Karaya çıktıklarında mallarını develerin sırtına yükleyip [Kızıldeniz limanlarına] götürüyorlar... Sonra Kızıldeniz'den yelkenliyle Cidde'ye gidip oradan Hindistan ve Çin'e geçiyorlar. Çin'den geriye misk, aloe (sarısabır), kâfur, tarçın ve diğer ürünler getiriyorlar... Bazıları mallarıyla Konstantinopolis'e yelken açıyor ve onları Yunanlılara satıyor. Bazıları mallarını Frankların kralına götürüyor. Bazıları da mallarını Antakya'da boşaltıyor, karayoluyla Fırat'a götürüyor, sonra nehir yoluyla Bağdat'a getiriyor.²³

Çoğu kargo limana ulaşamıyordu. Bazı Çin ihraç malları hem Arap hem Çin mallarının depolandığı büyük ara limanlarda baş gösteren yangınlarda yok oluyordu. Bazı gemiler batıyordu. Sağ salım Çin'e gidip dönebilenlerin bunu Allah'ın inayetiyle başardığı söyleniyordu. Denizlere aynı zamanda kuzey Hint sahillerinin koylarında yuvalanan ve çoğu tüccar gemisini ele geçirecek büyüklükte kadirgalar inşa edip içine adam yığan korsanlar da belâ olmuştu. Deniz yolculuğunun Sinbad öykülerinde dile getirilen tehlikeleri ile yaşanan maceraların "Denizcilerin Hint Okyanusu ve Çin Denizi'nde yaşanan mucizelerle ilgili anlattıkları öykülerin kurgusal bir yeniden anlatımı"²⁴ olduğu söyleniyor.

En değerli mallardan biri ipekti. Kuran erdemli kişilerin cennette ipekli giysiler giyeceğini açıklamıştı. Araplar ipek imalatının sırlarını çok uzun süre önce Yunanlardan (onlar da Çinlilerden almıştı) öğrenmiş olmalarına rağmen Harun da Çin Türkistan'ı boyunca "büyük ipek yolu" üzerinde malların aktarıldığı geniş bir Çin ticaret hattı geliştirmişti. Bu, Afganistan ve

İran'ın tepe ve vadileri arasından Bağdat'a gelen dolambaçlı bir karayoluydu.

Mallar kasaba kasaba dolaştıkça, İspanya'dan Batı Hindistan veya Sind'e kadar şehir merkezleri büyüdü. Bunların çoğu eski limanlardı ama içteki şehirler de kervan yollarıyla birbirine bağlanmış, anayollara kamp yerleri veya kervansaraylar yapılmıştı.

Yaygın bir sulama ve kanal ağı sayesinde tarım üretiminin bollaşması şehirlerin büyümesini kolaylaştırmıştı. Harun bütünüyle gelişmiş bir sistemi devralmış olmasına rağmen Bağdat, Samara ve Rakka civarlarında yeni, çapraz kanallar yaptırdı. Aynı zamanda Süveyş Körfezi'nden Akdeniz'e bir kanal açtırmayı (Batılı mühendisler bu kanalı açmadan bin yıl önce) düşündü. Fakat kanalın Batı'dan gelecek düşman güçler için bir saldırı hattı oluşturabileceğini düşünen bir danışmanı tarafından bu fikirden vazgeçirildi.

Gemi inşa ve silah imalatının yanı sıra tekstil üretimi gibi bazı temel sanayiler devlet tekelindeydi. Fakat metal işleri, şişe yapımı, çömlekçilik, vernikli ahşap, deri işleri, seramik ve sırlı cam gibi küçük ölçekli sanayiler de büyüdü. Atölyelerde sabun, bakır kandil, kalaylı tencereler, makas, çivi, bıçak, lamba, vazo, toprak çanak ve mutfak gereçleri imal edildi. Özel "parıltısı" veya parlak metalik ışıltılı yüzeyiyle Suriye camı Haçlı seferlerinden getirilen örneklerden sonra Avrupa katedrallerindeki vitrayların ilham kaynağı haline geldi.

Ticarete verilen önemi Peygamber de onaylıyordu: "Güvenilir tüccar"²⁵ diyordu, "Allah'ın ayaklarının dibinde oturacak." İlk halife Ebu Bekir bir kumaş tüccarı, Halife Osman ise tahıl ithalatçısıydı.

Ticari girişimler zaman içinde bankacılığın gelişmesine yol açtı. Sikkelerin değerindeki sık dalgalanmalar (başta gümüş dirhem ve altın dinarda), işlemler nerede yapılırsa yapılsın, para değişimi yapanları önemli figürler haline getirdi. Para değişimi yapanlar kredi verip tasarruf kabul ettikleri bir büro kurar kurmaz bankacılara dönüştü. Diğer şehirlerde birdenbire banka şubeleri açıldı ve banka çekleri (Farsça "sakk" kelimesinden) ile teminat mektupları, mesela "Bağdat'ta bir çek düzenleyip onu Semerkand'da nakde dönüştürmeyi"²⁶ mümkün kıldı. Bankalar tüccarların kara veya denizyoluyla büyük miktarlarda nakit taşıma zorunluluğundan kurtulmasını sağladı.

Bağdat bütün sarayları, hamamları, köprüleri ve pazarlarıyla dindar bir imparatorluğun başkentiydi ve onu simgeleyen özellik

camiydi. Gerçekten de çok hareketli olan şehirde en az hamam kadar cami vardı. Harun'un 807'de yeniden inşa ettirdiği Ulu Cami yalnızca cuma namazlarında ve hükümet açıklamaları ile diğer devlet etkinliklerinde kullanılıyordu. Aynı zamanda yerel halkın günde beş kere namaz kılmak için bir araya geldiği sayısız küçük cemaat camisi vardı. Her camiyle bağlantılı bir İslam âlimi, hukukçu, yerel anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olan kadı, vaizler, müezzinler ve imamlar vardı. Hukuk bütünüyle dini hukuktu, dolayısıyla kadılar duruşmaları genellikle davacı ve davalıları karşısında diz çöktürdüğü camilerde yapardı.

Caminin (Arapça "cem"den) gelişmesi inancın kaydettiği ilerlemeyi izlemişti. Diğer çoğu inançta olduğu gibi İslam'ın temel ilkelerinden hiçbiri bir ibadethanenin nasıl olması gerektiğini söylemiyordu, dolayısıyla Müslümanlar başlangıçta ibadethanelerini bir cemaati sığdıracak büyüklükte açık bir alan olarak belirlediler. (Muhammed de Medine'de açık bir avluda namaz kılıyordu.) Zaman içinde alana duvarlar inşa edildi ve merkezi avlu sütunlu bir sundurmayla çevrildi.

Daha sonra yapılan camiler mozaik dekorasyonlarının yanı sıra Suriye ve Filistin'deki geç antik dönem ve Bizans mimarisinden ilham aldı. Bu camilerin en ünlüsü Şam'daki Emevi camisiydi. Vaftizci Yahya'ya adanan eski bir Hristiyan bazilikasının yerine inşa edilen cami üç orta sahn ve bir kubbeye örtülü bir çapraz sahn ile mimari açıdan muazzamdı. Işıldayan mozaikleri, etkileyici duvar resimleri, renkli mermer oymaları ve Kuran surelerinin dekoratif tarzdaki işlemeleriyle aynı ölçüde görkemliydi. Kare, taş minaresi (bilinen en eski minareler arasındadır) Hristiyan kilisesine ait olan gözetleme kulesinden alınmıştır. Son olarak, minber ilk kez Mekke yönünü gösteriyordu. Emevi dönemi sona erdiğinde her canide mihrap Mekke yönünü gösteriyor, sıra kemerlerle çevrili geniş bir avlu ile geniş bir ibadethane bulunuyordu.

Abbasiler döneminde ama özellikle Harun'un saltanatı sırasında caminin en ayırt edici özelliği camiyle bir köprü aracılığıyla birleşen yüksek bir minareydi. Etrafında tabandan tepeye uzanan spiral bir rampa ile aralarda balkonlar veya galeriler vardı ve en tepede koni şeklinde veya açık bir cumba bulunuyordu. Geçmişteki Keldanilerin kademeli ziguratı gibi gökyüzüne uzanan bu minareler camilerin itibarını artırdı ve halifenin kendine atfettiği yüksek dini konumla emperyal gelişmeyi birbirine bağladı.

İslam yönetimi altında eğitim esas olarak dini idi ve ilkokullar caminin eklentileriydi. Müfredat eğitim metni olarak Kuran'ı esas

alıyordu. Muhammed'in, "Bir âlimin mürekkebi bir şehidin kanından daha kutsaldır"²⁷ diyerek âlimliğe en yüksek değeri verdiği söylenir. Kuran, hadisler, edebiyat, vb. üzerine ders veren öğretmenler etrafında çalışma grupları veya "çevreler" oluşturuldu ve yüksek öğretim çeşitli okullarda geliştirildiği üzere kutsal teoloji ve dini fıkıh ekseninde verildi.

Hepsinden önemlisi Müslümanlar, tıpkı daha sonra Kral James'in Kitabı Mukaddes'ine sahip İngilizler gibi, "ehl-i Kitap"tı. Kuran'ın 114 suresi ezberden okunmak üzere aşağı yukarı eşit uzunlukta otuz cüze bölünmüştü; bu tüm Kuran'ın camide okunduğu Ramazan ayının gün sayısına karşılık geliyordu.

Harun döneminde Bağdat, kâğıt üretimi başladıktan sonra hızla çoğalan kitapçılarıyla da ünlüydü. Kâğıt imalatında ustalaşan Çinli zanaatkârlar 751'deki Talas Savaşı'nda Araplar tarafından esir alınmıştı. Savaş tutsakları olarak ilk Arap kâğıt fabrikasının kurulduğu Semerkand'a götürüldüler. Kâğıt zaman içinde yaygın yazma aracı olarak parşömenin yerini aldı ve kitap üretimi geometrik artış gösterdi. Bütün bunların, Batı'daki matbaacılığın başlangıcıyla genel olarak karşılaştırılabilecek entelektüel ve kültürel etkileri oldu. Yazışma ve kayıt tutmanın kolaylaştırılması ve hatta teşvik edilmesi ticaret, bankacılık ve idari işlere de yeni bir derinlik ve kapsam getirdi. Cafer el Bermeki 794-95'te Bağdat'taki ilk kâğıt imalathanesini kurdu ve teknoloji buradan yaygınlaştı. Harun kâğıdın devlet işlemlerinde kullanılmasında ısrarcı oldu, çünkü kâğıt üzerine yazılan bir şey kolaylıkla değiştirilemiyor veya silinmiyordu ve kısa süre içinde şehrin ticaret bölgesindeki tüm sokaklarda kâğıt ve kitap satışına başlandı.

Refah kültürü

Harun döneminde Halifeliğin *Binbir Gece Masalları*’nda bolca yansıtılan maddi refahına botanik, kimya, matematik, mimari, denizcilik, coğrafya, astronomi ve Hindistan, Acem ve Yunan edebiyatına ilişkin entelektüel ilginin artışı eşlik etti. İskenderiye’nin altın çağında olduğu gibi, Museviler, Maniciler, Hristiyanlar, Zerdüştiler, Budistler ve Hindular Bağdat’ta buluşup görüş alışverişinde bulundular. Tercüme eserler çoğaldı ve öylesine organize oldu ki Yunanca eserlerin incelenmesi ve tercümesi hızla yapılır hale geldi. Zaman içinde Aristoteles, Platon, Hippokrates, Galenos, Ptolemaios (Batlamyus) ve diğerlerinin çoğu eseri Arapçaya çevrildi. Aralarında Atinalı Antiochos ve Sidonlu (Sayda) Dorotheos’un da bulunduğu bazı gözde astroloji metinleri ortaya çıktı. Bu işle uğraşan en gayretli âlimler Nesturi Hristiyanlardı ve Süryanice ve Yunancadan yüzün üzerinde eser tercüme ettiler. Bu şekilde, neredeyse Yunanistan’ın tüm bilimsel mirası İslam dünyasına aktarılmış oldu.

Bu arada Hint kültürü de Müslüman yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Vişnu tapınakları katedral şeklinde camilere, Hint zafer kuleleri minarelere, Hindu tapınaklarının kubbe-leri Müslüman türbelerinin kubbelerine ilham verdi. Seccade ile mihrabın sivri kemeri bile Hindu kapılarının sembolik kemerinden alınmış olabilir. Brahman âlimler ve Budist bilgeler de –edebiyat, felsefe, astronomi, matematik, tıp ve diğer alanlarda– Arap seçkinlerinin eğitimine yardımcı oldular. “Çok önemli sıfır” (daha üst hesaplamaları mümkün kılan) da dahil olmak üzere Arap rakamları adı verilen rakamlar Hindulardan alındı ve bazı Arap âlimler astronomi ve Sanskritçe öğrenmek için Varanasi’ye kadar gittiler. Buna karşılık, Arap yerleşimciler İslam’ı Hint yaşamının

bir parçası haline getirdi. O döneme ait bir Müslüman metinleri listesinde Buda'nın önceki yaşamlarının Arapça çevirisi bulunuyordu.

Bir kez gözleri açıldığında Müslümanların elde edebileceği çok şey vardı. Örneğin, Helenistik kültürün ileri karakolları uzun süredir Ortadoğu'daydı ve antik Yunan metinlerini tercüme etme görevi İran'ın batısında, şahın İskenderiye'de Büyük İskender tarafından kurulan büyük akademiyi örnek alarak bir akademi kurduğu Gundeşapur'da gayretle yürütülüyordu. Akademinin müfredat programında (hem Süryanice hem de Farsça öğretilen) mantık, tıp, matematik, astronomi, tarih ve diğer disiplinler vardı ve klasik Yunanca, Sanskritçe ve Çince metinler okunuyordu. Aynı zamanda akademiye bağlı bir hastane vardı ve bildiğimiz hastane sistemi ilk kez orada şekillendi. Tıp bilgisi ve tedaviler sistemleştirildi ve tıp öğrencileri günümüzdeki stajyer öğrenciler gibi fakültede eğitim görmek ve ihtisas sınavlarını geçmek zorundaydı. Harun halife olduğunda akademi ve hastane hâlâ güçlüydü ve öğrencileri ile öğretmenlerinden bazıları Bağdat'a yerleşmiş, sahip oldukları bilgilerin gerektirdiği itibar ve servete kavuşmuştu. Harun'un doktoru Cebrail bin Bahtışu Nesturi bir Hristiyan'dı ve dönemin en bilgili tıp adamlarından biri olan Cerces'in torunuydu. Cerces Gundeşapur'da ders vermiş ve bir süre Mansur'un özel doktoru olmuştu.

Müslümanlar yeni şeyler öğrenmek için Kuran ve hadislerin ötesine baktıkça, yaşamlarına rehberlik etmesi için bunları kendi inançlarıyla uyumlulaştırmaya çalıştılar. Araplar bilhassa astronomiyi dini bir bilim saydılar, zira bu aynı zamanda Mekke'nin yönünün bulunmasında ve namaz vakitlerinin belirlenmesinde de kullanılıyordu. Harun, kendisine "astronomi uzmanlarının" Sanskrit rehberleri "anlayacak kadar geometri bilmediği söylendiğinde"¹ Eukleides'in *Stoikheia (Elemanlar)* ve Ptolemaios'un *Almagest (el-Mecisti)* adlı eserlerinin tercüme edilmesini emretti ve Bermekilerin etkisi altında astronomi ve tıp araştırmaları artırıldı, rasathaneler kuruldu, gezegen hareketlerinin tabloları derlendi. Benzer şekilde, İslam yönetimi altında coğrafya araştırmaları da arttı, bunun nedeni yalnızca fetihlerin boyutları değil aynı zamanda inananların yaşamlarının bir döneminde (mümkünse) Mekke'ye hacca gitme yükümlülüğüydü. Hacılar yollarını bulmakta yardımcı olmak için, ne kadar uzak olursa olsun, neredeyse imparatorluğun her kısmının haritası çizildi. Diğer alanlarda, ansiklopedilerden Kitabı Mukaddes'e kadar her şey Arap-

çaya çevrildi. Bağdat'ta yeni kurulan bir çeviri bürosunda yüzlerce kopyacı yeni elyazmalarının suretini çıkardı. Bu eserlerin çoğu sonunda Dicle boyunca halk pazarları veya rıhtımlarda kurulan kitap tezgâhları aracılığıyla halka ulaştı. 791'de Harun tüm eyalet valilerine eğitimi teşvik etmelerini öğütlediği, hatta başarılı öğrencilere para ödülleri verilen devlet sınavları düzenlenmesini istediği mektuplar yazarak eğitimi ulusal (yani emperyal) bir mesele haline getirdi.

Araplar 642'de, güçlü fetihlerinin doruğundayken İskenderiye'deki Roma hamamlarını tam altı ay boyunca şehrin büyük kütüphane ve enstitüsünden alınan yedi yüz bin papirüs ile ısıttıkları o üzücü dönemden sonra çok fazla yol kat etmişlerdi.

Öğretimle ilgili bu gerçek rönesans ve canlanmayla birlikte Arap edebiyatı da gelişip zenginleşti. Arapçada bilinen en eski edebi çalışma, bir Sanskrit eserinin Pehlevi (Orta İran) dilinden çevirisi olan Beydeba Fablları'dır. Ezop benzeri bir hayvan fablları koleksiyonu olan ve veliahtlara yönetim yasalarını öğretmeyi amaçlayan kitap Arapçaya İslam'ı benimseyen bir Zerdüştî tarafından çevrildi, bu çevirmen daha sonra 757'de Müslüman fanatikler tarafından kâfir olduğu gerekçesiyle diri diri yakıldı. Daha sonra yaşayan âlimlerin çoğu daha iyi bir kaderi paylaştı. İslamiyet öncesi Arapça ile okunan sözlü şiirler Harun'un teşvikiyle derlendi, çoğaltıldı, saklandı ve Arapça Farsçanın etkisi altında yeni betimlemeler, söyleyiş biçimleri ve temalar kazanıp gelişirken bile araştırıldı. Lirik, neşeli, erotik ve hicivli dizelerin yerini kaside² ve—"eski Bedevi şarkılarının sertliğini"³ yansıtan—gazel almıştı. Bu tür bilinçli edebi çabalar belagat elkitaplarının, stil rehberleriyle kibar konuşma rehberlerinin artmasına yol açtı.

Harun bilim ve sanatta görülen bu gelişimin hamisiydi. Kendisi de eğitimliydi, etkili ve özlü konuşmasıyla tanınırdı ve şiir söz konusu olduğunda bir duayendi. Okuduğu her şeyi hatırlamasını sağlayan olağanüstü bir hafızası vardı ve söylendiğine göre, "En ünlü edebiyatçılar bile onun huzurunda dikkatli olmak zorundaydı. Yaptıkları en küçük bir hatayı bile fark ederdi."⁴ Şairler huzurunda şiir okuduğunda "sözlerini kesip mısralarını düzeltmelerini önermesi"⁵ rastlanmayan bir durum değildi.

Bir din âlimi olarak Harun'un aynı zamanda ince ayrıntılar konusunda hassas bir kulağı ve Kuran dili hakkında yorum yapacak ölçüde bilgisi vardı. Bir keresinde sarayda yapılan bir toplantıda, üst düzey saray görevlileriyle birlikteyken Harun'a bir kadının geldiği bildirildi. Kadın ona yapmacık olduğu aşıkâr bir dille ses-

lendi: “Ey Emirü’l Müminin! Allah gözlerini dinlendirsın ve verdikleriyle seni sevindirsın çünkü sen yargıladın ve adil oldun.”⁶ Harun birden maiyetine döndü ve “Bu kadının ne dediğini anladınız mı?” diye sordu. “Hiçbir şey anlamadık ama iyi şeyler” diye yanıt verdiler. Harun, “O kadar iyi değil” dedi, “Sanırım onu pek anlamadınız. ‘Allah gözlerini dinlendirsın,’ derken aslında ‘hareketsiz bıraksın’ –yani kör etsin veya öldürsün– demek istedi. ‘Verdikleriyle seni sevindirsın,’ derken Kuran’daki ifadeye gönderme yaptı –‘Ve onlar verdiklerimize sevinirken, onları cezalandırdık!’ Ve ‘Sen yargıladın ve adil oldun,’ derken son kelimeyi başkasının mülküne tecavüz edenler anlamında, tıpkı bir başka pasajda, ‘başkasının mülküne tecavüz edenler cehennemden yakıtıdır!’ cümlesindeki anlamında kullandı.” Harun sonra kadına döndü ve “Sen kimsin?” dedi. Kadın, “Servetine el koyup erkeklerini katlettiğiniz bir haneden geliyorum” diye yanıt verdi. Halife, “Erkeklerin başına gelenler Allah’ın emridir ve servetleri geldiği yere, yani hazineye geri gönderildi” diyerek kadını kovdu.

Çok hızlı ve bilgili olmasına rağmen Harun’un bile hezimete uğratılması mümkündü. Bir keresinde Mekke’de Kâbe’yi tavaf etmek üzereyken bir “çöl Arabı”⁷ veya Bedevi koşarak önüne geçti ve tavafa başladı. Harun’un hizmetkârlarından biri Arap’ı durdurdu. “Buna nasıl cüret edersin!” diye bağırdı. Arap, “Allah’ın nezdinde burası herkesin eşit olduğu bir yerdir, O, ‘Mescid-i Haram herkes için yapılmıştır’ demiştir” (Kuran 22:25) diye yanıt verdi. Harun bunu kabul etti ve adamın gitmesine izin verdi. Fakat halife ünlü karataşı öpmek ve önünde dua etmek istediğinde aynı Arap yine erken davranıp taşı önce öptü. Halife üzerine yürüyüp alaycı bir ifadeyle, “İzin verirsen buraya oturacağım” dedi. Arap, “Burası benim değil. İster otur, ister oturma” diye yanıt verdi. Harun oturdu ve “Sana dini görevlerinle ilgili sorular sormak istiyorum, çünkü eğer bunları doğru yanıtlarsan diğer her konuda doğruları biliyorsun demektir” dedi. Arap, “Bunu kendi çıkarların için mi yoksa beni oyuna getirmek için mi soruyorsun?” diye sordu. Harun, “Öğrenmek için” dedi. Arap, “O zaman öğrenciler için uygun olan konumda otur” diyerek karşılık verdi.

Harun dizlerini yere koyup topuklarının üzerine oturarak öğrenci konumunu aldı. Arap, “Şimdi” dedi, “istediğini sor.” Halife, “Allah’ın sana ne gibi görevler verdiğini anlatmanı istiyorum” dedi. “Bununla bir görev mi, beş görev mi, on yedi görev mi, yoksa otuz iki ya da seksen beş görev mi kastediyorsun? Yoksa tüm yaşam için bir görevi mi?” Bu Harun’un hoşuna gitti ve “Ben sa-

na görevlerini sordum, sen bana hesap yaptın!” dedi. Fakat adam ciddiyetini korudu: “Ey Harun! Eğer din hesap içermeseydi Allah Kıyamet Günü kimseyi hesap vermeye çağırmazdı.” Halife bu hazırcevaplık karşısında mahcup oldu ama kendisiyle böylesine teklifsiz biçimde konuşulmuş olması hoşuna gitmemiştir. “Ne kastettiğini açıkla, yoksa kelleni alırım” dedi. Harun’un nazırı araya girip, “Rica ederim hazretleri onu affedin ve hayatını bu kutsal yere bağışlayın” dedi. Fakat bu sefer Arap güldü ve “Hanginizin daha aptal olduğunu bilmiyorum” dedi. “Vadesi gelen bir idam hükmünü affedenin mi yoksa vadesi gelmeyen bir hükmü hızlandırmaya çalışanın mı? Görevlerimle ilgili sorunun cevabına gelirse, yaptığım şey yalnızca hesap değildi. Bir derken İslam dinini kastettim, beş derken beş vakit namazdan, on yedi derken on yedi secdeden, otuz iki derken otuz iki farzdan, seksen beş derken ‘Allah büyüktür!’ diyen seksen beş ayetten söz ettim ve tüm yaşam boyunca süren bir görev derken Hac görevini kastettim.”

Harun bu açıklamadan öylesine etkilenmişti ki öfkesi yatıştı ve adama on bin dirhem vermek istedi. Adam reddedince Harun sordu: “Bir şekilde geçimini sağlamamı ister misin?” Arap, “Senin geçimini sağlayan benimkini de sağlayacaktır” dedi ve gitti. Harun daha sonra bu açık sözlü adamın bir Bedevi şeyhi olduğunu ve doğrudan Peygamber soyundan geldiğini üzüntüyle öğrendi.

Harun çoğunlukla bayram günlerinde veya bir seferden veya hacdan döndüğü sevinçli günlerde şiir okuma oturumları düzenlerdi. Bu etkinliklere ünlü şairlerin yanı sıra adı bilinmeyen şairler de katılırdı. Bir keresinde yırtık pırtık giysileri olan bir Arap, halifenin huzuruna kabul edildi ve kendi yazdığını söylediği uzun bir şiir okudu. Harun bu performansla hayran kaldı ama şiirin o adam tarafından yazılamayacak kadar iyi olduğunu düşündü. Halifenin iki oğlu Emin (Muhammed) ve Memun (Abdullah) da oradaydı ve Harun bedevinin şiirsel gücünü test etmek için, “Şimdi bu iki delikanlı için doğaçlama bir şeyler söyle”⁸ dedi.

Adam hemen okumaya başladı:

Onlar obanın urganları, Allah onları korusun,
Ve sen Emirü'l- Müminin direğisin o obanın.
Ayakta tutar seni Muhammed ve Abdullah,
Örter kubbesi İslam'ın tüm obayı.⁹

Beğenilen bu şiir ona ödül kazandırdı.

Şöhreti ve cömertliği şairleri, âlimleri, müzisyenleri ve nükte-

danları Harun'un sarayına çekiyordu ve bu, bu kişilerin Harun'u kendi denklere kabul ettiklerini ima etmektedir.

Ünlü âlim ve Harun'un öğretmeni Esmâ en sevdikleri arasındaydı ve bazen sarayda bir başka bilge olan Ebu Ubeyde ile birlikte görülürdü. Bir meslektaşlarına iki âlimin halife ve bazı arkadaşlarıyla birlikte akşam yemeği yiyeceği söylendiğinde, "Ebu Ubeyde bilinen titiz tarzıyla kadim ve modern tarihi bütünüyle anlatacaktır. Fakat Esmâ bunları şarkılarıyla söyleyecek olan bir bülbüldür"¹⁰ demişti. Aslında Esmâ'nın binlerce şiiri ezbere bildiği söyleniyordu. Ancak Esmâ Ubeyde'nin bilgilerine pek aldanış etmiyor ve onları bütünüyle kitabi ve gerçek dışı buluyordu. İkisi halifenin gözüne girmek için sürekli mücadele ettiler ve bu bir gün dava konusu oldu. Esmâ'nın anlattığına göre: "Olay şöyle gerçekleşti, ikimiz de atlarla ilgili kitaplar yazmıştık. Bir gün birlikte vezir Fadıl bin el-Rabî'yi görmeye gittik ve bana esrimin kaç ciltten oluştuğunu sordu. Ona, 'Bir' dedim. Aynı soruyu Ubeyde'ye de sordu. O, 'Elli' dedi. Vezir, 'Elli mi?' diye sordu. 'O atın üzerine bin ve ciltlerin adlarını söyle.' Ubeyde itiraz etti: 'Ben nalbant değilim. Yazdıklarımın hepsi çölün ilminden derlenmiştir.' Vezir ona küçümseyerek baktı. Sonra atın yanına gittim ve elimi hayvanın değişik kısımlarında gezdirerek her birine ayrı bir isim verdim. Bunu yaparken eski bir Arapça şiirden uygun dizeleri okudum ve bitirdiğimde at ödül olarak bana verildi. Sonra ki yıllarda ne zaman o ata binerek Ubeyde'nin evine gitsem onu sinirlendirirdim."¹¹

Tabii ki Esmâ öncelikle bir âlimdi. Saray şairlerinin arasında daha ünlü olanlar Ebu'l Atahiye ve Ebu Nuvas'tı.

Kûfe'de doğan Ebu'l Atahiye kısmetini aramak için genç yaşında Bağdat'a gitmiş, çini ve porselen eşya satmış, şiir eğitimi için bir hoca bulmuş ve olgun yazınıyla çeşitli vezinler ve şiir formlarında ustalık sergilemişti. Sonunda Harun'un babası Mehdi'nin sarayının müdavimi oldu, fakat Hayzüran'ın sahip olduğu Otbah adlı köle kıza karşı duyduğu umutsuz aşk hayatını mahvetti. Atahiye'nin Harun'un aracılık etmesini sağlaması da işe yaramadı.

Atahiye sarayın himayesine bağımlıydı, fakat halifeyi pohpohlamanın da bir sınırı vardı. Harun'un verdiği bir ziyafete ona saltanatı sırasında yaşamdan ne umabileceğini şiirsel bir tarzda anlatması için davet edildi. Şiir şöyle başlıyordu: "Saltanatınızın ihtişamında ömrünüz uzun olsun!"¹² Harun, "Güzel söylersin!" diye bağırırdı. "Ya sonra?" "Sabahtan akşama tüm istekleriniz gerçek olsun!" "Yine güzel söylersin! Ya sonra?" "Kullarınız size tapsın ve

itaat etsin!” “Güzel söyledin! Ve sonra?” Şair durakladı halifeye hazin bir bakış attı: “Ey Emirü’l Müminin, zaman içinde sağlığını bozulacak, nefesiniz boğazınızda düğümlenecek ve bütün yaşamınızı bir rüya içinde geçirdiğinizi anlayacaksınız.”

Halife öylesine endişelenmişti ki Fadıl el-Bermeki öfkeyle şaire döndü ve şöyle dedi: “Emirü’l- Müminin senden onu avutmanı istedi. Sen ise bunun yerine onu üzüntüye gark ettin.”¹³ Fadıl ona vurmak için harekete geçti ama Harun kendine gelip bağırды, “Sakin ha! O gerçeklerden başka bir şey söylemedi. Kendi önemimizden zevk aldığımızı gördü ve yalnızca ayakta uyuma durumundan bizi uyandırmaya çalıştı.” Aşk acısına kapılan şair aradan çok süre geçmeden tüm dünyevi zevklerden vazgeçip inzivaya çekildi.

Ebu Nuvas daha farklı biriydi. Atahiye hüznünlü konulara değinen felsefi şiir türünün takipçisiyken, Nuvas daha çok kaçamakların, bahçelerin, kovalamacaların ve şehir yaşamının şairiydi. Güneybatı İran’da İranlı bir kadın terzisi ile Arap bir muhafızın oğlu olarak Ebu Ali el-Hasan adıyla doğmuş ve genç yaşlardan itibaren “Ebu Nuvas” diye tanınmıştı. Şiir bilgisi ve bu alandaki başarılarıyla sevimli bir erkek çocuğunun tutum ve karakterini tüm yaşamı boyunca koruyarak bir tür sevimli delikanlı olmuştu. Gençliğinde annesi onu Basralı bir bakkala sattı. Tanınmış şair Valiba bin el-Hubab ile orada tanıştı ve kanatlarının altına girdi. Basra’da genç Baküsçülere katıldı; büyük bir doğaçlama yeteneği geliştirdi; (Mesudî’nin sözcükleriyle) “şarap, lezzeti, kokusu, güzelliği ve ışıltısıyla ilgili”¹⁴ ve özellikle aşkın zevklerini anlatan şarkılar söyledi. Toplam bin beş yüz civarında şiir yazdı ve avlanmayla ilgili şiirler konusunda bağımsız bir tarz geliştiren ilk şairdi.

Ebu Nuvas en çok eşcinselliği konu alan şiirleriyle ünlenmişti –eşcinsellik bazı çevrelerde revaçtaydı ve Bağdat, Basra, Kûfe ve Karkh gibi yerlerdeki köle pazarlarında güzel oğlanlara yüksek fiyatlar ödeniyordu– yazdığı tipik aşk şiirlerinden biri şöyle başlar:

Vücutum hastalıktan harap, yorgunluktan bitap
Kalbim acıyla sızlıyor, yangın alevleriyle dağlanıyor!
Çünkü bir sevgilinin aşkına tutuldum ki onu
Gözlerimden sel gibi yaşlar akıtmadan anlatamam.
Yüzünde dolunay ve kaşlarında güneş,
Gözleri ve göğsü ceylaninki gibi.¹⁵

Yine de görünüş aldatıcı olabilir. Ünlü bir şair arkadaşı “Atahiye’nin şiirleri dini bir hava taşısa da kendisi ateistti. Diğer yandan, Ebu Nuvas’ın şiirleri erkek aşkını anlatsa da kadınlara olan tutkusu bir babununkinden daha güçlüydü”¹⁶ demiştir. Şiirlerinden bazılarında dünyevi zevklerin geçiciliğinden yakınırken, bazılarında kendi ruhuna ilişkin korkuları anlatıyordu:

Büyüklüğü içinde günahlarımla sersemleştim,
Cesaretle Tanrım onları yan yana serdim
Yalnızca Senin olan o büyük merhametle,
İkisini de yukarıdan ve aşağıdan ölçtüm.
Günahım büyük; fakat biliyorum ki Tanrım,
Senin merhametin çok daha büyük.¹⁷

Ebu Nuvas’ın bel bağladığı şey merhametti. Genç bir adam olarak şunları yazmıştı: “Aşkın ağırlığını taşıyan kısa sürede yorulur.”¹⁸ Yaşamının sonuna doğru, yeterince yorulmak için kendisine izin verip vermediğini merak etti. “Günahlarını son noktaya kadar çoğalt”¹⁹ diye yazdı, “çünkü anlayışlı bir Tanrı ile karşılaşacaksın. Onun huzuruna çıktığında ve O’nun sonsuz merhameti karşısında, Cehennem korkusuyla kaçınıp mahrum kaldığın zevkler için üzülererek ellerini kemireceksin.”

Ebu el-Atahiye ve Ebu Nuvas genellikle birlikte anılsa da, Nuvas meslektaşını küçümserdi ve yolları yalnızca bir kez kesişmişti. O karşılaşmada Atahiye Nuvas’a bir günde kaç mısra yazdığını sordu. Nuvas, “Bir veya iki”²⁰ diye cevap verdi. Atahiye, “Ben yüz mısra yazabiliyorum!” diye bağırdı. Nuvas, “Evet” dedi, “çünkü mısraların berbat. İstesem onlar gibi bin mısra yazabilirim. Fakat sen benimkilere benzeyen mısralar yazmaya çalışsan zamanın yetmezdi.”

Harun’un Ebu Nuvas ile ilişkisi ikircikliydi. Ebu Nuvas bir yandan halifenin en sevdiği şair ve sofrada arkadaşındı: Şehrazat *Binbir Gece Masalları*’nda, “Bilmelisiniz ki Harun Reşid ne zaman kötü bir ruh hali içinde olsa bu dikkat çekici adamın doğaçlama şiirleri ve kafiyeli maceralarıyla zihnini dağıtmak için şairi çağdırtmayı alışkanlık haline getirmişti”²¹ der. Diğer yandan, kendisini suçlu hissettiğinde veya vicdan azabı duyduğunda halife kendisini onların (Nuvas gibilerin) baştan çıkardığını düşünmeyi tercih ederdi. Bir gün Harun şairi kurallara uymadığı ve ahlaki suçlar işlediği için kellesini almakla tehdit etti. Şair, “Beni sırf kaprisin yüzünden gerçekten öldürecek misin?”²² diye sordu. Harun, “Ha-

yır” dedi, “hak ettiğin için öldüreceğim.” Şair, “Peki ama Allah önce günahkârları hesap vermeye çağırıp onları affetmez mi?” dedi. “Ölmeyi niçin hak ettim?” Harun onun din karşıtı birkaç mısrasını okudu. Fakat şair Kuran’dan alıntılar yaparak farklı okumalarla Harun’un bütün yorumlarını bertaraf etti. Sonunda Harun hizmetkârlarına, “Bırakın gitsin. Onu yakalamanın yolu yok” dedi.

Rivayetlere göre başka bir seferinde Ebu Nuvas Zübeyde ile ters düşmüştü. Zübeyde, Emin’in parlak yeteneklerine gıpta ettiği üvey kardeşi Memun pahasına kendi oğlu Emin’in methiyelerini okumayı severdi. Bu Zübeyde’nin Emin’i yetişen bir şair olarak öne çıkarmasına yol açtı ve Emin Zübeyde’nin teşvikiyle şiirlerini değerlendirmesi için Ebu Nuvas’a verdi. Ebu Nuvas görüşlerini cesaretle açıkladı ve samimi eleştirileri nedeniyle kendisini zindanda buldu. Bir süre sonra Harun şairi çağırdı ve başına gelenleri duyunca şaşırıldı. Zindana atılma sebebini öğrenince onu serbest bıraktırıp Emin’i azarladı. Emin babasının huzurunda şaire başka şiirlerini okumasına izin verilmesini istedi. Halife kabul etti. Fakat Nuvas ilk birkaç dizeyi duyar duymaz huzurdan ayrılmaya hazırlandı. Harun, “Nereye gidiyorsun?”²³ diye sorunca, “Zindana dönüyorum!” diye bağırıldı.

Şairin ne şekilde ve hangi koşullarda öldüğü belirsizdir. Harun’un (bir şiirinde taşıdığı) kütüphanecisi tarafından öldürüldüğü; dine küfrettiği için hapis yatarken öldüğü veya âşığının yatağında öldüğüne dair rivayetler vardır. Ölümünden sonra dostları bir kitap koleksiyonu hazinesi bulma umuduyla eşyalarını aramışlardır. Onlardan biri, “bütün evini aradık ve yalnızca nadir rastlanan deyimler ve gramerle ilgili notlar içeren tek bir kâğıt bulduk”²⁴ diye hatırlıyor.

Bağdat’taki sarayın himayesinde serpilip gelişen tüm sanatlar arasında hiçbir, orkestraların gelişiminden önce esas olarak eşlik edilen şarkılar anlamına gelen müzikten daha yaygın biçimde ödüllendirilmemiştir. Çoğu öğrenci nota bilen müzisyenlere çıraklık ederek kendisini kişisel temelde yetiştirmiş gibi görünse de Kûfe, Basra ve Medine’de seçkinler için şan okulları kurulmuştur. Haşin Mansur müziğe pek ilgi göstermemiştir; fakat Harun’un babası Mehdi müziğe heves ve heyecanla hamilik yapmış, saltanatı sırasında bazıları şöhret olan birkaç yetenekli müzisyen sarayına alınmıştır. Bunlardan biri mesleki şöhreti daha sonra yalnızca muhtemelen döneminin en iyi müzisyeni olan oğlu İshak tarafından gölgelenen İbrahim el-Mevsili’dir.

Çocukken İran'dan kaçırılan İbrahim el-Mevsili Musul'a getirilmiş, kariyerine burada eşkiya şarkıları öğrenerek başlamıştır. Zaman içinde repertuvarını genişletmiş, himaye ve istihdam edilmiş, “çeşitli yeni müzik tarzları keşfetmiş”²⁵ ve “bir batonla ritim tutan”²⁶ ilk Müslüman müzisyen olmuştur. Anlatılanlara göre kulağı öylesine keskindi ki bir keresinde otuz udi arasında akortsuz olan enstrümanı tespit edip udu çalan kişiden ikinci teli akort etmesini istemiş. İbrahim de diğer saray nüktedanları gibi keyifli bir adamdı, saray çevrelerinde “el Nedim el Mevsili”²⁷, “Musullu refakatçi” olarak tanınırdı ve Harun'un ziyafetlerine düzenli katılan konuklardandı.

İbrahim'in babasının yaradılış ve yeteneğini miras alan oğlu İshak “halifelerin eğlencelerinin daimi refakatçisiydi”²⁸ ve “rafine zevkleri olanlar arasında büyük bir itibara sahipti.” Harun gibi o da Esmâ'nin öğrencisiydi, “saf Arapça sözcük seçimi, antik Arap şiiri, şairler tarihi ve çöl aşiretlerinin maceraları konusunda titizlikle eğitilmişti.”²⁹ Mükemmel ut çalar ve “bir bülbül gibi”³⁰ şarkı söylerdi. Ezgilerinden bazıları öylesine büyüleyiciydi ki, bir Arap tarihçisinin ifadesiyle, bunlar “Cinler tarafından sufle ediliyor”³¹ olmalıydı.

Kültürel inceliğin olduğu her yerde aynı zamanda iyi bir mutfak vardır. Bağdat'ın her yerinde gurmelerin damak tadına hitap eden çok fazla yiyecek vardı. Çöl Arapları eskiden akrep ve böcek seçeneklerini mandıra ürünleri, arpa ve hurnaya dayalı sınırlı yiyecekler arasında en lezzetli lokmalar olarak görürdü. Harun iktidara geldiği tarihte Müslümanlar fındık, süt ve badem soslu kızarmış piliç gibi komplike Acem yemeklerinin ve meyveli şerbet gibi tatlı benzeri içeceklerin tadına varmıştı.

8. yüzyılın sonlarında Bağdat'ta görece aşağı tabakadan yurttaşlar bile iyi yemekler yiyebiliyordu. Yaygın yemekler arasında kuzu söğüş; kebab ve şişte pişirilmiş çeşitli sebzeler; susam yağında kızartılmış ve gül reçeliyle, dut jölesiyle, maydanoz veya portakal suyuyla tatlandırılmış piliç; sirkede salamura edilmiş balık veya kızarmış balık ve balık çorbası; (kuzu eti, soğan ve kuru ekmekle yapılmış) rulo köfte; yoğurt soslu köfte; kuru üzüm, maydanoz ve çamfıstığı doldurulmuş ördek vardı. Patlıcan kısa süre önce Hindistan'dan gelmiş ve önce biraz acı olduğu düşünülse de hızla Arap yemeklerinin başlıca öğesi olmuştu. Bugün Arap mutfağında patlıcan “sebzelerin efendisi”dir.

Bağdat çarşılarında her tür baharat ve kokulu bitki bulunurdu:

Maydanoz, nane, haşhaş; tuz, biber, hindistancevizi, kimyon ve misk; kakule, safran ve karanfil. O tarihte de yemekler bugün olduğu gibi tuzlanıyor, tütsülenip füme ediliyor veya salamura yapılıyordu; tahıllar silolarda depolanıyor; kavunlar kurşun kutularda buza sarılarak saklanıyor; meyve sebzeler yeraltındaki hava geçirmez kaplarda tutuluyordu.

Neredeyse herkesin dengeli beslenmenin iyi bir şey olduğunu bildiği görülüyordu. Bir Arap özdeyişi, “Sebzesiz bir sofraya düşünce yetisi olmayan yaşlı bir adama benzer”³² şeklindedir. Sebze, meyve ve kuruyemiş –bezelye, kuru fasulye, havuç, soğan ve pırasa; muz, nar, elma ve armut; badem ve fındık gibi– içermeyen çok az yemek vardır. Karpuz gelince, Peygamber coşkuyla tadına baktığı bir anda, “Bir ağız dolusu karpuz yiyene Allah bin iyi yazı yazmış, bin kötü yazısını silmiş ve onu bin kademe yükseltmiştir, çünkü karpuz Cennet’ten çıkmadır”³³ demiştir. Bu durumda ona kim karşı koyabilirdi ki?

Araplar anavatanı Hindistan olan şeker kamışı ekimini de biliyorlardı ve helva, cevizli lokum, yumurta ve unla yapılmış kekler ve muhtelif çeşitlerde kurabiye veya bisküviler, şuruba batırılmış parmak uzunluğunda badem ezmesi gibi birçok şekerleme ve tatlı mevcuttu.

Yemekler genellikle açık avlulardaki kuzinelerde pişirilirdi. Ekmeğin yanı sıra güveç ve pasta hazırlamakta kullanılan kuzine yanındaki delikten odun kömürü atılarak ısıtılır ve ısı tepedeki hava deliğini açıp kapatılarak ayarlanırdı. Diğer yandan ocak muhtelif tencereleri (toprak, bakır veya demirden yapılma) çeşitli yüksekliklere yerleştirecek şekilde yapılmış bir şömineydi.

Acem zevkleri ile kültürünün egemen olduğu saray çevrelerinde İran mutfağı revaçtaydı. Harun’un üvey kardeşi İbrahim el-Mehdi aşçılığıyla müzik yeteneğinin örtüştüğü anlaşılan ünlü bir gurmeydi. Acem bir şehzadenin Afrikalı siyahi kızından doğan esmer tenli bu adamın büyük bir serveti vardı, şık yaşam tarzıyla Bağdat seçkinlerinin verdiği partilerin müdavimiydi. Ona ait otuz beş civarında yemek tarifi malzeme listesiyle yemek kitabı stilinde, 10. yüzyıldaki bir rehberde yer almaktadır. Rehber aynı zamanda Harun’un oğlu Halife Memun’a bıraktığı yirmi civarında yemek tarifini de içermektedir.

Acem lezzetleri içeren kraliyet münüsünde genellikle zengin ve komplike yahniler, haşhaş tohumuyla yağlandırılmış piliç veya mercimekli et ya da nar suyuyla ıslatılmış şalgamı vardı. Harun baharat olarak öğütülmüş sumağı çok seviyordu. En sevdiği yah-

nilerden biri, üzerinde nergis çiçeği şeklinde kesilip yerleştirilen bir yumurta bulunan yemektir. Bugünkü Arap dünyasında nadiren kullanılan diğer popüler baharatlar arasında çemen tohumu, çadırüşağı otu ve zencefile benzeyen kulunçotu vardı. Fesleğen, tarhun otu, nane, maydanoz, kişniş ve sedef otu gibi tatlandırıcı otlar da revaçtaydı ve yemeklerin çoğu mayalı hamurdan yapılan murri adlı, soyaya benzer bir sosla terbiye ediliyordu.

Harun'un çok sevdiği yemeklerden biri "Bazmaavurd" idi (Farsça "ziyafet" kelimesinden). Bu, büyük bir kanepenin üzerine dilimlenip kızartılmış piliç ve cevizle pişirilmiş bir mezeydi; limon, doğranmış tarhun, fesleğen ve nane ile tatlandırılırdı. Harun'un sevdiği bir diğer yemek "Mulahvajah" idi (acele anlamında). Bu, balla tatlandırılmış, kişnişle terbiye edilmiş ve kişniş ve kulunçotu dallarıyla süslenmiş bir kızarmış kuzu yemeğiydi. Harun tatlı olarak daima "Judhaab" yemeyi severdi. Bu, safran, gül suyu ve şekerle tatlandırılmış tatlı bir kayısı muhallebiydi ve kızaran etin sosunun damlaması için kuzinenin dibine yerleştirilirdi.

Binbir Gece Masalları'na inanacak olursak, Harun'un da oldukça iyi bir aşçı olduğunu söyleyebiliriz. Öykülerden birinde onun ustaca balık kızarttığını görürüz: "Harun tavayı aldı, ateşe oturttu, içine tereyağı koydu ve bekledi. Tereyağı fokurdamaya başladığında önceden güzelce ayıklayıp temizlediği, tuzlayıp biraz una buladığı balığı aldı ve tavaya koydu. Bir tarafı piştiğinde ustalıklarla tersine çevirdi ve balık mükemmel biçimde piştiğinde tavadan çıkarıp onu yemyeşil muz yapraklarının üzerine koydu. Sonra bahçeye gidip limon topladı ve tabağı salondaki konukların önüne getirmeden önce limonları kesip yapraklarını düzenledi."³⁴

Harun tek başına yemek yemekten hoşlanmazdı ve eğer saraydaki yakınlarıyla, maiyetiyle veya önemli devlet görevlileriyle birlikte yemiyorsa eşlerinin ve cariyelerinin kendisine eşlik etmesini isterdi. Yemek yerken genellikle kendisine yüksek sesle şiir okumasından hoşlanırdı ve şiirlerden birinin özellikle iyi olduğunu düşündüğünde tabağını itip, "Bu yemek yemekten de iyi"³⁵ derdi.

Ancak saltanatın, lüksün ve öğrenimin tekerrür eden kadere bir çöküş sürecine de yol açabilir. İmparatorluğun maddi refahı üst sınıflar arasında amaçsız bir tür entelektüel spekülasyonla birleşen lüks merakı ile miskinliğe neden oldu. Büyük İbn Haldun'un daha sonra söylediği gibi, "Araplar diğer hiçbir halkın payına düşmeyen bir ihtişam ve refaha sahip olduklarını gör-

düler. Bu dünyanın mallarıyla kuşatılıp zevk ve sefaya kapılarak kendilerini divanlarının yumuşaklığına bıraktılar ve hayatın tadını çıkarırken kendi ihtişam ve huzurlarının gölgesinde derin bir uykuya daldılar.”³⁶

Bu süreç kültür ve ticari gelişmeyi askeri kudretiyle birleştiren Harun döneminde henüz başlamamıştı. Ama ondan hemen sonra uyusukluğun derin gölgesi tahtın üzerine düşmeye başladı.

Endülüs

İslam tek bir yerde egemenlik sürdürmüyordu. Harun dünya üzerindeki en büyük imparatorluk olduğunu iddia etmesine rağmen, rakip Emeviler İspanya'da bağımsız bir hükümdarlık kurmuşlardı. Bu hükümdarlık Harun'un ki kadar büyüktü. 750 yıl sürecektir, İspanya'yı dönüştürecek ve tüm Hristiyan Batı üzerinde kalıcı bir etki bırakacaktı.

Müslümanlar Cebelitarık Boğazı'ndan (o dönemde Herkül'ün Sütunları olarak bilinirdi) ilk geçtiklerinde İspanya Gotların yönetimi altındaydı. Gotlar o tarihte isimlerinin çağrıştırdığı "barbarlar" değil, Roma egemenliğinin Hristiyanlığı kabul etmiş vârisleriydi. Romalılar yollar, tiyatrolar, sirkler, azametli köprüler, granit kemerli su yolları, muazzam bentler ve kahramanları ile tanrılarına görkemli anıt ve tapınaklar yapmışlardı. Çok gelişkin siyasi ve hukuki kurumlar getirmişlerdi, yeni toplumsal yaşam ve aile yaşamı kavramları geliştirmişlerdi ve Latince eğitim ile hukukun ortak dili olmuştu. İspanya da Latin edebiyatının Altın Çağına kendi payına düşen katkıyı yapmıştı. Stoacı filozof Seneca Kurtubalıydı (Cordoba); hatip Quintilianus Ebro Nehri üzerinde Navarra yakınlarındaki Calahorra kasabasıındandı; hiciv şairi Martialis Aragonluydu. Martialis yaşamının sonuna doğru bir Endülüs çiftliğinin pastoral zevklerinin tadını çıkarmak için Roma'dan anayurduna dönmüştü. Şair arkadaşı ve hicivci Juvenalis'e şöyle yazdı: "Memleketimde pınarlar, bir koru, asma çardakları, bir gül bahçesi, bir güvercinlik ve bir sebze tarlası var. Çoğu gece çok iyi uyuyorum, dokuzda kalkıp (ihram yerine) basit bir gömlek giyiyorum ve aylak aylak çiftçinin karısının alevli bir ateşte iyi ovulmuş bir tavada benim için muazzam bir kahvaltı hazırladığı mutfağa gidiyorum: *'Sic me vivere, sic juvat perire.'*"¹ ("Böyle yaşıyor, böyle ölmeyi umuyorum.")

Roma'nın en büyük ve en akıllı imparatorlarından bazıları da İspanyol'du. Bunlar arasında Marcus Aurelius, Hadrianus, I. Theodosius ve zafer takı Alcantara Köprüsü'nü süsleyen Traianus vardı.

Gotlar İspanya'yı Romalılardan aldılar, başarılarından bazıları nı sürdürdüler, ama egemenliklerini sağlamlaştırmayı asla başaramadılar. Etnik, geleneksel ve inançlara bağlı farklılıklar asla giderilemedi; yerli halklar küçümsendi; Yahudiler taciz edildi; ve genel hoşnutsuzluk kuzeydeki dağlardan Endülüs ovalarına kadar yayıldı. Got asilleri iki yüz yıl içinde birçok eşitsizliğe imza attı; en iyi arazileri kendilerine aldılar, orta sınıflara aşırı vergiler yüklediler, sefil ve çaresiz serflerin çok çalışarak yarattığı servetle lüks içinde yaşadılar. Asiller arasındaki tartışmaları iktidar mücadelesi izledi. Gotların son kralı Roderick tahta çıktığında rakipleri onu devirmek için her şeyi yapmaya hazırды. Kendi dizgin-siz ihtirası –ve Florinda adlı genç güzel bir kontese tecavüz etmesi– sonunda devrilmesini sağladı. Florinda'nın babası çileden çıkmıştı ve Mağribileri (Kuzey Afrikalı Müslümanlar) İspanya'ya gelip tahtı kendisinin ele geçirmesine yardımcı olmaya davet etti.

O dönemde Kuzey Afrika'nın Arap valisi Musa bin Nasır adında bir adamdı. Tanca'daki üssünden Cebelitarık Boğazı'nı aşarak özele İspanya sahillerine bakıyordu. Açık bir günde atları sayabildiği, limandaki gemileri görebildiği ve “rüzgâr sert estiğinde İspanya'nın narenciyelerinden tatlı portakal kokusunu duyabildiği”² söylenirdi. Şam'a (o tarihte bir Emevi şehri) danıştı ve bir istilanın karşılaşabileceği direnci test etmek için bir keşif seferine çıkmaya karar verdi. Sefere komutan olarak Tarif adlı yardımcısını tayin etti ve Tarif küçük bir Endülüs limanından yağmayı başlatmakta hiçbir sorunla karşılaşmadı. Musa Temmuz 711'de İspanya'ya Berberi bir general olan Tarık bin Ziyad komutasında 7 bin Berberi'den oluşan bir keşif gücü gönderdi, general Cebelitarık Kayalıklarına çıktı (Cebelitarık'ın anlamı “Tarık'ın dağı”dır) ve ilerleyebilmek için bir köprübaşı kurdu. Arkadan hemen 5 bin asker daha geldi ve iki ordu Algeciras'ta buluştu. Roderick hızla birliklerini topladı ve istilacılarla 19 Temmuz'da Cadiz'in güneyindeki Guadalete nehrinin kıyılarında karşılaştı. Roderick mor bir harmani, altın bir taç ve gümüş çizmelerle sahneye çıktı. Gotlar cesaretle savaştıkları halde “küçük, uzun kuyruklu atlarının üzerinde çığlık atan Berberi atlıların palalarını türbanlı başları üzerinde savurarak her yönden çullandığı”³ dalga dalga Arap akınları karşısında tutunamadı. Gotlar dağıldı ve krallarından kalan tek

iz bir gümüş çizmeydi. Kaçmış mıydı? Yoksa öldürülmüş müydü? Hiç kimse bilmiyordu. Savaştan yüz elli yıl sonra Portekiz'in Viseu bölgesinde üzerinde şu yazıların yer aldığı bir mezar taşı bulundu: HIC REQUIESCIT RODERICUS REX ULTIMUS GOTHORUM ("BURADA GOTLARIN SON KRALI RODERICK YATIYOR").⁴

Kralın yenilmesinin ardından boğazdan daha fazla Müslüman geçti. Çeşitli birlikler halinde güneyden yukarı çıkıp birleştiler ve büyük bir manevrayla Zaragoza ve tüm Tarragona bölgesinde üstünlüğü ele geçirdiler. Buradan kuzeybatıdaki Asturias ve Galiçya'yı zorladılar. Güneydeki şehirler birkaç hafta içinde düştü. Bir birlik görece kolay bir biçimde Kurtuba'yı ele geçirdi, bir diğeri iyi tahkim edilmiş Seville'in etrafından geçerek huzla Malaga'ya girdi. Bu arada karaya çıkan daha da çok sayıda Arap Sierra Morena'yı geçip Merida'yı aldı. Salamanca'da zafer kazandıktan sonra Got gücünün merkezi olan Toledo kuşatmasına katıldılar.

Böylece Toledo düşürüldü ve Tarık şehrin hazinesindeki tüm zenginliklerin ele geçirildiğini ilan etti. Bunların arasında değerli taşlarla süslü yirmi beş altın taç, altın ve gümüş kenarlı, on iki Zodyak işaretinin nakşedildiği mermer bir masa da vardı. Her biri güneş tutulmasının bir derecesini temsil eden üzeri zengin biçimde süslenmiş üç yüz altmış zümrüt bulunuyordu. Tarık, "Bu Süleyman'ın Masası"⁵ diye bağırdı. Bu masanın İmparator Titus tarafından Kudüs'ten Roma'ya getirildiğine ve oradan Gotlarca İspanya'ya götürüldüğüne inanılıyordu.

Bu Berberi komutanın beklenmedik ve olağanüstü başarısını kıskanan Musa bin Nasır Haziran 712'de 18 bin Arap ve Suriyeli askerle birlikte bizzat İspanya'ya girdi. Algeciras'ta karaya çıktuktan sonra henüz alınmamış kasabaları ve kaleleri ele geçirdi: Medina, Sidonia, Carmona ve Seville. Toledo'da onun iradesine boyun eğen Tarık ile karşılaştı.

İspanya'nın düşmesi öylesine ani ve muhteşem oldu ki doğal olarak efsaneleşti. Bugüne kadar gelen bir İspanyol efsanesine göre Toledo şehri yakınlarında bir zamanlar Herkül tarafından yapılan büyümlü bir kule vardı. İçeri giren herkesin başına çok kötü şeyler geleceğine inanılıyordu ve Got krallarının hepsi bu kapiya yeni bir anahtar yaptırmıştı. Ancak Roderick bu âdete karşı çıkmış, kapıyı zorlamış ve içeride olduğu düşünülen hazineyi aramıştı. Hazine yerine merkezi bir odada türbanlı, boyunlarından kılıçları sallanan esmer adamları gösteren yağlıboya bir tablo buldu. Efsaneye göre tablonun altında şu yazı vardı: "BU ADAMLAR İSPANYA'YI FETHEDECEK!"⁶

Musa kısa süre içinde kendisini davet eden İspanyol hizbi saf dışı bıraktı ve fethedilen topraklar üzerinde Arap egemenliğini ilan etti. O sonbahar muzaffer bir biçimde Şam'a dönerken Tanca'da karaya çıktı ve beraberinde dört yüz Got asille birlikte tüm ihtişamıyla Suriye'ye karayoluyla ilerledi. Arkasından yağmalanan eşyalarla yüklü köleler ve tutsaklardan oluşan sonu gelmek bilmez bir kortej geliyordu. Bu gösterişli kervanın Kuzey Afrika boyunca ilerlemesi haklı olarak Kartaca savaşları sırasında muzaffer Romalıların yürüyüşünü hatırlatıyordu.

Şubat 715'te halife onu keyifle Ulu Cami'nin avlusunda kabul etti. Halifeye diğer ganimetlerin yanı sıra Hz. Süleyman'ın Masası da sunuldu ve minnettar kalan halife Musa'nın oğlu Abdülaziz'i İspanya valiliğine tayin etti. Abdülaziz Sevilla'da bir saray yaptırıp Roderick'in dul eşi Egilona ile evlendi. Egilona yeni kocasını Got tacı takmaya ikna etti. Evlilik yoluyla inançlarının birleşmesini gösteren akıllıca bir çifte jestle toplantı odasının kapısını öylesine alçak yaptırdı ki içeri giren herkesin eğilmesi gerekiyordu. Saray mabedinin kapısını daha da alçak yaptırarak emirin bile sanki daha yüksek bir hükümdarın huzuruna giriyormuş gibi eğilmek zorunda kalmasını sağladı.

İspanya artık halifeliğin bir eyaletiydi. Aldığı Arapça isim "Endülüs"tü; ülkeyi Gotlardan önce işgal edenler anlamında "Vandallar ülkesi" demekti. Endülüs adını bu bölgeden almıştı. Buraya gelip kalan Müslümanlar genel olarak "Sarakenler" ("Doğulular" anlamında) veya karışımlarındaki Berberi ağırlığı nedeniyle Mağribiler adıyla biliniyordu.

Sonraki yıllarda Müslümanlar fetihlerini genişletmeye çalıştılar ve Pireneler'den geçip Fransa'ya doğru ilerlemek üzere hazırlandılar. 720'de Narbonne'u ele geçirdiler ve burayı silah ve mühimmatları için muazzam bir depoya dönüştürdüler. Gaul manastır ve kiliselerindeki hazinelerin cazibesine kapılarak 732 ilkbaharında dağları geçmeye çalıştılar. Garonne kıyılarında Aquitaine Dükü'nü yenerek Bordeaux'ya saldırıp kiliseleri ateşe verdiler. Poitiers duvarlarının yakınlarındaki bir bazilikayı yaktıktan sonra kuzeye, Tours'a doğru ilerlediler. Fakat Tours ile Poitiers arındayken (daha önce belirtildiği gibi) Charles Martel komutasındaki Franklarla karşılaştılar.

Arap ordusu yedi günü ayakta, kendi cephelerindeki bir tepede korkutucu biçimde yığılan Franklara bakarak geçirdi. Bazıları zırhlı ve atlı savaşçılardı, bazıları ise kurt postlarına bürünmüş, uzun keçeleşmiş saçlı, vahşi hayvanlar gibi görünen askerlerdi.

Müslümanlar 11 Ekim'de saldırdı ama eğim atlarını yavaşlattı. Franklar hemen içi boş bir kare oluşturdular ve “omuz omuza durup, bir duvar gibi sağlam, bir buz kalıbı gibi esnemez bir pozisyon aldılar.”⁷ Saflarını bozmadan Arapların hafif süvarilerinden gelen saldırıları püskürttüler, sonunda karanlık çökünce savaş bitti. Şafakta Müslümanların geri çekildiğini gördüler.

Tarihçiler bu çarpışmanın önemi konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Bazıları bu çarpışmayı, Batıyı kurtardığı için tarihin tayin edici savaşlarından biri olarak görmektedir. Fakat Araplara göre bu öngörülebilir, önemsiz bir yenilgidir. Bir tarihçi, “Arap-Berberi dalgası Cebelitarık'taki başlangıç noktasından itibaren neredeyse bin mildi ve doğal olarak durakladığı bir noktaya ulaşmıştı. Hızını kaybetti ve yorgun düştü”⁸ diyor. Dahası, Müslümanların önü keşilmiş olsa da akınları başka yerlerde devam etti. Örneğin 734'te Avignon'u ele geçirdiler; dokuz yıl sonra Lyons'u yağmaladılar ve 759'a kadar Narbonne'u ellerinde tuttular.

Bu arada Araplar kazandıkları hükümdarlığı güçlendirmeye koyuldular. Bunu çok fazla zorlanmadan yapacakları neredeyse üç yüzyılları oldu. Kaçak Hristiyanlar kuzeydeki dağlık bölgelere sığınmış olsa da, Araplar onları buradan çıkarmanın dökülecek kana değmeyeceğine karar verdiler. Galiçya, Leon ve Kastilya'daki sıkıntılı yerlerle kayalık geçitleri düşmanlarına bırakarak doğu ve güneyin sıcak ve bereketli vilayetlerinin tadını çıkardılar. Kuzey ve güney arasındaki yüksek sıradağlar da doğal bir sınır oluşturdu.

Diğer yandan Müslümanlar kendi aralarındaki bölünmelerle uğraşmak zorundaydı. Fetih ordusu çeşitli düşman aşiretlerden oluşuyordu ve eskiden gelen kan davaları anlaşmazlıklarını pekiştiriyordu. Fetih işgale dönüşür dönüşmez bu ihtilaflar alevleniyordu. Ve tabii ki mesele savaş ganimetleriyle de ilgiliydi. Berberiler savaşın kazanılmasında aslan payına sahip olsalar da, Araplar Endülüs ve Aragon'un bereketli vadilerine sahip çıktılar ve Berberiler de geride kalan çorak topraklara yerleştiler. Kuzey Afrika'daki her anlaşmazlık dalgası aynı zamanda zaten kök salmış olanlarla mücadele eden yeni göçmenleri getirdi. Bu arada Hristiyan direnişinin az sayıdaki merkezi Galiçya, Kantabria ve Asturias'ın en uzak bölgelerine çekildi.

Bu gerginliklerin sonucu, sonunda tahta hanedan mensubu bir veliahdın geçmesine kadar istikrarlı bir Müslüman hükümdarlığının kurulamaması oldu. Bu veliaht son Emevi halifesinin genç yeğeni I. Abdurrahman'dı. Ailesi Ebu el-Abbas (Seffah) tarafın-

dan katledilmişti. Beş yıl boyunca Kuzey Afrika'da Abbasi ajanları tarafından takip edilmiş ve nihayet 755'te İspanya topraklarına ayak basmıştı. O tarihe kadar çeşitli hiziplerle temas kurmuş ve Suriye birliklerinin desteğiyle emirliğini ilan etmişti.

Arap Berberi soyunun tesadüfi bir karışımından gelen emir uzun, ince yüzlü, uzun saçlı ve tek gözlüydü. İlk Arap tarihçilerinden Bin Hayyan onu şöyle tarif ediyor:

...iyi kalpli, merhametli, güzel konuşan, hızlı algılayan, tespitlerini yavaş yapan ama onları hayata geçirmek konusunda kararlı ve azimli. Hareketli ve coşkulu; kendisini asla zevk ve sefaya kaptırmazdı; devlet işlerinin tüm sorumluluğunu üstlenirdi ama zor bir sorun ortaya çıktığında mutlaka akıllı ve deneyimli kişilere danışırdı. Cesur ve gözü kara bir savaşçıydı, savaşta en ön saftaydı, öfkesi korkunçtu ve itirazlara tahammülsüzdü. Korku uyandıran bir görünüşü vardı ama hastaları ziyaret eder, eğlencelerinde halkın arasına karışırdı. Cenaze törenlerine katılır, ölülerin arkasından dua ederdi. Cuma günleri camiye gider halka hitap ederdi.⁹

I. Abdurrahman otuz yıl boyunca kendi egemenliği altında farklı halkları birleştirmeye çalıştı. (Abbasi düşmanlarınca bile) Korkuyla karışık saygı duyulan Abdurrahman aşiretleri birbiri ardına kendi egemenliği altına aldı. Abbasi ve Frank istilalarını püskürttü ve sonra uzun yıllar boyunca göreceli bir barış içinde kendi saltanatının keyfini çıkardı. Bayındırlık konusunda da büyük işler yaptı: su kemerleri, bahçeler, çeşmeler, köprüler ve hamamlar. 788'deki ölümünden iki yıl önce Kurtuba'da Guadalquivir kıyılarında yükselen Ulu Cami –“Batı İslam'ının Kâbe'si”¹⁰– üzerinde çalışmaya başladı. Tuğla ve taştan yapılma bir mazgallı duvarı, on bir sahnı, elli bir kemeri, at nalı şeklindeki kemerlerle süslü yirmi bir kapısı, altın yıldızlı tavanı, bin iki yüzün üzerinde sütunu, yüksek bir minaresi ve muhtelif kuleleri vardı. Renkli çinilerle kaplı olan dikdörtgen gusülhanesinde mermer çeşmeler bulunuyordu ve dönüştürülen Hristiyan çanlarından yapılma yüzlerce pirinç fener gece camiye aydınlatıyordu.

I. Abdurrahman tarafından kurulduğu şekliyle Emirliğin düzeni Abbasilerin yönetimindeki Doğu Halifeliğine benziyordu. Emirlik mekanu (saltanat babadan oğula geçiyordu) bir saray nazırı, bir vezir, devlet bakanları, daire başkanları ve muazzam çeşitlilikte temsilciler ile memurlardan oluşuyordu. İspanya her bi-

ri bir sivil ve bir askeri vali tarafından yönetilen yedi eyalete bölünmüştü. Kurtuba'daki başyargıcın, polis ve adli vakalara bakan özel bir yargıcın ve yolsuzluk veya adaletsizlik yapan devlet görevlilerine yönelik şikâyetlerle ilgilenen bağımsız bir savcının da dahil olduğu bir hukuk sistemi vardı. Ayrıca her kasaba ve şehirde tartı ve ölçüleri denetleyen bir kamu denetim görevlisi ve ona bağlı kumar, cinsel ahlaksızlık ve uygunsuz kıyafet gibi sorunlarla ilgilenen bir görevli bulunuyordu.

Sistem yeterince rasyoneldi ve fetihten sonra işler yoluna girdiğinde tebaanın durumu öncesine göre daha kötü değil, tartışmasız biçimde daha iyi oluyordu. Bir bütün olarak Hristiyan ve Yahudi toplulukları rahat bırakılmıştı ve bu toplulukların üyeleri bir kelle vergisi ödemek zorunda olmasına rağmen, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve düşkünlerin yanı sıra rahipler ve kronik hastalıkları olanlar vergiden muaftı. İslam'ı benimseyenlerin arazi vergileri düşürülüyordu; bir kısmı Kilise'den alınan devlet arazileri parsellenmiş ve toprağı eken serflere mahsulün daha büyük bir kısmını alma hakkı verilmişti. Müslüman olmayanlar da belirli koşullar altında kendilerini kurtarabiliyordu: Yapmaları gereken şey yalnızca en yakınlarındaki muteber bir Müslüman'a gidip, "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed O'nun Peygamberidir" şeklindeki standart inanç beyanında bulunmaktı. İspanyol ekonomisi gelişti. İyi planlanmış bir sulama sistemi sayesinde pamuk, şekerpancarı, hurma ağacı ve pirincin de dahil olduğu yeni ürünler ekildi; yeni sanayiler gelişti ve değerli maden ve mineraller çıkarıldı. Hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar Akdeniz ülkeleriyle yoğun ticaret yaptılar ve araçlarla büyük bir ticari bahriye gücünün yardımıyla İspanya Müslümanları Orta Asya ve Uzakdoğu ile temas kurdu.

Bu arada hem Araplar hem Berberiler yerli halktan insanlarla evlendi; çoğu Hristiyan din değiştirdi –Araplar tarafından ("evlatlık" anlamında) "Müveleddün" adı verilen bu kişilere İspanyollar "Dönek" diyordu– ancak bazıları Hristiyan inancına bağlı kaldı. Bunlara "Mozarab" ("sözde Arap" anlamında Arapça "mustarip" kelimesinden hareketle) veya "Araplaşmış" Hristiyanlar deniyordu; bunlar, kültürel ortamından değilse de İslam dininin dışında kalmışlardı. Fetihten sonraki birinci yüzyılın sonuna gelindiğinde "evlatlıklar" çoğu şehirde çoğunluk haline gelmiş, sabırsız ve potansiyel olarak asi bir güç olmuştular.

Birçok kasaba ve şehirde Mozarab veya Araplaşmış Hristiyanlar kendi mahallelerinde yaşıyordu ama görünüşleri itibariy-

le Araplarla aralarında hiçbir fark yoktu. Her iki taraf da hem Arap hem Hristiyan isimlerine sahipti, Arapçanın yanı sıra “alt” ve “üst” düzey Latince (İspanyolcadan önce konuşulan dil) konuşuyor ve etnik köken dışında her konuda Arap olduğunu düşünüyordu. Bu Araplaşma dindar Hristiyanlar arasında bile oldukça ileri gitmişti. Kurtubalı bir Hristiyan acı bir dille yaşadığı sosyal ortamda Latin Hristiyanlığının kaybedildiğinden yakınıyordu. “Hristiyan dostlarım”¹¹ diye yazdı, “Arapların şiir ve öykülerinden, Muhammedci düşünürlerin eserlerini incelemekten zevk alıyor –bunları çürütmek için değil, daha doğru ve kibar bir Arap tarzı edinmek için... genç Hristiyanlar arasında özellikle Kutsal Kitap’la ilgili Latince yorumlar unutuluyor ve yalnızca Arap edebiyatı rağbet görüyor. Tüm paralarını açgözlülükle Arap kitaplarına harcıyorlar, açgözlülükle ve her yerde Arap ilmine övgüler düzüyorlar.” Daha da kötüsü, diye ekledi, Arapçayı anadillerinden daha akıcı bir biçimde konuşuyorlar.

I. Abdurrahman haşmetli (ve başarılı) olmasına rağmen mutlu bir adam değildi. Kanlı anılarla kafası karışmış ve marazi düşüncelere kapılmıştı, giderek daha da temkinli ve kuşkucu biri haline geliyordu. Kendi güvenliğini sağlamak için “efendilerine bağlılıkları baskı altına aldıkları halka duydukları hınca eşit”¹² 40 bin siyahî Afrikalıdan oluşan özel bir ordu kurdu. Saltanatının sonuna yaklaştıkça Suriye’deki anayurdunun hasretini çekmeye başladı ve bunu melankolik şiirlerde dokunaklı bir biçimde dile getirdi. Gençliğindeki ortamı yeniden oluşturmaya yönelik beyhude bir girişimle Şam’da çocukken oynadığı konağa benzer biçimde döşenmiş Kurtuba’daki konağının bahçesine Suriye’den getirttiği bir hurma ağacı diktirdi.

Ancak devlet işlerinde hiç başarısız olmamıştı. Kurduğu hanedanlık neredeyse üç yüz yıl yaşayacaktı; ve 788’de –Harun’un Bağdat’ta tahta çıkmasından yalnızca iki yıl sonra– oğlu Hişam sağlam bir biçimde kurulmuş tahtı devraldı.

Rum ateşi

Bağdat Akdeniz’de Kurtuba ile ticari hegemonya yarışına girmiş olsa da, yaşanan mücadelede fazla kan dökülmedi. Diğer yarış çok daha şiddetliydi, saltanatı boyunca Harun’un en büyük jeopolitik hasmı Bizans İmparatorluğu’ydu. Zaman zaman (o tarihte bölünmüş olan) Ermenistan’ı istila edip yüz bin esir alan Hazarları geri püskürtmek, Fez’de üslenerek büyümekte olan yeni bağımsız Kuzey Afrika emirliğiyle mücadele etmek, Slavların büyüyen gücüyle boy ölçüşmek zorunda kalsa da, asıl kişisel düşmanı daima Bizans tahtında oturan imparator veya *basileus*’tu. Bu yaldızlı, mücevherli ve teokratik taht, dünyanın büyük şehirleri arasında Bağdat’ın tek gerçek rakibi olan Konstantinopolis’teydi.

Karadeniz ve Akdeniz arasındaki geçişi kontrol eden muhteşem bir tepesi olan üçgen bir yarımada üzerindeki şehir ilk Hristiyan Roma imparatoru Büyük Konstantinus tarafından MS 330’da kurulmuştu. Bir yanında Marmara Denizi diğer yanında Boğaz ile çevrili olan şehir Doğu Akdeniz’in fiili sonunu oluştuyordu ve zaman içinde rakipsiz bir limana dönüşmüştü. Boğazın Haliç (ya da hem şekli hem de getirdiği kazanç nedeniyle Altın Boynuz) diye bilinen bir kolu şehrin merkezine kadar giriyor, binin üzerinde geminin demirlemesini mümkün kılıyordu. Araplar uzun süredir şehri almak istiyorlardı ama zaman ve beceri Konstantinopolis’i neredeyse zapt edilemez hale getirmişti.

Konstantinopolis, bir gecede kurulmuş gibi görünen Bağdat’ın tersine dört yüz yıl içinde dallanıp budaklanarak büyüyen bir metropolise dönüşmüştü. Konstantinus Roma’da arka arkaya yaşanan içsavaşlardan birinin sonunda zafer kazanarak iktidara gelmişti. İmparatorluğun birliğini sağlamış ve Hristiyanlığı resmi din haline getirmişti ama Roma’nın devlet işlerini yönetmek için

güvenli bir yer olmadığını düşünüyordu. Bu işlerin doğuya kaydırılması gerekiyordu. Bu nedenle Roma çoğu birliğinin bulunduğu ve düşmanları karşısında savunmasız olan yerden çok uzağa yerleşti. Mansur'un Arap iktidar üssünü Şam'dan Bağdat'a taşıması gibi Konstantinus da doğuda yeni bir imparatorluk merkezi aradı.

Boğaz üzerinde, deniz ve kervan ticareti için ideal bir yer olan Byzantion adlı bir kasaba buldu. Kasabayı büyüterek şehre dönüştürdü, on dört bölgeye ayırdı ve büyük bayındırlık eserleriyle donattı. Şehri süslemek için imparatorluğun diğer yerlerindeki kasabalar ve tapınaklarda bulunan malzemeler yağmalandı ve kısa sürede şehrin cadde ve meydanları ünlü Yunan ve Roma sanat eserleriyle donatıldı. Konstantinus arsa bağışlayarak özel binaların yapımını da teşvik etti ve nüfusun artmasını ve kalıcılığını sağlamak için bedava yiyecek dağıttı. Buna rağmen yeni adıyla Konstantinopolis varlığının ilk yüzyılında imparatorluğun diğer merkezlerine göre gölgede kaldı. Konstantinopolis'in Doğu Akdeniz dünyasında Roma imparatorluk yönetiminin tahtı haline gelmesi ancak 6. yüzyılda mümkün oldu.

Bağdat dışında hiçbir şehir Konstantinopolis'ten daha kozmopolit veya çeşitli değildi. Kabaca söylersek, Konstantinopolis halkı tüm doğu Akdeniz dünyasını temsil ediyordu: Süryaniler, Ermeniler, Kuzey Afrikalılar, Gotlar, Kıpti Hristiyanlar ve Yahudiler.

Zenginler iyi yaşıyordu, sıra sütunlu caddelerde bulunan lüks binalarda oturuyor, Marmara Denizi'ne tepeden bakan balkonları olan teraslı evler yapıyor veya güvenli –“caddeden yüksek tuğla veya taş duvarlarla ayrılmış”¹– mahallelerde yaşıyordu. Bahçeler ve avlular, fiskiyeler ve özel havuzlarla ayrıcalıklı bir dünyanın tadını çıkarıyorlardı. Sağlık hizmetleri genel olarak ileriydi. Çoğu kamu ve özel tuvalet “yerin altında denize boşalan kanalizasyona akıyordu”, bazıları ise doğrudan yağmur suyunun biriktiği oluklardan akıtılıyordu. Diğer konutlarda “atıklar zaman zaman örtülü çukurlarda toplanıyor ve yakındaki bahçe ve tarlaları gübrelemekte kullanılıyordu.”² Sabun, hayvan veya bitki yağları kostik çamaşır sodasıyla kaynatılarak imal ediliyor, diş macunu nitrondan (bir tür sodyum karbonat) yapılıyordu.

Bakımsız kenar mahallelerde yaşayan perişan durumdaki yoksullar bu lüks veya konforun pek azından yararlanıyordu. Yine de birazcık para harcayabilecek olanlar için şehirde bulunmayan pek fazla şey yoktu. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan kara ve deniz yollarının birleşmesi çarşı ve pazarlarına çok çeşitli mallar

gelmesini sağlıyordu: Kürk, kehribar, altın ve lal kuzeyden; ipek, mücevherat ve porselen Çin'den; şarap, seramik ve lambalar Batı Akdeniz ülkelerinden geliyordu. Fakat ünlü baharat pazarı herkesi çeken bir mıknatıstı. Egzotik bir dizi baharat –sarısabır, çördük otu, çadıruşağı otu, zencefil, kakule, misk, çobandüdüğü, vb.– Orta Asya, Hindistan, Yakın Doğu ve Karadeniz sahillerinden ithal ediliyordu.

Konstantinopolis nüfusuyla tüm Doğu Akdeniz dünyasını temsil ediyordu. Bu ticari bolluk içinde baş gösterebilecek kaosu denetlemek için belediye etkinliklerine işi tüccarların dürüstlüğüne korumasını sağlamak ve kamu menfaatini korumak olan bir başkan veya yetkili tayin ediliyordu. Örneğin meyhaneler sarhoşluğu kontrol altında tutabilmek için makul saatlerde kapanmak zorundaydı.

Yine de Bağdat'ta olduğu gibi, görece az kısıt vardı. Denetimler yalnızca belirli aralıklarla yapılıyordu. Tüccarlar alıcıları dolandırıyor, kalitesiz binalar yükseliyordu; sokaklardaki sarhoş kavgaları sıradandı. Bizanslıların cinsel alışkanlıkları da kutsal kitap tarafından kurala bağlanmış olmasına rağmen, çoğunlukla oldukça özgür davranıyorlardı. “Duyguları canlandırmak, cinsel gücü korumak veya arzuyu bastırmak için”³ afrodizyaklar, tılsımlar ve büyülerin peşinde koşuluyordu. Toplumun hem alt hem üst kesimlerinde fahişeler faaldi, cariyelerin sarayda makbul bir yeri vardı, eşcinsel ilişkiler yaygın sayılırdı ve her zaman olduğu gibi tutku ve romantizm vardı. Müslüman şairlerin çoğu kendisini şu satırları yazan Bizanslı yazarın şehvetli yalvarışıyla özdeşleştirecekti: “Haydi güzelim gel şu pelerinlerimizi çıkaralım, cırılçıplak yatıp birbirimizin kucağında sarılalım. Aramıza hiçbir şey girmesin, giydiğin şu ince elbise bile bana Babil'in surları gibi kalın geliyor.”⁴

Bizans Kilisesi'nin ritüelleri Batıdakilere göre daha gösterişli olsa da çilecilik gelenekleri daha sertti. Samimi keşişler için hayat genellikle zordu. Bizans dünyasının her yerinde keşişler ve manastırlar olmasına rağmen çoğu Bizans keşişi sosyal olmasa da düşünmeye dayalı bir yaşama vurgu yapan Aziz Basileios'un kurallarını izlediğinden manastır yaşamına ilişkin (Batı Avrupa'da daha sonra görülen Benediktin, Dominiken ve Sistersiyen keşişlerine benzer) kurallar yoktu. Bazıları tarım kooperatiflerinin tarlalarında çalışırken, bazıları da sarp kayalıklar veya yarımadalar gibi çorak, gözden ırak yerlerde kazdıkları inziva hücrelerine çekilmişti. Çoğu, “manastır yaşamının altında yatan münzevi yaşama dürtüsüyle”⁵ genellikle değişik yerlerde dolaştı. Özellikle ünlü olanlar, yaşamının son kırk yedi yılını Antakya yakınlarında bir

sütunun tepesinde geçiren Süryani keşiş St. Simeon Stylitis'ten (yak. 386-459) ilham alarak olağanüstü özveri örneği gösteren “ruhani atletler”dir.⁶ St. Simeon'un yaşamı “tüm dünyevi şeylerden nefret edenler”⁷ için bir tür örnek haline gelmiştir. Ölümünden sonra ona öykünen çok sayıda insan güneşe ve yağmura cesaret vermek için sütunlara tırmanmış, oruç tutmuş, yabani meyve ve otlarla bir keşiş gibi inzivada yaşamış ve kalın karlarla kaplı dağlarda çıplak ve kanayan ayaklarla yürümüştür.

Başkent büyüdükçe gelen her yeni imparator şehrin cadde ve meydanlarındaki anıtlara, heykellere ve bayındırlık eserlerine yenilerini ekledi. Fakat şehrin tam merkezinde Hagia Sophia (Ayasofya) Katedrali'nin bulunduğu (Konstantinos'un annesinin şerefine) Augusteum adı verilen büyük meydan, yeni Senato Binası, bronz kapısıyla imparatorluk sarayı ve imparatorluğun büyük şehirlerinin uzaklıklarının kazılı olduğu Altın Mil Taşı diye bilinen tonozlu ve kubbeli yapı vardı. Yakında tepesinde İustinianus'un devasa bir bronz atlı heykelinin –Akhilleus gibi zırhlı (Homeros'un betimlediği gibi) ve elinde imparatorluğun küresini tutan– bulunduğu bir sütun duruyordu. Aynı zamanda her saat başında sırayla açılan yirmi dört panjur benzeri kapısı olan büyük bir mekanik saat ve “birbirlerine meyve fırlatan”⁸ çıplak kadın imajlarıyla süslü bir rüzgâr anıtı vardı.

Meydanın yakınında at ve savaş arabası yarışlarının yapıldığı seksen bin kişilik muazzam Hipodrom bulunuyordu. Giriş kapısının üzerinde Sakız Adası'ndan getirilen dört yaldızlı bronz küheylan vardı. Pisti ayıran merkezi arazi parçası üzerinde Herkül'ün Lysippos tarafından yapılan heykeli, Delfi'den getirilen kıvrımlı yılankavi bir sütun ve mermer bir kaide üzerinde granit bir Mısır dikilitaşı duruyordu. Zaman içinde Hipodrom aynı zamanda yeni imparatorların ilan edildiği zafer gösterileri ve halk toplantılarının da mekânı haline geldi. Antik Roma'daki gibi senatörler mermer koltuklara otururken imparatorun büyük bir imparatorluk locası vardı. Gizli bir geçit Hipodromu saraya bağlıyor, kraliyet ailesinin etkinlikler arasında görünmeden saraya gitmesini sağlıyordu. Bir diğer özel geçit imparatorluk sarayını katedrale bağlıyordu.

Yakında, aralarında Homeros, Platon, Virgilius, Julius Caesar ve Demosthenes'in de bulunduğu ünlü edebi ve siyasi kişiliklerin seksenin üzerinde heykeliyle süslenmiş Zeuxippos halk banyoları (daha önce Zeus tapınağının bulunduğu yerde) vardı.

Meydandan dışarı açılan sıra sütunlu muazzam bulvarın adı

Mese idi. Bulvar şehrin yedi tepesinde (Roma'nın Yedi Tepesini hatırlatıyordu) iniş çıkışlarla Praetorium'dan (Adliye) geçiyor ve Konstantin Forumu'na uzanıyordu. Konstantin forumun ortasına başında doğan güneşe bakan ışınlı tacıyla Apollo imajı içinde kendi heykelini diktirmişti. Forum'un etrafında zaman içinde çeşitli pagan tanrıçalara ait antik Yunan heykelleri konuldu.

Bütün bunlar Hristiyan şehrine klasik bir biçim vermeyi amaçlıyordu.

Ancak, Bağdat nasıl bir camiler şehriyse, Konstantinopolis de aynı zamanda bir kiliseler şehriydi. İmparator I. Iustinianus'un emriyle inşa edilen Hagia Sophia dünyanın en büyük kilisesiydi. Sütunları Efes ve Atina'dan getirilmiş, üzerine somaki mermeri, lapis lazuli ve inciler çakılmıştı. Desenli camlarla aydınlanan muazzam kubbesi yumuşak ışıktaykıyor, yaldızlı süslemelerle ışıltıyor ve muazzam bir yüksekliğe uzanıyordu. Hafif olması için ponzatasından yapılan kubbe içeriden havada asılıymış gibi görünüyordu. Konstantinopolis ve banliyölerinin çeşitli yerlerinde, şehrin diğer büyük ibadethanelerinden imparatorların gömüldüğü anıt mezarlara ev sahipliği yapan beş kubbeli Havarriyun Kilisesi de dahil olmak üzere yirmi civarında kilise vardı. Şehir aynı zamanda imarethaneleri, hanları, yetimhaneleri, darülacezeleri ve Hristiyan mezarlıklarının yanı sıra en az yüz manastırıyla övünebilirdi.

Şehrin kamu binalarının hepsi emperyal ölçekte tasarlanmış ve sahlin geniş manzarasının yükseklik ve hatlarıyla ustaca birleştirilmişti.

Konstantinopolis'in aynı zamanda "Hristiyan dünyasının gıpta etmesine neden olan"⁹ 3.000 civarında kutsal emanetten oluşan eşsiz bir koleksiyona sahip olduğu söylenir. Çeşitli kiliseleri, şapelleri ve manastır gömütlerini ziyaret edenler Meryem Ana'nın Aziz Luka tarafından "canlı resmedilen" ikonunu, havari Aziz Andreas'ın mezarını, İsa'nın çilesinden çeşitli kan lekeli nesneler, çeşitli azizlerin dehşet verici biçimde korunan vücut parçalarını ve üzerinde İsa'nın yüz hatlarının bulunduğu (daha sonraki Turin kefeni gibi) kumaş parçasını "Edessa Mandilion"unu¹⁰ görebilirler.

Bizanslılar, bazen söylendiği gibi "Tanrının koruduğu şehirlerinin"¹¹ aynı zamanda Meryem Ana'nın özel korumasında olduğuna ve sonsuza kadar ayakta kalacağına inandılar.

Bir âlimin yazdığı gibi Konstantinopolis "olağanüstü bir hayatta kalma siciline sahipti."¹² Yazar Roma'nın 410'da Gotlar ve 455'te Vandallar tarafından yağmalandığına, Antakya'nın (o tarihte Suriye'de) 540'ta İranlılar tarafından ele geçirilip büyük öl-

çüde tahrip edildiğine ve sonra 636'da Arapların eline geçtiğine, Kudüs'ün 614'te İranlılar tarafından ve sonra 638'de Araplar tarafından alındığına, İskenderiye ve Kartaca'nın Araplar tarafından sırasıyla 642 ve 697'de ele geçirildiğine ve Ravenna'nın 751'de Lombardlarca alındığına işaret ediyor. Dolayısıyla "antik dünyanın bütün büyük şehirleri arasında yalnızca Konstantinopolis"¹³ ele geçirilmekten veya boşaltılmaktan kurtulmuştur.

Konstantinopolis bir kale olarak Bağdat'tan daha da sağlamdı. Üç hatlı tahkimatları muazzam bir koruyucu halka oluşturuyordu ve Marmara Denizi ile Haliç sahilleri arasındaki sahil savunma tesisleri karadan şehri kuşatan surlara sorunsuz bir biçimde bağlanmıştı. Doksan altı çıkıntılı kuleyle aralıklara ayrılan bu surlar 4,5 metre yükseklikte, 1,8 metre kalınlıktaydı, büyük taş bloklardan inşa edilmişti ve önünde büyük bir hendek vardı. Surların üzerinde mancınık gibi ağır topları taşımak üzere yapılmış kademeli mevziler bulunuyordu. Şehirdeki limanlardan bazıları istendiği takdirde her iki kıyıdaki mazgalı siperlere perçinlenmiş devasa metal zincirlerle bloke edilebiliyordu. Şehirde uygun olan yerlerde muazzam zahire ambarları ve tonoz çatılı yeraltı sarnıçları vardı, bunlar aynı zamanda Trakya nehirlerinden su getiren bir su kemerleri ağı ile kuzeydeki ormanlara bağlanıyordu. "Arap akınlarını haber vermek üzere Anadolu tarafına bir dizi işaret kulesi inşa edilmişti."¹⁴

Kısacası, stratejik konumu ve hem doğal hem de insan yapımı savunma mekanizmaları Konstantinopolis'e yönelik saldırıları olağanüstü zorlaştırmıştı. Zaman içinde şehir İranlılar, Avarlar, Slavlar ve Araplar tarafından bazen koordinasyonlu sefer ve hücumlar şeklinde gerçekleştirilen saldırıları geri püskürtmüştü. En büyük tehditlerden biri 674 ilkbaharında büyük bir Arap filosu Çanakkale Boğazı'ndan geçip en azından yüz bin kişi olduğu söylenen ağır silahlı kara ordusuyla birleştiğinde baş göstermişti. Bizans önündeki kuşatma dört yıl sürmüştü ve umutsuzluğa kapılmak üzere olan Bizanslılar Arapları püskürtmek için bir araç bulmuşlardı. Bu daha sonra "Rum Ateşi" adını alan yeni ve korkunç bir silahtı. Bir Süryani Hristiyan tarafından icat edilen silah kireç, güherçile, katran, kükürt ve ziftten oluşan napalm benzeri sıvı bir bileşimdi. Patlayıcı bir güçle ateş aldığı anda –genellikle hayvan şeklindeki basınçlı bronz sifonlardan– aslan kükremsi gibi rahatsız edici bir ses çıkarıyor, bir kıvılcımla tutuşuyor ve denizdeki dalgalar dahil neredeyse her yüzeye yapışıyor. Bir kere yandığında söndürmesi neredeyse olanaksızdı (söylendiğine

göre), söndürmek yalnızca kum, sirke, idrar veya tuzla mümkün oluyordu.

Bizanslıların gemilerine ve şehrin surlarına yerleştirdikleri bu korkunç silahla karşılaşan Araplar umutsuzluğa kapılıp dağıldılar. Fakat 717'de daha da gayretli bir kuşatma için geri geldiler. Düzinelerce Arap gemisi bir kez daha Rum ateşine tutuldu. Bu kuşatmayı etkisizleştirdi ve Bizanslıların deniz yoluyla malzeme teminine olanak verdi. Aynı zamanda Bizanslıları yiyeceksiz bırakmak için yerel mahsullerin çoğunu imha eden Araplar kış yaklaşırken yiyeceksiz kaldılar. Olağanüstü sert kış hepsini bitkin düşürdü.

Araplar Konstantinopolis'e bir daha asla sürdürülebilir bir saldırı yöneltemeyecekti. Şehir sonunda Haçlı Seferleri sırasında Roma Hristiyan ordularına ve ardından 1453'te Türklere teslim olacaktı.

Bizanslılar ve Araplar birbirlerini silahlarla yenilgiye uğratamamış olsalar da, en azından siyasi atmosferde birbirlerine üstünlük taslayabilirlerdi. Halife Şahlar Şahı ve Allah'ın Gölgesi olduğunu iddia ederken, Bizans imparatoru da Tanrı'nın dünya üzerindeki naibi olduğunu öne sürüyordu. Tüm Bizans saray seremonileri onu yüceltmek üzere tasarlanmıştı ve Bizans *Seremoni Kitabı*'nın sözcükleriyle, amaç majestelerinin mükemmel imajını ve Yaratıcının gücünü yeniden üretmekti.¹⁵ İmparator tüm ziyaretçilerini yüksek bir tahtın üzerinde kabul ediyordu ve önemli devlet adamları bile önünde diz çöküp alınlarını yere değdirmek zorundaydı. Tahtın iki yanındaki bronz aslanların kükrediği ve tahtın havaya yükselerek "imparatorun aşağıdaki avam ziyaretçilerine tepeden bakabildiği"¹⁶ söyleniyordu.

Ancak Bizans'ın siyasi dünyasında, Müslümanlarınkinde olduğu gibi, dindarlık iddiaları ve göz kamaştırıcı ihtişamın altında herkesçe bilinen bir ahlaksızlık ve çürüme vardı. Konstantinopolis'teki saray kutsal şeylere saygısızlık ve günahkârlığın şer yuvasıydı ve bu sarayda dönen entrikaların çapraşık yapısı *Bizans* sözcüğünü karmaşık tertiplerle eşanlamlı hale getirdi. 330 ila 1204 arasında Konstantinopolis'te saltanat süren yetmiş civarında imparatorun yarısından azı yatağında ölmüştü. Sonsuz kumpas ve darbelere maruz kalanlar arasında bazıları katledildi veya gözleri oyuldu.

Bunun nedeni kısmen daima savaş durumunda olan bir imparatorluğu yönetmeleriydi.

Doğu Roma İmparatorluğu zirvede olduğu sırada doğuda Dicle'ye, güneyde Mısır'a, Yunanistan üzerinden tüm Anadolu'ya,

Güney İtalya'ya, Balkanlar'a ve Ege Adaları'na uzanmıştı. Fakat Pers İmparatorluğu (İkinci Pers veya Sasani İmparatorluğu) yıkıldıktan sonra bitişiğindeki toprakları Araplara, Bulgarlara ve Slavlara geri verdi. Slav kabileler Balkanlar'a ve Kuzey Yunanistan'a kadar ilerlemiş, Araplar Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Ermenistan'ın bir kısmı ile Filistin'i almıştı. Yeni kayıpları önlemek için sivil ve askeri reformlar uygulamaya sokulmuş ve Doğru Ortodoks Kilisesi'nin karakteristiği haline gelecek Hristiyan inançları Bizanslıların denetimindeki yerlerde büyük bir gayretle yüceltilmişti. Fakat Kilise rakipleriyle (sadece İslam ile değil Slav ve diğer aşiretlerin pagan gelenekleriyle) mücadele sürecinde yalnızca Hristiyanları değil, Müslümanları ve Yahudileri de ilgilendiren putperestlik tuzağına düşmüştü.

Bu sorun Hristiyan dünyasını parçalayacaktı.

Yahudilerin ikonlara tapınmaya yönelik itirazları putlara tapılmasını kınayan İkinci Emir'e dayanıyordu. Müslümanların itirazları da "putlar iğrençtir ve Şeytanın işidir"¹⁷ (92. ayet) diyen Kuran'ın yanı sıra kısmen aynı emirden kaynaklanıyordu. Müslümanlara göre bu iğrençlik, Muhammed'in Mekke'de mahkûm ettiği putperestliğe benziyordu. Çoğu Hristiyan da puta tapınmaya kuşkuyla yaklaşıyordu ve Müslümanlar onlara karşı askeri üstünlük kazandıkça bazı Bizanslılar buna kendi putperestliklerinden duyulan ilahi hoşnutsuzluğun neden olabileceğinden kuşkulandırmaya başladı. Sorun yalnızca teolojik olmayıp kanla tescil edilmişti. Çünkü puta tapma korkusu Bizanslılarla din savaşlarına giren Müslüman orduların ihtirasını alevlendirmeye yardımcı olmuştu.

Sahneye Bizanslı bir general ve Süryani bir Hristiyan olan, daha sonra III. Leo olarak tahta çıkacak İsauryalı Leo çıktı. 717'deki Arap kuşatmasında Leo parlak bir savunma yapmıştı. Liman girişine büyük bir zincir gererek Haliç'e giden yolu kapatan ilk komutan oydu; Arap filosuna mancınıklardan "Rum ateşi" fırlatmış ve Bulgarlarla birlikte Araplara karşı cephe gerisinden saldırılar düzenlemiş, sonra Bizanslılarla birlikte bütün Trakya'da Araplara karşı savaşmıştı. O tarihte Suriyeli Emevilerin yönetiminde olan Müslümanlar için Süryani bir Hristiyan tarafından yenilgiye uğratılmak özellikle onur kırıcıydı. Ve Leo'nun Bizans İmparatorluğu'nu kurtardığı kuşkusuzdu. Yenilgiden sonra imparatorluğa karşı yürütülen Arap askeri harekâtı neredeyse askıya alındı ve Arapların dik kati kuzeyde Hazarlardan gelen –kısmen Leo'nun planladığı– yeni bir tehdide yöneldi. Leo pahalı diplomatik destek girişimleri içinde oğlunu Hazar harunun kızıyla evlendirmişti.

Bu arada Leo yasalarındaki eşitsizlikleri gidererek çeşitlilik içeren Bizans halkının kendisine olan sadakatini güçlendirmeye çalıştı. Reformları “Roma Hukukunun ruhunu Hıristiyanlaştırmak”¹⁸ açısından çok yararlı oldu, hukuksal yolsuzlukların üzerine gitti ve büyük mülklerin edinilmesini kısıtladı ve köylü sınıfı için daha iyi yaşam koşulları sağladı.

Ancak ikonalara tapınma sorunu aynı hızla devam etti, bunun üzerine 730’da sert bir buyruk vererek, Eski Ahit, kutsal aile, azizler, şehitler ve İsa figürlerini de içeren her türlü ikona (şimdi “put” sayılıyor) tapılmasını yasakladı. Leo kendi (değiştirdiği) patriğinin direnciyle karşılaştı ve papa tarafından alenen kınandı. Fakat diğerleri bu yeni ikona düşmanlığını coşkuyla karşıladı.

Leo Suriyeli olduğu için içine doğduğu ikona düşmanı kültürle özdeşleşmişti. Bizans tahtına çıktığında bu görüşleri başkente getirip kilise reformunun temeli haline getirdi. O, düşmanlarının iddia ettiği gibi bir kâfir veya laik bir akılcı değildi; dindar dürtülerle doğru yoldan saptığını düşündüğü kişileri hatalarından arındırmaya çalıştı. Papaya, “Ben bir imparator ve rahibim”¹⁹ diye yazdı ve (Bizans geleneği tarafından desteklenen) bu ikili rol içinde kendisini hem dünyevi hem ruhani olaylarda nihai otorite saydı.

Papa bunu kabul etmeyecek ve ertesi yıl Roma’da düzenlenen bir ruhani mecliste onu alenen suçlayacaktı. Görünüşte papaya bağlı olan Leo Balkanlar’ın, Sicilya’nın ve Calabria’nın dahil olduğu geniş bir bölgenin kendisine ait olduğunu iddia ederek misilleme yaptı.

Bunun ardından ortaya çıkan muazzam öfkeye rağmen Leo’nun reformu etkili oldu, çünkü ordu bir bütün olarak reformu destekliyordu. Bizanslılar inançları gereği put kırıcı olan Araplarla savaşıyordu. Kendileri de put kırıcı olduklarında Müslüman savaş makinesinin heyecanını biraz azaltabileceklerini umdular. Aynı zamanda Bizanslıların tebaası arasında ve hatta saflarında Yahudiler, Araplar ve putperest olmayan diğer halkların mensupları vardı. Onları askere almak –en azından askeri girişimlerde zımnî işbirliklerini kazanmak için– birincil önemde bir güvenlik sorunuydu.

Leo’nun oğlu ve halefi V. Konstantinos kararlılıkla babasının yolundan yürüdü. Savaş alanında taktiklerinin değerini kanıtlanmasına yardımcı olan çeşitli askeri zaferler kazandı, Bizans’ın eyalet kuvvetleri arasında güveni tesis etti ve “gelişkin bir teoloji içinde ikona kırıcılığın ilkelerini yücelterek İsa’nın yegâne doğru imajının Aşai Rabbani ayini olduğunu vurguladı.”²⁰

Bu beyanatlar 754’te Hieria’da (papanın boykot ettiği ve) ken-

dilerine Yedinci Ekümenik Konsili adını veren başpiskoposlarca onaylanmıştır. Bir araya gelen Doğu piskoposları Ortodoks ikon kırıcılığını ilan etmiş, “her türlü tasviri içeren ikonları lanetleyerek Hristiyan Kilisesi’nden çıkarmış”²¹ ve ikon düşkünlerini veya ikon sevenleri inancın manevi yapısına dil uzatmakla suçlamışlardır.

Ardından tasvirlerin, andaçların ve yaldızlı harflerle süslenmiş elyazmalarının topyekûn imhası gelmiştir. Bu olay yalnızca VIII. Henry dönemindeki İngiliz Reformları sırasında tasvirlerin ve manastırların tahrip edilmesiyle karşılaştırılabilir. İkonaya tapınların mülklerine el konulmuş, bu kişiler işkence görmüş, zindana atılmış, sürgüne gönderilmiş ve öldürülmüştür. V. Konstantinos “ikonsever veya karanlık sevenler”²² dediği rahiplere karşı bir haclı seferi başlatmış ve çoğunu zorla evlendirerek sivil giysiler giymeye mecbur etmiştir. Bu zulümden kurtulmak için elli bin kişi İtalya’ya kaçarken, bazıları Müslümanların yönetimindeki yerlere gitmiştir. Manastırların çoğu kışlaya dönüştürülmüş ve manastırların arazilerine devlet el koymuştur. Yeni bir tür dini sanat ortaya çıkmıştır. İnsan betimlemelerinin yerini sembolik çizimler, çiçek süslemeleri, geometrik figürler, hayvan, kuş ve ağaç resimleri almıştır. İsa’nın yaşamından bölümler Orpheus ve Prometheus ve Herkül’ün Uğraşı gibi kahramanlık öyküleriyle anlatılmaya başlanmıştır.

Bu arada Kilise Konsili’nin oybirliğiyle alınan kararının tam bir otoriteyle uygulandığı ve halkın zihninin yönlendirilmesine yardımcı olduğu görülüyor. Sonunda ikon kırıcılığı yaygın biçimde benimsendi ve hatta Ortodoksluğun gereği olarak kabul edildi. Bunun şoku atlatıldıktan sonra çoğu Doğulu rahibin ikon kırıcılığını gönüllü biçimde benimsediği ve çok az sayıda piskopos ve daha alt rütbeli din adamının istifa etme gereği hissettiği anlaşıyor.

V. Konstantinos Araplara karşı zafer kazanırken aynı zamanda hem veba salgını hem de bir depremle harap olan Konstantinopolis’e bir Rönesans getirdi. Azalan nüfusu çoğaltabilmek için şehir imparatorluğun her yerinden insanları çekecek cazibeye kavuşturuldu, büyük bir su kemeri tamir edildi, kiliseler yeniden döşendi ve pazarlar limanlara bağlandı. Her branştan zanaatkârlar çoğu kamu binasında görülen yaygın ve ciddi hasarı onarmaya girişti. Yeniden canlanan şehrin hareketli ekonomik yaşamı sanatçıları, tacirleri, âlimleri ve yeni bir yaşam arayanları kendisine çekti.

Fakat Bizanslılar Doğu’daki egemenliklerini korurken Batı’da

güç kaybederek Ravenna’da Lombardlara yenildiler. Ravenna’nın kaybı aynı zamanda “barbarları” yine kapısında bulan Roma için de kayıptı. Roma, Kilise içinde gelişen Doğu-Batı teolojik bölünmesine üzülmüyordu ve yardımcı olması için Bizans imparatoruna başvurdu. Ancak, V. Konstantinos tam o sırada hararetle Balkanlar’ın kendilerine ait olduğunu iddia etme niyetinde olduğu anlaşılan yeni ve güçlü bir Bulgar aşiretleri konfederasyonuyla başa çıkmaya çalışıyordu.

Dolayısıyla Roma Franklara döndü.

Hristiyan gücünün bu zorunlu taban kayması Batı’ya yeni ve nihai bir şekil verdi. Çünkü İtalya’yı yeni bir askeri ve siyasi ilişkide bir araya getirerek Bizans’tan ayrılmasına neden oldu. Aynı zamanda sonunda Frank kralını papanın koruyucusu haline getirdi. Artık papalık belgelerine Bizans imparatorunun hüküm sürdüğü yılların yazılmaması bu değişimin ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu.

Bütün bunlar Harun iktidara gelmeden kısa bir süre önce yaşanmıştır ve Charlemagne’in (Büyük Charles) yükselişiyle bağlantılıdır.

Lombardlar, Saksonlar ve zehirli bir taç

Charlemagne döneminde Batı Karanlık Çağından çıkmak ve eski aydınlığı ile gücünün bir kısmını geri kazanmak üzereydi. Kısa Pepin'in en büyük oğlu ve Poitiers'de Sarakenleri püskürten Charles Martel'in torunu olan V. Charles (Şarlken) babasının ardından kral oldu ve 771'de Frankların tek hükümdarı haline geldi. 773'te otoritesi Roma'da Papa Hadrianus tarafından onaylandı ve ardından krallığını Pireneleri, Kuzey ve Orta İtalya'yı, Bavyera'nın bir kısmını ve Ren Nehri'nin kuzeyindeki toprakları içerecek şekilde genişletti.

Bu müthiş bir başarıydı. Charlemagne tahta geçtiğinde krallığı düşman Alman kavimlerince kuşatılmıştı: Kuzey İspanya'da Vizigotlar, Po vadisinde Lombardlar, yukarı Tuna'da Bavyeralılar ve Elbe ile Ren arasında Saksonlar vardı. Charlemagne hepsini Frank egemenliği altına alarak büyük bir Avrupa devleti kurmaya girişti. Kral hüküm sürdüğü ilk otuz yılın çoğunu bu amaca hasretti. Charlemagne 774'te Lombardlara boyun eğdirdi, 787'de Bavyera'yı ilhak etti ve 788'de Pireneler'e düzenlediği seferle Marca Hispanica'yı (İspanyol Sınırı) ele geçirdi. Farklı halklar Frank egemenliği altında olmanın avantajlarını kısa sürede fark ettiği için bu fetihlerde görece az kan döküldü.

Ancak –Ren, Ems, Weser ve Elbe ile Thuringia ve Hesse dağlarına kadar iç kısımlarda tahkimat yapmış olan– Saksonlar muazzam bir mücadele sergiledi. Charlemagne'in onlara boyun eğdirmesi yirmi beş yıldan fazla sürdü. Kutsal bir savaş niteliği kazanan bu mücadele acımasız taktiklerle toplu zorunlu din değiştirmenin damgasını vurduğu on sekiz civarında seferle gerçekleştirildi. 782'de, korkunç bir katliamda tek bir gün içinde 4.500 Sakson'un kellesi kesildi. On bin Sakson eşleri ve çocuklarıyla

Elbe kıyılarında Almanya ve Galya'nın değişik kısımlarına sürgün edildi. Eski Sakson tanrıları yasaklandı, yerine Hristiyan ibadetleri getirildi ve vaftizi reddeden, Büyük Perhiz'de et yiyen veya ölülerini yakanlar "Hristiyanlığa saygısızlık etmek"¹le suçlanarak öldürüldü. Charlemagne'in sarayında bir âlim ve öğretmen olan Alcuin onu daha sonra bütün bunların "kutsal işler"² olduğuna ikna etti. Charlemagne muhtemelen buna inandı, zira seferlerine birlikleriyle birlikte savaşılan "askeri kilise görevlileri" ve piskoposlar eşlik ediyordu. Her savaştan önce "askeri vazirler"³ "üç ayin ve üç ilahi"⁴ söylüyordu: Bunlardan birincisi kral, ikincisi ordu ve üçüncüsü savaşın sonucu içindi.

Charlemagne, Avarlara karşı yaptığı seferin başında "ordu sunun oruç tutmasını ve üç gün boyunca çıplak ayakla yürüyerek dua etmesini emretti"⁵ ve birliklerini Eski Ahit'teki "Makkebiler"⁶ gibi savaşçılardan oluşan ordularla mukayese etti. Ancak tanrı daima onun yanında değildi. Charlemagne 778'de İspanya'ya girdi, Pamplona, Barcelona ve Navarre civarındaki bölgeyi ele geçirdi. İlerlemeye çalışırken Zaragoza'yı almayı başaramadı ve ilerlemesine karşı direnen (Müslümanların yönetiminden memnun olan) Hristiyan Baskılara saldırınca onları hiddetlendirdi. Çekildiği sırada geri cephesindeki tüm askerleri Roncevalles boğazında Baskılarca katledildi. Bu onun kariyerindeki en kötü askeri yenilgiydi ve Müslüman İspanya'nın gücü ile ilgili tahminlerini gözden geçirmesini sağladı.

Bu arada, daha önce Lombardlara karşı elde ettiği zafer Charlemagne'in Roma ile bağıını sağlamlaştırmıştı. İtalya topraklarının denetimi için yapılan mücadelede Lombardlar Pavia'ya sürülmüş ve orada altı ay boyunca kuşatma altında kalmışlardı. Ordusunu azaltarak bir kısmını bırakan Charlemagne'in 774 Paskalya Yortusunda Roma'yı debdebe ve ihtişam içinde ziyaret ederken içinde bulunduğu durum buydu. Papalık makamının azameti zayıfladığından, kent yöneticileri ve merasim kıtalarının kendisine Roma'ya kadar eşlik etmek üzere beklediği Bracciano Gölü'nün hemen güneyinde abartılı bir gösteriyle karşılandı. Şehrin girişinde kendisini palmiye ve zeytin dalları taşıyan okul çocuklarından oluşan bandolar bekliyordu ve yollar onu alkışlayan kalabalıklarla doluydu. Charlemagne atından indi, yanındaki asillerle birlikte San Pietro Bazilikası'nın avlusuna yürüdü ve orada toplanan din adamlarının okuduğu "Tanrı adına gelen kutsanmış kişi" diyen ilahilerin eşliğinde bizzat Hadrianus tarafından karşılandı. Kral San Pietro'nun merdivenlerini dizlerinin üzerinde çık-

tı. Yukarıya ulaştığında papayla kucaklaştı ve birlikte kiliseye girdiler. Havarinin mozolesinde dua ettikten sonra mahzene indiler ve burada karşılıklı yeminlerle birbirlerine bağlandılar. Frank ordusu surların dışında kamp yaparken özenle hazırlanan törenler ve dualar üç gün devam etti. İttifaklarının şartları büyük ölçüde önceden belirlenmişti: Lombardlardan alınan tüm topraklarda papanın egemenliği ve otoritesi yeniden tesis edilirken Charlemagne “Frank ve Lombard Kralı, Romalıların Patriği ve Savunucusu” unvanını aldı. Bu unvanla güneydeki Bizans bölgesi dışında tüm İtalya’nın denetimini üstleniyordu.

İzleyen yedi yıl boyunca çeşitli İtalyan dukleri papanın hegemonyasını yok etmeye çalıştı, ancak Charlemagne 781 Paskalya Yortusu’nda yeniden Roma’ya geldi, Hadiranus’un düşmanlarının gözünü korkuttu ve sınırların sağlamlığını güvence altına aldı.

Bizanslılar değişen iktidar rüzgârlarına uyum sağlamaya çalıştı.

Konstantinopolis’te 775’te V. Konstantinos’un yerine oğlu IV. Leo “Hazar” geçmişti. Leo Hazar ailesi ile han arasında bir evlilik yaptırarak Bulgarları sakinleştirmeye yardımcı olmuş, papaya öneriler götürmüştü ve 777’de kuzey Suriye’ye büyük bir ordu göndererek Arapları bozguna uğratmıştı. Yine de ikonaseverlik sorununu tam olarak çözememişti. Söylendiğine göre, Leo 780’de Paskalya Perhizi sırasında karısının yastığının altında iki ikon bulunca neredeyse çılgına dönmüştü. Karısı İrene’nin saraydaki çevresi büyük ölçüde işlerini yöneten ve onun ikonaseverlik hevesini paylaşan haremağalarından oluşuyordu. Leo onun kâfirlerin uğursuz entrikalarının merkezi haline geldiğine karar verdi. Anlatılanlara göre, büyük bir öfkeyle karısıyla yüzleşti ve onu ikonaseverlikle suçlayarak kendisiyle bir daha asla yatağını paylaşmayacağına dair yemin etti. O tarihte hâlâ sağlıklı genç bir adam olmasına rağmen birkaç ay sonra öldü. Tüm belirtiler Leo’nun zehirli bir taç giydikten sonra şiddetli bir ateşle öldüğünü gösteriyordu. (Bir anlamda tüm taçlar zehirli olduğu halde, zehirli mücevherlerle donatılmış bu taç kelimenin tam anlamıyla zehirliydi ve kralın başında yuvarlak bir yara izinin oluşmasına yol açtı.) Leo ölünce, o sırada yaklaşık yirmi beş yaşında olan İrene on yaşındaki oğlunun taht naibi olarak idareyi ele aldı.

755’te doğan İrene on dört yaşında bir çocuk gelin olarak Konstantinopolis’e gelmişti. Atinalı tanınmış bir ailenin kızıydı, üst düzey devlet görevlerinde çalışan akrabaları vardı. O zamanlar veliaht prens olan müstakbel kocasının evleneceği kızı

seçmesi için düzenlenen, güzel ve yetenekli genç kızlardan oluşan gelin adaylarının resmigeçit yaptığı “gelin gösterisi”nde⁷ seçilmişti. Seçildikten sonra 1 Kasım 769’da Konstantinopolis’e resmi giriş yapan İrene’ye Çanakkale Boğazı boyunca savaş gemileri eşlik etmişti. Hieria’dan Marmara Denizi’ni geçerek Konstantinopolis’e gelmiş, ileri gelenler tarafından karşılanmış, özenli ve coşkulu törenlerle bir saray şapelinde Leo ile evlenmiş ve 17 Aralık’ta imparatoriçe olarak taç giymişti. Tam bir yıl sonra, 14 Ocak 771’de VI. Konstantinos’u doğurmuştu.

İmparatoriçe olarak İrene’nin itibarı asla zedelenmemiştir; taht naibi olarak ise iktidarda kalmak için savaşması gerekmiştir.

İrene ilk birkaç yıl boyunca otoritesine yönelik iç tehditlerle ve Orta Yunanistan’daki Slavlar arasındaki bir isyanı bastırmakla ilgilendi. İnancı bir ikonasever olmasına rağmen ikonaseverliği yeniden gündeme getirme konusunda kısmen ordunun duyarlılığı kısmen de 754’teki Kilise Konsili açıklamalarının hâlâ geçerli olması nedeniyle ihtiyatlı davrandı. Aynı zamanda, kendi kraliyet unvanını güçlendirmek, Batı’daki nüfuzunu artırmak ve o tarihte Frankların göz diktiği Sicilya ile Güney İtalya’da Bizans denetimini sürdürmek isteyen İrene, ailesini Charlemagne’in ailesiyle birleştirmeye çalıştı.

Hanedan evlilikleri ortaçağ diplomasisinin temel taşıydı. IV. Leo Hazar, babasının Çiçek adlı genç bir Hazar prensesiyle evliliğinden doğmuştu. Bu, Bizanslıların Hazarlarla bağlarını güçlendirmiş ve onları Bizans saflarına getirmeye yardımcı olmuştu. İrene ise Slav aşiretlerin kök saldığı çalkantılı bir bölge olan Orta Yunanistan’dan gelmişti. Leo ile evliliği (özellikle kısa süre önce başkentin nüfususunu artıran) Slavlara hoş görünmek ve onları Doğu Ortodoks inancını benimsemeye teşvik etmek üzere tasarlanmıştı.

İrene de şimdi oğlunun evliliği ile Frankların dostluğunu kazanmayı umuyordu.

781’de elçileri Roma’da Charlemagne ile görüştü ve ertesi yıl deniz yoluyla Venedik’e, ardından da Alpler’deki sarayına gittiler. Görüşmelerin sonucunda Charlemagne’in o tarihte altı yaşında olan Rotrud (“Kızıl”) adındaki kızını on iki yaşında olan oğluyla evlendirmek üzere anlaşmaya vardı. Rotrud’a Yunanca öğretmek ve onu Bizans sarayının gelenek göreneklerine alıştırmak için Konstantinopolis’ten bir haremağası gönderildi. Bu arada İrene elini güçlendirmek için bir ordu isyanını bastırmış, ön yüzünde elinde imparatorluk küresini tuttuğu bir portresi olan sikeler döktürmüş ve idari birimleri yeniden organize etmişti. Bu

süreçte, sarayındaki (güvenilir yardımcıları, konumlarını kişisel olarak ona borçlu olanlar) haremağaları öne çıkarıldı. Haznedarı İonannes Sakellarios silahlı kuvvetlerin başkumandanlığına ve Staurakios adıyla tanınan sırdaşı içişlerinin başına getirildi. Bu durum Bizanslı asiller arasında ciddi bir korku yarattı; bunun nedeni bu adamların haremağası olması değil, yetkilerini bütünüyle İrene'ye borçlu olmalarıydı. Aslında, haremağaları Bağdat'ta büyük ölçüde haremın muhafızlarıken, Konstantinopolis'te yalnızca saray törenlerini (özellikle kadınların dairelerindeki etkinlikleri) yönetmekle kalmıyor, çoğunlukla devlet mekanizmasını da yönetiyorlardı. Saray nazırlığının da dahil olduğu çok önemli bazı mevkiler aslında haremağalarına ayrılmıştı. Her iki kültürde de, fakat farklı gerekçelerle, iktidarsız olmaları onları normalde bağlayıcı olan birçok bağdan özgür kılacağı için daha sadık ve güvenilir kişiler olarak görülüyorlardı. Bizans yönetiminde (İslam'da olduğu gibi) hadım etme yasalara aykırı olduğu için, imparatorluğun insan gücü ihtiyacı dikkate alınarak haremağaları neredeyse her zaman fethedilen ülkelerin köleleştirilmiş erkekleri arasından seçiliyordu.

Harun'un veliaht olarak yaptığı ünlü Boğaz taarruzu ve İrene'nin kuvvetlerini yenilgiye uğratması tam bu sırada (782'de) gerçekleşti. Arap generalleri becerikli olmalarına rağmen, sefer aynı zamanda Bizans saflarındaki ihanetle de belirlendi. Söylenildiğine göre, İrene adına imparatorluğu yöneten haremağalarına karşı kalıcı bir nefret duyan Sicilya askeri kumandanı tıpkı Anadolu'dan sorumlu Ermeni general gibi Arapların tarafına geçti. Askerlerinin de çoğu Müslümanlara katıldığından Ermeni generalin ihaneti çok daha pahalıya patladı. Bu Anadolu'yu toptan yıkıma maruz bıraktı ve Bizanslıların Harun'u kuşatıp tuzağa düşürme girişimini boşa çıkardı. Harun zafer kazandı ve İrene bir Müslüman saldırısını önlemek için üç yıllık bir ateşkes karşılığında yılda doksan bin dinar haraç ödemeyi de içeren küçük düşürücü bir anlaşma imzaladı.

Bir Hristiyan birliğinin toptan Müslümanların tarafına geçmesi tuhaf görünebilir, fakat bunun nedenini bulmak zor değil. İrene bağlılıklarından kuşkulandığı generalleri silahlı kuvvetlerden ayırmaya çalışıyordu ve ordu –özellikle de doğu ordusu– hâlâ güçlü bir ikona düşmanıydı. Fakat İrene bu sıkıntıları atlattı, yeni kuvvetler topladı ve ertesi yıl Kuzey Yunanistan'da Slavlara karşı Thessaloniki'ye (Selanik) kadar ilerleyerek güç kazandı. Bu seferin başarısını kutlamak için 784'te bir şehre kendi adı

nı verdi (İrenopolis) ve Bulgar sınırı üzerindeki Karadeniz limanı Ankhialos'u (Pomorie) tahkim etti.

İrene'nin devlet üzerindeki hâkimiyeti artık güvenli görünüyordu ve iktidarını güçlendirmek için başka adımlar attı. Kilise başpiskoposlarıyla ilişkisini düzeltmek için bir düzinenin üzerinde şapel ve kiliseyi yeniden tefriş etti; Marmara Denizi'ndeki Prin-kipo (Büyükada) adasına Meryem Ana Kilisesi'ni yaptırdı; Baki-re Kilisesi'ni mozaikler ve diğer malzemelerle zengin bir biçimde donattı ve manastırların gelişmesini sağladı. Coşkulu bir kilise tarihçisi, İrene sayesinde "dindarlar yine serbestçe konuşmaya başladı. Tanrı'nın kelamı yaygınlaştı, selamet arayanlar engellenmeden dünyadan feragat edebildi, Tanrı'nın sitayişi gökyüzüne yükseldi ve tüm iyi şeyler açığa çıktı"⁸ diye yazdı.

Saltanatının altıncı yılında –yani, Harun'un iktidara geldiği 786 yılında– ekümenik konsil ikonaya tapınmaya yeniden onay vermek üzere toplandı. Patrik Paulus yolu açmak için istifa etti ve yerini bir ikonasevere bıraktı. İrene ile ikonakırıcılığını geçmişte bırakmak üzere harekete geçti. Eski patrik Paulus değişimin meşruiyetine yardımcı olmak için ikonalara daima saygı duyduğunu ve diğer Hristiyan piskoposluklarından tecrit edildiğinde "Konstantinopolis kilisesini yönetmekten utanç duyduğunu"⁹ açıklamak zorunda bırakıldı. Papa konsili onayladı ve katılmak üzere üst düzey temsilciler gönderdi.

Yedinci Ekümenik Konsil 786'da Havarriyun Kilisesi'nde başladı. Fakat üyeleri yerlerine oturur oturmaz subaylar silahlarını çekip yeni patriği kâfirlikle itham ettiler. Patrik olduğu yere çöktüğünde İrene'nin bağırarak verdiği emirlere rağmen orta sahına doğru yürümeye hazır görünüyorlardı. Konsil kaos içinde dağıldı; İrene ve oğlu Konstantinos saraya döndüler ve yalnızca ikona kırıcıların kaldığı kilisede "Zafer!"¹⁰ nidaları çınladı.

Bu fiyaskonun ardından imparatorluk muhafızları hainlerden arındırıldı ve atılanların yerini (çoğu paralı askerlik yapan Slavlardan oluşan) Bitinya ve Trakya'dan getirilen sadık askerler aldı. Kuşkulu muhafızların bir kısmı da Araplara karşı bir seferin başlamak üzere olduğu bahanesiyle Malagina'ya (Sakarya yakınlarında) gönderildi. Buraya gelen muhafızlar olaysız bir biçimde dağıtıldı.

Sivil yönetimde de mümkün olan her yere ikona kırıcıların yerine ikonaseverler getirildi ve 787'de Kilise Konsili yeniden toplandı: bu kez Kilise tarihinde çok önemli bir yeri olan Nikaia (İznik) şehrinde. İlk Ekümenik Konsil 325'te orada toplanmış, Hiris-

tiyan inancının temel deklarasyonu olan İznik Amentüsü burada tasdik edilmişti. Nikaia aynı zamanda, muazzam savunma tertibatı ve mazgallı surlarıyla güvenli bir yerdi. Toplanan delegeler arasında 365 piskopos, 132 başrahip ve rahip ile birkaç papalık elçisi vardı. Böylesine büyük bir toplantıda papalık elçilerinin bulunması nedeniyle “Konsil tüm Hristiyan dünyasını temsil ettiğini iddia edebilirdi.”¹¹

Bu arada ilk Hristiyan yazılarını tarayan patrik ile âlimler heyeti Kilise’nin kutsal gelenekleri içinde ikonalara saygı duyulduğuna ilişkin çok sayıda kanıt buldu. Nihai kararlarını yayınlamaya hazır olan konsil üyeleri birkaç oturumdan sonra kara ve Boğaz üzerinden deniz yoluyla Konstantinopolis’e getirildiler ve 14 Kasım 787’de imparatorluk sarayında yeniden bir araya geldiler. İkonaya tapınma onaylandı, karşı çıkanlar suçlandı ve konsil ile aynı fikirde olmayan herkes kınandı.

Bütün bu süre zarfında İrene oğlu adına saltanat sürmüştü. Ancak Konstantinos on yedisine girip tahta çıkma yaşına geldiğinde İrene tahtı ona devretmeyi reddetti. Oğlunun arzularını hiçe sayıp (bir politika değişikliğiyle bağlantılı olarak) Charlemagne’in kızıyla olan nişanını da bozdu ve Kasım 788’de onu sevmediği bir Ermeni kızıyla evlenmeye zorladı. İkonasever kurallara gösterdiği bağlılıkla papanın kendi yanında olacağına dair yanlış bir umuda kapılıp Charlemagne’in Güney İtalya’daki yayılmasına karşı çıkma kararı aldı.

Ancak İrene’nin Güney İtalya’yı koruma girişimi tam Bulgarlar ile Arapların farklı cephelerde husumetlerini yeniden göstermeyi seçtiği döneme denk geldi ve başarısız oldu. Sonuç olarak, Doğu Anadolu’daki kuvvetleri yenilgiye uğradı. Bu gelişmeler oğlunu bir darbeye teşebbüs etmeye sevk etti. Eyalet ordularının çoğu Konstantinos’un tarafında olduğundan İrene tahttan indirildi; yakın danışmanlarının rütbeleri düşürüldü, hapse atıldı ya da sürgün edildi. Konstantinos, VI. Konstantinos adıyla tahta çıktı ve İrene tutuklandı.

Fakat Konstantinos ülkeyi tek başına yönetecek zekâ ve yetekten yoksundu. 790’da Harun’un donanması Girit ve Kıbrıs’a başarılı hücumlar düzenledi; 791’de Bizanslılar Bulgar cephesinde bozguna uğratıldı. 15 Ocak 792’de Konstantinos “eş hükümdar” olarak annesini geri çağırmak zorunda kaldı ve iktidarı her açıdan engellenmiş oldu. İrene’nin büstü “İrene Augusta” adlı yeni imparatorluk sikkesinin ön yüzüne, oğlununki ise “sakalsız bir

genç” olarak arka yüzüne basıldı.¹² Anne ve oğul birlikte yönetiyormuş gibi görünse de, İrene yönetici çevrelerde oğlunun tahttan indirilme tohumlarını titizlikle ekti. Oğlu da bilmeden yapabileceği her türlü yardımda bulundu. Kiliseye karşı çıkarak Ermeni eşinden boşandı, daha önce sarayda kraliçe nedimesi olan metre siyle evlendi; ve Eylül 795’te sonbahar boyunca devam eden düğün ve taç giyme törenleriyle ona imparatoriçe olarak taç giydirdi. Konstantinos’un kilise kanunlarına aykırı olan bu ikinci evliliği ile eşinin gayrimeşru bir vâris dünyaya getirebileceği ihtimali doğdu. Bu arada 796’da Harun’un orduları her ikisi de Bizans toprakları içinde olan Efes ve Ankara’ya kadar ilerlemişti ve Konstantinos’un komutasındaki Bizans birlikleri çeşitli cephelerde bozguna uğramış, daha önce Franklarla tartışma konusu olan Benevento ve Istria topraklarına yönelik tüm talepler kabul edilmişti. Konstantinos’un hanlarına bir torba at pisliği göndererek anlamsız bir hakarete bulunduğu Bulgarlarla yeni sorunlara yol açması işleri daha da kötüleştirmişti.

Düşüşü yalnızca zaman meselesiydi.

15 Ağustos 797’de, Konstantinos hayatının tehlikede olduğunu öğrenerek başkentten kaçtı ama annesinin emriyle yakalanıp gözleri kör edildi. Gözlerine sıcak demirle mil çekildiğinden, eylemin hunharlığı bu tür dehşetlere alışık olanları bile şaşırttı. Bir vakanüvis bize gökyüzünün bile dehşete kapıldığını ve öfkesini on yedi gün boyunca başkente bir gece perdesi gibi inen güneş tutulmasıyla gösterdiğini söylüyor.

İrene hiç vicdan azabı çekmedi. Sonunda imparatoriçe olmuştu; aslında kendi başına Bizans İmparatorluğunu yöneten ilk imparatoriçeydi. Zaferini her iki yanında kendi imajı bulunan süslemeli altın sikkeler basarak kutladı. Çok geçmeden –Antonius ve Kleopatra’nunki hariç– dünyanın bildiği her türlü beraberliği gölgede bırakacak bir hanedan evliliği tasarlamaya başlayacaktı.

Kendisine uygun gördüğü damat adayı Charlemagne’di.

“Demir Charles”

Uzun süre Charlemagne'in özel kalemi olan Einhard'a göre Charles geniş, yuvarlak kafalı, canlı bakışları, uzun bir burnu ve aydınlık, neşeli bir yüzü olan iriyarı sayılabilecek, uzun boylu bir adamdı. Biraz göbekliydi, ama “erkeksi tavrı, sağlam adımları” ve yumuşak, berrak sesiyle “ister ayakta olsun ister otursun, daima azametli ve asildi.”¹ Az içer –sarhoşluktan nefret eder– ama yemek yemeyi severdi ve “sık sık perhizlerin sağlığına zarar verdiğinden yakınırdı.” Hatta doktorları haşlanmış et yemesini tavsiye etmesine rağmen vazgeçmeyi reddettiği kızarmış ete karşı büyük bir zaafı vardı.

Charles çok iştahlıydı ama düzenli egzersiz yapardı ve hem mükemmel bir binici hem de olağanüstü iyi bir yüzücüydü. İlk kükürt kaynaklarından çıkan buharın tedavi edici etkisinden hoşlandığından sarayını Roma döneminden beri bu tür kaynaklarla meşhur Aachen'da (Aix-la-Chapelle) yaptırdı. 805'te sarayının yanına (Ravenna'daki San Vitale adlı Bizans bazilikasını örnek alarak) muhteşem bir kilise inşa etti, onu altın ve gümüş lambalarla, sert pirinç parmaklıklarla ve Ravenna ile Roma'dan gelen mermer sütun ve mozaiklerle süsledi. Charles'ın Aachen ve diğer yerlerde (çeşitli kır evlerinde) de muhteşem bostanları, üzüm bağları ve bahçeleri vardı. Bunlarda bol miktarda kiraz, elma, armut, erik, şeftali, incir, kestane ve üzüm yetişiyordu. Daha sonra orta Avrupa'da yetiştirilen tüm sebzelerin ve ilerleyen yıllarda yalnızca botanik bahçelerinde bulunan çoğu bitkinin önce onun malikâne ve konaklarının etrafında yetiştiği söyleniyor.

Charles servetine ve gücüne rağmen görece basit zevklere sahipti. Söylendiğine göre, çoğu gün “giysileri sıradan insanlardan çok az farklı olurdu”² ve Frankların ulusal giysilerinden oluşur-

du: keten bir gömlek ve ipek püsküllü bir tuniğin altında bir golf pantolonu. Bunların üzerine mavi bir pelerin alırdı. Kılıcının altın veya gümüş bir kabzası vardı, ama bunu yalnızca büyük bayram günlerinde veya yabancı ülkelerin elçilerini kabul ederken mücevhher işlemeli kınına takardı. Böylesi durumlarda (isteksizce) işlemeli giysiler giyer, altın tokalı bir pelerin takar, değerli taşların işlendiği ayakkabılar giyer ve mücevhherlerle süslü bir taç takardı.

Charlemagne yemek yerken genellikle müzik veya “eski dönemlere ait öyküler ve kahramanlık hikâyeleri”³ dinlerdi; ve Aziz Augustinus’un kitaplarını, özellikle de kendisine yüksek sesle okunan *Civitas Dei*’yi (Tanrı’nın Şehri) severdi. Net, etkili bir konuşması vardı; “anadilinin yanı sıra”⁴ (Eski Yüksek Almanca) Latince de konuşur, Yunancayı anlardı. Her alanda eğitim aldığı Sakson kökenli ve tartışmasız döneminin en önde gelen Batılı âlimi olan Alcuin gibi büyük bir öğretmeni vardı ama kendisini sosyal bilimlerden çok astrolojiye kaptırdı. Sarayında dünyayı, gezegenleri ve yıldızları temsil eden bir kitabe vardı ve (Alcuin’in uzman rehberliğinde) herhangi bir sefere çıkmadan önce göklere danışırdı. Mars ve güneş tutulmaları hakkında net bilgiler edinmekle özellikle ilgilenirdi (Tabii ki savaşa ilgili olduğu için Mars ve krallık ile hükümdarın sağlığı ve gücüyle ilgili olduğu için güneş). Örneğin, Saksonlara karşı çıktığı seferlerden birinde Alcuin’e Mars’ın yengeç dönencesine doğru ivme kazanmasının önemli olup olmadığını sormak için acilen bir ulak göndermişti.

Charlemagne azimle çalıştığı halde, ne kadar çabalarsa çabalsın yazmayı asla öğrenemedi. Einhard bize “dinlenme saatlerinde elini mektup yazmaya alıştırmak için yastığının altında kitabeler ve boş sayfalar bulundurduğunu”⁵ söylüyor. “Ancak, bunu yapmaya geç yaşta başladığı için pek başarılı olamadı.”

İnançlı bir Hristiyan olarak ayinlere katılmanın yanı sıra sabah akşam, hatta gece olduktan sonra bile dua etti; “hem kilise ayinleri hem de ilahilerinde çok başarılıydı”⁶; putperestliğe karşıydı (ne de olsa yaşamının çoğunu çok tanrılı kabilelere karşı verilen otuz yıl savaşlarında geçirmişti) fakat kutsal emanetlerin ilk kez yedi yaşında bir çocukken tanıklık ettiği mucizevi gücüne inanıyordu. Bir dişini kaybettiği gün (bu kadar net hatırlamasının nedeni buydu) St. Germain’in kutsal emanetlerinin yerinin değiştirilmesinde hazır bulunmuştu. Başlangıçta, “tabutu kaldırmak mümkün olmanışı”⁷ diye hatırlıyordu. “Daha sonra tabut kendi başına yeni mezara doğru hareket etti ve tatlı bir koku yaydı.”

Hayır işlerinde cömertti, “yoksullara yardım konusunda çok

faaldi”⁸ ve yalnızca kendi ülkesinde ve krallığında yaşayanlara değil, Suriye, Mısır, Afrika ve Filistin’de yokluk içinde yaşayan Hristiyanlara da yardım ederdi. Einhard’a göre dış politikasının en önemli amaçlarından biri, “yabancıların yönetiminde yaşayan Hristiyanlara yardım etmek ve destek olmak”tı.⁹ Aynı zamanda papayı da hediye yağmuruna tuttu; Roma’daki (4. yüzyılda yapılan) San Pietro Kilisesi’ne büyük bağışlarda bulundu; kırk yedi yıl süren hükümdarlığı boyunca “Kendi nüfuzu ve gözetimi altında Roma şehrinin eski otoritesini yeniden tesis etmeye”¹⁰ çalıştı.

Ancak Charlemagne’in cömertlikte, yaptığı bağışlarda, dine adanmışlığında veya ahlaki otoritesinde Harun’dan üstün olduğu yaklaşımını sürdürmesi zor olacaktı. Savaşlarında bazen vahşi bir kasaba dönüştürüyordu ve kurumsal anlamda bir haremi olmasa da gücü kuvveti yerinde olan her halife gibi hoşuna giden herkesle birlikte oluyordu ve on eşi ile cariyelerinden doğma on sekiz ila yirmi beş çocuğu vardı. Bu açıdan sarayında kendi kafasına göre hareket ediyordu. Kızlarına aşırı bağlıydı ve onları evlenmemeye teşvik ediyordu. Buna karşılık kızları çılgınca ve utanılacak ilişkilere giriyor, çok sayıda gayrimeşru çocuk sahibi oluyordu. Yine de heybeti ve mevkiinin getirdiği katı resmi mesafeyi koymaktan kaçınması cazibesinin bir parçasını oluşturuyordu. Bir tarihçinin söylediğine göre, “Charles’ın etrafındaki insanlardan uzaklaşıp kendi kabuğuna çekildiğine ilişkin hiçbir kanıt yok”¹¹ çünkü “önemsiz heyetlerinde bile” her türlü insanın kendisine eşlik etmesinden hoşlanırdı. Resmi ziyafetlerine etrafındaki herkesi davet etmekle kalmaz, aynı zamanda ava giderken insanları bir araya toplar ve hatta “banyo yaparken üst kade-me devlet görevlilerinin, kültürlü dostlarının ve korumasının orada bulunması için ısrarcı bile olurdu.”¹²

Charlemagne döneminde imparatorluk her biri ruhani meselelerde bir piskopos veya başpiskopos, din dışı konularda bir “yoldaş” (kralın arkadaşı) veya kont tarafından yönetilen eyaletlere ayrılmıştı. Toprak sahipleri yılda iki veya üç kere her eyaletin başkentinde toplanır ve bir temyiz mahkemesi işleviyle yönetimsel konularda kararlar alırdı. Ancak yaptıkları işler ve aldıkları kararlar daima imparatorluğun değerlendirmesine tabiydi. Charlemagne’in bazı direktifleri kanun niteliğindeydi; bazıları daha çok dini kurallarla bezenmiş ahlaki tavsiyeler gibiydi. Örneğin bunlardan biri, “Herkes bütün gücü ve yeteneği ile Tanrı’ya hizmet etmeye çalışmalı ve O’nun yasalarının yolunda yürümelidir,

çünkü İmparator Efendimiz herkesin yaşamını nasıl sürdürdüğünü izleyemez”¹³ şeklindedir.

Piskoposlar, kralın meclislerinde önemli yere sahip olsalar da Charlemagne onları Kilise etkinliklerinde bile kendine tabi kıldı. Aynı zamanda keşişler, rahipler ve rahibeler arasındaki yozlaşmayı yakından izledi. Aralarındaki “fahişelik” ve “sarhoşluk”¹⁴ vakalarına ateş püskürdü ve din adamlarına “bazılarının her gün, her türlü araçla varlıklarını artırmak için... cahil insanların mülklerini Tanrı veya bir aziz adına ellerinden alıp kendi yasal mirasçılarını sonsuza kadar kayırdıklarını görürken, dünyadan feragat ettiklerini beyan ederek ne kastettiklerini”¹⁵ sordu.

Piskoposların yemek davetlerindeki içki ve eğlence âlemleri çok abartılıydı (öyle ki yasalarla dizginlenmesi gerekiyordu) ve piskoposların çoğu, alışkanlık ve davranışları açısından, (köle veya özgür) cariyeleri olan ve “ermin ve egzotik kuş türleriyle süslü mor ipekli kaftanlar giyen”¹⁶ seküler hovarda zenginlerinkinden farksızdı. Buna rağmen Charlemagne din adamlarına oturdukları konakları, arazi vergisinin cömert bir payını ve evliliklerle vasiyetlerin denetimini bahşetmişti.

Fakat kralın sabrı bazen zorlanıyordu. Bir gün kilisede genç bir adam güzel bir ilahi söyledi. Charlemagne yerel piskoposa dönüp, “Bu genç güzel söyledi!”¹⁷ dedi. Piskopos bunun şaka olduğunu sandı ve “köydeki hödükler sabanlarını çeken öküzlerinin ardından tam böyle homurdanırlar”¹⁸ dedi. Kral öylesine kızdı ki bir yumruk atıp piskoposu yere devirdi.

Daha aşağı düzeyde hafifmeşreplik yaygındı; dine pek saygı duyulmuyordu ve sofular ile keşişler arasındaki erkek erkeğe münasebetler bazen çığırından çıkıyordu. Alcuin de onu boynundan “arzulu parmaklarıyla”¹⁹ sımsıkı tutup sarılacağı günleri özlediği bir arkadaşına yazarken muhtemelen baştan çıkıp şeytana uymuştu. “Keşke bu Habbakuk gibi yalnızca bana bahşedilseydi, sana ulaşıydım, sana nasıl sarılırdım... dudaklarımla yalnızca gözlerini değil, kulaklarını ve ağzını her el ve ayak parmağını yalnızca bir kez değil defalarca öperdim.”

Cinsel sapkınlık (o tarihte tanımlandığı şekliyle) Orleans Piskoposu Theodulf için de artık duymak istemediği kadar yaygınlaşmıştı. Ancak, rahipleri uyararak işleri daha da kötüleştirme için günah çıkarma sırasında bu tür olayları araştırmamalarını istedi. “İnsanların bilmesinin uygun olmadığı çoğu suç pişmanlık ilahileri kitapta sıralanmıştır”²⁰ diye yazdı. “Bu nedenle rahip, tövbekâr şeytanın kışkırtmasıyla daha önce hakkında hiç-

bir şey bilmediği yeni ahlaksızlıklara düşmesin diye çok fazla soru sormamalıydı.” Tuhaf bir biçimde Hristiyan âleminde doğum kontrolünü ve düşük yapılmasını sağlayan bitkisel ilaçların neredeyse diğer her ilaçtan daha yaygın biçimde arandığı anlaşıyor.

Askeri alanda işler daha düzenliydi. Charlemagne savaşı bir kral olarak kendi Sparta yöntemleriyle krallığının her yerinde Sparta tarzı bir askeri kültür geliştirmeye çalıştı. Kötü havalarda ve zor koşullar altında ava çıkmayı ve yolu olmayan orman ve bataklıklarda kendine güvenerek yürümeyi teşvik etti. Asillerinin çocuklarını engebeli arazide eğitime getirmesini istedi. Çağdaşlarından biri, “Bugün büyüklerin evlerinde çocukların ve delikanlıların zorluk ve sıkıntılara, açlığa, soğuğa ve güneşin sıcağına dayanacak şekilde yetiştirildiğini görüyoruz”²¹ diye yazdı. Ergenlik çağına gelen gençlerin şövalyeler gibi savaşmaya hazır olmaları bekleniyordu ve çocuklukları boyunca iyi savaşçı olamadıkları takdirde asla gerçek bir erkek olamayacakları yönünde sürekli uyarılıyorlardı. Bir genç silah kuşanabilecek yaşa geldiğinde kiliseye kabul törenine benzer biçimde seküler bir törenle babasından bir kılıç alıyor ve artık yetişkin sayılıyordu. Bu şekilde edinilen kılıcın neredeyse büyüğü bir değeri vardı, kılıca özel bir isim verilir, genç adamın “sürekli refakatçisi”²² olur ve hatta onun tarafından “mezara kadar” saklanırdı. O günün fresklerinde Karolenj şövalyesi bazen kılıcını elleri arasındaki bir haç gibi tutarken resmedilmiştir. Doğu’da bile övgüyle söz edilen Karolenj kılıçları aslında Frankların iyi yaptığı şeylerden biriydi. “Özenle hazırlanmış silahlar üretmek için metalini kıvılcım sağanağı içinde eriten” köy demircisi herkesten saygı görürdü ve biçim verdiği uzun kılıçlar istisnai “sertliğe ve keskinliğe”²³ sahipti. Şövalyenin diğer ayrılmaz refakatçisi atıydı. Bir asil düşman askerine, “Annemi öldürsen aldrış etmem, ama atımdan asla vazgeçmem!”²⁴ diye bağırırdı.

Karolenj atları güçlü kalçaları, “adaleli belleri”²⁵, kısa sırtları ve kavisli boyunlarıyla büyük, iriyarı savaş atlarıydı. Daha tay oldukları dönemde savaş için eğitilen bu atlar ağır süvari görevlerinin yanı sıra turnuvalarda da kullanılıyordu ve büyüklüklerine rağmen “durmak için yaylanıp sıçrayabiliyor, etrafında dönebiliyor veya depara kalkabiliyordu.”²⁶ Charlemagne’in bu tür aygırlardan oluşan, dışarı çıkarılmasını yasakladığı ve yalnızca seçilmiş kısraklarla çiftleştirilen atların bulunduğu özel bir ahır vardı. Gıptayla bakılan bir diğer at da süvari atıydı, bunlar hafif, hızlı ve güçlü atlar olduğundan çoğunlukla “şiddetli çatışmalar”da tercih edilirdi.”²⁷

Bu şövalye kültürüne ve gelişmekte olan feodal sisteme uygun olarak Karolenj orduları karadan teçhiz ediliyordu. Charlemagne askerlik hizmetini toprak mülkiyetinin bir koşulu haline getirmişti ve küçük bir toprağa sahip olanlar bile, silahlanma çağrısı yapıldığında savaş için tam donanımlı olarak yerel kontla gitmek zorundaydı. Kont da hem tam donanımlı ve silahlı olmak, hem de kendi alanındakilerin askeri yeterliliğini sağlamaktan sorumluydu. Bir tarihçiye göre devletin yapısı, “bu örgütlü güce dayanıyordu.”²⁸ Charlemagne her yaz, genellikle haziranda tebaasını ve ileri gelen kişileri toplar, bunların kendi kuvvetlerine olan katkısını değerlendirir ve askere yeni alınanların cesaretini sınardı. Her şövalyenin bir kalkanı, mızrağı, uzun kılıcı, hançeri, bir yayı ve sadağı, bir miğferi ve metal tabakalarla kaplı keçe bir ceket olurlu. Aynı zamanda savaş alanında aylarca yetecek malzeme getirmeleri beklenirdi. Zamanında gelemeyenlere tam azık verilmez ve askerden kaçmaya çalışanlara olağanüstü ağır para cezaları verilirdi.

Charlemagne hiçbir mazereti kabul etmezdi. Kampa girdikten sonra kaçış yoktu ve kaçmaya çalışırken yakalananların başı o anda kesilirdi. Ancak savaşmak için yetiştirilenlerin çoğu askerlik yapma konusunda hiç de isteksiz değildi. Bunlar cesaret, dini coşku ve pişmanlık içermeyen bir kana susamışlıkla buradaydı. Charlemagne’in seferlerinin başka çekici yanları da vardı. Düşman topraklarına girdikten sonra insanlar istedikleri her yeri hiçbir kısıtlama olmaksızın yağmayabilirdi. Bir görgü tanığının hatırladığına göre Franklar “eyaleti sonbaharda bir üzüm bağına saldıran kalabalık ardıç kuşu sürüsü gibi basardı.”²⁹ Arazideki her türlü zenginliği yağmalarlar, hayvan sürülerini dağıtırlar, diğer her şeyi yakarlar ve “çalıların veya ağaçların arkasında saklanan her canlıyı” öldürmek veya köle olarak yanlarında götürmek için “arayıp bulurlardı.”³⁰

Frankların gelişi korkunç bir manzaraydı. Lombardların teslim alınması sırasında bir kuleye saklanan bir görgü tanığı onların ilerleyişini izlemişti. Yük katarlarıyla birlikte destek kuvvetleri dalgalar halinde görüldükten sonra tarlalar aniden “demirden mısır başaklarıyla doldu.”³¹ Sonra Charlemagne görüldü:

Demir miğferi başındaydı, ellerinde demir eldivenler vardı, demir göğsü ve Platonik omuzları demir bir zırhla korunmuştu. Sol elinde tuttuğu demir mızrak göğe yükselirken sağ elinde hâlâ fethedilmemiş kılıcı vardı. Diğerleri ata daha kolay binmek için atlarının üzerine zırh takmamıştı, Charlemagne’in atı demir plakalarla kaplıydı. Baldır zırh-

ları da, ordusunun bütününde olduğu gibi demirden yapılmıştı. Kalkanı tamamen demirdendi. Atı demir renkli görünüyordu. Önündeki atlılar, iki yanında ona eşlik edenler, onu izleyenler, hepsi aynı şekilde giyinmişti... Tarlaları ve tüm açık alanları demir doldurdu. Güneş ışınları saflarındaki demir duvardan yansıyor.

Charlemagne kariyeri boyunca kişisel olarak yaklaşık elli üç sefere önderlik etti ve hem dostları hem de düşmanları tarafından "Demir Charles"³² olarak adlandırıldı. Ondan paganlar kadar Hristiyanlar da korktu ve birleşik Avrupa krallığı hayalini hayata geçirirken Hristiyan bölgelerini kılıcından muaf tutmadı. Örneğin, Navarre Baskılarına karşı yürüttüğü saldırgan savaş "onları kelimenin tam anlamıyla Mağribilerin kollarına itti."³³ Bütün fetihlerinin sonucunda Avrupa'daki köle trafiği muazzam bir biçimde arttı, zira Franklar esirlerini yağmaladıkları ganimetlerin bir parçası olarak sattılar. Charlemagne'in insanların akıbetini umursamadığı açıktı. Bir rahibin onlar adına yaptığı başvuruyu reddederken, "İnsanlar ya özgürdür ya köle"³⁴ demişti.

Charlemagne'in Frank askerlerine aşıladığı acımasızlık kendisinden sonra da çok uzun süre devam edecekti. Yahudi bir hacı, Haçlı Seferleri sırasında Hristiyanlar Kudüs'ü "kurtarıırken" "Franklar geldi ve adı ister İsmail ister İsrail olsun [Arap veya Yahudi] şehirdeki herkesi öldürdü"³⁵ diye hatırlıyor. "Ve katliamdan kurtulan az sayıda kişi esir alındı. Bunlardan bazıları fidye karşılığı serbest bırakılırken bazıları hâlâ dünyanın değişik yerlerinde esir tutuluyor. Artık hepimiz sultanımızın –Tanrı onun zaferlerini şanlı kılsın– askerleriyle Franklara karşı yürümesini ve onları önüne katıp kovalamasını bekliyorduk. Fakat aradan zaman geçtikçe umutlarımız azaldı. Yine de şu ana kadar Tanrı'nın sultanın düşmanlarını eline düşüreceğini ummaya devam ediyoruz."

Bu mirasın Charlemagne'in canını sıkıp sıkımayacağını bilmek zor. Her şeye rağmen, bize söylendiğine göre en büyük dini arzusu "Tanrı tanıklar arasında sayılmaktı."³⁶ Onun için bu cümlemin anlamının kısmen veya esas olarak, ele geçirebildiği tüm toprakların Hristiyanlaştırılması olduğu açık.

Charlemagne tebaasını denetim altında tutmaya çalışmasına rağmen halife veya Bizans imparatoru kadar otokrat değildi. Geniş bir dizi imparatorluk buyruğu yayınlanmış olduğu halde (hiçbiri temyize tabi değildi), yönetime halkın katılımını teşvik etti ve yönetimi bu açıdan görece açık fikirli ve ileriye. Yılda iki kere silahlı toprak sahipleri ile Worms, Valenciennes, Aachen, Cenevre,

Paderborn ve diğer yerlerde açık hava toplantıları yapılır, burada kralın yasa önerileri açıklanırdı. Kral onlara danışıp tavsiyelerini aldıktan sonra halkın onayı için önerilerini genellikle anlaşmalar veya yasa bölümleri olarak yeniden sunardı.

Charlemagne bu tür toplantılarda hem azametli hem de rahat olur, “En saygın kişileri selamlar, nadir gördükleriyle konuşur, yaşlılara müşfik bir ilgi gösterir ve gençlerle eğlenirdi.”³⁷ Ancak ayrılmadan önce eyalet yetkililerinden kendi bölgelerinde görülecek her türlü önemli gelişmeyi kendisine bildirmelerini isterdi. Reims Başpiskoposu Hincmar, “Kral genellikle krallığın herhangi bir köşesinde insanların huzursuz olup olmadıklarını ve huzursuzluk varsa nedenini bilmek isterdi”³⁸ diye yazdı. Aynı zamanda önde gelen yurttaşlar huzura çağrılır, yeminli ifadeyle kendi bölgelerindeki suç oranı, vergilendirilebilir servet, kamu düzeninin durumu, vb. konularda bilgi vermeleri istenirdi. Bu “yeminli soruşturmacılar”³⁹ veya adlandırıldığı üzere “jurata” aynı zamanda bazen masumiyet veya suç konularında yerel düzeyde karar yetkisi kullandığından bir jüri gibi işlev görüyordu ve modern jüri sistemi onların isim ve işlevlerinden türemiştir.

Sonuç olarak Charlemagne kendi yetki alanında olduğu süreçte krallığının içinde refahı artırmaya gayret etmiştir. Ticareti teşvik etmiş, tartıları, ölçüleri ve fiyatları denetlemiş, geçiş ücretlerini düzenlemiş, spekülasyonu kontrol etmiş, yollar ve köprüler inşa edip onarmış, su yollarını temizlemiş ve Mainz’de Ren üzerine büyük bir köprü yapmıştır. Tıpkı Harun’un Süveyş Körfezi’ni Akdeniz’e bağlayan bir kanal tasarlaması gibi Charlemagne de Tuna ile Ren Nehirlerini birleştirmek için aynı ölçüde tutkulu planlar çizmiştir.

Bir başka paralellik daha kurulabilir. Tıpkı İslam’ın Altın Çağ’ında yönetimde olan Harun ve oğlu Memun gibi Charlemagne da Karolenj rönesansı adı verilen girişimi başlatmıştır. 8. yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa’da eğitim, İrlanda ve Britanya’daki bazı yerler hariç, çok zayıf bir durumdaydı. Charlemagne bir âlim olmamasına rağmen âlimlerin çalışmalarını takdirle karşıladı ve onları çeşitli yollarla kararlı bir biçimde destekledi. Eğitimle ilgili olarak aldığı büyük önlemlerden biri Saray Okulu’nu büyütüp güçlendirmektir. Bu okul kendi araştırmalarını ilerletmek, hanedan mensuplarını eğitmek ve imparatorluk içinde öğrenmeyi teşvik etmek üzere sarayda bir araya getirilmiş bir grup âlimden oluşuyordu. Bugün imparatorluk bilim akademisi diyebileceğimiz şeye tekabül ediyordu. Aralarında, Charlemagne’in

gözetimi altında Lombardların tarihçisi Paulus, teolog Aquileialı Paulinus, İtalyan bir gramerci olan Pisalı Pietro, bir Vizigot olan Theodulf, bir Frank olan Einhard ve hepsinden önemli- si İngiltere'nin ünlü York Okulu'ndan usta bir öğretmen ve yazar olan Alcuin gibi (yeni imparatorluğun her yerinden getirilen) seçkin kişiler vardı.

Charlemagne döneminde elyazmalarının kopyalandığı manastır yazımhaneleri devlet tarafından finanse ediliyordu ve –ilk, orta ve yükseköğretim veren köy, manastır ve katedral okullarından oluşan– düzenli bir eğitim sistemi şekillenmeye başlanıyordu. Eğitim programı genellikle klasikti ve gramer, hitabet ve diyalektik (veya felsefe), geometri, aritmetik, astronomi ve müzik derslerini içeriyordu. Bu yapının en tepesinde Saray Okulu bulunuyordu.

Akademik standartlar bir dereceye kadar bizzat Charlemagne tarafından belirlenmişti. Bir araştırmaya göre, saraydaki kütüphanesinde Aziz Augustinus'un eserlerinden birkaçı, Plinius'un *Naturalis Historia'si* (Doğa Tarihi), kilise hukukunun bir özeti, İznik Konsili kararları, Aziz Benedict Kuralları ve Horatius, Cato, Lucanus ve Cicero gibi klasik yazarların eserleri vardı. 787'de her katedral ve manastırı “her sosyal seviyeden erkek çocukların eğitimini geliştirmek için”⁴⁰ okullar kurmaya teşvik etti. İki yıl sonra bu okulların müdürlerine serflerin oğullarını dışlamamaları, “gramer, müzik ve aritmetik öğrenmek üzere gelip özgür kişilerle aynı sıralara oturmalarına izin vermeleri”⁴¹ gerektiğini hatırlattı. Bunun üzerine Tours, Auxerre, Pavia, St. Gall, Fulda ve Ghent'te okullar kuruldu. Ve Orleans Piskoposu Theodulf “ücretsiz ve genel eğitim tarihinde ilk defa” kendi piskoposluk bölgesindeki her kilisede ücretsiz okullar kurdu.

İş Charlemagne tamamladı. Bir dizi muzaffer seferden sonra Gaul'a döndüğünde doğruca Clement adlı bir âlim tarafından yönetilen bir okula gitti ve öğrencilere çalışmalarından örnekler göstermelerini emretti. Yoksul veya orta halli ailelerden gelenler

başarılı olduklarını gösterdiler, “fakat asil ebeveynlerin çocuklarının gösterdiği çalışmalar... saçmalık doluydu.” Charlemagne başarılı olanları övdü ve onları onurlandırıp ilerlemelerini sağlayacağına dair söz verdi. Fakat diğerlerini küçümseyerek bağırırdı: “Sizin asil ve varlıklı olduğunuza inanan liderlerimin zevk düşkün züppe oğulları... Cennet'in Kralı adına asaletinize ve güzel görünüşünüze hiç önem vermiyorum!.. Şunu kesinlikle bilin ki sebatla çalışarak eski aylıklığınızı hemen düzeltmezseniz benden asla değerli bir şey alamayacaksınız!”⁴²

Kral açısından örnek bir öğretmen olan Alcuin'in söylediğine göre "öğrencileri arasında", iki değirmencinin oğulları da dahil, "adlanmış bir rahip veya ünlü bir piskopos olmak istemeyen yoktu."⁴³

Charlemagne'in tüm özlemleri bir anlamda görkemini ve gücünü yansıtacak imajlarla ilişkiliydi. Örneğin, Aachen'da mütevazı konutunu büyük bir meydan içindeki dört bina grubundan oluşan bir saray külliyesine dönüştürerek genişletti. İçinde geçmişteki kahramanların freskleriyle süslü (meclisler için yeterince) geniş bir toplantı veya kabul salonu, kralın kişisel arşiv ve hazinesinin bulunduğu bir kule, mazgallı siperlerle çevrili kral daire-si ve Latin haçı şeklinde düzenlenmiş şapel ve papaz evleri vardı. Haçın merkezinde (Bizans ve Suriye'deki örneklerinden ilham alınarak yapılmış) çapraz kemerlerle desteklenen çifte sütunlu ve üst kısmında dini veya dini olmayan etkinliklerde kraliyet ailesinin oturduğu bir balkonu olan sekizgen şeklindeki ana şapel bulunuyordu. Bu şapelin üzerinde İsa'nın tahta çıkışını betimleyen mozaiklerle süslü yuvarlak bir kubbe vardı. Batı kanadındaki üç katlı eklenti ve "Roma'daki San Pietro'nunkine benzeyen cumbalı geniş avlu" şapelin ihtişamını artırıyordu. Ancak biraz daha güneydoğuda olan ve sıcak pınarlarla beslenen çeşitli havuzlarla çevrili özel banyolar kral için şapeli kadar önemliydi. Ortadaki büyük kapalı havuzda yüz kişi banyo yapabiliyordu ve içinde restore edilmiş bir Roma hamamı vardı.

Saray külliyesi genel olarak Roma dışında Batı'da bilinen tüm sarayları gölgede bırakıyordu. Tamamlandığında muhteşem bir eser olmayı vaat ediyordu ve Bağdat'ta Harun'la anlaşma yaptığı, İmparator İrene ile anlaşmasını yenilediği sırada kralın isteklerini destekliyordu.

İrene oğlunu tahttan indirip kör ettikten sonra, kiliseleri ve manastırları restore ettirip sosyal programlar ve bayındırlık işlerini içeren büyük hayır faaliyetlerine girişerek başkentteki siyasi tabanına özel bir ihtimam gösterdi. Aziz Eustathios ve Aziz Luka kiliselerini, I. İustinianus tarafından şehir surlarının yakınına inşa edilen (Balıklı) Meryem Ana Kilisesi'ni yeniden tefriş etti, 726'da çıkarıldığında bir ayaklanmaya sebep olan sarayın bronz Chalke (Halki) Kapısı'nın üzerindeki İsa ikonunu tamir ettirdi ve Büyükada'daki Meryem Ana manastırını kurdu. Genel bir yoksullara yardım programıyla (Maliye Bakanlığı'nı açıkça kızdıracak ölçüde) halkın geniş kesimleri üzerindeki vergi yükünü azalttı, yaşlılar için çeşitli evler, yolcular için hanlar ve yoksullar için bir mezarlık yaptırdı.

798'de Paskalya'yı kutladıktan sonra Konstantinopolis'te be-yaz küheylanların çektiği bir arabayla dolaşp caddelerde biriken kalabalıklara para dağıttı.

Ancak savaş nadiren mola veriyordu. Bizans dış politikasının uzun vadeli hedefleri –Balkanlar'da Bulgarlara boyun eğdirmek ve Arapların Doğu'daki fetihlerini yaygınlaştırma girişimlerini geri püskürtmek– aynen devam ediyordu. Fakat İrene'nin Harun ile imzaladığı üç yıllık ateşkesin vadesi uzun süre öne dolmuştu ve İrene'nin elçilerinin itirazlarına rağmen Harun mücadeleyi durdurmayı reddediyordu. Harun Kapadokya ve Malagina'yı istila etmiş ve seferlerini hızlandıracağına ilişkin her türlü işareti vermişti.

Bu arada, Charlemagne İznik'teki ikon düşmanlığını kınayan Kilise Konsili'nin ardından 794'te Frankfurt'ta kendi büyük kilise meclisini toplamış ve konsilin çoğu kararını onaylarken putlara fi-len tapmanın dine aykırı bir eğilim olduğuna dair uyarıda bulunmuştu. Bu papa ile Charles arasında anlaşmazlığa neden olması-na rağmen hemen bir kopuşa yol açmadı. Bu arada Roma göre-li bir barış ve güvenlik dönemine girmiş ve bu tahrip olan kilisele-rin restorasyonuna ve şehrin su kemerleri, toprak setleri ve müs-tahkem surlarının yeniden inşasına olanak vermişti. Yoksullar için barınaklar da kurulmuş, manastır camiası yeniden canlanmıştı. Papa Hadrianus 795'te Noel Günü öldüğünde San Pietro Bazilika-sı'ndaki türbeye gömüldü ve söylendiğine göre Charlemagne “san-ki bir kardeşini veya çocuğunu kaybetmişçesine”⁴⁴ üzüldü.

Hadrianus'un yerine Papa III. Leo geçti. Leo Güney İtalya'dan, yolsuzluklarıyla nam salmış bir Yunanlıydı. Onu devirmek için hemen bir hareket başladı ve Leo bir gün tören alayıyla ayine gi-derken tuzağa düşürüldü, atından indirilip yerde dövüldü. Aradan çok süre geçmeden görevden alındı ve zindana atıldı, ama kaça-rak Alpler'e, Charlemagne'in Paderborn'daki kampına gitti. Leo ertesi yıl aralık ayında Charlemagne'in yardımıyla papalık gö-re-vine geri döndü. San Pietro'ya bizzat Charlemagne ve imparator-luğun muhafız birlikleri tarafından götürüldü. Tüm Frank ordu-su yakındaki ordugâhtaydı. Ardından papa, “İsa Efendimiz'in kut-sal kitabını aldı, başının üzerine götürdü” ve Charlemagne'in, as-kerlerinin ve kendisini suçlayan herkesin duyacağı şekilde suç-suz olduğuna yemin ederek kendisini bu şekilde affettirdi.

Artık III. Leo hem unvanını hem de hayatını Charlemagne'a borçluydu.

Kralsa şimdi gözünü Doğu'ya dikmişti.

Dönemin jeopolitik gerginlikleri Charlemagne ve papayı Bizanslılara ve İspanya'daki Emevilere karşı Abbasilerle ittifak yapmaya zorluyordu. Ancak bu ilişkiler tablosu karşılıklı çıkarlar içeriyordu. İlk Arap fetihlerinden beri Akdeniz dünyası İslam ve Hristiyanlık arasında muazzam bir savaş alanı olmuştu. Bu dini düşmanlık Müslüman ve Hristiyan devletlerin kendi inançlarının mensuplarına karşı gerçek ittifaklar kurmasını mümkün kılmayacak kadar belirgindi. Aynı zamanda ortak çıkarlar karmaşık diplomatik ve askeri ilişkiler kurulmasını gerektiriyordu.

Franklar ve Abbasiler Pepin (Charlemagne'in babası) ve Mansur arasında karşılıklı elçilerin kabul edildiği 765-768'den beri diplomatik ilişki içindeydi. Mansur'un elçileri Metz'de Pepin tarafından hürmetle karşılanmıştı. Fakat Pepin aynı zamanda ikili oynamıştı, zira Bizanslılarla olan puta tapınma anlaşmazlığında papayı desteklerken, 757'de V. Konstantinos'a bir iyi niyet heyeti göndermişti. Çok sevinen imparator buna karşılık Pepin'in sarayına elçilerini gönderdi. Dolayısıyla Bizanslılarla Franklar arasında da ilişkiler vardı.

Ancak İtalya'daki Bizans entrikalarından hoşlanmayan Charlemagne, Bizans imparatorunu Hristiyan devletlerin hükümdarları arasındaki en büyük düşmanı olarak gördüğü için Harun'la dostluk kurmak istedi. Bu Charlemagne ile Harun'un Akdeniz civarındaki "uluslararası durumu" aynı şekilde görmesini mümkün kıldı. Zayıflatılmış bir Bizans imparatorluğu Harun'un çıkarıydı ve tabii ki Charlemagne ile İrene'nin herhangi bir konuda işbirliği yapmasını önlemek de öyle. Aynı zamanda Müslüman İspanya'nın artan gücü ve refahı (Franklar gibi) onu giderek daha fazla kaygılandırıyordu.

797'nin sonuna doğru Charlemagne, Lantfried ve Sigismund adlı elçilerini tercümanlık yapacak iki dili de bilen Yahudi bir âlim olan İzak ile birlikte Bağdat'a gönderdi. Aachen'dan yola çıkıp, Doğu ile kara ticaretinin ana limanı olan Antakya'ya yelken açtılar, sonra Halep, Rakka ve Fırat'tan geçerek Bağdat'a ulaştılar. Elçilerin iki amacı vardı: Harun ile Bizanslılara ve İspanya'ya karşı bir ittifak yapmak ve Charles'ı Kudüs ile Filistin'deki diğer kutsal yerleri ziyarete gelen hacıların resmi koruyucusu ilan etmek.

Böylesi bir koruma Charlemagne'in bu tür kuruluşları madde olarak desteklemesinden başka bir anlam ifade etmeyecekti. Bunu askeri araçlarla yapamazdı. Ne de olsa Harun'un gücü rakipsizdi ve Akdeniz'in kontrolü Arapların elindeydi. Ancak Yakın

Doğu'nun yanı sıra Avrupa'nın her yerinden hacılar Kudüs'e ak-maya devam ediyordu. Şehri patriğin denetimindeki kiliseler, ma-nastırlar ve diğer Hristiyan kurumları doldurmuştu ve Hristiyan prensleri Hristiyanların yaşam koşullarının düzelmesi konusun-da birbirleriyle aşık atıyordu.

Bu koşullar görüldüğü kadar kötü değildi. Müslümanlar uzun ve meşakkatli olan yolculukları sırasında hacılara nadiren müda-hale ediyordu ve Hristiyanlar Müslüman yönetimi altında özel bir sıkıntı yaşamıyordu. Fakat daha sonraları bazı beklenmedik şiddet eylemleri vuku bulmuştu. Charlemagne'in elçileri yola çık-mak üzereyken Arapların bir manastırı yağmalayıp on sekiz ke-şişi öldürdüğüne ilişkin rahatsız edici haber ulaştı. Charlemagne elçilerinden konuyu halife ile görüşmelerini ve bu tür kötü dav-ranışları durdurması için baskı yapmalarını istedi. Aynı zamanda onlara karşılaştıkları tüm Müslüman prenslerin saygısını kazan-malarını ve Kutsal Topraklar'daki ihtiyaç sahibi Hristiyanlara pa-ra dağıtmanın yollarını bulmalarını tembihledi.

Harun Charlemagne'in heyetini savurganca para harcadığı bü-yük ikramlarla karşıladı ve taleplerini kabul etti. Bunun için her türlü sebebi vardı. Charlemagne'in talep ettiği koruyuculuk ona İrene'ye karşı üstünlük kazandırırken Harun'a da Filistin'deki Bi-zans nüfuzunu dizginlemekte yardımcı olacaktı. Aynı zamanda Charlemagne'ı kendisine tabi kılacaktı. Harun açısından bu dip-lomatik bir darbeydi. Acem padişahları gibi Harun da kendisini Şahlar Şahı addediyordu. Ona göre diğer bütün krallar kraliyet unvanını kendisinden alan kullarıydı. Harun bu ilişkiyi Bizanslı-lardan aldığı haracı barış bedeli diye niteleyerek tesis etmeye ça-lışmıştı. Bu haraç Bizans otoritesinin Harun'unkinden kaynaklan-dığını gösteriyordu. Charlemagne ile olan ilişkisini de aynı bakış açısıyla düzenlemişti. Yalnızca teklifini kabul etmekle kalmamış, ona kulların Acem şahlarından aldığı türden hilatlar göndermiş-ti. Bunların Charlemagne tarafından kabul edilmesi Müslümanla-rın gözünde bağımlılığı kabul etmesi anlamına geliyordu. Dahası, Harun'un rızası olmaksızın Charlemagne'in Filistin üzerinde ko-rumacı bir rol üstlendiğini iddia etmesi pek mümkün değildi. An-cak Charlemagne buna aldırış etmiyordu, zira hayalinde daha ön-ce Roma ile üzerinde anlaştığı yüce amacı vardı.

Charlemagne'in iki elçisi dönüş yolunda ölseler de İzak hayat-ta kaldı ve kendisine emanet edilen egzotik hediyelerle birlikte Aachen'a ulaştı. Bunların biri Ebu el Abbas adlı, daha önce Hint-

li bir racaya ait olan beyaz bir fildi (ve daha sonra Bale'deki katedral girişine taştan heykeli dikilerek ölümsüzleşecekti). Charlemagne bu hayvana bayıldı ve onu daha sonra çıktığı bütün seferlere beraberinde götürdü. Bu arada Frank heyeti Harun'un da Aachen'a bir heyet göndermesi konusunda onu ikna etmişti.

St. Gall'den bir rahip olan "Kekeme Notker"e göre, Bağdat elçileri Bizans ablukasını aşıp 802'deki Paskalya Perhizinin son haftasında Aachen'a ulaştı. Charlemagne'in o tarihte acil işleri vardı ve elçileri Paskalya arifesinden önce kabul etmedi. Charlemagne sonra Notker'in "şimdiye kadar gördükleri her kral veya imparatorun daha büyükmüş gibi görüldüğü için"⁴⁵ Arapları fazlasıyla korkuttuğu konusunda safça bize güvence vermeye çalıştığı kraliyet giysilerini eksiksiz bir biçimde giydi: ipek püsküllü parlak işlemeli ve değerli taşlarla süslü bir tunik.

Ashında Notker elçilik heyetinin tümünü önyargılı bir gözle anlatmıştı.

Örneğin, Charlemagne elçilere saray külliyesini gezdirdi. Söylendiğine göre, "Araplar fazlasıyla eğlendikleri için yüksek sesle gülmekten kendilerini alamamışlardı."⁴⁶ Harun'un büyük yeşil kubbesiyle Altın Kapılı Sarayı'nın ihtişamıyla karşılaştırıldığında Charlemagne'in Aachen'daki bitmemiş sarayı Ravenna ve Roma'dan getirtilen mermer sütun ve mozaiklere rağmen tabii ki fazlasıyla mütevazıydı. (Arap elçilerin görmüş olabileceği Asnapium'daki kır evi de, çağdaş bir değerlendirmeye göre, "en iyi taştan yapılmış üç odalı bir kraliyet konağıydı."⁴⁷ Odalar nasıl görünürse görünsün korkulacak bir yanları yoktu.)

Ertesi gün Paskalya töreninden sonra Charlemagne elçilere bir ziyafet verdi, fakat Notker'e göre, elçiler gördükleri karşısında öylesine şaşırdılar ki, "masadan neredeyse oturdukları kadar aç kalktılar."⁴⁸ (Ashında yemekleri beğenmediler ama nazik olmaya çalıştılar.) Sonra, savaşçı cesaret ve kahramanlığını göstermek isteyen Charlemagne onları yabani öküz ve bizon avlamak için ormana götürdü. Fakat söylendiğine göre, "[Müslümanlar] bu muazzam hayvanları gördüklerinde müthiş bir korkuya kapılıp geri dönerek koşmaya başladılar."⁴⁹ Diğer yandan Charlemagne, "korku nedir bilmediği için coşkulu atının üzerinde dimdik hayvanlardan birinin üzerine yürüdü, kılıcını çıkardı ve kafasını kesmeye çalıştı."⁵⁰ Muhtemelen elçilerin kaçması kral için iyi olmuştu, çünkü bunu becerememiş ve "kocaman hayvan İmparatorun çizmesi ile bacak sargısını sökerek boynuzunun ucuyla bacağına yaralamıştı."⁵¹

Elçiler orada kaldıkları gecelerden birinde biradan sarhoş ol-

dular ve kralın kudreti konusundaki düşüncelerini dolaylı biçimde açığa vurdular. Notker bunu şöyle anlatıyor:

Elçiler her zamankinden daha neşeliydi ve daima soğukkanlı ve akli başında olan Charlemagne'e şakacı bir üslupla, "İmparator, gerçekten çok güçlüsünüz, yine de gücünüz Doğu krallıklarında anlatılanlardan çok daha az" dediler. "Neden böyle söylüyorsunuz çocuklarım?" diye cevap verdi. "Bu düşünce nereden aklınıza geldi?" "Doğudaki tüm halklar sizden, bizim hükümdarımız Harun'dan korktuğumuzdan çok daha fazla korkuyor" dediler. "Mesela Makedonyalılar ve Yunanlar hakkında ne diyebiliriz? Sizin muazzam büyüklüğünüzden İyonya Denizi'nin dalgalarından daha fazla korkuyorlar. Yolculuğumuz sırasında geçtiğimiz tüm adaların sakinleri sanki sizin sarayınızda yetiştirilmiş ve kendilerine tarafınızca muazzam iyilikler yapılmışçasına size itaat etmeye hazır ve hevesliydi. Diğer yandan veya gördüğümüz kadarıyla kendi ülkenizdeki asiller, fiilen huzurunuzda oldukları anlar dışında, size onlardan daha az saygı duyuyor. Zira topraklarınıza girip Aachen'ı aramaya başladığımızda ve karşılaştığımız asillere sizi bulmaya çalıştığımızı söylediğimizde bize hiç yardımcı olmayıp uzak yerlere gönderdiler."

Diğer bir deyişle, size uzak olan halklar gücünüze ilişkin söylentilerden etkilenebilir ama yakınlarınızda olanlar için aynı şeyin söylenemeyeceği görülüyor. Notker'in konuyu anlayamadığı ve Charlemagne'in uzak ülkelerde uyandırdığı korku nedeniyle övüldüğünü düşündüğü anlaşıyor. Fakat Charlemagne en azından kendi topraklarında yaşayan halklar konusunda ne ima edildiğini gayet iyi anlamıştı. Çünkü "elçilerin geçtiği topraklara sahip olan kont ve rahiplerin elinden itibarlarını ve topraklarını almış"⁵² ve elçilerin krallığının dışına doğru yönlendirilmesi ve kendilerine her türlü nezaket ve ihtimamın gösterilmesini güvence altına almak için "piskoposlara muazzam miktarlarda para ödemişti."⁵³

Bu arada, protokol korundu ve karşılıklı olarak cömert hediyeler verildi. Araplar ona çeşitli baharatlar ve merhemler, pirinç şamdanlar, ipek kumaş topları, fildişi satranç taşları, çok renkli perdeleri olan muazzam bir çadır, bir çift maymun ve bir kâseye bronz toplar düşürerek saatleri belirten bir su saati getirmişti. Notker, "İzleyenlerin hepsi afallamıştı"⁵⁴ diye anlatıyor. Toplar düştükçe mekanik şövalyeler veya atlılar –her saat için bir tane– arkadaki küçük kapılardan çıkıyor ve onlar çıkar çıkmaz bu

kapılar düzgün bir şekilde kapanıyordu. Bunlara, Charlemagne'in hemen Arapçadan Latinceye çevrilmesini emrettiği çeşitli astroloji kitaplarının yanı sıra güzel bir usturlap da dahildi. Notker, "Doğu'yu yağmalamış ve bütün bunları Batı'ya sunuyormuş gibi görünüyorlardı"⁵⁵ diye düşündü. Charlemagne Frisia'dan bazı işlemeli pelerinler, birkaç İspanyol atı ve "özellikle vahşilikleri ve becerileri nedeniyle seçilmiş"⁵⁶ bazı av köpekleri ile elinden gelen en iyi karşılığı verdi.

Arap elçiler Bağdat'a döndüğünde Harun hemen köpekleri denedi. Vahşi bir aslanı kovalamaları için köpekleri serbest bıraktı ve köpekler aslanı köşeye sıkıştırmayı başardı. Notker bize bunun halifeyi çok etkilediğini, onların cesaretini Charlemagne'in üstün kudretinin simgesi olduğunu düşündüğünü anlatıyor. Notker buna kanıt olarak, Harun'un ironik bir âlicenaplıkla Charlemagne'in Kutsal Topraklar'ın savunamayacağı kadar uzakta olmasından üzüntü duyduğu, bu nedenle kendisinin bu toprakları onun adına savunmasını teklif eden bir mektuptan bahsediyor.

Bu alışverişler dünya sahnesindeki bir devrimle örtüştü. İrene'nin kendi oğluna karşı giriştiği vahşet Yunanlıları paralize etmiş ve Batı'yı uzaklaştırmıştı. Yaptığı darbe hem Roma'da hem Aachen'da gayrimeşru görülüyordu ve tahta geçişini başlangıçta ne Charlemagne ne de Papa III. Leo onaylamıştı. Bu nedenle Bizans tahtını "boş" kabul ediyorlardı. Bizanslılar tarafından hor görülen ve kendi olumsuz geçmişinden usanan papa bu fırsatı fazlasıyla değerlendirerek imajını düzeltmek, gücünü artırmak ve Charlemagne'i Hristiyan dünyasının yeni evrensel Roma imparatoru yapmak için bir plan yaptı.

Bundan sonra olanlar bu planı şekillendirdi.

799'un sonuna doğru Kudüs patriğinin gönderdiği bir papaz yanında Charlemagne için Kutsal Kabir'den getirdiği kutsal emanetlerle dolu bir hediye sandığı ile Aachen'a ulaştı. Charlemagne birkaç hafta sonra zengin bağışlarda bulunarak papazı bir kilise rahibi olan Zacharius eşliğinde geri gönderdi. Zacharius Kudüs'ten üç "anahtar" grubu taşıyan –biri Kutsal Kabir'in, biri Kudüs şehrinin, biri de içinde Gerçek Haç'ın kırık bir parçasının bulunduğu ince işlemeli altın bir kutunun– iki papazla (biri St. Sabas manastırından Yunan bir papaz, diğeri ise Zeytindağı'ndan bir Latin'di) birlikte döndü. Fakat grup Aachen'a değil Charlemagne'in papa tarafından "çağrıldığı" Roma'ya gitti. Charlemagne plan doğrultusunda çok da acele etmedi. Roma'ya gitmeden önce –toprakları-

nın genişliğini ve büyüklüğünü tekrar doğrulamak, sahip olduğu kiliselerdeki kutsal emanetlere saygısını göstermek ve yüce azizlerin mezarlarında dua etmek için- tüm Frank topraklarını gezdi. Roma'ya debdebe ve ihtişam içinde girerek 23 Aralık'ta Zacharius ve beraberindekilerle buluştu. Gruptakiler Filistin'e gönderdiği bağışlar için ona teşekkür edip değerli hediyeler verdiler.

İki gün sonra, Noel Günü kral San Pietro'daki Ayin'e katıldı ve San Pietro'nun mozolesinin önünde dizlerinin üzerinden kalkarken papa başına kutsal yağ sürdü ve bir taç taktı. Bu arada kilisede bulunan topluluk hep bir ağızdan "Tanrı tarafından taçlandırılan en dindar Augustus, Yüce ve Barışçı İmparator Charles Uzun ve Muzaffer Yaşa"⁵⁷ diye seslendi. Bu hareketle Doğu Roma ve veya Bizans'tan bağımsız yeni bir Batı imparatorluğu kurulmuş oldu. Tabii ki bu taç giyme töreni bir anlamda mevcut durumun resmen tanınmasından başka bir şey değildi, çünkü Charlemagne zaten çeşitli fetihleri nedeniyle gerçek bir imparator olmuştu. Charlemagne aynı zamanda "kendi iradesine tabi olmanın papanın güvenliğinin bedeli olduğunu"⁵⁸ da açıklığa kavuşturdu. Doktrinle ilgili konularda dahi bağımsızlığını korudu ve puta tapınma konusunda görüşlerindeki ince farklılıkları gizlemeyi reddetti.

Charlemagne 801 Paskalya'sına kadar Roma'da kaldı. Roma'dan ayrıldıktan sonra ise asla Roma'ya dönmedi. On iki yıl sonra, 813'te, hayatta kalan tek oğlu Louis'i eş imparator yaparken dikkat çekici bir biçimde papayı davet etmedi ve papanın onayı olmaksızın oğlunun ilahi egemenlik hakkını ilan etti.

Einhard'ın Charles'ın taç giyme töreninde gafil avlandığını ve bunun olacağını bilseydi kiliseye asla girmeyeceğini iddia etmesi tesadüf değildir. Fakat bu pek mümkün değil. Buna eşlik eden olaylar mozaîği durumun böyle olmadığı fikrini güçlendiriyor. Charlemagne taç giydikten hemen sonra papaya değerli taşlarla süslü ağır bir altın kupa verdi ve Ingelheim'deki yazlık sarayına kendisini Büyük Konstantinos'un yanında gösteren yeni freskler koydurdu.

Bu yeni unvanın prestiji Charlemagne'i görüşlerini gözden geçirmeye teşvik etti. Evrensel imparatorluğunun yalnızca isimden ibaret olup büyüklüğünün krallığı kadar olduğunu elbette biliyordu, çünkü eski Roma İmparatorluğu'nun tersine "bu Akdeniz'in içinde olmadığı bir kara devletiydi."⁵⁹ Halifelikle kıyaslandığında da az nüfuslu, gelişmeyen, ticari şehir ve kasabalarla dolu fazlasıyla medenileşmiş toprakları vardı. O tarihte Metz'in nüfusu 6.000, Paris'inki 4.000 civarındaydı ve bu büyük bir rakam sayı-

lıyordu. Tabii ki Charles evrensel egemenliğinin hukuki bir kur-
gu olduğunu biliyordu. Buna daha fazla anlam kazandırmak için
İrene'ye evlenme teklif ederek Konstantinopolis'le müzakereleri
başlattı. Papa imparatorluğu tek bir hanedanın egemenliğinde ye-
niden birleştirme hedefiyle bu hamleyi destekledi. Charlemagne
müzakereleri sırasında Abbasilere karşı ortak davranabilecekle-
ri umudunu ortaya koyarak Bizanslıların yeni topraklar konusun-
daki açgözlülüğünü pohpohladı. Bir noktada bir Bizans elçisine,
“Ah, aramızda bu havuz [Akdeniz] olmasaydı, o zaman doğunun
zenginliğini aramızda bölüşebilirdik!”⁶⁰ demişti.

Böylesi bir birliği zaten tasavvur etmiş olan İrene rejimi yıkı-
mın eşiğinde olduğundan Charlemagne'in teklifini kabul etti. Bi-
zans tarihinde birçok kadın oğullarının naibi olarak yönetse de
İrene kendi başına hüküm süren ilk kadın olarak imparatorluk
rolünü kısıtlayan gelenekler tarafından engelleniyordu. Örneğin,
imparatorun başlıca görevleri arasında savaşta ordulara komuta
etmek vardı, ama İrene güçlü yapısına rağmen bunu yapacak do-
nanımda değildi. Charlemagne'in taç giymesi de prestijine zarar
vermişti; dahası, sonunda puta tapınmanın yeniden mümkün ha-
le gelmesi ona papa nezdinde hiçbir şey kazandırmamıştı. Aynı
zamanda, yönetimine her ikisi de onun ölümünden sonra kendi
akrabalarını imparator ilan etmek isteyen (devlet mekanizması-
nın dayandığı) en güçlü iki haremağası arasındaki rekabetin art-
ması damga vuruyordu. Yine de Charlemagne iyi niyetli bir jest-
le onun zayıflığından yararlanmayı reddetti ve papalık sefirleri-
nin eşlik ettiği elçileri İrene'nin sarayına giderken Sicilya'ya sal-
dırmaktan kaçındı.

II

İnsanların yüreklerini koyduğu dünyevi umut
Külleri dönüştürür veya gelişir; ve şimdi,
Çölün tozlu yüzündeki kar gibi
Bir iki saatlik aydınlık gitti.

Ve altın tohumu işleyenler,
Ve onu yağmur gibi rüzgâra fırlatanlar,
Bu tür hiçbir gösterişli toprakta bozulmayacağından
Bir kez gömüldüğünde, insanlar yeniden kazıp çıkarmak ister.

Ömer Hayyam rubaisi

En sıradan deve çobanı bile biliyordu

Ekim 802’de, Charlemagne’in evlilik heyeti hâlâ Konstantinopolis’teyken Harun ile iki büyük oğlu Mekke’ye, imparatorluğun kaderini tayin edecek hac yolculuğuna çıkmak üzereydi. Yolculuğun amacı yetki devrini teyit etmektir. Fakat Harun açısından hiçbir şey planlandığı gibi gitmedi. Daha önceden devrin nasıl işleyeceğine ilişkin tüm kuşkuları yok ederek ihtilafları önlemeye çalışmıştı. Fakat bu övgüye değer dakiklik de ters gitmişti.

Aslında Harun kendisinden sonra tahta kimin geçeceğini düşünmeye başladığında henüz uzun süredir halifelik makamında oturmuyordu. Sonunda on dört oğlu olmasına rağmen, yalnızca en büyük iki oğlunun –Abdullah (Memun) ve Muhammed (Emin)– taht için en uygun adaylar olduğundan pek az kişi kuşku duyuyordu. Kader Gecesi doğan ilk oğlu onu doğurduğu gece yaşamını kaybeden Acem köle Marajil’in çocuğuydu. Altı ay sonra Zübeyde’nin doğurduğu ikinci oğul Emin, Zübeyde’nin asil konumu, dolayısıyla iki taraftan da hanedan mensubu olması nedeniyle herkes tarafından saygı görüyordu. Küçük oğul bu sebeple yalnızca Memun’u değil Harun’un izleyen birkaç yıl içinde doğan diğer oğullarını da gölgede bıraktı. Bunların arasında Gadir’in oğlu Ali ve bir cariyeye olan Kasif’in oğlu Kasım da vardı.

Dolayısıyla Harun 791’de, Şahlar Şahı olarak taç giydikten tam beş yıl sonra beş yaşındaki oğlu Muhammed’in tahtın vârisi olduğunu açıkladı. Ona şeref unvanı olarak “Güvenilir Kişi” anlamına gelen Emin adını verdi ve geleneğe göre imparatorun tüm mailyeti toplanıp onun kutsal haklarını destekleyeceğine dair yemin etti. Harun’un yaptığını tamamen onaylayan Fadıl el-Bermeki o tarihte Horasan valisiydi ve oradaki daimi ordu veliahda bağlılık yemini etti. Dahası, bu seçim bir yenilik olarak görüldü, zira geç-

mişte taht genellikle yetişkinler arasında, ikinci dereceden hanedan üyeleri de dahil, en yakın akrabaya geçmişti (Seffah'tan Mansur'a geçtiği gibi). Harun kısa süre sonra, oğulları henüz ergenlik çağına girmeden, seçiminin doğruluğundan kuşkulanmaya başlayıp beklememekle hata ettiğini düşündü.

İki çocuğun kapasitesi kesinlikle aynı değildi. Harun, Memun'da sürekli geliştirdiği büyük bir potansiyel görürken, Emin'in yeteneksiz olduğunu fark etti. Bir keresinde Memun'un kitap okuduğunu gördü ve kitabın konusunu öğrenmek istedi. Çocuk, "Zihni canlandıran ve kişinin toplumsal davranışlarını geliştiren bir kitap"¹ diye cevap verdi. Harun, "Bana fiziki gözüyle gördüğünden daha fazlasını zihin gözüyle gören bir çocuk vererek ödüllendiren Allah'a şükürler olsun"² dedi. Harun'un gizlice Memun'u tercih etmesi bizzat Kader Gecesi'nden de etkilenmiş olabilir. Çünkü bir tür simetriyle, Memun'a halifelik tarihinin kaderini belirleyen bir rol verildiği anlaşıyordu. Harun bunun da ötesinde –kendini kardeşi Hadi ile yaşadıklarını dikkate aldığı anda– kardeşlerin birbirlerini öldürme olasılığından endişelenmeye başlamıştı.

İki veliaht da hâlâ oldukça gençken Harun onları el-Kisai lakaplı seçkin eğitimci Ali bin Feyruz ile tanıştırmıştı. Kisai, içeriye "ufku aydınlatan iki yıldız gibi"³ girdiler, diye anlatıyor. "Cana yakın ama vakur bir biçimde, gözleri yerde odanın ortasına geldiler. El Reşid, Muhammed'i (Emin) sağına, Abdullah'ı (Memun) soluna aldı ve onları Kuran dahil çeşitli konularda sınamamı istedi. Tüm sorularıma öylesine iyi ve nazik bir biçimde cevap verdiler ki babaları duyduğu gurur ve keyfi gizleyemedi. Fakat onları şefkatle kucaklayıp gönderdikten sonra yanaklarından akan gözyaşlarını fark ettim. Bunun üzerine bana bir gün ölümcül düşmanlar olmalarından ve anlaşmazlığa kurban gitmelerinden korktuğunu itiraf etti."

Harun o tarihlerde oğullarının öğretmenlerini seçti. Emin'in öğretmenlerinden biri bir gramer uzmanı olan Ebu el-Ahmed'di. Saraya geldiğinde halifeyle yaptığı kısa konuşmada bazı bilgiler aldı: "Emir'ül- Müminin size en sevgili varlığını emanet ediyor. Bu sizi onun oğlu üzerinde tam yetkili kılar. Kendisine size itaat etmekle yükümlü olduğu bildirildi. Görevinizi layığınca yapmaya çalışın. Ona Kuran okumayı ve Peygamber'in hadislerini öğretin. Zihnini şiirle güzelleştirin ve ona nasıl davranılacağını öğretin. Sözlerini tartmayı, az ve öz konuşmayı gösterin, eğlenceye ayırdığı zamanı düzenlemeyi öğretin; kendisini görmeye gelen Haşim ailesinin [Harun'un soyundan] büyüklerini saygıyla karşılamayı

ve kabullerine katılan devlet görevlilerine karşı hürmetkâr olmayı öğretin. Öğrenme sayılabilecek bir şey yapmadan bir saat bile geçirmesine izin vermeyin. Zihninin doğal faaliyetini öldürecek kadar sert, avareliğe alışacağı kadar hoşgörülü olmayın.”⁴

Bu sakın tembihlerdeki muhabbetin nezaketine ve hayranlık uyandıran akliseline başkalarında rastlamak pek mümkün değildi.

Kisai, veliahtların dini eğitimini ve ilk sanat eğitimlerini veren Yahya ibn el-Mübarek el-Yezidi adıyla bilinen âlim gibi, her iki çocuğun da eğitimine katkıda bulunan öğretmenlerden biriydi. Bir keresinde Harun ve veziri bir tarz çekişmesi yaşandığına tanık oldu. Kisai bozguna uğradı ve Yezidi halifenin önünde yakışsız biçimde sevindiğinden Harun tarafından şiddetle azarlandı. “Allah biliyor ki Kisai hatalı fakat terbiyeli, ama bu senin doğru cevabı vermene rağmen terbiyesiz olmandan iyidir.”⁵ Yezidi özür diledi. “Zaferimin sarhoşluğu yanlış davranmama sebep oldu” dedi.

Muhtemelen Kûfeli Kisai’nin çocuklar için iyi örnek olması bekleniyordu, zira o Kuran hafızı “yedi kişi”nin en önemlilerindendi.⁶ Fakat tercih edilecek en iyi kişi o değildi. Kılı kırk yaran titiz bir gramer uzmanıydı ama hayal gücü veya edebi anlayışı kıtıldı. “Gramer âlimleri arasında şiire ondan daha az hâkim hiç kimsenin olmadığı” söyleniyordu. Aynı zamanda onda karşı cinsi iten bir şey vardı. Bir keresinde Harun’a zorunlu bekârlığından yakınmıştı. Harun ona bir haremağasının yanı sıra güzel bir köle kız gönderdi ama bu aşkı bulmak için kötü bir yoldu. Emin’in muhtemelen ondan seksin güçle nasıl geliştirilebileceği dışında neredeyse hiçbir şey öğrenmediği anlaşıyor. Fakat bu alınacak iyi bir ders değildi.

Bu sırada Memun kendisini ileri düzeyde çalışmalara adanmıştı. Emin fiziğiyle fazlasıyla meşgul, ağırlık kaldıran bir fanatik haline geldi. İki kardeş arasındaki fark açılmaya devam etti ve Harun’un her ikisine de büyük bir sevgi beslemesi onu gerçeğe karşı körleştirmede. Yetişkinliğe eriştiklerinde Memun’un “Mehdi’nin dindarlığını ve Mansur’un kararlılığını” taşıyan “akıllı, devlet adamlığına yakışır ve güvenilir”⁷ olduğunu gördü. Emin’in ise, “istikrarsız, müsrif”, kadınların, cariyelerin ve kölelerin cazibesinden aşırı etkilenen biri olduğunu düşündü.

Bir gün bu konuyu görüşmek için artık imparatorluğun devlet büyüklerinden olan Yahya el-Bermeki’yi çağırttı: Yahya halifeyi aşırı huzursuz, endişeyle dolanıp dururken buldu. Harun, “Allah’ın peygamberi, huzur içinde yatsın, İslam henüz çok genç, inanç çok yeniyken bir vasiyet bırakmadan öldü. Araplar birleş-

mişti. Sonra taht kavgaları çıktı ve senin de benim kadar bildiğin hazin sonuçlar yaşandı. Bana gelince, yerime kimin geçeceğini belirlemek, tahtın şahsiyetini ve davranışlarını onayladığım ve siyasi yetkinliğine güvendiğim ellere geçmesini istiyorum. Bu kişi Memun. Fakat ailem, kaprisli, müsrif ve hovarda olduğunu bildiği halde Arap soyunun devamı için Emin'den yana. Şimdi, eğer Memun'u tercih ettiğimi gösterirsem hanedanı karşıma alacağım, ama Emin'i tek vârisim yaparsam devleti felakete sürüklemekten korkuyorum.”⁸

En nihayet ikisi Haşimilerin (Harun'un aşireti) talebinin karşılanması gerektiği ama Memun'un ("Güvenilir Kişi") tahtın ikinci vârisi olması konusunda karara vardı. Konu önce Rakka'da sonra da Bağdat'ta resmen çözüme kavuşturuldu. Yahya'nın iki oğlu veliahtların devlet yönetimi sanatı konusundaki eğitimini üstlendi. Fadıl Emin'e, Cafer de Memun'a öğretmenlik yapacaktı. Bir süre sonra Harun bahislerini biraz daha genişletti ve bir diğer oğlu Kasım'ı üçüncü vâris ilan etti.

Sorunlar çözümlenmiş görünmesine rağmen Arap tarafı (Memun Acem bir cariyenin oğluydu) Emin için lobi yapmayı gayretle sürdürdü. Bir taraftarın anlamlı tavsiyelerinden sonra Harun, "Sevinin!"⁹ diye bağırdı "Emin kesinlikle tahta geçecek." Şair, "Emirü'l- Müminin, kısır bir kadının bir oğul sahibi olduğunda, hasta bir adamın sağlığına kavuştuğunda ve bitkilerin yağmur yağdığında sevindiği gibi seviniyorum. O şerefini savunacak ve atalarının bıraktığı örneğe göre yaşayacak emsalsiz bir veliaht" dedi. Harun, "Peki, Memun hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu. Adam, "İyi bir mera" dedi "ama zengin ve ekilebilir topraklar gibi değil." Şair gittiğinde Harun bağırdı: "Bu adam cahil bir hödük."

Zübeyde de kaygılanmaya başladı, oğlunun hanedanlık haklarının zarar görmemesi için gösterdiği çabayı iki katına çıkardı. Ne de olsa Harun'un babası Mehdi'nin Hadi ile yaptığı anlaşmayı (neredeyse son dakikada) değiştirmeye çalıştığını unutmamıştı. Emin ve Memun sorumluluk üstlenecek yaşa gelmişler ve Bermeki rehberlerinin vesayetinde imparatorluğun değişik yerlerini yönetmek üzere resmen atanmışlardı. Memun geniş ama çalkantılı Horasan eyaletinden sorumlu tutulmuş ve eyaleti istikrar ve güven içinde tutabilmek için emrine ciddi bir askeri güç verilmişti. Emin Suriye ve Irak'ın da dahil olduğu batıya tayin edilmişti. Emin'in yönetiminde Kasım'a Kuzey Mezopotamya ve Bizans sınırı boyunca yer alan eyaletlerin sorumluluğu verilmişti. Zübey-

de bu düzenlemenin Emin'in çıkarlarını tehlikeye atacağını gördü ve bu konuda Harun'u sorguladı. Onu en çok kaygılandıran şey Memun'un denetimine büyük bir ordu verilmesiydi. Emin'e kardeşinin aldığı askeri desteğin verilmemesinden acı acı yakındı.

Bu soylu çift son zamanlarda pek kavga etmez olmuştu. Fakat bu durumda Harun onu devlet işlerine karışmakla itham ederek şiddetle azarladı: "Sen kimsin ki benim yaptıklarımı yargılıyorsun? Senin oğlun görece sakın, barışçı bir yeri yönetiyor, halbuki Memun sürekli huzursuzluk yaşanan bir yerde. Etkin biçimde yönetebilmek için hem paraya hem de askere ihtiyacı var."¹⁰ Sonra açıkyüreklilikle ekledi (çünkü Zübeyde'nin ne düşündüğünü biliyordu): "Eğer ikisinden birinin diğerinden korkması için neden varsa" dedi, "oğluna karşı tetikte olması gereken Memun, aksi söz konusu değil."¹¹ Bu doğrudu, çünkü Emin'in güçlü bir intikamcı damarı olduğu söyleniyordu.

Harun iki oğlu arasında çıkacak bir kavgayı önleme çabası içinde ikisinin de bağlı kalmaya yemin ettiği resmi bir anlaşma yapmalarını sağladı. Harun Aralık 802'de Kasım'ı arkasında bırakarak yedinci hac ziyareti için Mekke'ye gitmek üzere Rakka'dan yola çıktı, kendisine saray nazırı Fadıl bin el-Rabi, Emin ve Memun, Yahya el-Bermeki ile Yahya'nın iki oğlu Fadıl ve Cafer eşlik ediyordu. İki kutsal kentin, Mekke ve Medine'nin tüm halkı onları karşılamaya geldi, çünkü Harun'un amacı iki veliahdı aşiret büyükleriyle tanıştırmak ve resmi düzenlemelerinin bilinmesini sağlamaktı.

Üzerinde anlaşılan metne göre, "Emin önce halife olacak ama Emin'in yetişkin oğulları olsa bile yerine Memun geçecekti."¹² Memun aynı zamanda kendi bölgesinde –yaklaşık olarak imparatorluğun Horasan merkezli doğu yarısı– neredeyse bütünüyle özerk olacaktı. Emin onun imparatorluğun her yerindeki mal ve mülküne erişim izni verecek ve yaptığı hiçbir idari atamaya karışmayacaktı. Emin bu düzenlemelerin herhangi bir kısmını ihlal ettiği takdirde halifelik Memun'a geçecekti. Emin, Memun'u kardeşinin payından fazlasını talep etme girişimlerinden korumak için tasarlandığı anlaşılan belgeyi imzaladı. Memun'un imzaladığı belge daha tarafsızdı. Kardeşini halife olarak kabul edeceğine, onun düşmanlarına yardım etmeyeceğine ve saldırıya uğradığı takdirde ona yardım etmek için asker göndereceğine söz veriyordu.

Metinler bütünüyle yürürlüğe girmesi için kadılar, din adamları ve ordu komutanlarının tanıklığında imzalandıktan sonra Harun hem Emin hem de Memun'a imzalanmak üzere mektuplar verdi, mektuplarda onlara kardeşlik sevgisiyle anlaşmaya uyma-

larını tembihliyordu. Her ikisi de Kâbe’de mektupları imzalayarak birbirlerine sadık kalacaklarına herkesin önünde yemin etti. Emin’in mektubu kısaca şöyleydi: “Bu Emirü’l- Müminin’in belgesidir ve tarafımdan, Emirü’l- Müminin Harun’un oğlu Muhammed [Emin] aklım başımdayken, reşitken, gönüllü olarak, baskı altında olmadan imzalanmıştır. Emirü’l- Müminin beni veliaht ilan etmiştir ve bu eylem dürüst Müslümanlar tarafından kabul edilmiştir. Kardeşime Horasan’ı ve sınırlarını, askeri birliklerini, vergilerini ve hazinesini bırakmıştır. Bu ayrıcalıkları kardeşim Memun’a bahşetmekle yükümlüyüm. Dahası, o benden sonra Emirü’l- Müminin olacaktır.”¹³

O tarihte on altı yaşında kırmızı yanaklı, gürbüz bir genç olan Emin bu belgeyi yüksek sesle okumak için Mekke’deki caminin önünde toplanan büyük kalabalığın karşısında ayağa kalktı. Emin Memun’un özerkliğini kabul etti ve –kendisi de dahil– bu anlaşmanın maddelerini ihlal eden herkesin Mekke’ye elli kere hacca geleceğini, tüm kölelerini azat edeceğini ve tüm eşlerini boşayacağını teyit etti. Memun da aynı yemini etti. Tüm belgeler 4 Ocak 803’te yazılmıştı ve içerikleri Müslüman dünyasının her yerinden gelip Mekke’de toplanan hacılara açıklanmıştı. Aynı zamanda anlaşmayı teyit eden kararlar şehir meydanlarında yüksek sesle okunmak üzere ulaklarla imparatorluğun her yerine gönderilmişti. Bildirilen şartlar Allah’ın takdiri idi: “Allah’ın emirleri değiştirilemez, kararlarına karşı çıkılmaz, hükümleri geciktirilemezdi.”¹⁴ Bir yazarın belirttiği gibi, “Allah’ın otoritesi, Halifesi ve Müslüman kamuoyunun tüm ağırlığı onu destekleyecek şekilde tanzim edilmişti. Metni önemli ve bağlayıcı kılmak için süslü Arapça söylemin tüm ihtişamı kullanılmıştı. Daha önce hiçbir halife tahta kimin geçeceğini belirlemek için böylesine açık ve kapsamlı bir girişimde bulunmamıştı.”¹⁵

Fakat ibadethane duvarlarına asılan metinlerin çoğu yere atıldı. Bu, anlaşmanın kalıcı olmayacağını işareti sayıldı. Yine de ileride olacakları öngörebilmek için özel bir yeteneğe sahip olmak gerekmiyordu. Bir Müslüman tarihçi, en sıradan deve çobanı bile olacakları tahmin edebiliyordu, diye yazdı. Aslında Harun’un danışmanları derin bir endişe içindeydi. Kâbe’den ayrılırken Cafer el-Bermeki atıyla Emin’in sağındaydı ve ondan üç kere, “Kardeşime ihanet edersem Allah yüzüme bakmasın!”¹⁶ demesini istedi. Fakat bu istek yalnızca kuşku uyandırmaya hizmet etti. Hizip çatışmaları ile halifeliğin bölünmesi iç savaşa işaret ediyordu.

Yüksekten düşenin canı daha çok yanar

Taht krizi Harun'un sarayındaki hiziplerin ölümcül yapısının açığa çıkmasına yardımcı olmuştu. Fay kırıkları genişledikçe Bermekiler bölünmeyi engellemekte zorlandı. Zaman içinde Bermekilerin diğer hiziplerin muhalefet ettiği kendi hizipleri oluştu. Aileleri ve hamilikleri ve imparatorluktaki yüksek mevkilerinin getirdiği benzersiz otoriteleri nedeniyle muhtemelen bu kaçınılmaz bir durumdu. Bazı saray mensupları üst düzey görevlerden dışlandığı veya yükselmediği için rahatsızdı; bazıları Bermekilerin “bazen sarayın ihtişamını gölgede bıraktığı”¹ söylenen muazzam servetine haset ediyordu. Müslüman tarihçi İbn Haldun şöyle yazıyordu: “Haset ve kıskançlık maskelerini düşürdü ve kendilerini tahtın gölgesinde emniyete almış olmalarına rağmen kötü niyetli akrepler Bermekileri sedirin üzerinde bile soktu.”² Taberî, onlara karşı gerçek veya muhayyel kin duyanlar “aynı zamanda her hamlelerini izledi ve yanlışlarını halifeye bildirdi ve bunlar halifenin zihninde birikti” diye yazdı.

Bermekilerin düşüşü ani oldu ve 803'te Mekke'ye yapılan hac ziyaretinin hemen ardından, tahtın vârisiyle ilgili düzenlemeler teyit edildiği sırada gerçekleşti. Fakat çöküşlerine yol açan süreç muhtemelen çok önceleri, Mansur döneminde, ailenin reisi Halid Horasan'da kendi portresini şah şeklinde gösteren sikkeler bastırıldığında başlamıştı. O tarihten beri aileye duyulan gizli öfke, Toros Dağları'na yağın karın zaman zaman birdenbire bir çığ gibi Anadolu yaylalarına düşmesi gibi, karşı bir gücün oluşmasına yol açmıştı. “Harun, daha sonra Korkunç İvan'ın Seçilmiş Danışmanlar Konseyi'ni aniden ve biraz esrarengiz biçimde tasfiye etmesine benzer şekilde hızlı ve gizli hareket etti.”³ Bir âlimin ifadesiyle, “Amacı halifelğe gelmesini ve egemenliğinin ilk on yedi yılın-

daki başarısını mümkün kılmak için çok şey yapmış olan ailenin gücünü yok etmektir.”

Harun'un bunu niçin yaptığı veya niçin böylesine bir güç kullandığı konusunda bütünüyle aynı fikirde olan iki tarihçi yok. Muhtemelen İbni Halikan'ın düşündüğü gibi Harun yalnızca “hal-kın umutlarını kendisine değil Bermekilere bağladığını”⁴ görmüş ve bu yüzden kıskançlıkla hareket etmişti: “Aslında, Reşid'in kendilerine karşı hareket etmesini gerektirecek hiçbir şey yapmadılar; fakat çok uzun süredir başarılı ve güçlüydüler ve bu süre uzadıkça can sıkıcı hale gelir.” Harun bunu uzun süren saltanatı emsalsiz başarı ve kazançlarla bezeli Emevi halifesi Ömer'e karşı yükselen hoşnutsuzlukla karşılaştırdı. İnsanlar onun gitmesinden memnun olmuştu.

İşin bir boyutu bu olabilir. Fakat Bermekilerin düşüşüne birkaç başka faktör de katkıda bulundu.

Bermeki ailesi İslam kültürü içinde daima ayrıksı bir yer işgal etmişti. Bunun nedeni kısmen Budist kökenleriydi; Bermekiler geniş görüşlü, farklı bakış açlarına karşı hoşgörülü, politikalarında ihtiyatlı, fanatiklere güvenmeyen, Şiileri seven (Alevileri veya Ali'nin müritlerini ikna edemeseler de) kişilerdi ve çeşitli konularda İslam hukukuna katı biçimde bağlı olmayan görece özgür düşünceye dayalı fikirlerle hareket ediyorlardı. Bütün bunlar destekledikleri entelektüel çevrelerin İslam'a körü körüne bağlı olanlardan hoşlanmadığı anlamına geliyordu.

Harun Alevi veya Şii muhalifler ya da asilerle ilişkilerinde hemen daha acımasız araçlara yönelirken onlar daima esneklik ve uzlaşmadan yana oldular. Yahya Harun'u Alevilerle mümkün olduğunca barış içinde yaşamaya teşvik ederek uygulamayı başlatmış, Fadıl ve Cafer de aynı yolu izlemişti, fakat böyle yaparak kendi sadakatlerini sorgulanır hale getirdiler. Aynı zamanda Bermekiler Alevi ve Şii yanlısı duyguların gelişmeye devam ettiği Horasan'da hem muazzam popüler hem de siyaseten yerleşik olduklarından halife ailenin İran'ın bir kısmını ele geçirme planları yapmasından kuşkulananmaya başladı. Kendi tanıdığı ayrıcalıkları giderek daha fazla kıskanması bu güvensizliği korkuya dönüştürdü.

Bu arada Harun kendisini Bermekileri kötüleyen ve yönetimini sorgulayan yazı ve dilekçelerle kuşatılmış buldu. Sünni bir din adamı Harun'a okuması için uzun bir yazı verdi: “Emirü'l- Müminin! Allahsız kâfirler olduğunu bile bile Yahya el-Bermeki'ye, oğullarına ve akrabalarına Müslümanlar üzerinde böylesine sınır-

sız bir yetki verdiği ve onlara Devlet'in yönetimini emanet ettiğın için Kıyamet Günü'nde Yüce Allah'a ne cevap vereceksin?"⁵

Harun tahtına bağı olduğıunu uzun süredir kanıtlamış olanların bile sadakatinden kuşkulananmaya daima yatkındı. Ve sonuçlar konusunda sabırsız olabiliyordu. Örneğın 792'de Yezid bin Maz-yad el-Şaybani (Harun'a 782'deki muzaffer Boğaz yürüyüşünde birliklerinin komutasında eşlik etmişti) Haricilerin veya "ayrılıkçıların" isyanını bastırmak için Ermenistan ve Azerbaycan'a gönderilmişti. Hariciler teokratik bir devlet isteyen fanatik dindarlardı. Şaybani daha önce her iki eyaletin de valisi olmuştu ve kaba saba, sade bir Cezireli Arap olduğı ve çoğı saraylının tersine sakalına talk pudrası veya parfüm sürmekten hoşlanmadığı için Harun ona muhabbetle "Bedevi" derdi. Fakat yakında bir zafer görünmeyince Harun tehditler savuran bir notla onu şiddetle azarladı: "Senin yerine zenci bir köle gönderseydim, senden daha başarılı olurdu. Daha saldırgan ol yoksa bu iş kellene mal olacak."

Harun'un endişelenmesine gerek yoktu. Şaybani ne yaptığını kesinlikle biliyordu ve adamlarını savaşa hazırlarken onlara Haricilerin ilk taarruzunun çılgınca bir gayretkeşlik içinde korkunç görünebileceğini ama başarısız olduğı takdirde bir karşı saldırıyla kolayca bozguna uğratılabileceklerini söylemişti. Şaybani'nin adamları sağlam durdu, karşılık verdi ve asileri darmadağın etti. İbn Halikan'a göre Şaybani asilerin liderini savaş alanındaki tek bir çatışmada bizzat bataklığa gömdü.

Harun Haricilerden nefret etmesine rağmen bu tarikata mensup olanlar arasındaki değerli insanları fark edecek yetenekteydi. Bir keresinde huzuruna çıkarılan bir asiye, "Sana ne yapmamı bekliyorsun?" diye sordu. Adam, "Mahşer günü huzuruna çıktığında Allah'ın sana yapmasını istediğın şeyi" deyi yanıt verdi. Harun bir süre düşündü ve sonra, "Bırakın gitsin" dedi.

Bu Harun için zor bir yıl olmuştu. Şam'da da iki farklı Arap hizbi veya aşiret grubu arasında Ürdün'den Amman'a kadar güne-ye uzanan savaşlar olmuştu. Çoğı köy yakılmış, yağmalanmış ve yerel valiler değişmişti. Yahya el-Bermeki'nin en küçük oğlu Musa düzeni tesis etmek için oraya gönderilmiş ve düzeni sağladık-tan sonra vali olarak bölgede kalmıştı. Emevi hizipleri Suriye ve Mezopotamya'da hâlâ aktifti ve Horasan'daki Arap egemenliğine düşman olduklarından eyaletlerde ciddi huzursuzlukların yaşanmadığı bir yıl bile geçmedi. Görünüşte tahta sadık olan çeşitli eyalet valilerinin baskısı Harun'un sıkıntılarını artırdı. İmparatorluğın büyüklüğü bu tür devlet görevlilerinin bağımsızlık ilan

etmesini veya kendi kazancı için halktan haraç toplamasını engellemeye yetecek ölçüde güçlü bir merkezi otoritenin uygulanmasını zorlaştırıyordu. Tahtta hak iddia edenler veya ölmüş kişileri taklit edenler halkı ayaklandırmak için ortalığı karıştırıyordu.

Hüseyin bin Ali 786'da Mekke yakınlarında Hadi tarafından öldürüldüğünde taraftarlarının dağıldığı hatırlanabilir. Fakat bu taraftarlar yerleşip kök saldıkları her yerde kardeşinin gözünü oymaya çalıştı. Hüseyin'in kuzenlerinden biri olan İdris Mısır'a, oradan da Kuzey Afrika'ya gitmiş, Fez şehrini merkez alan Berberiler arasında rakip halifelik ilan etmişti. Harun onun bir suikastçı tarafından zehirlenmesini sağlamış, ama yerine geçen oğlu rakip devleti yaşatmıştı. Bu arada Hüseyin'in bir başka kuzeni olan Yahya bin Abdullah Rey'e kaçtı. Harun başına ödül koydu ama o Horasan ve Maveraiünnehir üzerinden kaçmaya devam etti ve sonunda Hazar Denizi'nin kıyı bölgelerinden biri olan Deylem'e ulaştı. 792'de orada yerli aşiret reisleri ve halkın geniş kesimleri tarafından desteklenerek ayaklanma çağrısı yaptı. O tarihte İran valisi olan Fadıl el-Bermeki isyanı bastırmak üzere bölgeye gönderilmişti ve Bin Abdullah'ı halifeden sarayın önde gelenlerince tasdik edilmiş bir himaye belgesi önerisini kabul edip teslim olmaya ikna etmeyi başardı.

Ancak verilen söz tutulmadı. Bin Abdullah'a Bağdat'ta bir konak verilmişti ama Harun kısa süre sonra onu kendi egemenliğine karşı entrika çevirmekle suçladı. Tutuklandıktan sonra Cafer el-Bermeki'nin gözetimine verildi. Cafer de yetkisini kullanarak onu serbest bırakıp Horasan'a kaçmasına izin verdi. Harun çok kızdı, güvenini kötüye kullandığı için bir gün Cafer'i öldürmeye yemin ettiği açıktı. Fısıltıyla, "Ben senin canını almazsam Allah benimkini alsın!"⁶ dediği duyuldu.

Alevilerin belirli aralıklarla devlete karşı ayaklanmaları Harun'un onların planlarına karşı yürüttüğü politikanın sertleşmesine katkıda bulundu. Ve Bermekileri kendi aşiretleri içinde bazı kişileri şımartmakla suçladı. Bermekiler Harun'un kendilerine sağladığı ayrıcalığı kötüye kullanmış olabilirler. Cafer'in halifenin adına kendisi halifeymiş gibi belirli lütuflar bağışladığını zaten görmüştük. Aynı zamanda, Harun Bermekilere iktidarının temsilcileri olarak fazlasıyla güvenmiş olmaktan pişmanlık duymaya başlamıştı.

Harun'un Bermekilere (özellikle Cafer'e) yönelik düşmanlığının olası bir diğer nedeni onların Harun'un kendi ailesinden, taht için gizli işbirliği yaptıklarından kuşkulandığı Abdülmelik bin

Salih'e gösterdiği cömertlikti. Harun Cafer'in hazineden Abdülmelik adına büyük bir miktar para çektiğini de öğrenmişti.

Melik ve Harun aralarında dostça bir ilişki olmasa da birbirlerini tanıyorlardı. Zaman zaman Suriye'deki olaylar konusunda birbirlerine danışıyorlardı ve Harun ona oğlu Kasım'a öğretmen tayin edecek kadar güveniyordu. Melik aynı zamanda cana yakın biriydi ve Suriye'nin nüfuzlu kişilerinden olduğu için zaman zaman Suriye gezilerinde halifeye eşlik ederdi. Bir keresinde birlikte ata binerlerken Melik'in konağının bulunduğu Manbiç'ten geçtikleri sırada Harun, "Bu senin evin mi?"⁷ diye sordu. Melik, "O sizin Emirü'l Müminin ve sonra lütfunuz sayesinde benim!" diye cevap verdi. Harun, "Nasıl bir ev?" diye sorunca, "Sizinki kadar iyi değil ama Manbiç'teki diğer evlerin hepsinden iyi" dedi. Harun, "Manbiç'te geceler nasıldır?" diye sordu. Melik, "Sürekli şafak gibidir!" diye cevap verdi.

Melik'in sadakati konusundaki sonradan çıkan tartışma o tarihte imparatorlukta çatlamalara yol açan anlaşmazlıkları özetliyordu. Abbasiler iktidarı aldığı anda Melik'in babası Salih, Suriye'deki eski Emevi topraklarının çoğunu ele geçirmiş ve kendi aşireti için güçlü bir üs kurmuştu. Melik de Harun'un sarayında "Suriye'nin çıkarlarını"⁸ temsil ediyordu. Dolayısıyla yakındaki taht kavgasında "Arap tarafı"na mensuptu ve Emin'in müttefikiydi. Kasım'ın eski öğretmeni olarak Harun'un imparatorluk paylaşımında Kasım'ın pay taleplerini destekliyordu. Bunların hiçbirinde Harun'u kızdıracak bir yan yoktu, yalnızca Arap ve Acem hizipleri gölge hükümetler haline gelmeye başlamıştı ve her biri iktidarı diğerinden önce ele geçirmeye kararlıydı.

Harun Bermekilerin bağımsız bir Horasan doğrultusunda planları olabileceğine ikna olduğu sırada Abdülmelik Harun'u devirmek ve/veya imparatorluğun batı kısmında egemenlik iddia etmek için Suriye'deki aşiret liderleriyle plan yapmakla suçlanıyordu. Melik'e Memun taraftarı olan Acem tarafına mensup oğlu Abdurrahman'ın –o da Cafer tarafından eğitilmişti– muhalefet etmesi işleri daha da karmaşıktı. Halbuki kısa süre önce Melik'i devlet fonlarıyla finanse eden Cafer'di. Harun bütün bu çapraz bağlantıları anlamlandırmaya çalışırken, bir yandan çelişkili de olsa meşru taleplerini yerine getirmeye, diğer yandan da farklı hiziplere karşı kendisini savunmaya çabaladı. Çok geçmeden iftira karmaşasının cızırtısı arasında kendi sesini duyamaz hale geldi. Bu durumda zihnini paranoya ele geçirdi. Bir şairin daha sonra başka bir hükümdar için yazdığı gibi:

Zihnime kan ve intikam fikri girdi,
 Beynimde huzursuz edici düşünceler koşturdu dörtnala:
 Yardımlarıyla krallığımı elde tuttuğum
 Tüm dostlarım ölünceye kadar rahat etmedim.
 En yakın dostuma güvenmenin güvenli olmadığını düşündüm,
 Kendimi buna zorlamadım, ama yapmaya mecburdum. ⁹

Abdûlmelik açıkça suçlandı –oğlunun yanı sıra özel kalemi tarafından– ve hapse atıldı. Fakat aleyhindeki kanıtlar en fazla söylenti niteliğindeydi. Bir gün Harun onu çağırttı ve ihanet planları tezgâhlamakla suçladı. Melik, “Hayır, Emirü’l- Müminin” dedi. “Böyle bir şey yapmış olsaydım pişmanlık duyardım. Siz Allah’ın Peygamberi’nin vekilisiniz. Size itaat etmek ve iyi tavsiyelerde bulunmak bizim görevimiz; ve halkı adil biçimde yöneterek hatalarını affetmek de sizin göreviniz.”¹⁰

Harun, “Ah” dedi, “dilın mütevezı, zihnin haris, işte sadakatsiz işlerine tanıklık eden özel kalemin burada.”

Melik, “O size elde etmesi mümkün olmayan kanıtlar sundu”¹¹ diye yanıtladı. Özel kalem huzura çağrıldığında Harun onu “korkusuzca, yılgınlığa kapılmadan konuşmaya” teşvik etti. Fakat adam konuşmasını bitirdiğinde Melik tüm suçlamaları çürüttü ve Harun’a, “Yüzüme karşı bana iftira atan biri arkamdan niçin yalan söylemesin?” dedi.

Harun, “Ama oğlun Abdurrahman da var” dedi. “Özel kaleminin söylediği her şeyi doğrulamaya hazır.”

Melik, “Oğlum” dedi, “ya birinin emriyle hareket ediyor ya da isyankâr bir evlat. Eğer birinin emriyle hareket ediyorsa affı mümkün, ama eğer isyankârsa hain bir alçak; Allah, ‘Ve eşleriniz ve çocuklarınız arasında düşmanlarınız vardır, onlardan sakının,’ diyerek bu tür kişilere karşı bizi uyarıyor.”¹²

Bunun üzerine Harun bağırdı: “Senin durumun gün kadar açık, ama acele etmeyeceğim. Hükmü Allah verecek!” Melik, “Allah hüküm vereceği ve Emirü’l- Müminin O’nun hükmünü yerine getireceği için memnunum, öfkesini Allah’ın emirlerine tercih etmeyeceğinden eminim” dedi.

Birkaç gün sonra tutsak yine halifenin huzuruna çıkarıldı. Harun Eski Ahit peygamberi edasıyla gürllemeye başladı: “Sanki şiddetli bir fırtınaya ve kan yağmuruna, parlayan bulutlara ve intikam saldırısına ve bileksiz parmaklara ve dolu gibi yağın boyunsuz başlara bakıyoruz. Allah’ın inayetiyle, tarafımdan kaba zemin düzleştirilip bulanık sular temizleniyor. Tarafımdan kendi işlerini

yapmana izin verildi. Dolayısıyla dikkatli ol, başına bir felaket gelmesin, intikam üzerine ön ayakları yere vurarak, arka ayakları havada dörtlüğe koşan kudretli bir aygır gibi üzerine gelmesin!"¹³

Harun çılgına dönmüştü, fakat Melik tutumunu değiştirmede. "Allah'tan kork Müminlerin Emiri"¹⁴ dedi. "Minnet yerine nankörlüğe düşme veya ödül yerine ceza verme!.. Kaç gece gün batımından gün doğumuna kadar sizin için zorluklara katlandım! Kaç dar yerde sizi savunmak için dindik durdum!"

Fakat Harun hiçbirine aldırmış etmedi. "Allah'ın inayetiyle" dedi, "eğer Haşimi kanı dökmeyecek olsaydım kelleni keserdim!"¹⁵

Ancak aradan çok uzun zaman geçmeden Harun'un muhafız komutanı Abdullah el-Huzai yanına gelip Abdülmelik'in niçin hapsedildiğini sordu, zira Melik'in inançlı bir müşavir ve dürüst bir adam olduğunu düşünüyordu. Harun, "Hakkında rahatsız edici bazı bilgiler aldım" ¹⁶ dedi. "Göründüğü gibi sadık olmadığına ikna oldum... Aynı zamanda oğullarım Emin ve Memun arasında huzursuzluk çıkarmayacağına da güvenmiyorum." Huzai "O zaman hapsedilmeli ama soyuna ve unvanına uygun olarak, daha vakur bir biçimde" dedi. Ve bu düzenleme yapıldı.

Sıra Mehdi ve Hadi döneminde bir süre veziriazam olarak hizmet eden Rabi bin Yunus'un oğlu Fadıl bin Rabi'ye geldi. Bermekiler imparatorluğu üç kuşaktır yönetmekteydi ama Rabi bin Yunus'un ailesi Bermeki aşiretinin potansiyel rakibi olarak varlığını sürdürüyordu. Harun tahta çıkarken Yahya el-Bermeki ve oğulları tüm önemli mevkileri elde etmişti; esas olarak Rabi'nin oğluna önemli bir görev verilmesine karşı çıkan Hayzüran'ın nüfuzu sayesinde. Fakat 790'da, Hayzüran'ın ölümünden sonra Fadıl bin Rabi yeniden göze girmiş ve hükümdarlık mührü onun himayesine verilmişti. Daha da yükselmek istiyordu ve Bermekilerin pervasız yükselişinin kendisi için bir fırsat olduğunu gördü. Harun 795'te Yahya'nın kardeşi Muhammed'i saray nazırlığından alıp yerine Rabi'yi getirdiğinde itibarını artırıp statüsünü yükseltti. Bu onu Harun'un mahremiyetinin bekçisi haline getirdi ve "Bermeki hizbine karşı olan kişilerin gelecekte Harun'a ulaşmalarını mümkün kıldı."¹⁷

Bazı tarihçiler bu gelişmeyi halife açısından artık onun tüm üst düzey görevleri Bermekilere vermesinin akıllıca olmadığını anladığının ilk işareti saydılar. Bu arada Rabi "el altından onlara karşı çalıştı" ¹⁸ ve yaptıkları kuşkulu her şeyden yararlandı. Artık imparatorluğun en yaşlı devlet adamı olan Yahya el-Bermeki bu tür bir düşmanlığın ne anlama gelebileceğinin farkındaydı. Rabi

saray nazırı olmadan önce bile sorun çıkarma potansiyeli kaygı yaratıyordu. Bir gün Yahya sarayda yanında oğlu Cafer’le birlikte bazı dilekçeleri kabul ederken içeri elinde on dilekçeyle Rabi girdi. Yahya hepsini onaylamayı reddetti. Rabi dilekçeleri toplarken, “Geri çevirdi ve reddetti. Şans dönebilir ve işleri değiştirebilir”¹⁹ diye mırıldandı. Yahya bunu duydu, onu çağırdı ve dilekçeleri yeniden değerlendirecek onayladı. Fakat aralarındaki düşmanlık azalmadı.

Rabi’nin nüfuzu arttıkça Yahya etrafındaki havanın sertleştiğini hissetti.

Bu değişim Harun’un özel doktoru Cebrail bin Bahtışu tarafından anlatılan bir anekdotta canlı biçimde betimleniyor. Doktor, Harun’un saltanatının ilk yıllarında halife tarafından Zübeyde’nin geçirdiği bir hastalığı tedavi etmek üzere saraya çağrıldığında toplantı salonundan gelen övgü ve minnet çılgınlıklarını duymuştu. Harun’a bunun halkın dilekçelerine cevap veren Yahya’nın şerefine yapıldığı söylendi. Harun, “Omzumdaki yükü hafiflettiği ve yönetimimin ağırlığını omuzladığı için Allah ondan razı olup ödüllendirsin”²⁰ dedi. Zübeyde de aynı heyecanla onun hayır duasına katıldı.

Yıllar sonra Cebrail yine aynı toplantı salonundan Yahya’ya yönelik benzer minnet çılgınlıklarının kulaklarına geldiği bir yerde halife ve karısıyla birlikteydi. Harun öfkeyle, “İşleri beni dışarıda bırakarak kendi eline aldığı ve irademe danışmadan kendi keyfine göre yürüttüğü için Allah onu bildiği gibi yapsın” diye bağırdı. Ve Zübeyde de bu yakınmaya katıldı.

Zübeyde Bermekilere çok şey borçlu olduğu halde –Yahya yalnızca Harun’un tahta geçmesinde kritik bir rol oynamakla kalmamış, Yahya’nın oğlu Fadıl da Zübeyde’nin oğlunun tahtın vârisi ilan edilmesine yardımcı olmuştu– tek bir günlük düşmanlık yılların borcunu silebiliyordu. Zübeyde’nin sarayının yönetimi konusunda çatışmışlardı, Zübeyde bunu Yahya’nın otoriter mizacıyla kibirli bir biçimde kendi işlerine karışması olarak görmüş ve müthiş gücenmişti. Cafer’in Memun ile ittifakının da onu bütün Bermeki aşiretinden soğuttuğu açıktı.

Harun öfkesini uzun süre kendisine saklamadı. Örneğin bir gün Yahya’yı izin istemeden huzuruna çıktığı için şiddetle azarladı. O anda Cebrail ile konuşmakta olan Harun doktora döndü ve başka herhangi birinin daha önce kendisine böyle bir şey yapıp yapmadığını sordu. Cebrail, “Hayır ve hiç kimse bunu yapmaya cüret edemez”²¹ dedi. Bunun üzerine halife, “O zaman benim

sorunum ne ki insanlar içeri sormadan giriyor?” diye sordu. Yahya utandı, uzun süredir halifenin özel dairesine her saat –Harun soyunurken veya yatmaya hazırlanırken bile– girmesine izin verildiğini söyledi. Fakat bundan sonra önce izin isterim dedi. Harun olayı önemsemedi ama bundan sonra tüm saray Yahya’nın itibar kaybettiğini öğrendi.

Bu sıralarda Fadıl’ın görevleri de azaltılmış ve sonunda veliaht Emin’in öğretmenliği dışındaki çoğu görevinden alınmıştı. Cafer de halifenin duygularının değiştiğinin farkındaydı. Fakat bu değişimin ölçüsünü tahmin edemezdi.

Bu arada Bermeki ailesi halifenin hizmetinde daha da zengin olmuştu ve çeşitli mülkleri Harun’unkilerle rekabet edecek düzeydeydi. Halid el-Bermeki kendi sarayını altın çinilerle süslemişti; Cafer kendisine Dicle kıyısında oyun parkları, sıra sütunları, fiskiyeli pınarları, toplantı odaları vb olan bir saray yaptırmıştı. Düşmanları zaman zaman isimsiz mektuplarla onları halifeye şöyle şikâyet ediyordu: “Gücü alacak ve men edecek olan Allah’ın yeryüzündeki güvenilir hizmetkârı, Bak! Yahya’nın oğulları sizin gibi hükümdar; artık aranızda herhangi bir fark yok; sizin buyruklarınız onlar tarafından değiştiriliyor ama onlarınki üstü kapalı olarak yerine getiriliyor. Cafer hiçbir Acem veya Hintlinin oturduğuna benzemeyen bir saray yaptırdı. Zemini inci ve yakutlarla süslü ve tavanı kehribar ve ödağacından yapılmış; siz mezara girdiğinizde hükümdarlığınızı ele geçirmesinden bile korkuyoruz. O sizinle bu şekilde aşık atmaya cüret eden kibirli bir köleden başka bir şey değil.”²²

Harun bunu önemsemi. Halifenin bir akrabası olan İsmail bin Yahya, Cafer Horasan valisi olarak görevine gitmek üzereyken onu görmeye gidip, “Cafer zengin bir ülkede kazançlı bir görev yapıyorsun. Senin yerinde olsaydım bir teşekkür jesti olarak Bağdat’taki mülklerimden birini halifeye veya oğullarından birine verirdim”²³ dediğini söylüyor. Cafer, “İsmail” diye cevap vermiş, “kuzenin halife benim paramla yaşıyor, onun hanedanı yalnızca bizim aracılığımızla zenginleşir. Onun sıkıntıya girmemesini sağlamam ve kendime, aileme ve oğluma ayırdıklarından bir şey vermeksizin hazinesini dolu tutmam yetmez mi? Benim sahip olduklarımı kıskanması kesinlikle mümkün değil.”

İsmail, “Allah korusun” dedi.

“Peki o zaman niçin böyle bir şey önereyim?”

Yine de İsmail ayrıldıktan sonra Cafer keşke böyle konuşmasaydım dedi ve endişelendi. Huzursuz olmakta haksız değildi.

Çünkü Harun'un muhbirlerinden biri konuşmayı kelimesi kelimesine Harun'a aktardı. Harun öylesine üzüldü ki, "kendisini üç gün içeri kapattı ve muhtemelen hiç kimseyi görmedi, fakat zamanını intikam planları yaparak geçirdi."²⁴ Yine de Bermekilerin birbirine bağlı gücünün ölçüsü Harun'un, derin bir memnuniyetsizlik içinde olmasına rağmen, kendisini riske atmamak için bir süre onlara karşı açık güç kullanmaya cesaret edememesine neden oldu.

Sonunda o zaman geldi.

803'te Harun Zübeyde'yi de yanına alarak sekizinci hac ziyaretini yapmak üzere Rakka'dan ayrılıp Mekke'ye gitti. Yavaş bir tempoda, her beş kilometrede bir dinlenmesi için önceden hazırlanan ve içeceklerle doldurulan bir tentenin altında durarak günde 20 kilometre yol kat ettiler. Harun her günün sonunda o gün güvercin veya atla getirilen mektupları inceliyordu. Harun Allah'ın affına sığınmak için tüm hac yolculuğunu yürüyerek –sandalet veya ayak-kabı bile giymeden– yapacağına yemin etmiş olmasına rağmen bu pratikte olanaksızdı, zira kum sivri taşlarla doluydu ve bunlar ayaklarını kesebilirdi. Bu tür yerlerden geçerken bazen yere halılar seriliyor, o geçtikten sonra toplanıp taşınıyor, gerektiğinde yeniden seriliyordu. Hac yolculuğu toplamda 1.600 kilometreydi ve gidip dönmek yaklaşık üç ayını alıyordu. Sonunda Mekke'ye girdiğinde hacıların oluşturduğu büyük kalabalıklar "sevinçle, kadınların tiz zılgıtları"²⁵ ve 'Allahu Ekber', 'Allah Büyüktür' çığlıklarıyla onu karşılamaya geldi."²⁶

Harun, Kâbe içindeki ve etrafındaki ibadetini tamamladıktan sonra geriye dönmek için yola çıktı. Yolda Hira yakınlarındaki kır evinde birkaç gün dinlendi ve Anbar yakınlarına kadar yola Fırat'tan tekneyle devam etti. Anbar'da karaya çıkıp kamp kurdu. Taberî orada halifenin Bermekileri çağırdığını ve "devlet işlerini tartıştıktan sonra itibar kaybettiklerine dair söylentileri gidermek için onlara hilatlar verdiğini"²⁷ söylüyor. Harun kampta kaldı ve ava çıktığında genellikle zevk ve sefayla geçirdiği mola-lardaki gibi yedi içti ve dinlendi. Ancak 29 Ocak 803'te olaylar vahim bir döngüye girdi. Neler olduğuna ilişkin çeşitli rivayetler var ama hepsi aynı şekilde sonuçlanıyor.

O gün erken saatlerde Harun divanı toplamaya karar verdi. Divan üyeleri içeri girip Harun'u selamladıktan sonra yüksekteki tahtından biraz uzakta kendileri için ayrılmış yerlere oturdular. Ardından Cafer geldi ve Harun onu büyük keyifle karşıladı. Cafer halifenin yanındaki yerine oturuncaya kadar birlikte gülüp şakalar yaptılar. Cafer kısa süre önce gelen çeşitli dilekçeleri sundu

ve halife dinleyerek talepler hakkında kararlar verdi. Bu toplantının bitiminde Cafer Horasan'a gitmek için izin istedi, çünkü Memun onun tavsiyelerine ihtiyaç duyuyordu ve çözümlenmesi gereken önemli sorunları vardı.

Halife bir an için pareketsiz durdu, sonra yanında oturan astrologunu çağırdı. Ona saati sordu. Adam güneşin yüksekliğine bakarak, "Dokuz buçuk"²⁸ dedi. Harun bunun ardından saati kendisi hesapladı ve söylendiğine göre ciltli bir gezegen tabloları kitabına bakıp, "Kardeşim, bugün gitmen için iyi bir gün değil. Ciddi bir şeyler olabilir. Cuma namazına kadar kal ve yıldızlar daha iyi hizalandığında git" dedi. Cafer halifenin uyarısına şaşırılmıştı, astrologdan usturlabını istedi, bu şekilde saati kendisi okuyabilecekti. Kendi gezegeninin (soru sorduğu sırada) kötü bir yerde (hükmettiği hanenin karşısında) ve ayın küçülmekte olduğunu gördü. "Allah için" diye bağırdı, "haklısın! En iyisi bekleyip başka zaman gitmek."

Bir süre sonra Harun ve Cafer birlikte ava gittiler ve halife Cafer'e sevgi gösterdi, hatta daha önce hiç yapmadığı bir şey yapıp kolunu onun omzuna bile attı. Hava yumuşaktı ve ılık, keyifli parlaklığıyla neredeyse bahar gibiydi. "Fırat, iki yanındaki yapıları esintiyle hışırdayan palmiyelerin arasından sakın biçimde akıyordu... Av saklandığı yerden çıkmıştı, tarlalar sarı filizlerle kuştüyüyle kaplı gibiydi, küheylanlarının önünde akbalıkçıl sürüleri duruyordu."²⁹ Kafiledeliklerden bazıları Cafer'in refakatçilerinin, atlarının ve donanımının halifeninkinden daha ihtişamlı olduğunu fark etti ama Harun hiç fark etmemiş gibi bunlara aldırmaz görünüyordu.

Akşam yorgun bir halde geri döndüklerinde Harun cariyeleriyle hoş vakit geçirmek için izin istedi ve Cafer'e içki içip keyfine bak dedi. Cafer halifenin yanında kalmayı tercih edeceğini söyledi ama sonra birbirlerine iyi geceler dileyip kendi dairelerine çekildiler.

Bir süre sonra Harun, Cafer'in ne yaptığını öğrenmek için birini gönderdi, Cafer'in sessiz sedasız oturduğunu öğrendi. Ona keyfine bakmasını, Cafer'in de iyi vakit geçirdiğini görmediği takdirde halifenin kendi köleleriyle eğlenemeyeceğini bildirdi. Bütün bunlarda fazlasıyla ısrarcı bir taraf vardı ve Cafer kendisiyle birlikte olan Ebu Zakkar adlı kör müzisyene dönüp huzursuz olduğunu itiraf etti. Fakat müzisyen ona kaygısızca halifenin iyi niyetli olduğuna dair güvence verdi. Kısa süre sonra Harun başka bir hizmetkârla parfüm, tatlı ve kuruyemiş gönderdi. Cafer bunları reddedemedi ama isteksizce birkaç tanesini ağzına attı. Ciddi bir sorun vardı.

Sonunda gece yarısı Harun kendi hareminden çıktı ve –böylesi durumlardaki “fedaisi”– Masrur’a “bir an önce Cafer’i bulup kellesini getirmesini”³⁰ söyledi. Masrur bir grup askerle birlikte yola çıktı ve Cafer’i halifenin doktoru ile birlikte içki içip Zakkar’ın şarkılarını dinlerken buldu. Müzisyen biraz önce şu mısralarla biten bir şarkı söylemişti: “Hiçbir genç gelebilecek olandan kaçamaz,/Gece veya gündüz, sonunda gelir ölüm.”³¹

Cafer, Masrur’u görünce benzi attı ve titremeye başladı. Masrur, “Emirü’l- Müminin sizi çağırıyor”³² dedi. Cafer neyi kastettiğini biliyordu. Kurtulmak için çılgınca bir yol aradı, onun isteklerini yerine getirmek için biraz zaman isteyerek vakit kazanmaya çalıştı. Masrur, peki ama çabuk ol dedi. Masrur, “Diz çöküp ayaklarımı öpmeye başladı” diye hatırlıyor ve “bana dairesine gidip ailesine son talimatlarını vermesine müsaade etmem için yalvardı. ‘Burada kalmalısın ama istiyorsan talimatlarını verebilirsin’ dedim.” Cafer’in yaptığı ilk şey kölelerini azat etmek oldu. Ve diğer talimatlarını yazmaya başladığında Masrur’a, “Ona [Harun] dikkat et, bu emri yalnızca sarhoş olduğu için vermiş olabilir. Yarın daha iyi düşünebilir. O zaman sana ne yapacak?”³³ diye sordu ve halifeye gidip niyetini teyit etmesini söyledi.

Masrur da bunun akıllıca olduğunu düşündü. Cafer’i muhafızlarla bırakıp halifeye gittiğinde onu seccadenin üzerinde öfkeden ter içinde buldu. Harun’un elinde bir sopa vardı ve bununla yeri kazıyordu. Masrur’u görünce, “Cafer’in kellesi nerede?”³⁴ dedi. Haremağası, “Emirü’l- Müminin” dedi, “Cafer’in kendisini getirebilirim.” “İstediğim o değil, kellesini istiyorum.” Masrur tutsağını bıraktığı yere döndü, tek hamlede kellesini aldı. Sonra “Onu sakalından tutup Harun’a götürdü ve her yerinden kan akan başı önüne fırlattı.” Halife onu görünce derin bir nefes aldı, inledi ve küfretti. Gözlerinde yaşlarla doğrudan kesik başla konuşmaya başladı ve her hazin sözcükte dişlerini gıcırdatıp sopayla yeri kazdı.

Bir süre sonra Harun, Harthama bin Ayan’ı çağırdı ve onu Bermeki ailesinin tüm üyelerinin tutuklanması ve saraylarıyla mülklerinin kuşatılması emriyle Bağdat’a gönderdi. Aynı zamanda Selam el-Abraş adlı haremağasını –Masrur gibi çoğunlukla pis işlerinde kullandığı bir adam– kendi yazdığı bir notla güvenilir yaverlerinden biri olan Sindi bin Şahik’e gönderdi. Notta, “Sindi, bu notu okuduğunda oturuyorsan, ayağa kalk! Ayaktaysan, otur! Bana gel!”³⁵ yazıyordu. Sindi hemen halifenin yanına gitti, halife ona, “Seni çok gizli bir konu için çağırttım, öyle ki bundan gömleğimin düğmesinin haberi olsa onu dereye atardım!” dedi. Sonra

onu Harthama ile birlikte devletin tüm kademelerinden Bermeki yandaşları veya kadrosu olarak tanınan herkesi temizlemesi için Bağdat'a gönderdi. Aynı gece Fadıl ve yaşlı Yahya tutuklandı ve Bermeki ailesinin muhtelif üyeleri katledildi.

Ertesi sabah Cafer'in cesedi başkente gönderildi. Uzuvarı bedeninden ayrıldı, vücudu üç parçaya bölündü ve herkesin görmesi için Bağdat'ın üç dubalı köprüsünün üzerine asıldı.

Olayların hızı herkesi şaşkına çevirmişti. Bir devlet görevlisi daha sonra yalnızca birkaç gün önce hazineye girdiğinde hesap defterlerinden birindeki harcama kaydında, "Yahya'nın oğlu Cafer'in hilatı ve süslemeleri için 400.000 altın dinar"³⁶ yazısını gördüğünü hatırlıyor. Birkaç gün sonra aynı kaydın üzerinin çizildiğini ve yerine, "Yahya'nın oğlu Cafer'in cesedini yakmak için neft yağı ve talaş"³⁷ iki kirat [bir dinarın on ikide biri]" yazıldığını gördü. Ancak Cafer'in çürüyen bedeni sonunda kesilip alınmadan önce halkın görmesi için iki yıl daha asılı kalacak, ondan sonra iki kirat değerindeki neftle ıslatılıp açık havada kamışlarla tutuşturulan ateşte yakılacaktı.

Bermekilerin niçin bu akıbetle uğradıkları konusunda yeterince gerekçe olmasına rağmen çok sayıda spekülasyon ve yeni açıklamalar ortaya çıktı. Bunlar yıllar boyunca konuşuldu. Örneğin Taberî bize Cafer'in Harun'un kız kardeşi Abbase ile yasa ilişki yaşadığını, ikilinin halifenin düzenlediği bazı gece eğlencelerinden sonra "gidip beraber olduğunu"³⁸ anlatıyor. Bazıları Cafer'in olması gerektiği gibi davrandığını ama Abbase'nin onu arzuladığını söylüyor. Bunu söyleyenlere göre Abbase Cafer'in annesine tatlı sözler ve hediyelerle yaltaklanmış ve onu Cafer ile yatağını paylaşmasının bir yolunu bulmaya ikna etmişti. Sonunda Cafer'in annesi oğlunu sarhoş etti ve odasının karanlığında ona genç güzel bir köle kızla birlikte olmasını teklif etti. Bu kulağa tuhaf biçimde doğru geliyor. Çünkü İbni Halikan bize Cafer'in annesinin "her Cuma biraz şarap içtikten sonra ona geceyi birlikte geçirdiği genç bir bakire hediye ettiğini"³⁹ anlatıyor.

Her koşulda, öyküye göre Cafer sarhoş olduğundan çok geç oluncaya kadar Abbase'yi tanımadı, tanıdığında ise iş işten geçmiş, ihtirasını tatmin etmişti. Annesi kurduğu tuzak nedeniyle duyduğu gururu anlattığında çaresizce haykırdı: "Beni bir hiç uğruna harcadın ve uçurumun eşiğine getirdin."⁴⁰

Bir gecelik ilişkilerden sonra sık sık olduğu gibi (en azından tarihte) Abbase hamile kaldı ama hamileliğini bir biçimde gizleyerek bir oğlan doğurdu. Çocuk hizmetçilerin gözetiminde

Medine'ye gönderildi ve olay Harun'un kulağına ancak Zübeyde bundan haberdar olup durumu Memun ile oğlu Emin arasında başlayan mücadelede güvensizlik duymaya başladığı Bermekilerin aleyhine kullandığında geldi. Yahya el-Bermeki'nin geceleri kadınların dairelerinin güvenliği için aldığı aşırı önlemlere kızan Zübeyde bir gün düşünmeden, "Haremle gerçekten ilgilenseydi kendi oğlunun suç işlemesini önlerdi!"⁴¹ deyiverdi. Harun, "Neden bahsediyorsun?" diye sordu. Zübeyde, "Bermekilere aldatıldığın sürece seninle samimi biçimde konuşamam. Ama aklın başına geldiğinde sana kaldırması duyduklarından çok daha ağır olan şeyler anlatacağım" dedi. Harun daha açık konuşmasını isteyince Zübeyde gizli ilişkiyi bilen Arzu adlı kölesini çağırdı. Arzu Harun'a bildiklerini ve Abbase'nin doğurduğu çocuğu anlattı.

Harun yerin dibine girdi. Kendini öylesine kaybetmişti ki, yalnızca bildikleri yüzünden Arzu'nun başının kesilmesini emretti.

Kısa süre sonra çocuğun izini buldu ve –tabii ki potansiyel bir taht adayı olduğu için– öldürttü. Daha kötü niyetli bir öyküde bir değil iki çocuk olduğu ve onları Medine'den çağırttığı anlatılıyor; onlara baktığında kendi sarayının diğer mensupları gibi yakışıklı, kültürlü ve güzel konuşan gençler olduklarını görüp hayran kaldı. Büyük olana, "Adın ne?"⁴² diye sordu. Çocuk, "Hasan" dedi. Sonra daha küçük olana sordu: "Ve senin adın ne sevgili oğlum?" Çocuk, "Hüseyin" diye cevap verdi. Halife onlara bakıp ağladı. Söylendiğine göre Masrur daha sonra bir arkadaşına, "Onlara merhamet edip insafa geleceğini düşündüm. Ama gözlerini sil-di" ve onları öldürttü diye anlattı.

Ve bütün bunlar yeterince korkunç değilmiş gibi, Harun'un intikam duygusuyla "Kız kardeşini bütün mücevherleriyle birlikte bir sandığa kapatıp sandığı çivilettiği, sonra sandığı moloz ve tuğlalarla dolu bir hendeğe gömdürdüğü"⁴³ dahi iddia edildi. Abbase'nin kâhyası ve on hizmetçisi de "sırayla katledildi." Söylendiğine göre, cinayetlerin tüm kanıt ve izlerini yok etmek için cellatlar, yani Masrur'un adamları da "çuvallara konulup Dicle Nehri'ne atıldı."⁴⁴

Bermekilerin düşüşünden sonra mülkleri devletin eline geçti. Yahya ve Fadıl gözaltında kaldı ama konforlu dairelerde yaşamalarına izin verildi. Daha sonra çok sert bir biçimde hapse atılıp çapraz sorguya alındılar ve Fadıl kırbaçlandı. Bu arada Yahya Harun'un Cafer'i öldürdüğünü öğrenince, "O zaman onun oğlu da öldürülecek"⁴⁵ dedi. Ve saraylarının yağmalandığı söylendiğinde,

“O zaman onun sarayı da yıkılacak” dedi. Bunlar Harun’a bildirildiğinde beti benzi attı. “Daha önce gerçekleşmeyen hiçbir kehanette bulunduğunu duymadım” dedi.

Aradan çok fazla zaman geçmeden Yahya’nın Harun’un süt anesi olan karısı halifenin huzurundayken dokunaklı bir biçimde ona neredeyse kırk yıldır sakladığı küçük bir hatıra kutusu gösterdi. İçinde Harun’un ilk bebek dişi ve bir saç lülesi vardı. Ona muhabbetini gösteren bu duygusal sembollerle ondan kocasını bırakmasını rica etti. Halife kutuyu ondan satın almayı teklif etti ama Yahya’nın durumuyla ilgilenmedi. Sonunda kadın bir gelişme kaydedemeyeceğini anlayınca kutuyu ayaklarına fırlattı.

Bir gün Harun Yahya’yı hücrelerinden çıkarttı ve Abdülmelik’in fesat planları konusunda bildiği her şeyi anlatmasını istedi. Harun bunu yaptığı takdirde ona itibarını iade etmeyi bile teklif etti. Yahya, “Abdülmelik’in ihanetine dair hiçbir belirtiye rastlamadığımı yemin ederim; fakat eğer rastlasaydım ikinizin arasında dururdum, çünkü sizin hükümdarlık ve yetkiniz benimdi ve benim bütün zenginlik ve sıkıntıların sizinkine bağımlıydı. Bu durumda Abdülmelik’in benden yardım istemesi mümkün mü? Onun yalnızca iyi ve münasip bir kişi olduğunu gördüm, ailenizin içinde bulunmasından memnuniyet duydum. Onayladığım tüm atamaları bunlara layık olduğu içindi ve yalnızca bu amacı taşıyordu”⁴⁶ dedi.

İsteddiği yanıt alamayan Harun, doğruyu söylemediği takdirde Yahya’yı oğlu Fadıl’ı öldürmekle tehdit etti. Yahya, “Elinizdeyiz, istediğinizi yapın!”⁴⁷ dedi. Baba ve oğul birlikte hapsedilmişti ve Fadıl yerinin değişeceğini öğrenince yaşamının bittiğini düşündü. Dokunaklı bir sahneyle birbirlerinden ayrıldılar. “Benden razı mısın baba?” “Evet, Allah da senden razı olsun!” Ancak Harun’un henüz onlarla işi bitmemişti.

Aradan günler geçti ve Harun Masrur’u Fadıl’a gönderip onu sahip olduğu tüm mülklerin tam ve açık bir envanterini çıkarmaya zorladı. Masrur bu emri yerine getirmediği takdirde kendisine sıradan bir suçlu muamelesi yapacağını söyleyerek tehdit etti. Fadıl, “Allah’ın inayetiyle hiçbir yanlış beyanda bulunmadım. Emirü’l- Müminin’in gayet iyi bildiği gibi eğer seçme şansım olsaydı bir kırbaç darbesine ölümü tercih ederdim”⁴⁸ diye cevap verdi. Sonra ekledi: “Siz de biliyorsunuz ki biz servetimiz pahasına daima itibarımızı koruduk; şimdi niçin servetimizi kendi paha-mıza koruyalım?”

Yahya 25 Kasım 805’te yetmiş yaşında öldü. Üzerinde şu not bulundu: “Kurban yargıç kürsüsüne ilerledi ama onun felaketinin so-

rumlusu kısa süre sonra ardından gelecek. Duruşmalarındaki yargıç hiçbir tanığa ihtiyaç duymayan ve asla yanılmayan Biri olacak.” Ancak Fadıl üç yıl daha hapis kaldı. Sonra serbest bırakıldı ama kısa bir sürenin ardından çökmüş bir adam olarak öldü.

Fadıl’ın ölümünü duyduğunda Harun’un, “Benim akıbetim de buna yakın olacak!”⁴⁹ dediği söyleniyor, zira astrologlar onun da süt kardeşinden kısa süre sonra öleceğini öngörmüştü.

Yahya’nın hayatta kalan iki oğlu Musa ve Muhammed sonraki hükümdarlık dönemine kadar hapiste kaldı.

Tahmin edilebileceği gibi hayatta kalan az sayıda Bermeki sınıfta düştü. Bermeki adı resmen lanetlenmişti. Harun üzüntüsünü açıkça ifade eden herkesi susturmak için beyhude çaba gösterdi, hatta üzüntüsünü belirttiği bilinen kişileri öldürmeye bile hazırды. Örneğin, üst düzey bir hazine görevlisi olan İbrahim bin Osman bin Nahik kendi evinde üzüntüsünü açık etti ve her sarhoş oluşunda Cafer’in öcünü alacağını söyledi. Sonunda oğlu kendisine ihanet etti. Harun bu suçu doğrulayacak başka biri olup olmadığını sordu. Oğlu, “Evet, var” diye yanıt verdi, “haremağası Neval.”⁵⁰ Bunun üzerine Harun haremağasını çağırdı ve adam söylenenleri destekledi. Harun yine de kendini tuttu. “Kendi hizmetlilerimden birini söyledikleri yüzünden öldürmek caiz olmayacak” dedi. “Bu ikisi birlikte bir komplo kurmuş olabilir; oğlu babasının mülk ve statüsüne sahip olma arzusu, köle de efendisine karşı kızgınlığı nedeniyle.”

Zaman içinde Harun gerçeği kendisi açığa çıkarmaya karar verdi. İbrahim bin Nahik’i çağırttı, ona dostluk göstererek sohbet etti ve arka arkaya şarap ikramında bulundu. Halife de içti ve Cafer’in kaybına üzüldüğünü, onu öldürttükten sonra neredeyse hiç uyuyamadığını, dostunu kaybetmektense hükümdarlığını kaybetmeyi tercih ettiğini söyledi. Bunun üzerine İbrahim bunun doğru olduğunu, bir daha asla onun gibi birini göremeyeceklerini haykırdı. Harun küfrederek ayağa kalktı, İbrahim de ayağa kalktı ve korku içinde doğruca evine gidip annesine, “Hapı yuttum”⁵¹ dedi. Kısa bir süre sonra halifenin emriyle oğlu tarafından öldürüldü.

Ancak Harun yumuşamıştı, en azından bu yönde rivayetler var, ve muhtemelen pişmanlık duydu. Bunu hiç kimse bilmiyor ve asla bilemeyecek. Fakat yarası derindi. Bir gün kız kardeşi Ulaiyah ona, “Cafer’i öldürttüğünden beri seni mutlu görmedim. Bunu neden yaptın?”⁵² diye sordu. Harun, “Nedenini bilsen sana ne yararı olacak? Eğer gömleğimin bildiğini düşünseydim, onu paramparça ederdim” diye yanıt verdi. Bir başka seferinde aynı soruyu

soran bir arkadaşına, “Eğer sağ elimin bunun nedenini bildiğini düşünseydim, onu keserdim”⁵³ demişti. Yine de kendisi biliyordu ve bir yazarın ifade ettiği gibi sonrasında “keyifsiz bir biçimde yaşadı, suçunun anısı ruhuna musallat oldu ve yaşamsal organlarını kemiren gizli kusurunu mezara kadar taşıdı.”⁵⁴

Bermekilerin düşüşü Halifeliğin hafızasında kazındı ve Harun’un saltanatı üzerinde kalıcı bir leke bıraktı. *Binbir Gece Masalları* buna “dört nehrin bile yıkayamadığı”⁵⁵ kan lekesi diyecekti. Cafer’in üzücü sonu İslam tarihinde özellikle kaderin değişkenliğine ilişkin bir kıssa haline geldi. Bermekiler kendi konumlarını yükseltseler de gösterişli olmanın yanı sıra cömert, vakur olmanın yanı sıra şefkatli ve merhametliyidiler. Onların ölümüyle neredeyse tüm inançları kucaklayan din anlayışlarında kendini gösteren dini hoşgörü de kısa süre içinde yok oldu. Hatta kayıpları hükümdarlığın iklimini bütünüyle olumsuz etkiledi ve başkentte öylesine husumet yarattı ki Harun bundan sonra Rakka’dan nadiren ayrıldı. Taberî gibi tarihçiler bu yüzden onu suçlayacaktı: “Bunun anısı kıyamet gününe kadar yaşayacak” diye yazdı; şairler ise umutsuzluklarını dile getirecekti. Bunlardan biri, “İhsan eden el kurudu, cömertlik okyanusundaki akıntı azaldı. Bu aile kutup yıldızıyla kervanlarımızı yürüttü”⁵⁶ diye yazdı. Bir diğerinin yazdıkları şöyleydi: “Atlarımızı durdurup dinlendirelim: artık ne hayırseler ne de onlardan bağış isteyenler var. Söyle Cömertlik: Fadıl ölünce sen de öldün; seslen Düşkünlük, her gün böbürlen.”⁵⁷ Üçüncü bir şair Cafer’i inanç şehidine dönüştürdü:

Ya Allah, bir iftiracının ihbarı
Ve asla uyumayan halifenin nazarı olmasaydı,
Asıldığın darağacının etrafına dolaşıp onu öpecektik,
Tıpkı hacıların Kâbe’yi tavaf edip
Kara Taşı öptüğü gibi!⁵⁸

Harun’un en sevdiği şair olan Ebu Nuvas bile cesaretle şu açıklamayı yaptıktan sonra kaçıp saklandı: “Onlar sayesinde Harun Reşid’in adı ve ihtişamı Orta Asya’nın düzlüklerinden çıkıp kuzeyin ormanlarına, Mağrip’ten Endülüs’e ve doğuda Tataristan’dan Çin’e kadar uzandı.”⁵⁹

Şairler pek yanılmamıştı. Bermekilerin egemenliği, en az Harun’un kendisi kadar emsalsizliğiyle hatırlanacaktı.

“Rum” ve Horasan

Bermekilerin düşüşünden sonra Harun Bizanslılara karşı yeni seferlerle ve yetkilendirdiği Horasan yönetiminin rejimine yönelttiği tehditlerle meşgul olmaya başladı. Olaylar her iki cephede de hızlı ilerliyordu. Konstantinopolis’te İrene kısmen Müslüman taarruzlarını önlemek için Charlemagne ile evliliğini sonuçlandırmaya çalışıyordu ama sarayın önde gelen askeri ve siyasi görevlileri çeşitli gerekçelerle buna karşı çıkıyordu. İrene’nin Harun’a verdiği tavizler canlarını sıkıyordu, oynadığı politik kumarın imparatorluğa hiçbir kazanç getirmeyeceğini düşünüyorlardı ve tahtın itibarsızlaştığını görmüşlerdi. Bizanslılar aynı zamanda Charlemagne’in kendi tahtlarına el atma girişimine de içerliyorlardı.

31 Ocak 802’de şafak vakti, tam evlenme görüşmeleri kritik bir noktaya ulaştığı sırada İrene’nin maliye bakanı Nikeforos iktidarı eline geçirdi. İrene tutuklandı, üst düzey görevlileri işten el çektiler ve Nikeforos’a Ayasofya Katedrali’nde patrik tarafından imparatorluk tacı giydirildi. Bunun ardından İrene Prinkipos (Büyükada) adasında kurduğu manastıra, sonra da Lesbos (Midilli) adasına sürgün edildi ve 9 Ağustos 803’te ölünceye kadar geçimini sağlamak için gözetim altında bir çıkırıla çalışmaya zorlandı.

Sonraki yıllarda –belgelenmiş zalimlikleri ve suçlarına rağmen– Doğu Ortodoks Kilisesi İrene’yi şehit olmuş bir azize olarak kutsayacaktı.

Nikeforos Bizans’ın güç ve prestijini onarmak için harekete geçti. Charlemagne’in Kutsal Roma İmparatoru unvanına (gerçi Charlemagne bu unvanı hiç kullanmadı) ve Venedik devleti üzerindeki egemenliğine karşı çıktı. İrene’nin bazı sosyal programlarını ve vergi muafiyetlerini iptal etti; asker sayısını artırdı ve Harun’a İrene’nin küçük düşürücü haraç ödeme anlaşmasının hükümsüz

olduğunu bildirdi. Harun'un bir satranç ustası olduğunu bildiğinden ona oyun jargonuyla rencide edici bir mektup gönderdi:

Rumların [Doğu Romalılar] Kralı Nikeforos'tan Arapların Kralı Harun'a: Benden önce yönetimde olan kraliçe kendisini piyon yerine koyup sana kale muamelesi yaptı. Aslında senin ona ödemen gereken haracı sana ödedi. Fakat bu bir kadının zayıflığından ibaretti. Mektubumu okuyunca aldığın parayı iade et ve kendini içinde bulunduğun beladan kurtar. Dediklerimi yapmadığın takdirde sorun kılıçla çözülecektir.¹

Harun mektubu okuduğunda öylesine öfkelenildi ki oradakilerin hiçbiri onunla göz göze gelmeye cüret edemedi. Ardından halife kalem ve mürekkep istedi ve mektubu alıp arkasına şunları yazdı: "Merhametli, Bağışlayıcı Allah Adına. Emirü'l- Müminin Harun'dan Romalı köpek Nikeforos'a. Mektubunu okudum seni kâfirin çocuğu. Cevabını duymadan önce görebilirsin. Elveda."² Sonra ordusunun savaşa hazırlanmasını emretti. 135.000 kişiden oluşan üç kıta halinde ilerlediler. Toros Dağları'nı geçip Karadeniz'deki Heraklia kapılarının önünde durdular. Sonraki birkaç gün içinde şehir alınmış, yağmalanmış, yakılıp yıkılmıştı. Nikeforos böylesine hızlı, yıkıcı bir cevap beklemediğinden hazırlıksız yakalanmıştı. Hiçbir gerçek savunma hazırlığı yapmadığından barış istedi ve kısa süre önce hakir gördüğü haracın iki katını ödemeyi kabul etti. Harun buna razı oldu ama Bizanslılardan Müslümanların çökerttiği veya yıktığı hiçbir kalenin yeniden inşa edilmeyeceğine dair söz aldı. Harun yaraya tuz basarmışçasına aynı zamanda hem Nikeforos hem de oğluna onur kırıcı bir kelle vergisi koydu. Bu zor kaldırılacak bir durumdu. Kış gelip dağ yollarını kar ve buz kapattığında Nikeforos ertesi yaza kadar bir Müslüman saldırısına karşı hazırlanacağını düşünerek anlaşmayı tanımadığını bildirdi.

Fakat imparatorun sözünü tutmadığına ilişkin haber Rakka'ya ulaştığında Harun ordusuna yürüme emri verdi. Birlikler kar ve buzun arasında sınırı geçti, muazzam engeller aştı ve Bizanslılar boyun eğmediği takdirde tüm Anadolu'yu yakıp yıkmaya hazırlandı. Nikeforos inat edince Harun onu Frigya'da Krasos Savaşı'nda ezdi, bölgeyi ateşe verdi ve Toros Dağları'nın eteklerinde, Kilikya Kapıları'nın yakınındaki Tyana'yı ilhak ederek buraya bir cami inşa etti.

Nikeforos bir kez daha barış istedi, eski haracı ödemeyi kabul etti ve hatta haracı özel olarak bu amaçla basılmış ve üzerin-

de Harun ile oğullarından üçünün büstü bulunan sikkelerle ödemek zorunda bırakıldı. Bu arada bir Müslüman keşif donanması Kıbrıs'ta karaya çıkmış, adayı yakıp yıkarak köle olarak satılmak üzere esir aldığı on altı bin Hristiyan'ın yanı sıra bol miktarda ganimet ele geçirmişti.

İmparator bu tür kötülüklerle uğraşamayacak kadar güçsüz olduğundan aldıkları az bile olabilir.

Yine de iki güç arasındaki kanlı mücadele içinde üst düzey ilişkiler her zaman kötü değildi. Harun kendi adına egemenlere genel olarak saygı duyardı. Halife olarak bir gün tesadüfen eski bir kralı aşağılayan bir hizmetçinin yüz kere kırbaçlanmasını emretmişti. Harun bir saray görevlisine bunun nedenini şöyle açıkladı: “İktidar egemenler arasında bir tür birlik veya aile bağı oluşturur. Bu adamı yalnızca benim tahtıma saygısızlık ettiği için değil, krallar arasındaki ortak saygıya riayet etmediği için cezalandırıyorum.”³ Geçmişteki Arap ve Bizans hükümdarları genellikle bir antlaşmanın imzalanması, esir değişimi veya bir imparator ya da halifenin tahta geçmesi gibi durumlarda bu ruhla hediye alışverişinde bulunurdu: örneğin, elmas işlemeli altın kemerler, nadir bulunan ipek kumaşlardan yapılmış giysiler, “dev veya çok güçlü adamlar”⁴ ve köleler. Emevi halifesi Muaviye Bizans imparatoruna elli safkan at göndermişti. İmparatoriçe İrene de Harun'a on üç bin kilo ağırlığında keçi tüyünden kumaş hediye etmişti.

Nikeforos ile Harun'un arası, hiç değilse kişisel düzeyde, o kadar da açık değildi. Nikeforos aşağılandıktan sonra halifeden bir iyi niyet jesti beklemişti. Bir gün iki üst düzey Bizans görevlisi halifenin kampına geldi, yanlarında imparatorun bir mektup getirmişlerdi. İmparator Harun'dan bir patriğin kızı ve oğlunun nişanlısı olan bir genç kızı serbest bırakmasını istiyordu. Harun isteği yerine getirdi ve ayrıca imparatora “tiryak” veya afyon da dahil ilaçlar, parfümler, kuru üzüm, şeker pekmezi, habis (un, süt ve bal ile yapılan bir tür kurabiye) ve hurma gönderdi. Bir de imparatorluk çadırlarından birini verdi. Nikeforos da bunun karşılığında Harun'a birkaç yüz işlemeli ipek giysi, on iki şahin, dört tazi, üç safkan at ve bir doru ata yüklü elli bin dirhem gönderdi.

Binbir Gece Masalları'nda yer yer bu tür hediyelere rastlarız. Örneğin bir pasajda şunları okuruz: “Bunlar Konstantinopolis kralının halifeye gönderdiği hediyelerdir: Tüm Yunanistan'ın en güzel bakirelerinden ellisi ve Roma'nın en muhteşem oğlanlarından ellisi altın işlemeli ipekli uzun kollu giysiler içindeydi, yere eşit olmayan uzunluklarda uzanan sırmalı kadifeden çifte etekle-

rini, üzerlerinde iğne işi renkli resimler olan gümüş kakmalı altın kemerler tutuyordu. Aynı zamanda kulaklarında her biri dört yüz elli kilo altın değerindeki yuvarlak beyaz inci küpeler vardı. Kızlar da şatafatlı biçimde süslenmişti. İki ana hediye bunlardı ama diğerlerinin değeri de bunlardan az değildi.”⁵

Nikeforos böylesi bir nezaketle başını dik tutmayı ummuş olabilir. Ama kaldırabileceğinden çok daha fazla sıkıntısı vardı. Bizans İmparatorluğu’nun öteki yanında güçlü hanlarının yönetiminde Bulgar krallığı uzanıyordu. Bulgar krallığı hanın yönetimi sırasında iki kat büyümüş ve Orta Tuna’dan Dinyeper ve ötesine uzanmıştı. Eski dönemde Bizanslılar ile Bulgarlar Araplara karşı ittifak kurarak işbirliği yapmıştı ama son dönemde halklar neredeyse sürekli bir savaş içindeydi. Sonunda Nikeforos’u sahneden indiren Müslümanlar değil Bulgarlar oldu. İki devlet arasındaki sürekli çatışmalar Bulgarlar Serdica’daki (şimdiki Sofya) Bizans garnizonunu kılıçtan geçirip Nikeforos misilleme olarak Bulgar başkenti Pliska’yı yağmalayınca büyük bir savaşa dönüştü. Geri çekilirken dağ geçitlerinde tuzaga düşen Nikeforos’un kazandığı zafere sevinmeye pek vakti olmadı. Birkaç gün boyunca çadırında Akhilleus gibi surat asarak oturdu. Ardından Bulgarlar gelip onu generalleri ve askerleriyle birlikte öldürdüler. Dönerken sevinçten kabına sığamayan Bulgar hanı imparatorun kellesinin zafere hatırası olmasını istedi ve kafatası gümüşle kaplanarak içki bardağı haline getirildi.

Bizans cephesinde istikrar ve sükûnet tesis edilmiş olmasına rağmen Horasan huzursuzlukla kaynıyordu.

Büyük tarihçi Edward Gibbon bir zamanlar bir krallık içindeki sorunlu bir bölgeyi yönetmek genellikle dışarıdaki düşmanla başa çıkmaktan daha zordur demişti. Bir imparatorluk bir bütün olarak bir dış güce karşı harekete geçebileceği halde krallığına bağlı bir bölge söz konusu olduğunda durum değişir. Bermekiler vezir olarak görev yaptıkları sürece halifeyi Horasan’da eyalete biraz özerklik sağlayacak özel bir idari politikaya ihtiyaç olduğu konusunda uyarmışlardı. Ne de olsa burası Acem ulusalcılarının merkezi ve Şii inancının yuvasıydı. Ebu Müslim döneminde Emevilerin devrilmesine yardımcı olmuştu. Harun’un, Horasan’ın bağımsız bir şekilde yönetilmesine izin verdiği takdirde Abbasileri de devirebileceğinden korkması için yeterli sebebi vardı. Bermekilerin akıllıca ve ılımlı tavsiyeleri yalnızca halifenin kuşkularını artırmaya hizmet etmiş ve daha baskıcı bir yönetime neden olmuştu.

796'da Yahya el-Bermeki Yahya bin Abdullah'ı teslim olma-ya ikna ettikten sonra Harun eski Abbasi ordu muhafızlarından Ali bin İsa'yı Maverâünnehir ve Horasan valisi yapmıştı. Yahya el-Bermeki uygun olmadığını düşünerek bin İsa'nın bu görev getirilmesine karşı çıktı. Fakat Harun onun tavsiyesine aldırış etmedi; tıpkı bir yıl önce saray nazırlığına Yahya'nın kardeşi Muhammed'in yerine Fadıl bin el-Rabi'yi getirdiğinde Yahya'nın kaygılarına aldırış etmediği gibi. Bin İsa despot bir vali oldu. Eyaletten halifenin hazinesine düzenli bir servet göndermesine rağmen adaletsiz ve baskıcı yönetimi nedeniyle yerel halk tarafından hiç sevilmedi. Hatta zaman içinde gasp ve zorbalıklarıyla o kadar çok husumet yarattı ki eyalet isyana sürüklendi. Yahya bir gün halifeye bir eyaletin istikrarının kasaya giren para miktarıyla güvenilir biçimde ölçülemeyeceğini açıkça söyledi. Fakat Harun kulak asmadı.

Bin İsa'nın tuttuğu altın oluyormuş gibi görünüyordu. Harun'a haksız kazançlarının göz kamaştıran ilk örneğini gönderdiğinde halife Bermekilerin Bağdat'ın doğusundaki saray yavrusu evlerinden birinde keyif çatıyordu. Yahya Bermeki yanındaydı ve Harun alaycı bir ifadeyle ona, "Bu bize sınır bölgesindeki bir valiliğe atamamamızı tavsiye ettiğiniz kişi, ama biz sizin onunla ilgili tavsiyenizi reddettik ve tavsiyenizi reddetmiş olmanın nimetlerinden yararlanıyoruz!"⁶ dedi. Yahya nazik bir biçimde Harun'un kararlarının kendisinininkilerden daha iyi olmasından daima memnuniyet duyduğunu ve bin İsa'nın hediyelerinin zenginliğinden kuşku duyulamayacağını söyledi; "ancak keşke arkasında Müminlerin Emiri'nin nefret edeceği şeyler yatmasaydı."⁷ Harun, "Bu ne demek?" diye sordu. Yahya halifenin önündeki hediyelerin baskıcı yöntemler kullanılmadan elde edilemeyeceğini söyledi. Sonra Harun'a muhtelif zengin tacirlerle pahalı malları için sıkı bir pazarlık yaparak bu hediyelerin iki katını elde etmeyi önerdi. Tacirler tahtın baskısıyla yapmak zorunda kaldıkları bu alışverişlerden bütünüyle memnun olmayabilirlerdi ama "bu hazineyi doldurmanın daha güvenli bir yolu olacak"⁸ Taberî'ye göre Harun Yahya'nın söylediklerini çarpıcı buldu ama yaptığı düzenlemeleri değiştirmek için hiçbir girişimde bulunmadı.

Aradan zaman geçtikçe durum daha da zorlaştı. Bin İsa hakkındaki şikâyetler artmaya devam etti ve Harun onun yerine eyaletin ileri gelenlerinden birini tayin etmek zorunda kaldı. Harun Yahya'ya kimi tavsiye ettiğini sorunca Yahya ünlü General Maz-yad el-Şaybani'yi önerdi ama Harun bu öneriyi kabul etmedi. So-

nunda Harun durumu bizzat değerlendirmek için Horasan'a gitmeye karar verdi. 805'te, Mekke'ye yaptığı bir başka hac ziyaretinden dönerken Bağdat'a uğramayıp 23 Nisan'da kuzeydoğuda otuz kilometre kadar ötedeki Nehrevan'da toplanan askeri birliklerine katıldı. Zübeyde Bağdat'tan Rakka'ya Fırat'tan yukarı seyahat ederken Harun iki oğlu Memun ve Kasım ile birlikte (Emin'i Bağdat'ta şimdi vezir olan Fadıl bin Rabi ile bırakarak) ordularının başında Rey'e yürüdü. Bin İsa Horasan'daki Merv'den onu karşılamaya geldi ve yanında birçok paha biçilmez hediye getirdi. Bunlar arasında "benzeri daha önce hiç görülmemiş"⁹ yirmi parça Çin imparatorluk porseleni ve yalnızca Harun'a değil beraberiindeki tüm yetkililere sunulan büyük miktarda para vardı. Verdiği rüşvetlerle, kendinden emin tavrıyla ve olayları akıcı biçimde anlatarak Harun'un kaygılarını azaltmayı başardı.

Rey Harun'un doğum yeri idi ve tabii ki orada birkaç ay kaldı. Muhtemelen bu duygusal bir durumdu ama aynı zamanda zihninde bir politika da vardı. Bölgeyi ziyaret eden ilk halife olarak hükümdarlığının uyandırdığı korkudan yararlanıp Deylem ve Taberistan'ı da içeren dağlık bölgelerdeki aşiret reislerinden bizzat vergi topladı. Harun aynı zamanda etrafına çeşitli eyalet yetkililerini toplayarak onlardan yeniden Memun'a bağlılık yemini etmelerini istedi. Aynı türden –yine– Memun'un taht hakkını kabul eden bir yemin, halifenin emriyle Harun'un muhafız komutanı Harthama bin Ayan tarafından Bağdat'taki Emin'den ve çevresinden alınmıştı.

Taht vârisliği sorununun Harun'un düşüncelerini bulandırdığı açıktı.

Harun Rakka'ya döndükten sonra Horasan'ın sakin olduğunu öğrenmeyi bekledi. Bunun yerine yeni bir huzursuzluk çıktığını duyunca büyük bir öfkeye kapıldı. Bin İsa'nın kötü yönetimi doğrudan ve dolaylı olarak Rafi bin Layth adlı oportünist bir asile ün kazandırmıştı. Rafi'nin ailesi Emeviler döneminde nüfuz sahibiydi ve dedesi Semerkand'ın sevilen valilerinden biriydi. Harun bin İsa'ya bu adama saygı göstermesini söyledi ama Rafi kaçtı ve isyankâr bir kalabalığın başına geçti. Bin İsa saldırıya da kuvvetleri bozguna uğratıldı ve kısa sürede düzeni yeniden sağlayamayacağı açığa çıktı. Bu arada isyan yaygınlaştı.

Harun başkomutanı General Harthama bin Ayan'dan işleri yoluna sokmasını istedi.

Harthama görünüşte yedek kuvvetlerle birlikte Horasan'a gidecek (bin İsa böyle düşünüyordu) ama aslında oraya gider git-

mez bin İsa'yı gözaltına alacaktı. Harun emrinin hiçbir memur veya sekreter tarafından görülmemesini sağlamak için kendi eliyle yazdı. Harthama Merv'den bir günlük yürüyüş mesafesi kadar uzaktayken bin İsa'dan başyaverlerini kampa göndermesini istedi. Yaverler aynı akşam kampa ulaşmaya başladıklarında Harthama seçkin bir süvari birliğinin başında Merv'e gitmek üzere yola çıktı. Yolda büyük dostluk gösterileriyle bizzat bin İsa tarafından karşılandı, Harthama da ona dostluk gösterdi. Son işarete kadar gerçek niyetini açıklamaması söylenmişti ve vali atına bindiğinde bir saygı jesti olarak "atından inmek için hamle yaptı."¹⁰ Bin İsa, "Allah aşkına, eğer siz inerseniz ben de inerim"¹¹ diye bağırdı. İkisi yan yana geldiler ve "kucaklaştılar", sonra yola beraber devam ettiler. Valinin sarayına gelinceye kadar bin İsa Harthama'ya Harun'un sağlığını ve durumunu sordu, sonra akşam yemeği yediler. Yemek bitmek üzereyken Harthama aniden ev sahibine döndü ve ona Harun'dan gelen öfkeli mektubu verdi. Mektupta, "Merhamet eden ve Bağışlayan Allah adına. Seni orospu çocuğu, itibarını yükseltip ününü artırdım, Arap liderlerin izinden gelmesini ve Acem krallarının torunlarının kölen olmasını sağladım. Bunun karşılığında sen bana itaatsizlik ettin ve arkamdan iş çevirip emirlerime karşı geldin..."¹² Bin İsa bu şoktan kurtulamadan kendisini zincirlenmiş buldu.

Harthama ertesi gün Ulu Cami'ye gitti ve huzursuz kalabalığa seslenerek Emirü'l- Müminin'in Bin İsa'nın tutuklanmasını emrettiğini, bundan böyle geçici vali olarak onun görevlerini devralıp işleri düzene sokacağını söyledi. Ardından bin İsa sürüklenerek camiye getirildi ve hakkını yediği kişilere cevap vermeye zorlandı. Sonra bir devenin üzerinde "altında eyer örtüsü olmadan"¹³, boynunda bir zincir ve ayaklarında ağır prangalarla Bağdat'a getirildi. Bu arada tüm dost ve akrabaları tutuklandı ve -oğlunun bahçesinde gömülü bulunan- tonlarca altın ve gümüşün de bulunduğu hazinesi bin beş yüz develik bir kervanla Bağdat'a taşınıp devlet hazinesine aktarıldı.

Bölge buna rağmen durulmamıştı. Bazılarına kendi vahşi dağ tumarlarını kontrol eden savaş ağalarının öncülük ettiği çeşitli ayrılıkçı siyasi ve dini gruplar vardı; teokratik bir devlet isteyen Hariciler yeniden galeyana gelmişti ve doğu sınırları boyunca varlık gösteren asiler yabancı dini gruplarla ilişki kurmuştu. Bu hareketlerin çoğunun merkezi çok uzakta, hatta erişilmesi mümkün olmayan bölgelerde olduğundan kontrol altına alınmaları olanaksızdı. Bağdat yönetimi onların farkına varıncaya kadar genellik-

le güç toplamış ve yaygınlaşmışlardı. 808'e gelindiğinde yeniden kaynayan bir huzursuzluk dalgası baş gösterdi. Bin İsa'nın kötü yönetiminin geride kalan etkilerine genellikle üssü Semerkand'da bulunan Rafi bin Layth tarafından hızlandırılan dört başı mamur bir isyan eklenmiş ve isyan Fergana'dan Azerbaycan'a uzanmıştı. Ayaklanma bastırılamıyordu. 808'in sonuna doğru Harthama Batı'ya geri çağırılmış ve Bizanslılara karşı yeni bir saldırı başlatmaya gönderilmişti. Harun bir kere daha Horasan'a gitmeye karar verdi.

Tus'un kırmızı toprağı

Ne de olsa efsane gerçekliğin şiirsel dille yüceltilmesidir.¹

Gabriel Audisio

Bu dönemde Memun'un başyaveri bir Acem soylusu olan ve Bermekiler tarafından yetiştirilen Fadıl bin Sahl'dı. Veliahdın öğretmeni ve rehberi olarak Cafer el-Bermeki'nin yerine geçmişti. Bermeki ailesinin düşüşünden kısa bir süre önce Yahya el-Bermeki tarafından Harun'la tanıştırılan bin Sahl halifeden öylesine korkmuştu ki ağzından neredeyse hiç laf çıkmamıştı. Harun, "Yaptığı seçimi beğenmediğini ifade eden bir bakışla"² Yahya'ya döndü ama bin Sahl durumu hemen anladı ve "Emirü'l Müminin! Bunu hizmetkârınızın yüreğinin efendisinin huzurunda büyük bir saygıyla dolmasının kanıtı sayın" dedi. Harun bu sözlerden hoşlandı ve "Bu yanıtı hazırlayabilmek için sessiz kaldıysan başarılı olduğunu söyleyebilirim. Eğer doğaçlama yanıt verdiysen bu daha da iyi" dedi. Sonra ona çeşitli konularda sorular sordu ve bin Sahl sorgudan yüzünün akıyla çıktı. Halifenin onun göreve uygunluğu konusunda kuşkusu kalmamıştı.

O aralar Harun'un hiç neşesi yoktu. Günlerini keyifsiz geçiriyordu, suskun ve karamsardı. Ancak kırk yaşında ve en güzel çağındaydı fakat sert, gergin yüz hatları ve kırılgan saçlarıyla erken yaşlanmış gibi görünüyordu. Aynı zamanda (söylenildiğine göre) çok içmeye başlamıştı ve öfke ile affetme arzusu arasına sıkışmıştı. Bermekileri yok ederek güya tahtını ve ailesini bir tehditte kurtarmış ama aynı zamanda saraydaki Arap hizbini muazzam ölçüde güçlendirmişti. Bu hizip Harun'un güvenmedi-

gi Emin'i destekliyor ve bu nedenle kendi desteklediği Memun'u tehlikeye sokuyordu. Bölünmüş bir zihinden kaynaklanan bölünmüş eylemleri nedeniyle uyumlu davranamaz hale gelmişti. Rejiminin kontrolünü de kaybetmişti.

Aslında bu üzücü durumu kendisi yaratmıştı. Sınanmış ve gerçek dostluklara aldırış etmemiş, akrabalarını uzaklaştırmış ve giderek daha fazla korkutarak yönetir olmuştu. Maiyetinde kendisine sadık çok az kişi kalmıştı. Babası, Harun'un babası Mehdi'nin veziri olan yeni veziri Fadıl bin el-Rabi bile saraydaki Arap hizbinin lideri olmuştu. Etrafindakiler Harun'un artık fazla otoritesinin kalmadığını görebiliyordu. Dahası, bir tür rahatsızlık veya hastalık onu zayıf düşürmüştü.

Şubat 809'un ortasında Rakka'yı oğlu Kasım'ın sorumluluğuna bırakan Harun Horasan'a giderken Bağdat'a uğradı. 26 Şubat 808 Cuma günü Bağdat'a ulaştı ve Cuma namazından sonra başkenti Memun'a emanet ederek yola devam etti. Halife ruhsal açıdan iyi bir durumda değildi. Başkentten yaklaşık 30 kilometre uzaklıktaki Nehrevan'a yaklaştığında yanında bulunan Sobah el-Taberi'ye, "Ey Sobah, sanırım beni bir daha göremeyeceksin. Kendimi ne kadar hasta hissettiğimi bilemezsin"³ dedi. Sobah, "Aman Allahım" dedi, "Kendinizi kötü hissettiğinizi bilmiyordum."

Harun durdu, yoldan çıktı ve elli metre uzaklıktaki bir grup ağacın gölgesinde atından indi. Maiyetinin geri kalanını belirli bir mesafede bırakıp yanına Sobah'ı aldı ve ondan biraz sonra göceklerini kimseye anlatmayacağına yemin etmesini istedi. Sonra giysisinin önünü açıp ona diyaframının etrafına büyük bir yarıyı sararmışçasına sıkıca sarılan ipek kuşağı gösterdi. Harun o dönemde bağırsak ülserinden mustarıptı. Sobah'a, "Durumumu gizlemeye çalıştım ama herkes hasta olduğumdan kuşkuluyor"⁴ dedi. "Maiyetimde oğullarımdan her birinin muhbiri var. Masrur şu anda Memun için çalışıyor; kendi doktorum Cebail bin Bahtışu ise Emin'in emrinde. Bunlar ve diğerleri aldığım her nefesi sayıyor. Hepsi çok uzun yaşadığını düşünüyor ve ölmem için sabırsızlanıyor. Söylediklerimden kuşkulanıyorsan şimdi benim için bir at iste, yaşadığım rahatsızlığı artırmak için bana zayıf, sendeleyeni yaşlı bir at getirecekler." Bunun ardından Harun kendisi için bir at istedi ve gerçekten de söylediği gibi zavallı bir at getirildi. Halife Sobah'a bir bakış attı, atına bindi ve yola devam etti.

Bir yazarın belirttiği gibi, Harun "şöhretin yararsız boşluğu nedeniyle gerçek bir vaiz"⁵ haline gelmişti.

Bu arada, halife Bağdat'tan ayrılır ayrılmaz Fadıl bin Sahl

Memun'a, "Babanıza neler olabileceğini bilmiyorsunuz. Fakat kardeşiniz Emin sizden üstün durumda ve Horasan size ait olduğu halde, ondan sizi haklarınızdan mahrum etmesini bekleyebilirsiniz, çünkü o Zübeyde'nin oğlu ve akrabalarının hepsi Haşimi aşiretinden. Bu nedenle babanıza eşlik etmelisiniz, dolayısıyla eğer ona bir şey olur ve Emin sözünde durmazsa başkentten uzak olur, kendi haklarınızı daha iyi savunabilirsiniz. Aynı zamanda iktidar üssünüz olan Horasan'da bulunmuş olursunuz"⁶ dedi. Memun bu tavsiyedeki ihtiyatlı yaklaşımı hemen kavradı ve babasına yolda katıldı.

Harun Hulvan tepelerini geçtikten sonra Kirmanşah'ta durdu ve bir güç gösterisiyle birliklerine nutuk çekti. Fakat Gürgan'a ulaştıklarında halifenin sağlığı ciddi biçimde kötüleşmişti ve ancak Tus'a kadar devam edebildi. Orada hizmetkârları tarafından taşınmak zorunda kaldı ve bu askerler arasında büyük bir karışıklığa sebep oldu.

Harun uzun süredir içine Tus'ta öleceğinin doğduğunu söylüyordu. Ancak bundan tam olarak emin değildi. Birkaç ay önce, hâlâ Rakka'da olduğu sırada doktoru bin Bahtışu bir gün gelip onu korkudan felç olmuş durumda buldu. Korkunç bir rüya gördüğünü, yatağının altından bir kol ve el çıktığını ve bir avuç kırmızı toprak tuttuğunu söyledi. Kolu ve eli tanımış ama kime ait olduğunu hatırlayamamıştı. Sonra, "Bu gömüleceğin memleketin toprağı"⁷ diyen bir ses duymuştu. Bin Bahtışu onu bunun yalnızca bir kâbus olduğuna inandırarak tedavisini yaptı. Fakat şimdi Tus'ta bir evde yatarken aniden ayağa kalkıp, "Rüyam!" diye bağırды ve Masrur'a bahçeden biraz toprak getirmesini söyledi. Masrur avucunda kırmızı toprakla geri geldi. Harun doktoruna baktı ve "Allah'ın inayetiyle, bu rüyamda gördüğüm kol ve bu o eldeki toprağın aynı"⁸ dedi.

Bu sıralarda Harun başkumandanı Harthama'nın sonunda Horasan'a kanun ve nizam getirmeye başladığını öğrendi. Buhara'yı almıştı, Rafi bin Layth'in saklandığı Semerkand'a ilerlemeye hazırlanıyordu. Harun bu haberle kısa süreliğine canlandı ve Memun'u bin Sahl ile birlikte yeni yönetimi üstlenmek ve sefere nezaret etmek üzere önden Merv'e gönderdi. Fakat hiçbir şey onu uzun süre keyiflendiremiyordu. Bazen kendini kaybediyor, acı acı feveran ediyor, bazen de kederlenip melankolik bir ruh haline giriyordu. Neredeyse martın ortası olmuştu. Bazı ordu komutanlarını çağırıp şunları söyledi: "Tüm canlılar ölür. Tüm gençler yaşlanır: Kaderin beni ne hale getirdiğini görüyorsunuz. Şimdi

sizden üç şey istiyorum: İşlerinizde dindarca davranmaya devam edin ve imamlarınıza iman edin; aranızda birlik olun ve Emin ile Memun'u kollayın. Eğer birisi kardeşine isyan edecek olursa bu isyanı bastırın ve isyan edeni kalleşlikle suçlayın.”⁹ Sonra şunları ekledi: “Malım benden yana hiçbir şeye yaramadı! Mahvoldu saltanatım gücüm.” Bu kelimeler Kuran'dandı.

Bir sabah şu dizeleri de yüksek sesle okudu: “Senden önce yaşayan hükümdarlar ve tüm diğerleri nerede? / Onlar günü gelince senin gideceğin yere gittiler.”¹⁰ Sonra maiyetindekilerden birine döndü ve sordu: “Bu kelimelerin özellikle bana uygun olduğun söylenemez mi?”¹¹

Harun bu umutsuz durumdayken, asi lider Rafi bin Layth'in kardeşi Beşir esir olarak kampına getirildi. Harun onu kendi yaşamının sonunu berbat etmekle suçladı ve şunları söyledi: “Eğer yalnızca dudaklarımı oynatacak kadar zamanım kalmış olsaydı, ‘O ölmeli!’ derdim.”¹² Sonra bir kasap çağırdı ve Beşir'in uzuvlarının hepsinin kesilmesini istedi. Kesim bittiğinde halife, “Sayın” dedi. On dört parça vardı. Nedendir bilinmez, Harun bu sayıyı ilginç buldu ve ellerini havaya kaldırarak bağırdı: “Allahım, senin adına intikam almam için bana yetki verdiğin ve düşmanından güçlü kıldığın için bunu seni memnun etmek için yaptım, izin ver aynı şeyi kardeşine de yapayım.”¹³

Bu tüyler ürperten infaz alenen yaptığı son eylemi oldu.

Harun son saati yaklaştığında bahçede mezarının kazılmasına nezaret etti ve kefen bezini seçti. İzleyen birkaç gün boyunca çeşitli hatipler huzurunda Kuran okudu. Ölmekte olan halife uykuya dalıp uyanırken her biri karışık biçimde değişik ayetler okuyordu. 23 Mart 809'da aniden gözlerini açtı ve kalın bir battaniye istedi, ısınması için kendisine bakan yardımcısı da battaniyenin içine girmiş olabilir. Harun, “Neredesin?” diye bağırdı. Yardımcısı, “Buradayım” diye yanıt verdi. “Emirü'l- Müminin bu kadar çok acı çekerken yüreğim dinlenmeme izin vermiyor.” Harun buna beklenmedik biçimde güldü. “Şairin dizelerini unutma: ‘Üstün bir ırka mensup olanlar / En kötü kadere cesaretle tahammül etmelidir.’”¹⁴ Sonra öldü. Tus'ta, Masrur'un kırmızı toprak getirdiği bahçeye gömüldü. Yanına bugün Şehit Mezarı olarak bilinen, iki yüksek minareli ve muhteşem kubbeli bir anıt mezar inşa edilecekti. Fakat burada bir şehit olmayan Harun değil, mezarı yandaki Şii türbesinde bulunan ünlü Şii imamlarından biri yatar.

Harun'un mirası hem üzücü hem de çok büyüktü. “İçine doğduğu inanılmaz konum”¹⁵ onu otomatik olarak bir tür despot ha-

line getirmiş ve “neredeyse içindeki gerçekten insani olan tüm duyguları yok etmişti.” Durumunun elindeki gücün büyüklüğünden kaynaklandığı söyleniyor. Bundan kuşku duyulabilir. Zira en azından sebepsiz zalimliği düşünüldüğünde öne sürülenin yetersiz bir mazeret olduğu anlaşılmaktadır. Son yıllarındaki dengesizlikleri de neredeyse tüm başarılarını gölgelemiştir. Yine de egemenlik dönemi bir bütün olarak ele alındığında onun aynı zamanda, “dininin gereklerini mütevazı biçimde yerine getirmiş ve kendisine emanet edilen muhteşem mirası artırmaya veya en azından aynen korumaya çalışmış” enerjik bir hükümdar olduğu söylenebilir. İslam imparatorluğunu fiziki anlamda genişletmeyi başaramamış –hatta çeşitli yerlerde bazı toprakları kaybetmiş– olmasına rağmen elindeki uçsuz bucaksız toprakları bir arada tutmuş ve geçmişin hazinelerini kucaklayarak dini inanç kültürüne yeni bir yücelik katmıştır.

Bununla birlikte, Harun tahta hangi kudreti kazandırmış olursa olsun, iktidarının ışıltısının çoğunun etrafında devleti onun adına yöneten seçkin kişilerden kaynaklandığı kuşkusuzdur.

Harun’un gerçekte nasıl bir adam olduğu hâlâ belirsizdir. Gördüğümüz gibi dini bütün biri olduğu aşikârdı, günlük namazlarında yüz kez secde etmiş, iki yılda bir Mekke’ye hacca gitmiş ve bu yolculuğun tümünü yürüyerek gerçekleştirmiş tek halifedir. Bazı anekdotlar tarafsız adaletini ve basiretini kibarca övmekte, bazıları –eksik tartılmış ekmek verdiği için kendi fırınında diri diri yakılan zengin fırıncı öyküsünde olduğu gibi– onu olağanüstü sert biri olarak resmetmektedir. Dicle üzerine kurulan şamandralardan yapılmış büyük köprüler –siyasi muhaliflerin çarınha gerildiği, kafalarının gelip geçenlere ibret olsun diye köprübaşlarına asıldığı– halka açık infazlarda ilk kez Harun döneminde kullanılmıştır. Ve önde gelen bir saray gözdesi olan “Haremağası Vasıf”ın, cesedinin reçineyle kısmen mumyalanıp kesik başı üzerine takılarak bir köprüde teşhir edildiği vahim sonunu kim unutabilir? Bir yazarın alaycı bir dille belirttiği gibi, Harun bazı açılardan “*Binbir Gece Masalları*”ndaki neşeli hükümdara hiç benzemiyordu.”¹⁶

Aynı zamanda Harun’un bu öykülerdeki halife olarak hatırası masalların sahip olduğu ölümsüz cazibe ve romantizme ebedi biçimde bağlıdır. Zalim ve inatçı bir damarı olmasına rağmen bize geçmişin ve geleceğin hükümdarı “Adil Harun” gibi görünmektedir; hayali Bağdat şehri ise balıkçıların cinlerle arkadaşlık ettiği ve Alaaddin’in sonsuza kadar sihirli lambasını ovduğu zamansız

bir kenttir. Büyük İslam tarihçisi Sir William Muir'in bir zamanlar söylediği gibi, "Oryantal romantizmin büyüğü Harun Reşid'in yaşamını beklenmedik bir parıltıyla aydınlatmış, hatta tarihin sıradan gerçeklikleri bu parıltıyı azalttığı anda bile geriye bu hükümdarın halifeliğinin ihtişamına merak ve hayranlık uyandırmaya yetecek kadar ışıltı kalmıştır."¹⁷

Bağdat kuşatması

Harun'un ölüm haberi bir ulak tarafından yalnızca birkaç gün içinde Bağdat'taki Emin'e iletilti. Emin o tarihte Dicle kıyısındaki Huld Sarayı'nda yaşıyordu. Muhtemelen güvenlik nedeniyle hemen Yuvarlak Şehir'deki Yeşil Kubbeli Saray'a taşındı ve ertesi cuma Ulu Cami'de çoğu ağlayan ve ağıt yakan çok sayıda mümine namaz kıldırdı. Halkın yararına çalışmayı vaat ettiği kısa bir konuşma yaptı ve aile fertleriyle eski rejimin üst düzey görevlilerinin bağlılık yeminlerini kabul etti.

Bir ulak unvanının kanıtı olarak göstermesi için ona devletin simgelerini –üzerindeki Peygamber harmanisi de dahil– getirmişti. Anarşi eğilimlerini dizginlemek amacıyla orduya imparatorluğun dolup taşan kasalarından iki yıllık maaş karşılığı ikramiye verilmişti. Horasan'ın başkenti Merv'de ise Memun aynı şekilde, “insanlara minberden hitap etti, babasının ölümünü bildirdi ve üzüntüsünün işareti olarak giysilerini yırttı.”¹

Ancak muhtemelen hiç kimse o tarihte Rakka'da bulunan Zübeyde'den daha üzgün değildi. Kocasının ölüm haberini aldığı anda sarayındaki tüm kadınları yas töreni için bir araya topladı ve Harun'a uygun bir mersiye bestelemesi için İshak el-Mavsılı'ye başvurdu. Fakat bu emsalsiz müzisyen “orijinal bir şey bulamadı ve uzun süre önce”² Emevi Halifesi II. Yezid'e (720-24) ağıt yakılırken “Medine'de duyduğu” bir mersiye'nin sözleriyle melodisini uyarladı. Zübeyde daha sonra oğluyla birlikte olmak için Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı. Emin ve başkentin diğer tüm ileri gelenleri onu Anbar'da karşılamaya gitti ve orada annesine valide sultan olarak taşıdığı saygın unvana uygun resmi bir karşılama töreni yapıldı.

Bu arada Horasan'a gitmek üzere yola çıkan ordunun ne yapacağı meselesi vardı. Harun, veziri Fadıl bin Rabi'ye, Horasan'la

etkili biçimde ilgilenebilmesi ve imparatorluğun bu kısmını yönetebilmesi için sahip olduğu tüm birliklerle paranın Memun'a verilmesini söylemişti. Bin Rabi bunu yapmayı kabul etmekle kalmayıp vaadini bir yeminle desteklemişti. Fakat Harun gömülür gömülmez sözünden caydı, çünkü iki kardeş arasındaki mücadelede Emin'den yanaydı. Bu nedenle halka tüm tebaanın gelecekte hükümdar olabilecek –veya olamayacak– olan (Memun) yerine “egemen olan bir hükümdarı”³ (yani Emin) desteklemekle yükümlü olduğunu bildirdi. Bunun üzerine generaller ve birlikleri Horasan'a gitmekten vazgeçerek başkente döndü.

Her ikisi de yirmi üç yaşında olan iki kardeş, Emin ve Memun şimdi bin altı yüz kilometreyi aşan engebeli bir araziyle birbirlerinden ayrılmışlardı. Fakat görünüşteki tampon sağlam değildi. Memun'un başyaveri bin Sahl Emin'in iyi niyetini sınamak için ondan Memun'un karısı ile iki oğlunun Horasan'a gelmesine izin vermesini istedi. Emin seyahatin çok tehlikeli ve sorunlu olduğunu söyledi ama Memun'un ailesinin, mallarının ve mülklerinin koruyucusu olmaktan memnuniyet duyacağını bildirdi.

Bu kötüye işaretledi. Bin Sahl Memun'u dikkatli olması ve Emin'in yapabileceği her türlü makul talebi kabul etmesi yönünde uyardı. Fakat aynı zamanda savaşa hazırlanmasını ve İran'dan kendisiyle savaşacak insanlar toplamasını da söyledi. Memun bu tavsiyenin ardındaki pratik aklı kavradı ve asilerle barış anlaşması yaptı; vergi indirimlerine gitti ve bölgesindeki tebaaya kendisini sevdirmek için başka önlemler aldı. Aynı zamanda Emin'e açıkça meydan okumak yerine kurnazca Emin'in saldırmasını –saldıracağından emindi– beklemeyi tercih etti, böylece verdiği yanıt kendisini savunmak için yaptığı bir eylem olarak görülebilecekti.

Emin kendisinden beklendiği gibi davrandı. Veziri bin Rabi'nin tavsiyesiyle küçük kardeşi Kasım'ı Harun'un tahsis ettiği eyaletlerden uzaklaştırdı; Memun'dan eyaletin idari giderler için ihtiyaç duyulunun dışındaki tüm gelirlerini Bağdat'a göndermesini istedi ve Memun'a eyaletin tamamı için yeni bir istihbarat amirini kabul etmesi yönünde ısrarcı davrandı.

Memun, Emin'e samimi sadakatini dikkate alarak kendisine adil olmayan biçimde baskı yapmamasını isteyen uzlaşmacı bir yanıt gönderdi. Her iki tarafın gizli ajanları arasında “bastonlara gizlenmiş, giysilere dikilmiş veya kadınların saçında saklanmış”⁴ mektuplar gidip geldi. Bu arada Emin kardeşinin sadakat ilanını umursamayarak Memun'un başkentteki kişisel mülklerine el koydu ve karısı ile ailesini ev hapsine mahkûm etti.

Memun kardeşinin yaptıklarına üzüldüğünü bildirdi, ama Emin yumuşamayacaktı. Ardından Memun'un yetki sınırları dahilindeki toprakların çoğundan vazgeçmesini istedi. Memun, "Babamın oğlu, sana gönüllü olarak itaat ederken benimle çatışma, ayrıca sana dostça davranmak isterken bana yabancı olma"⁵ diye yanıt verdi. Fakat Emin tüm iktidarı elinde toplamaya kararlıydı. "Mektubunu aldım"⁶ diye cevap yazdı, "mektubunda yalnızca bana itaat etmeyi reddettiğini değil, daha da kötüsü Allah'a nankörlük ettiğini gösteriyorsun."

810 sonbaharında ok yaydan çıktı. Emin Memun'un tahta çıkma hakkını feshedip oğlu Musa'yı veliaht ilan etti ve cuma hutbelerinde Memun'un adının okunmamasını emretti. Aynı zamanda Mekke'de imzalanan tahta geçiş belgelerini ele geçirmek gibi vahim bir adım attı ve belgeleri Bağdat'a getirtip halkın gözü önünde yırttı. Bu tedbirsiz, hatta kutsal olana saygısızlık sayılabilecek davranışları aralarında eski Horasan valisi Ali bin İsa'nın da bulunduğu birkaç şaibeli karakter tarafından teşvik ediliyordu.

Eğer vezirleri Fadıl bin Rabi ve Fadıl bin Sahl aradaki düşmanlığı körüklemeseler iki kardeşin barış içinde birlikte yaşama anlaşması yapmayı başarabileceği iddia edildiği olmuştur. Fakat, kendi babasının da belirttiği gibi, Emin'in dejenere ve güvenilmez bir yapısı vardı ve kavgaya girmesi için teşvike pek ihtiyacı yoktu.

21 Şubat 811 Cuma günü hanedan mensupları, saray görevlileri ve ileri gelen generaller namaz için Bağdat'taki Ulu Cami'de bir araya geldi, Emin'in veziri burada Memun'un isyan ettiğini açıklayan uzun bir metin okudu. Bağdat'ın geniş resmigeçit alanlarından birinde on binlerce asker toplandı ve yürümeye hazırlandı.

İç savaş başlamıştı.

Emin Horasan'da galip geldiği takdirde yeniden Horasan valiliğine getirmeyi vaat ettiği Ali bin İsa'yı ordusunun başına geçirdi. Bin İsa daha önceki adaletsiz yönetimi nedeniyle nefret edilen biri olduğu için bu çok aptalca bir hamleydi. Her açıdan Memun'un elini güçlendirdi ve İran halkını isyana sevk etti. Aynı zamanda Memun'un Bağdat'tan ve egemen Arap seçkinlerinden hoşnutsuz olan herkesi birleşmeye çağırmasını sağladı.

Zübeyde bu gelişmelerden derin bir üzüntü duyuyordu. Emin kendi oğlu olduğu ve daima onu savunduğu halde her iki delikanlıyı birlikte büyütmişti ve Emin'in ne kadar istikrarsız olduğunu itiraf etmekten kendini alıkoyamıyordu. Bu neredeyse herkesin bildiği bir şey olmalıydı. Vakayinamelerde Emin'in tuhaf davranışlarına ilişkin bol miktarda örnek vardı. Çocukça öfke nöbetle-

riyle önemli vezirleri azletmiş, resmi raporları rastgele yakmış ve devlet işlerini bir yana bırakıp kişisel zevklerine dalmıştı. Tarihçi Mesudî'ye göre Zübeyde onun akıbeti konusunda daima derin bir endişe duydu. Emin'e hamile kaldığı gece –Shakespeare'in hayal edebileceği bir sahne içinde– rüyasında üç kadının odasına girdiğini ve ikisinin sağına, üçüncünün de soluna oturduğunu görmüştü. “Her biri sırayla yaklaşıp elini karnuma koydu”⁷ diye hatırlıyordu. “Birincisi, ‘Boyunduruğu ağır olacak’ dedi. İkincisi, ‘Zayıf iradeli bir hükümdar olacak, kısmetinde ihanet var’ dedi. Üçüncüsü, ‘Boş yere kan dökecek, isyanla kuşatılacak’ dedi.” Ardından, Emin'in doğduğu gece bu üç büyücü (*Machbeth*'tekiler gibi) yeniden görüldü, “Yine yanıma oturup bana baktılar” ve onun kısa ve üzücü bir saltanatı olacağını söylediler. Bir süre sonra, Emin henüz yeni yürümeye başladığında üçüncü ve son kez rüyasına girdiler. Ortak kararları onun “despot, serseri ve boşboğaz bir aptal olacaktı. Onun mezarını kaz” diye bağıştılar, “tabutunu aç, kefen bezini çıkart!”

Haklı çıktılar. Etrafındakilerin iradesiyle yönetilen, saçmalık ve kötülüklerini teşvik eden haremağaları ve pervasız kadınlarla kuşatılmış zayıf karakterli bir lüks düşkünü oldu. Halife olur olmaz kendi zevki için Dicle Nehri'ne çeşitli hayvanlar şeklinde –bir aslan, bir fil, bir kartal, bir yılan ve bir at– beş gondol yerleştirdi. Her gün veya her gece neredeyse daima bunlardan birinde seks veya içki âlemi yapıyordu. Tipik fantezilerinden biri şarkı söyleyen çıplak yüz genç kızın önünde gösteri yapması ve kızlar ellerindeki palmye yapraklarını salladıkça onlara övgüler düzmesiydi.

En önemlisi Emin'in haremağalarına cinsel istek duymasıydı. Annesi bunu değiştirmeye çalıştı. Bunu güzel köle kızları erkek çocuklar gibi giydirerek yaptı. Bir tarihçi kızların “dar giysileri, geniş kemerli geniş kollu kaftanları”⁸ “bellerini ve kıvrımlarını gösterecek” şekilde tasarlanmıştı diye yazıyor. Ve sarıklarının altından “kâkül ve buklelerle” görünen saçları “genç adamlar gibi enselerinde toplanmıştı.” Fakat işe yaramadı.

Zübeyde Emin'i eğlendirmeye ve frenlemeye çalışırken bile Memun'u korumak için elinden geleni yaptı.

Bin İsa cepheye gitmeden önce Zübeyde ondan yakalandığı takdirde Memun'a bir şehzade gibi davranmasını ve zarar vermeden ve onu herhangi bir şekilde aşağılamadan esir alarak Bağdat'a getirmesini rica etti. “Onunla tepeden bakan bir tarzla konuşma” dedi, “çünkü o senin dengin değil... Sana kötü davranırsa hoşgörülü ol, küfrederse karşılık verme.”⁹

Bin İsa isteklerini yerine getireceğini alaycı bir dille ifade ederek, Memun'u gümüş zincire vuracağına söz verdi.

Bin İsa 16 Mart 811'de kırk bin kişilik bir ordunun başında Bağdat'tan yola çıktı. Emin onlara Nahrevan'a kadar eşlik etti, ordu başaracağından emin bir biçimde buradan Rey yolu üzerindeki Hamedan'a doğru ilerledi. Karşısındaki İranlı General Tahir bin el-Hüseyn'di. Bu iki adamı tıpkı hizmet ettikleri kişiler gibi birbirinin zıddıydı. Bin İsa kaba saba, küstah ve açgözlüydü. Herat valisinin torunu olan Tahir ise nazik, cesur ve bir gözünü doğu cephesinde kaybetmiş, kendisini görevine adanmış bir askerdi. Aynı zamanda gelişmiş zevkleri olan, bir zamanlar büyük bir suç işlediği halde iyi yazılmış dizelerle kendisinden özür dileyen bir adamı affedecek ölçüde iyi şiirden hoşlanan "mükemmel bir âlim"di.¹⁰

Bin İsa'ya Tahir'in Rey'de olduğu söylendiğinde, "Ne olmuş? Bir tilki bir aslanın önünde durabilir mi? Önünde yalnızca iki yol var, ya kendisini içeri kapatıp kuşatılır ya da süvarilerimiz hattına yaklaşır yaklaşmaz geri çekilir"¹¹ diye karşılık verdi. Görünüşe bakılırsa bu muhtemeldi. Memun'un ihtiyaç duyduğu orduyu harekete geçirecek vakti olmamıştı ve Tahir'e kıyasla oldukça mütevazı bir gücü vardı; bazıları bin İsa'nın kuvvetlerinin onda biri kadar olduğunu söylüyor. Fakat Tahir üstün becerilere ve muhakeme kabiliyetine sahipti ve kaynakların bildirdiğine göre yıldızlar onun yanındaydı. Bin Sahl onu bu göreve kısmen yıldız haritasına bakarak tayin etmiş ve hatta yola çıkmasının en uygun anını bile belirlemişti. O an geldiğinde, "Tahir'in sancağını düğümledi ve eline verdi."¹²

Tahir ilerledi ve mayıs başında Rey ve Hamedan arasındaki bir ovada bin İsa'nın ordularını gördü. Bin İsa'nın birlikleri ovayı doldurmuş gibi görünüyordu, silah ve zırhlarının cilalı çeliği güneşte parlıyordu. Tahir'in kuvvetlerinin bir meydan savaşında üstün gelme şansı çok düşüktü. Bunun üzerine Tahir gözünü karartıp bir hile yapmaya karar verdi. Teslim bayrağı çekmek üzere olduğunu söyledi ve her şeyin bittiğini varsayan bin İsa kendini beğenmişliği içinde şartlarını koşmak üzere atını ileri sürdü. Bunu yaparken kendisini korumayı akıl edemedi. Tahir'in saflarından aniden çıkan bir süvari atını doğrudan ona sürerek kılıcıyla saldırdı. Bin İsa atından düştü; bir dakika sonra kesilmiş başı yerde yuvarlanıyordu.

Bunun ardından yapılan muharebede bin İsa'nın lidersiz ordusu başarısız oldu. Bir kısmı Hamedan'a geri çekildi. Burada tuzağa düşürülüp kısa bir kuşatmadan sonra teslim alındı. O za-

mana kadar Tahir'in kuvvetleri geometrik biçimde güçlenmiş ve Bağdat yolu üzerindeki Hulvan'a doğru ilerlemişti. Aynı tarihte, Semerkand'da düzeni tesis eden Harthama bin Ayan kendi birlikleriyle gelmiş ve seferin genel sorumluluğunu üstlenmişti. Memun kendisini halife ilan etti; Fadıl bin Sahl'ı imparatorluk vezirliğine resmen tayin etti ve artık Bağdat'a giden yol ilerlemeleri için açık olduğundan Ahvaz'a doğru yeni birlikler gönderdi.

Bin İsa'nın yenilgi haberi başkente ulaştığında Emin Dicle'de âşık olduğu Kauthar adlı bir haremağasıyla balık tutuyordu. "Şimdi beni rahatsız etme"¹³ diye bağırды. "Kauthar iki balık tuttu, ben daha bir tane bile tutamadım." Ulusal bir kriz anında uğraştığı saçma şeyler geleceği için hayırlı olmadı, özellikle haremağasıyla kurduğu açık ilişki sarayla arasını açmıştı; tıpkı Konstantinopolis'teki iktidar düşkününü haremağalarının İrene ile sarayın arasını açtığı gibi. Buna rağmen imparatorluğun kaderi onların elindeydi. Bir devlet görevlisi Arap tarafının umutlarının yıkıldığını izlerken, "Bu ikisi işeyen bir deve gibi herkese pislik sıçratı" diye bağırды.

Fadıl bin Rabi Emin'i içinde bulunduğu tehlike konusunda uyarmaya çalıştı ama zevk ve sefaya dalmış olan karasevdalı hükümdar yalnızca dalkavuklarını dinliyordu. Bu arada Tahir Bağdat'ın kuzeydoğusundaki Hulvan'ı çok fazla savaşımasına gerek kalmadan aldı, batıya döndü ve Vasit'i işgal etti. Bu arada Harthama Emin'in kuvvetlerini Mayıs 812'de Nehrevan'da bozguna uğrattı. Çok geçmeden Kûfe, Basra, Musul, Mekke ve Medine Memun'a bağlı olduğunu ilan etti. Eylülün sonu geldiğinde Tahir Bağdat'ın batısına, Harthama doğusuna yerleşmiş, başkent bütünüyle kuşatılmıştı.

Kuşatılan şehrin hemen teslim olması beklenebilirdi. Halbuki kuşatma bir yıl sürdü. Halife doğuda geniş ve dolambaçlı Dicle tarafından korunuyordu; batıda insan yapımı bir su yolu kuzeyden nehre dökülüyordu. "Sellerle yükselen"¹⁴ şamandıra köprüleri yandan gelecek saldırıları önlemek için karaya bağlandıkları yerlerden kesilmişti. Aynı zamanda Yuvarlak Şehir Bağdat'ın merkezinin güneyindeki kanallardan oluşan ağ hem doğal bir bariyer gibi işlev görüyor hem de batıdan, Fırat'tan aşağıya gönderilen mallar ve savaş malzemeleri için arter görevi yapıyordu. Tabii ki aynı zamanda Yuvarlak Şehrin çevresindeki bu savunmaların dışında görkemli iç ve dış tahkimatları vardı, bunlar arasında çemberli külliyele, kontrol noktaları, büyük demir kapılar, muazzam büyüklükte koruyucu surlar ve yaklaşık yirmi metre genişliğinde

hendekler bulunuyordu. Her kapı aynı zamanda bir dik açılı girişe sahipti, böylece saldırganlar içerideki avluyu doğrudan vuramıyordu. Dahası, Bağdat'ın kendi cephaneliği, kuşatma mekanizmaları ve direnmek için ağır silah ve topları vardı. Çoğu Arap milliyetçisi olan halkı da silahlıydı. Sopaları ve sapanları, palmiye yapraklarından yapılma miğferleri, kapitone yün ceketleri, kollarındaki sazdan yapılma kalkanlarıyla sivil bir savunma kuvveti olarak örgütlenmişlerdi; tabii ki sonlara doğru Memun'un mızrak ve kılıçlarla donanmış zırhlı süvarilerine karşı koyamadılar.

Yine de şehir beklenmedik bir kararlılıkla direndi. Emin kısmen halka kasalarını boşaltıncaya kadar dağıttığı para, kısmen de şehirde büyük ölçüde Arapların yaşaması ve Emin'in Arapların tek halifesi olması nedeniyle popülerliğini korudu.

Her şeye rağmen Bağdat yenilmeye mahkûmdu. Surların etrafına yerleştirilen mancınıklar vuruldu; bütün mahalleler yerle bir edildi. Birlikler önce banliyölere sonra da şehre girdi. Blok blok ilerleyip ev ev savaştı. Emin karşılaştığı zorluklara karşı koyabilecek durumda değildi. Kuşatmanın doruğunda bir noktada sarayındaki bir akvaryumdan kaçan Japon balığını aramakla meşguldü, balığı bulmak için sarayın altını üstüne getirdi. Huld Sarayı'nda barikata çekilen Zübeyde sorumsuz oğluna serzenişte bulunduğu Emin saçma sözlerle bağırdı: "Sus! Tahtın güvenliği kadınların endişe ve korkularıyla sağlanamaz. Halifelik, işi çocuk büyütme olan kadınların yeteneklerini aşan bir siyaset gerektirir. Kaybol!"¹⁵

O tarihe gelindiğinde Emin'in dağıtacak parası bitmiş, Dicle'nin doğu ve batı kıyısı arasındaki iletişim kesilmişti. Ticaret merkezi bütünüyle düşman askerlerinin işgali altındaydı. Ordu disiplini çökmüş, insanlar Bağdat'ta kanun dışı çeteler halinde kaynaşmaya başlamış ve Emin'in kendi ordu komutanı onu erdişi olmakla suçlamıştı. Emin nihayet durumunun umutsuz olduğunu gördü, annesinin dairesine sığındı ve teslim olmak veya kaçmaktan başka seçeneği olmadığını anladı. Danışmanlarından bazıları onu kuşatma hattını yarıp Suriye'ye gitmeye ve orada tahtını geri almak için plan yapmaya teşvik etti. Diğerleri yenilgiyi kabul edip merhamet dilemesini istedi.

Emin kendisini çocukluğundan beri tanıyan ve hayatını başıslama ihtimali Tahir'den yüksek olan Harthama'ya teslim olmaya karar verdi. Aralarında acil mesajlar gidip geldi ve teslimiyet şartları belirlendi. Fakat Tahir buna itiraz etti ve sonunda Emin'in Harthama'ya teslim olmasına ama imparatorluk sem-

bollerinin –hükümdarlık hilatı, asa ve yüzük– Tahir’e verilmesine kadar verildi.

25 Eylül 813 gecesi Emin, “yanaklarından akan gözyaşları içinde öpüp umutsuzca okşayarak”¹⁶ iki küçük oğluyla vedalaştı. Sonra gözyaşları içinde yanında birkaç kişiyle saraydan ayrılıp karanlıkta kayboldu. Bir yaveri, “Önümüzde bir kandil yolu aydınlatıyordu”¹⁷ diye hatırlıyor. Yan yollardan telaşla inip Dicle kıyısından aşağı sessizce şehirden çıktılar. Harthama onu karşıya geçirmek için rıhtıma bağlı bir teknenin içinde bekliyordu. Yaver daha sonra, “Tekneye binmek için ilerlerken halifenin atı uğursuz biçimde aniden durdu. Halife onu kamçılayıncaya kadar yerinden kımlıdamadı” diye yazdı. Tekneye doğru yürüdü, ama Emin üzerinden iner inmez kıyıdan uzaklaştı.

Halife aşağı güvertede, Harthama ve kurmaylarının toplantı halinde olduğu bir odaya indi. İçeri girerken herkes ayağa kalktı. Harthama onu saygıyla karşıladı ve Memun adına onu kucaklayıp elini ve ayağını öperek “Efendim”¹⁸ diye hitap etti. Emin toplantıda bulanarlara göz gezdirdi, bazılarını tanıdı ve içlerinden birine geçmişte kendisi için yaptığı iyilik için özellikle teşekkür etti.

Ardından tekne nehre açıldı.

Ancak planı Tahir biliyordu. Emin’in şartlara uymayacağından kuşkulanyordu ve bunu engellemeye kararlıydı. Adamları tekneye saldırdı, “gövdesinde delikler açmaya başlayıp tekneyi batırmaya çalıştılar.”¹⁹ Emin panikledi, ihanete uğradığını düşündü ve nehre atladı. Birkaç dakika içinde yakalandı ve kıyıya yakın bir eve sürüklendi. Orada, “yalnızca pamuklu bir çarşafa sarılı biçimde soğuk ve korkuyla titreyerek”²⁰ yattı.

Kendisiyle birlikte esir alınanlardan biri, “Biz bu durumdayken içeri baştan aşağı silahlı biri girdi”²¹ diye hatırlıyor. “Emin’e sert bir bakış fırlatıp gitti. O zaman onun artık ölü bir adam olduğunu anladım... Gece yarısı civarında atların gürültüsünü duydum, birileri kapıyı çaldı, kapı açıldığında içeri ellerinde kılıçlarıyla bir grup Acem girdi. Emin onları görünce, ‘Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz!’ dedi.” Askerler onu öldürüp kellesini kesti. Tahir onu imparatorluk sembolleriyle birlikte Memun’a göndermeden önce kısa bir süre mazgalı siperlerde teşhir etti. Harun ve Zübeyde’nin tek oğulları hem annesi hem de babası Peygamber soyundan gelen tek halifenin sonu böyle üzücü bir biçimde geldi.

Memun’un veziri durumdan hoşnut değildi. “Tahir ne yaptı?”²² diye bağırdı. “Bu yeni şiddet olaylarına yol açacak. Biz ona Emin’i esir alıp bize göndermesini emrettik. O bunun yerine kellesini

gönderdi.” Fakat Memun şu karşılığı verdi: “Geçmiş geçmiştir; şimdi Tahir’i aklamanın yollarını bulmalıyız.”²³ Aslında Tahir halifenin istediği şeyi yapmıştı. Kuşatma sırasında Memun’a Emin’i yakaladığı takdirde ne yapmasını istediğini sormuş, Memun cevap vermemiş ama cevap olarak “Ona baş geçecek yeri olmayan bir gömlek göndermişti. Tahir bu şekilde Memun’un Emin’i öldürmesini istediğini anlamıştı.”²⁴ Dahası, Tahir’in Emin’i kendi kararıyla öldürmesi –veya Harthama’nın teknesine saldırması– pek mümkün görünmüyor.

Buna rağmen Memun kardeşinin kellesini gördüğünde, “ağladı ve Allah’tan onu affetmesini isteyerek Emin’in bir zamanlar kendisi için yaptığı şeyleri ve Harun döneminde birlikte geçirdikleri güzel günleri hatırladı.”²⁵ Sonrasında Memun Tahir’e asla yaptıklarını düşünmeksizin bakamadı. 822’de halifenin yanında çalışan bir haremağası Tahir’i zehirli bir sosla öldürdü.

Fetret devri

Memun ve Emin halifeliğın kontrolü için savaşırlarken ikisi de Bizanslılar veya Franklarla ilgilenmedi. Aslında kaygılanacakları çok fazla şey yoktu, çünkü Bizanslıların morali kendi başlarındaki belalar yüzünden bozuktu ve Charlemagne sahneden çıkmak üzereydi. 809'da, altmış dört yaşındayken topraklarını üç oğlu –Pepin, Louis ve Charles– arasında bölüştürmüştü. Fakat Pepin ve Charles kısa süre içinde öldüler ve geride yalnızca Louis (bundan sonra Dindar Louis olarak adlandırıldı) kaldı. Kendi sorumluluğuna verilenlerin yönetimi konusunda Emin ne kadar savurgan ve umursamazsa Louis de o kadar sofı (ya da âciz) olduğunu gösterdi. Buna rağmen resmi bir törenle Charlemagne'in duası eşliğinde krallıktan imparatorluğā terfi etti: “Ah Yüce Tanrım, bana kendi gözlerimle oğlumun tahtıma oturduğunu görme lütfunu bahşettiğın için sana şükürler olsun!”¹

Charles kırk yedi yıl saltanat sürdürdükten sonra yetmiş iki yaşındayken geçirdiğı zatürree sonucu sarayında öldü. Aachen'daki katedralin kubbesinin altına üzerine atlı bir savaşçı imajının işlendiğı mor ipekten Bizans kefenine sarılarak gömüldü.

Charlemagne'in savaşçı bir kral olmanın yanı sıra “yönetmeyi savaştan daha fazla sevdiğı”² ve yalnızca ortak bir devlet ve inançla birleşmiş daha barışçı bir Batı Avrupa yaratmak için savaştığı söylenir. Bu doğruysa, başarılı olamamıştır. Kendi döneminden sonra silah zoruyla oluşturduğı birlik dağılmış ve Avrupa kıtası bir kere daha anlaşmazlıklar nedeniyle paramparça olmuştur.

O da Harun gibi gelecekte olacakları sezerek korkmuştu. Ölümden kısa bir süre önce kehanet gibi bir rüya gördü. Rüyasında bir adam yanına yaklaşıp keskin kısmında dört anlaşılmaz

kelime kazılmış bir kılıç verir. Bu kelimeler, “raht”, “raoleiba”, “nasg” ve “enti”dir.³ Charles aynı gece rüyayı kaydeder ve ertesi gün yorumlamaya çalışır. Ona göre kılıç iktidarını simgeliyordu. Sonra azalan ölçekte ilk kelime “bolluk”, ikincisi “azalma”, üçüncüsü “çöküş”, kılıcın ucuna yakın yere yazılmış dördüncüsü ise “son” anlamına geliyordu.

Başka kehanetler onu rahat bırakmıyordu. Tahta kimin geçeceğini belirlediği yıl imparatorluğu kıtlık, salgın hastalıklar ve felaket getiren fırtınalar vurdu. Charlemagne krallığının tüm piskoposlarına kasvetli bir mesaj gönderdi: “Bütün bu dış etkenlerden hiç kuşku duymaksızın Tanrı tarafından kollanıp korunmadığımız çıkarsamasını yapabiliriz... Dolayısıyla... her birimiz gerçekten kefarete ödemeye çalışmalı ve onun kalbini yumuşatmalıyız.”⁴ Piskoposlara bu mesajın bütün kiliselerde cemaate okunması söylendi. 807 sonbaharında dünyevi ve ruhani liderlerden oluşan bir topluluk üç gün oruç çağrısı yaptı. Bundan sonraki mevsimlerde askerler görev başına gelmedi, suç, yoksulluk ve serserilik arttı; ve Danlar sınırındaki Slav aşiretler arasında isyan başlattı. Diğer işaretler de Charlemagne’in göçüşünü gösterir gibiydi. Sarayını katedrale bağlamak için inşa edilen depreme dayanıklı sütunlu giriş yerle bir oldu; kiliseye yıldırım çarptı; Mainz yakınlarında Ren nehrini geçmek için on yılda inşa edilen köprü bir yangında yok oldu ve muhtelif güneş ve ay tutulmaları tuhaf biçimde arttı. Bir sabah, imparator güneş doğmadan hemen önce Danlara karşı bir sefere gitmek üzere kamptan ayrıldığı sırada berrak gökyüzünde bir meteor parlayıp ışık saçtı. Herkes şaşkınlıkla gökyüzüne bakarken Charlemagne’in atı şaha kalkıp onu yere fırlattı. İmparator yere öylesine sert düştü ki pelerinin tutan toka koptu ve kılıcı uzağa fırladı. Sonra, Haziran 810’da Charlemagne’in en büyük kızı Rotrud ile Harun’un hediyesi olan çok sevdiği Ebu el-Abbas adlı fili öldü.

Charlemagne bir gün bir aziz olarak anılacak olsa da (İmparatoriçe İrene gibi resmen kutsanmasa da) dünyevi bir hayat yaşadığını biliyordu ve 811’de son vasiyetini hazırlarken kişisel hazinesinin çoğunu ruhuna dua okunması için krallıktaki kiliselere bıraktı.

Bağdat’taki halifelik de Charlemagne’in Avrupa’sı gibi yitip gidebilirdi; ama tam tersine iç savaşın küllerinden yükselen bir zümrüdüanka kuşu gibiydi. Sonunda Memun meşru halife olarak iş başına gelmişti; ancak sarayın bir kısmı hâlâ ona karşıy-

dı ve Arap duyarlılığının yerleşik olduğu Bağdat'ta karışıklık sürüyordu. Bu nedenle Memun imparatorluğu Acem tabanının bulunduğu yerden yönetmek için veziriyle birlikte Merv'de kaldı. Aynı zamanda dikkatlerini özellikle Şiiler ve Aleviler gibi belirli hizipleri yatıştırmaya verdiler. 817 ilkbaharında Memun bir imam olarak saygı duyulan Ali el-Ridha'yı tahtın vârisi ilan etti; siyah olan resmi Abbasi bayrağının rengini (Şiilerin geleneksel rengi) yeşile dönüştürdü, Ali el-Ridha'yı kendi kızı Umm Habib ile evlendirdi; ikisinin adına sikkeler bastırdı ve diğer kızı Umm el-Fadıl'ı Ali el-Ridha'nın oğlu ile evlendirdi. Bu hanedan evlilikleriyle Abbasiler iktidar dışında kalmamış oldu; Aleviler de.

Bağdat'ta Sünni Arap milliyetçiler –bazı Abbasilerle birlikte– çılgına döndüler. Temmuz 817'de bir hizip olarak birleştiler; Memun'un tahttan indirildiğini ilan edip Harun'un üvey kardeşi İbrahim el-Mehdi'yi (şair, gurme aşçı ve halk ozanı) tahta geçirdiler. 24 Temmuz'da Bağdat'taki Ulu Cami'de adına dualar edildiğinde tahta geçtiği halka açıklanmış oldu.

İbrahim doğru kişi değildi. Harun'a yakın olmakla birlikte mutabek bir devlet adamı veya lider değil, iyi yaşamayı seven bir sanatçıydı. Siyahî Afrikalı ten rengi nedeniyle “Zenci halife” olarak tanınan İbrahim Bağdat'ta hanedan soyundan bir hükümdar arayanlar açısından en fazla göstermelik bir liderdi. İbrahim'e imparatorluk ışıltısı kazandırmak için El-Mübarek gibi onursal bir isim verilmiş olmasına rağmen, o lanetlendiğini hissedip zamanının çoğunu devlet işlerinden çok mutfağında yemek pişirerek geçirdi. Bu uzun sürmedi. Dikkate değer hiçbir yeni politika uygulamadı ve Memun'un onu savaşmadan tahttan indireceği açığa çıkar çıkmaz kaçıp saklandı.

818 başında Memun Bağdat'a gitmeye hazırlanırken dönüşünü kolaylaştırmak için Arap tarafıyla uzlaşma yaptı. Bölücü bir kişi haline gelen veziri Fadıl bin Sahl'ın öldürülmesine razı oldu; Ali el-Ridha'yı bir kâse zehirli üzümle öldürttü ve batıdaki ordusunu Rakka'dan Bağdat'a getirerek, ordunun gelişini kendisinin Bağdat'a geldiği tarih olan 10 Ağustos 819 ile aynı tarihe getirdi.

Ali el-Ridha'nın akıbeti öngörülebilirdi. Bu önceden Memun'un veziri bin Sahl'a yıldız falında bildirilmişti. Söylendiğine göre, vezirin ölümünden sonra eşyaları arasında “kilitli ve mühürlü bir sandık”⁵ bulundu. “Sandık açıldığında içinden yine mühürlü kapatılmış küçük bir kutu çıktı, kutunun içinde arasında vezirin kendi elyazısıyla, ‘Bağışlayan, Merhametli Allah adına! Bu el-Fadıl bin Sahl'ın kendisi için öngördüğü kaderdir: Kırk sekiz yıl

yaşayacak ve su ile ateş arasında öldürülecektir,' yazılmış bir parça ipeğin bulunduğu katlanmış bir kâğıt vardı." Tam kırk sekiz yıl yaşadı ve Şubat 818'de Serahs'ta (Orta Asya'da bir İpek Yolu merkezi) sıcak banyosunda katledildi.

Bu arada Memun üvey annesi Zübeyde ve geçici halife olan amcası İbrahim ile barış yapmaya hazırdı. İbrahim Memun'un in-safına sığındı; Zübeyde nazik bir konuşma yaparak halife olan bir oğlunu kaybetmekle birlikte yine halife olan diğer oğlu Memun'u kazandığını söyledi. "Bu nedenle kaybım kazancımdır"⁶ dedi. Memun bu jesti kabul etti ve serveti ile itibarını kendisine iade etti. Bundan sonra Zübeyde'nin ölünceye kadar görkemli bir emeklilik hayatı yaşadığı anlaşıyor.

Memun'un saltanatı başarılı oldu. Yeni bir refah, ihtişam ve şöhet dönemini müjdelercesine eski vezirinin yeğeni Buran ile muhteşem bir törenle evlendi. Düğün eğlenceleri boyunca her biri dokuz yüz kilo ağırlığında muazzam amber mumlar geceyi gündüze çevirdi. Konuklara kavun büyüklüğünde misk topları dağıtıldı, her birinde bir emlakın, kadın veya erkek kölenin veya gıpta edilen başka bir ödülün yazılı olduğu küçük kâğıtlar vardı. Bir altın tepsiden altın bir tahtta oturan soylu çiftin başından aşağı bin inci döküldü. Zübeyde, bu evliliği kabul ettiğini ve onlara duyduğu sevgiyi gösteren yeni bir jestle geline elmas ve yakut düğmeleri olan ve Emevi halifelerinden birinin eşine ait olan bir hanedan ceketi hediye etti.

Memun'un saltanatı bu tür armağanların dağıtılmasının yanı sıra Harun'unkini bile aşan bir öğrenme ve ilim irfan dönemini başlattı. Memun'un sarayı Bermekilerin (özellikle gençliğinde Memun'un başlıca öğretmeni olan Cafer'in) savunduğu "serbest düşünce" ortamını benimsedi ve halifenin mantığa olan inancını dini metinlerin doğruluğunu sınamak yolunda güçlendirdi.

Memun klasik öğreti konusundaki açlığı nedeniyle "830 yılında Bağdat'ta ünlü Beyt'ül Hikmet'i kurdu. Enstitünün içinde bir kütüphane, bir akademi ve MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında kurulan İskenderiye Kütüphanesi'nden bu yana en önemli eğitim kurumu olan bir tercüme bürosu vardı."⁷ Kültürlü Yahudiler, Hristiyanlar, Budistler ve diğerleri kalabalıklar halinde enstitüye akın ettiler; elyazmaları için Suriye, Anadolu ve Levant'taki manastırlar tarandı. Her cephede orijinal araştırmalar yapıldı: özellikle geometri, astronomi, zooloji, coğrafya, mineroloji ve optik. Aynı zamanda Memun Bağdat'a âlimlerin güneş yılının uzunluğunu, ekinoksların devinimini, tutulum çemberinin eğimini ve Ptolemaios'un *Almagest*'inde açıklanan diğer kavramları gözlemleyip kanıtladı-

ğı bir rasathane kurdu. Horasan'da kurulan çeşitli rasathanelerin yanı sıra Şam'a bakan tepeye de bir rasathane kuruldu.

Memun bilgili ve yetenekli insanları bir araya getirirken başka hükümdarlara da başvurdu ama her seferinde başarılı olamadı. Örneğin Bizans İmparatoru Theofilos'u Matematikçi Leo ismiyle tanınan ve özel bilgilerini paylaşmanın çok önemli olduğu düşünülen âlimi göndermesi için ikna etmeyi başaramadı. Leo'nun saraydaki statüsü onu bir tür Bizanslı Alcuin yapmıştı ve daha sonra Konstantinopolis'in kendi seçkin akademisinin başına geçti. Memun Theofilos'a Leo için 900 kilo altın ve "ebedi barış"⁸ teklif etti ki bu cazip bir teklif olmalıydı. İronik biçimde Leo daha sonra ikonakırıcı olarak tutuklanacaktı.

Leo, Memun himayesinde daha iyi işler yapabiliirdi. Bağdat'ta her konuda çalışma yapan tanınmış âlimler genellikle iyi bir yaşam sürdü. Aralarında en önemlisi Hira'dan Nesturi bir Hristiyan olan Hunayn bin İshak'tı. Hunayn gençliğinde bir eczacının yanında çalışmış, Yunanca öğrenmiş, Cebrail bin Bahtışu'nun hizmetine girmiş ve "sonra Memun tarafından Akademi veya Enstitüsü'ne müdür olarak atanmıştı. Bu nedenle tüm bilimsel tercüme işlerinden sorumluydu ve kendi eğittiği oğlu İshak ve yeğeni Hubayş bin el-Hasal ile işbirliği içinde çalışıyordu."⁹ Aristoteles, Eukleides, Galenos ve Ptolemaios'un Arapça çevirileri de dahil çeşitli eserler ona atfedilmiştir. Aynı zamanda göz hekimliği üzerine günümüze kadar gelmiş en eski ders kitabı ile Müslümanları müziğin matematiksel veya bilimsel tarafının yanı sıra ses teorisinin fiziki ve psikolojik yönleriyle tanıştıran Aristotelesçi iki tezin de ona ait olduğuna inanılmaktadır.

Hunayn'ın çalışmalarından duyduğu entelektüel tatminin yanı sıra bedensel rahatını sağlayan şeyler de eksik değildi. Saray gibi bir evde yaşıyor ve her akşam günlük çalışmasından sonra genel olarak keselenmek ve manikür yaptırmak için şık hamamlarından birine çekiliyordu. Bunun ardından dostlarıyla dinleniyor ve tombul piliçler, ayva, Suriye elması ve şaraptan oluşan ziyafetlere katılıyordu.

Harun ve Memun'un saltanatları birlikte değerlendirildiğinde, onların –göstermelik değil, bizzat kendi aktif katılımlarıyla– döneminde entelektüel uyanışın gerçekleşmesi kültür ve düşünce tarihinin en önemli olaylarından biridir. Bu ikilinin saltanatları, müthiş büyüklükteki bağımsız katkılarının yanı sıra Greko-Romen öğretisi mirasını, bu bilgiler Batı'da neredeyse kaybolmuşken, korumuş ve genişletmiştir.

“Oval, kare ve yuvarlak”

Halifelikte yaşanan iç savaş, sonuçları başlangıçta o kadar büyük olmasa da, İspanya’daki kardeş kavgalarına benzemektedir.

I. Abdurrahman İspanya’daki İslam’ın ilk güçlü yöneticisi olarak kendi ayrıcalıklarını dini liderleri yaptığı işlere karıştırmayacak kadar sıkı korudu. Fakat “Adil” unvanını alan cana yakın ve yumuşak başlı oğlu Hişam’ın saltanatı sırasında din adamlarının etkisi arttı. Hişam bir erdem timsaliydi ve gerçek bir dindardı. Selamet için yaşadı ve tahta geçtiği sırada, yıldız falına bakarak yalnızca sekiz yıl yaşayacağına inandı. Söylendiğine göre, bu nedenle “tüm dünyevi zevklerden vazgeçti ve kefaretni hayır işleriyle ödemeye çalıştı. Basit kıyafetler giyerek [Kurtuba] sokaklarında dolaştı, insanların arasına karıştı, hastaları ziyaret etti, yoksulların kulübelerine girdi, onların ihtiyaç ve dertlerine hassasiyet ve ilgiyle yaklaştı. Genellikle gecenin karanlığında, hatta sağanak yağmur altında sarayından dindar bir yoksula götürmek için yiyecek alır, yalnız yatağının yanında o kişinin yemek yemesini izlerdi. Dini görevlerini harfi harfine yerine getirir, tebaasını kendisini örnek almaya teşvik ederdi. Fırtınalı gecelerde camilerde akşam namazı kılanlara para dağıtırdı.”¹ Yine de, gerekli olduğunda hükümdarlığını korumak için zora başvurulabilir ve zaman zaman Hristiyanların kuzeydeki saldırganlıklarını kontrol etmek için meydana çıkardı.

Sekiz yıl sona erdiğinde Hişam tahmin ettiği gibi öldü ve halefine küçülmemiş bir imparatorluk bıraktı. Ancak, “iyiliği yeni bir isyan faktörünün baş göstermesine hizmet etmişti.”² Bunlar divana katılmalarına izin verdiği imamlar veya dini liderlerdi. Yeni ele geçirdikleri güçten vazgeçmek istemeyen imamlar neredeyse hemen yeni emir I. Hakem ile çatıştılar. Hakem imamların gözetimi-

ni sinir bozucu bulan keyifli, sosyal ve hedonist bir adamdı. Yöneltilen eleştiriler yaptıklarını etkilemedi ve imamları divanlarından uzaklaştırdıktan sonra etrafını (çoğunlukla Avrupalı) yabancı askerlerden oluşan büyük bir yakın koruma ordusuyla çevirdi. Çoğu Arapça konuşmadığı için halk tarafından “Dilsizler”³ diye tanınan bu korumalar hem Arapları hem de Hristiyanlıktan dönenleri (Dönme diye biliniyorlardı) rahatsız ediyordu. Hakem camilerdeki vaazlarda “günahkâr”⁴ olmakla suçlanıp, “yabancı” ve dik başlı tavırları nedeniyle eleştirildi.

Dilsizler hafife alınacak bir güç değildi ve Hakem’in de gözü korkmamıştı. 805’te, Kurtuba’da isyanlar patlak verdiğinde isyanın elebaşlarından yetmiş ikisi çarmıha gerildi. Ardından Dönme mahallesinde isyan başladı ve 814’te ülke çapında bir ayaklanmaya dönüştü. Hakem hayatının tehlikede olduğunu düşünerek müstahkem bir kaleye saklandı, ancak fanatik dincilerden oluşan bir kalabalık kapıya doğru ilerliyordu. Dilsizler yakın nizam halinde büyük bir öfkeyle yürüyüşçülere saldırdı. Kalabalık dağıtıldı, liderleri öldürüldü ve mahalle yerle bir edildi. Binlerce aile İspanya’dan sürülerek Fez, İskenderiye ve Girit’e sığındı.

Hakem, yine bir Dönme yuvası olan Toledo’da da benzer bir ayaklanmayı önlemek için sadakatinden kuşkulandığı kişileri davet ettiği bir ziyafet düzenledi. Avludan içeri giren her konuğu elinde kılıcıyla bir cellat bekliyordu. Hepsi teker teker öldürüldü ve bir hendeğe atıldı. Bu katliam İspanyol tarihine damgasını vurdu. Ancak Hakem’in oğluna hitaben yazdığı şiirsel bir nota dayanarak yaptıklarının doğru olduğuna inandığını görüyoruz: “Tıpkı bir terzinin kumaşın iki yanını birbirine dikmek için iğnesini kullanması gibi, ben de topraklarımın birliğini ve bütünlüğünü korumak için kılıcımı kullandım. Sınırlarımdan hiçbirisi düşman boyunduruğunda değil ve isyankârların kafatasları güneşte yarılmış su kabakları gibi yatıyor... Artık sana bıraktığım eyaletler barış içinde oğlum! Onlar üzerinde huzur içinde dinlenebileceğin bir sedir gibi; uykunda hiçbir isyanın patlak vermemesi için gereken tedbirleri aldım.”⁵

Hakem yirmi sekiz yıllık saltanatından sonra 822’de öldü ve yerine geçen oğlu II. Abdurrahman çok daha sakin bir saltanat dönemi geçirdi. Kendisine miras kalan servetle lüks içinde yaşadı, sarayını edebiyatçılarla doldurdu, büyük bir harem kurdu ve çeşitli eşlerinden yirmi dört çocuğu oldu. Harun Reşid’in eşi Zübeyde’ye ait olan “ejderha kolyesi”ni⁶ de bir biçimde ele geçirdi. Saraylar yaptırdı, bahçeler açtırdı, başkentini camiler,

malikâneler ve köprülerle güzelleştirdi, âlimleri himaye etti ve sanatı teşvik etti. Hidrolik mühendislerinin mahareti sayesinde muhtelif bahçeler dağlardan kurşun borularla getirilen sularla sulandı ve bu su aynı zamanda şehrin mermer çeşmelerine, su depolarına ve tanklarına taşındı. Hakem'in öğrenme iştahını gidermek için –sıkı bir kitapseverdi– temsilcileri Kahire, İskenderiye, Bağdat ve Şam'daki kitapçılarda nadir ve bilinmeyen eserleri aradı. Hakem genellikle ve haklı yere İspanya'daki İslamiyet ile Doğu'daki Müslüman kültür merkezleri arasındaki bağları güçlendirmesiyle övülür.

Yönetimi altında Kurtuba ticari bir metropol olarak büyüme-ye devam etti. İpek kumaşları, deri kakmaları ve dövme demi-riyle ün yaptı. İspanya'nın Akdeniz sahili balıkçı ve kayıkçılarla doldu; her türden tacir ve aracı zanaatkârların zanaatları için ihtiyaç duyduğu hammaddeleri temin etti. Batı'ya cam eşya, halı, ciltli elyazması kitaplar, mine ve yontulmuş fildişi ihraç edildi. Hakem'in sarayı da geniş bir alana yayılmış yetenekleri cezbediyordu. Sarayın en ünlü mensuplarından biri Ziryab adlı seçkin bir Acem müzisyendi. Ziryab, Harun ve oğlu Memun döneminde zenginleşen büyük müzikolog ve şarkıcı İshak el-Mavsili tarafından Bağdat'tan sürülmüştü. İshak Ziryab'ın yeteneğini ve uda beşinci teli eklemek, pena olarak ahşap mızrap yerine kartal pençesi kullanmak gibi çarpıcı yeniliklerini kıskanmıştı. Ziryab (her zaman Bağdat'ın rakibi olmak için can atan) Kurtuba'ya sığındı ve emirin gözdesi haline geldi. Söylendiğine göre, “sosyal elit içinde popüler bir kişilik”⁷ olarak zevk ve moda hakemlerinden biri oldu; Cafer Bermeki'nin kendi döneminde Bağdat'ta olduğuna çok benzer biçimde.

Memun Bağdat'ta yirmi yıl saltanat sürdü. 833'te, Tarsus yakınlarında Bizans seferlerinden birindeyken kırk sekiz yaşında öldü. Çoğu halifenin yaşamı “destekli bir ölüm” ile son bulurdu ve muhtemelen Memun'un da başına gelen buydu. Sıcak bir sonbahar günü kardeşi Mutasım ile bir dağdaki derenin kıyısında otururlarken aniden hastalandı ve ardından öldü. Yerine hemen Harun Reşid'in üç oğlundan sonuncusu olan Mutasım geçti.

Memun'un saltanatı Acem desteğiyle korunmuş ve sonuçta Bağdat sarayındaki Acem etkisi muazzam artmıştı. Memun'un halefleri bu eğilimi dizginlemeyi başaramadı. Fakat zaten bir başka unsur harekete geçiyordu, neredeyse aynı süreç Acem gücünün yerini Türklerin gücüne bırakacaktı. Doğu İran ve Türki-

tan'daki Müslüman fetihleri çok sayıda Türki halkı İslam cemaatine katmış ve bu halkların asimilasyonu sırasında halifeler kendi birliklerini desteklemek ve saray muhafızlarını güçlendirmek için paralı askerlik yapan Türklere bel bağlamaya başlamıştı. Bunlar Mutasım döneminde olmaya başladı. Mutasım saray hayatının lüksü içinde yaşadı, fakat 836'da Türk muhafızlarına yönelik bir halk ayaklanması onu Bağdat'tan ayrılıp Samarra'ya yerleşmek zorunda bıraktı. Samarra bundan sonra elli yıl boyunca sekiz halifenin saltanat sürdüğü bir başkent haline geldi.

Samarra'daki son halife Mustain'in öyküsü ilk halife Mutasım'ın tam tersiydi. Mustain, kuzeni halifelğe aday Mutazz ile onun Türk muhafızı tarafından Dicle'den aşağı Bağdat'a kadar kovalandı ve orada kuşatma altına alındı. Abbasi Halifeliği'nin ne kadar zayıflatıldığı Memun'un saltanatından yalnızca yirmi sekiz yıl sonra, Halife Mütevekkil'in öz oğlunun kıskırtmasıyla kendi hizmetkârlarınca katledildiği 861 yılında birdenbire ortaya çıkacaktı. İmparatorluğun otoritesi neredeyse hemen zayıflamaya başladı. Türk birlikleri ayaklandı ve tahta geçen hükümdarları devirdi. Dicle bölgesinin büyük kasabalarında halk arasında kargaşa ve isyanlar vardı. Ünlü ayaklanmalardan biri Basra yakınlarındaki göllerin ve bataklıkların bulunduğu bir yerde başladı. Burada o tarihte Afrika'nın "Zenj diyarı"⁸ (yani Zanzibar) olarak bilinen batı kıyılarından gelen çok sayıda siyahi köle madenlerde çalışıyordu.

Bu krizin çok öncesinde halifeliğin bazı kısımlarında merkezkaç kuvvetlere bağlı gerginlikler yaşandı. Bağımsız İspanya hükümdarlığı hasım Emevilerin yönetiminde gelişmeye devam etti: Fas ve Libya ayrı devletler haline gelmişti. 9. yüzyılın sonunda bir Şii hizbi olan Karmatyanlar Yemen'i ele geçirip Kâbe'den Mekke'nin Karataş'ını bile taşıdılar. 10. yüzyılın başında Peygamberin kızı Fatima'nın gerçek torunları veya kendilerini onun torunu sayan Fatımiler Suriye, Mısır ve ötesinin efendileri haline geldi. Bu yöneticilerden bazıları halifeyi hükümdar kabul etti, sikkelere adını bastı ve hutbelerde ona öncelik verdi. Fakat gösterdikleri saygı büyük ölçüde bir formaliteydi. Buna rağmen, diğer devletler "bir deste bağırsız çubuk gibi" devriliyor yok olurken, onlar Müslüman kaldı, İslam kültürünü çeşitlendirmeye devam edip kendi güçlerini kullandılar.

Kısacası, Bağdat Halifeliği küçülürken İslam dünyası büyüdü. Birlikleri ve temsilcileri Avrupa ve Orta Asya'ya yeni akınlar düzenledi ve diplomasi, iç ve dış ticaret konusunda kendi Arap uzmanlarına sahip olmayan çok az saray kaldı. Akdeniz boyunca

daha küçük Kuzey Afrika emirlikleri Bağdat'tan bağımsız olarak kendi nüfuz alanlarını oluşturdu.

Aynı dönemde Bizans iktidarı da zayıflamaya başlamıştı. Ermenistan içindeki gelişmeler bu eğilime örnek oluşturuyordu. Ermenistan uzun süredir ülkeye yansıyan bir hizipleşme içinde Araplar ve Bizanslılar arasında bölünmüştü. İslam bölgede egemen olmadan önce Ermenistan Roma ve İran İmparatorlukları arasında kalmıştı. Büyük Ermenistan Ermeni Kralı Büyük IV. Tiridates tarafından tek bir siyasal varlık halinde birleştirilene kadar ülke (henüz bir ulus değildi) ikisinin arasında bölünmüştü. O tarihte Hristiyanlık Suriye'den Anadolu'daki Kapadokya'ya kadar yayılmış, Büyük Ermenistan'a hem güneyden hem de batıdan girmişti. Ülkenin resmen Hristiyanlığa dönmesi Büyük Tiridates din değiştirip, Hristiyanlığın devlet dini olduğunu ilan ederek Ermeni Apostolik Kilisesi'ni kurmasıyla gerçekleşti. Hristiyanlık tek tanrılı bir din olarak güçlü ve merkezi bir monarşinin ideolojik temellerini sağladı. Buna göre kral ülkenin başında Tanrı'nın tek temsilcisiydi. Büyük Tiridates ve taraftarları bunu açıkça gördüler ve inancı kendi amaçları doğrultusunda kullandılar. Panteist pagan geleneklerin kökü kazındı ve eski tapınaklar yıkıldı. Romalılar bu gelişmeleri desteklerken İranlılar kayıtsız kalmadı. Büyük Konstantinus Konstantinopolis'teki iktidarını güç bela kurarken İran kralı ordularıyla Suriye çölü üzerinden Ermenistan'ın içlerine ilerlemiş ve 387 yılına gelindiğinde Büyük Ermenistan'ın (Gürcistan'ın bazı yerleri de dahil) yaklaşık yüzde 80'i İran birliklerine teslim olmuştu. İran (ve imparatorluk toprakları) Arapların eline geçince Ermenistan 701 yılında resmen Halifelik tarafından ilhak edilmiş oldu.

Halifelik önemli şehirlere Arap güçleri yerleştirdi, İslam yasalarını dayattı, Ermeni askerlerini halifenin birliklerine hizmet etmeye zorladı ama Ermeni Kilisesi'nin Ermenilerin hayatında önemli bir rol oynamasına izin verdi. Sonraki yüzyıl boyunca genellikle halk arasında Arap ve Bizans yanlısı hizipler rekabet etti. Harun Reşid Arapların yerleşimini teşvik ederek ülkenin nüfus yapısını değiştirmeye çalışmış ve Batı Ermenistan'a (kendi adını taşıyan) Haruniye de dahil çeşitli kasabalar kurmuş, bunları garnizon ve camilerle donatmıştı. 806'da da Aşot adındaki bir Ermeni soylusuna "Prens" unvanı verdi. Aşot'un ölümü üzerine Harun'un oğlu Memun Aşot'un en büyük oğlu Bagarat Bagratuni'yi "Şehinşah-ı Armen" makamına yükseltti ve Bagarat'ın kardeşi Smbat'ı ordu-
da personelden sorumlu başkomutanlığa tayin etti. Fakat Erme-

nistan da Horasan eyaleti gibi idaresi zor, söz dinlemeyen bir yer oldu. Halifelik denetimini sürdüremedi ve 859'da –Aşot Msaker (Et Yiyici) yönetiminde– bağımsız Ermenistan krallığı kuruldu. Bu sonunda eski nüfuzlarını sürdüremeyen Bizanslılar açısından Araplarınkinden daha büyük bir kayıp oldu, Araplar ise dikkatlerini daha fazla gelecek vaat eden cephelere yönelttiler. Bunların arasında en önemlisi Güney Avrupa'ydı ve zaten Sicilya'nın fethi için yola çıkılmıştı.

Yeni saldırının üssü Kuzey Afrika kıyısıydı.

Kuzey Afrika'nın merkezi büyük ölçüde Berberi –Sami ve Arap olmayan bir aşiret grubu– nüfusa sahip Mağrip olarak bilinirdi. Arap tarihçi İbn Haldun'un tarifiyle, bunlar “güçlü, korkunç, kalabalık ve cesur insanlardı”⁹ ve başlangıçta İslam'ın hayatlarına zorla girmesine kızmışlardı. Fakat Araplar gibi onlar da aşiret insanlarıydı ve soy ile rütbeye aynı şekilde saygı duyuyorlardı. Zaman içinde (Libya'nın tümünü veya bir kısmını, Tunus, Cezayir ve Fas'ı, özellikle kuzeybatı Afrika'yı kapsayan) İfrikiye adlı yeni bir imparatorluk eyaleti kuruldu. Merkezinde Kayravan (günümüzde Tunus'un güneyi) vardı.

Harun Reşid oraya vali olarak İbrahim bin el-Agleb'i tayin etmişti. Agleb ve halefleri olan Aglebiler halife tarafından tayin edilmekle birlikte, ticaret, eğitim ve sanat merkezi haline gelen saraylarında 909 yılına kadar bağımsız emirler olarak saltanat sürdüler. Saraylar, kaleler ve su yolları inşa ettiler; ulu camilerine bağlı ünlü medreseleri İslam dünyasının her yerinden âlimleri kendisine çekti ve kendi ordularını, donanmalarını, diplomatik heyetlerini kurdular. Aglebiler kendi çıkarlarını –yani, tüccarlarının güvenliğini ve ülkelerinin kıyılarını– korumak için Akdeniz'in doğusunda Bizanslılarla çarpışmaya başladılar.

Sicilya kısa süre içinde herkesin çekiştiği ödül haline geldi. Akdeniz'deki stratejik konumu nedeniyle Bizanslılar buradan gemi taşımacılığını kontrol edebiliyor ve Kuzey Afrika ve Levant kıyılarındaki Müslüman şehirlerini vurabiliyordu. Adanın korunmasına ciddi bir özen gösterdiler ve onu askeri bir eyalet veya *thema* ilan ettiler. Messina'ya askeri bir vali atayıp kıyı savunmasını güçlendirdiler ve içerideki bazı kasabaları tahkim ettiler. Her iki tarafın da askeri ve ticari alanlarda üstünlük elde etmek için manevralar yaptığı bir genişlememe durumuna ulaşıldı. Müslüman donanması Bizanslıların kıyı savunmalarını yokladı; Yunanlar silah yığınağı yaptı. Bu arada bir dizi ticaret anlaşması her iki tarafı da düşmanlığı askıya almaya ikna etti ve Bizanslı tacirlerin Kuzey

Afrika'da faaliyet göstermesini, Arapların ise Sicilya limanlarında ticaret yapmasını mümkün kıldı.

Sicilya'nın akıbeti, sonunda bir rahibeye tecavüz eden Euphemyus adlı bir Bizanslı amiralin askeri ihtirasına bağlandı. Bizans imparatoru amiralin cezalandırılmasını emretti ama amiral imparatora meydan okudu ve Kuzey Afrika emirinden yardım istedi. Aslında Euphemyus emire vergi ödeyen bir eyalet olarak Sicilya'yı teklif etmişti, bunun karşılığında kendisinin Sicilya lordu olarak tayin edilmesini istiyordu. Emir teklifi kabul etti ve 13 Haziran 827'de on bin kişinin üzerindeki seçkin bir ordu –Araplar, Berberiler, İspanyol Mağribiler ve Sudanlı siyahiler– yüz gemiyle yola koyulup Sicilya'nın Mazara del Vallo şehrinde karaya çıktı, adanın güney kıyısını ele geçirdikten sonra Syracuse'a doğru ilerledi. Syracuse saldırıyı (kısmen kuşatmayı yapanların safalarını zayıflatan sıtma sayesinde) püskürttü ve fetih üç yıl gecikti. Bunun ardından Eylül 831'de Palermo düştü ve sonrasında Sicilya için on beş yıl boyunca savaşıldı.

İstilacılar bölge bölge ilerlediler. Bu arada karadaki Hristiyan güçler arasındaki şehir devleti çekişmesi daha büyük kazanımları kolaylaştırdı. Napoli Cumhuriyeti Benevento Lombardlarına karşı Araplarla ittifak yaptı ve Napoli'nin yardımıyla Araplar bir Venedik donanmasını yenilgiye uğratarak 838'de Brindisi'yi işgal ettiler. Brindisi'den Adriyatik ve Tiren kıyıları boyunca ilerlediler. Çok geçmeden Taranto ve Ancona'yı almışlar, yağmalayıp yakmışlardı. 846'da Tiber'in ağzında, içinde on bin civarında Arap bulunan yetmiş beş gemi görüldü ve Roma'yı tehdit etti. Papa I. Gregorius nehrin ağzındaki Ostia'ya bir kale inşa ettirmiş olmasına rağmen Müslümanlar kaleyi aştılar ve Aziz Pietro ile Aziz Paulus bazilikaları da dahil önlerine gelen değerli her şeyi yağmaladılar. Her iki azizin de mabetleri “kirletilip soyulmuştu”,¹⁰ ve Franklar –Papalık'ın görünüşteki koruyucuları– “onu savunmak için parmaklarını bile oynatmadı.”¹¹

Bu şaşırtıcı değildi. Çünkü Latin Batı'nın çoğu kısmında yeni Arap saldırganlığı esas olarak Bizanslıların sorunu olarak görülmüyordu. Hatta bazı Sicilyalılar Bizans boyunduruğundan bezdikleri için direnmekte isteksizdi. Vergiyi ister Konstantinopolis imparatoruna ister bir emire ödemek zorunda olsunlar, ne farkı olacaktı ki? Bu arada Sicilya Sardinya'nın yanı sıra Güney İtalya'nın işgali için bir köprübaşı haline gelmişti. Roma yine tehdit edilecek, papa büyük bir yıllık vergi ödemek zorunda kalacak ve Kuzey İtalya Müslüman akınlarına maruz kalacaktı. Calabria harap

edilecek, Capua yıkılacaktı. Dahası, 847'de Bari küçük bir bağımsız İslam devletinin başkenti oldu. Müslümanların karşılaştığı ilk gerçek yenilgi 849'da, bir Müslüman donanmasının, büyük ölçüde çatışma yaklaşırken patlak veren bir fırtına sayesinde, bir Hristiyan donanması tarafından Ostia yakınlarında imha edilmesiydi. Hristiyan donanması sağ salim limana döndü ama Müslüman gemileri paramparça olup battı.

Müslümanlar Sicilya adasındaki son Syracuse kuşatmalarına 877 yazında başladılar. 21 Mayıs 878'de Syracuse düştü. Theodosius adlı bir keşiş, diğer kilise mensuplarıyla birlikte hapsedildiği kasvetli bir hücreden başdiyakozu Leo'ya şehrin buruk akıbetini anlattığı bir mektup yazdı. Yazdıklarına göre şehrin surları tünellerle delinmiş ve gece gündüz mancınkla taş yağmuruna tutularak vurulmuştu. Bizans gemilerinin birer birer batırıldığı veya yakıldığı deniz savaşı da şiddetli geçmişti. Müslümanlar kalkanlarını üst üste örttükleri "kaplumbağa kabuğu"¹² düzeninde acımasızca şehrin kapılarına ilerlemişti.

Bu arada açlıktan kıvranan halk deri, hayvan postu ve (bir değirmende öğütülüp çorba gibi olması için suyla karıştırılan) kemik tozu ile karın doyuracak duruma düşmüştü. Karaborsada bir lokma hamur aynı ağırlıktaki altın değerindeydi. Bu koşullarda kazıklılıhumma gibi tuhaf hastalıklar ortaya çıktı ve kuşatmanın sonunda savunmacılardan çoğu hava torbası gibi şişti, sakatlandı veya felç oldu. Henüz en kötüsü yaşanmamıştı. Şehrin ana kulesi ve surları yıkıldıktan sonra Müslümanlar içeri doluştu. Katliam başlarken Theodosius ve diğer iki keşiş hızla dini giysilerini değiştirip katedralin mihrabına saklandılar ve piskoposlarının dualarına sığındılar. Piskopos kiliseyi koruyucu meleşine sunmaya başlar başlamaz "onları fark eden düşman kiliseye geldi. Ellerinde kanlı kılıçlarıyla bütün binayı dolaştılar... Sonra biri döndü ve kutsal minbere geldi ve minber ile piskoposun koltuğu arasında saklandığımız yerde bizi buldu. Ancak şiddete başvurmadı, Tanrı'nın merhameti bir mucize gibi yüreğini yumuşatmıştı."¹³ Kısa süre sonra bizzat emir geldi, katedraldeki tüm değerli şeyleri aldı ve çadırını kilisenin nefine kurdu. Theodosius bir ay boyunca böceklerle dolu bir mahzene kapatıldı ve sonra zincire vurularak Palermo'ya götürüldü.

Syracuse alındıktan sonra yalnızca birkaç Hristiyan yerleşim bölgesi kaldı. Müslümanlar bunların üzerinde pek durmadı. Bunlardan biri olan Taormina 902'ye kadar, yani işgal başladıktan sonra yetmiş beş yıl daha dayandı. O tarihe gelindiğinde Müslü-

manlar adanın her yerine yaklaşık 320 kale inşa etmiş, adayı bölerek Palermo, Messina ve Syracuse'da üç idari bölge kurmuştu.

Müslümanların himayesinde “ülke yeni bir görünüm kazandı.”¹⁴ Küçük mülkiyetin büyümesini teşvik ettiler, bu çiftliklerden elde edilen ürünleri artırdı; ülkeyi temizlediler ve her yeri sulamak için kanallar inşa edip sifon ve su çarkı sistemi kurdular. Yamaçlarda fıstık ve badem yetiştirdiler, adadaki nehir ve dere kenarlarına Acem kavunu, hurma ağacı ve sebzeler ektiler. Yeni meyve ve sebzelerin yanı sıra pamuk ekip ipekböcekleri için dut ağaçları diktiler, sepicilik ve boyacılık için sumak, gemileri kalafat etmek için kenevir yetiştirdiler. Tarımın gelişmesi tekstil, iplik yapımı, hasır imalatı, kâğıt ve ipek gibi tarımla ilişkili çeşitli endüstriler yarattı. Altın, gümüş, kurşun, cıva, demir sülfat, amonyaklı tuz, antimon ve şap da çıkarıldı (özellikle Etna Dağı bölgesindeki madenlerden) ve artık Rum ateşi yapmakta kullanılan petrol ve sülfürün bir kısmı Müslümanların elindeydi. Cefalı üzerindeki geniş vadide bulunan ormanlarda bir kereste sanayi de gelişti. Yeni tersaneler kuruldukça deniz trafiğinin ölçeği büyüdü. Resmi içki yasağına rağmen kısa sürede üzüm bağları arttı ve Sicilyalı Arap şairler yerli üzümlerden yapılan şarabı takdir ettiler. Hayvan yetiştiriciliğine yapılan yatırımlar büyük at, sığır, koyun ve keçi sürülerinin oluşmasını sağladı. Sicilya'nın emektar balıkçıları bile daha fazla balık yakalamak için Müslümanlardan yeni teknikler öğrendi. Her bahar Mazara'dan tonbalığı sürüleri geldiğinde Müslümanlar onları bir daire içinde suya vurarak ve sürekli daralan halkalar halinde yükselen dalganın etrafında dolaşarak ağa çekiyordu.

Tarım ve ticaretteki ilerleme sayesinde kasabalar ve kentler büyüdü. Birçok geminin bağlanabildiği gemi seferine elverişli bir nehrin geniş ağzında yer alan Mazara iç bahçeleri, camileri ve hamamlarıyla hoş bir limana dönüştürülmüştü. Kesişen sokakları ve caddeleri tipik Müslüman tarzında bir ağacın dalları gibi yayılmıştı. Daha önce Lilybaeum diye bilinen ve Bizanslıların yönetiminde durgun bir kasaba olan Marsala (Mars el-Allah, “Allah'ın limanı”) da büyük bir askeri üs haline geldi. Trapani de Müslümanlar tarafından mercan ve altın işlerinde sivrilmiş ticari bir merkeze dönüştürüldü. Müslüman nüfusun adaya yerleşmesi de ekonomik yaşam üzerinde çeşitlendirici bir etki yaptı. Müslümanların çoğu Sicilya'ya Tunus burnundan gemiyle geldiği için adanın batı yarısına yerleşti. Bu Palermo limanının Messina ve Syracuse'a göre daha fazla büyümesini sağladı. Palermo adanın başkenti ha-

line geldi ve emir körfezin iç kısmında kendisine bir şato inşa ettirdi. Şehir en parlak günlerinde Müslüman dünyasında zenginliği, güzelliği, camileri ve minareleriyle ün yaptı ve genellikle Mısır'daki Kahire ve İspanya'daki Kurtuba ile karşılaştırıldı. Aynı zamanda Sicilya'da Arapların, Berberilerin, Kuzey Afrikalı siyahilerin, Yunanların, Yahudilerin, Acemlerin ve Rusya gibi uzak yerlerden askerlerin birlikte yaşadığı rakipsiz bir yer oldu.

Kuzey Afrika ve Sicilya'nın fethi ve işgalinin sonucunda Avrupa ile ticaret büyük ölçüde arttı. Palermo, Mazara, Kayravan ve Fez bu ticari faaliyetlerin aktarma merkezleri olarak işlev gördü. Suriye'den İspanya'ya muazzam bir ekonomik ağ uzanıyordu ve iletişim bir bölgeden diğerine neredeyse telgraf hızında yapılabiliyordu. Söylendiğine göre, aslında "bir gözetleme kulesi zinciri haberleri İskenderiye'den [Mısır'da] Septe'ye [Fas'ta] tek bir günde yollayabiliyordu."¹⁵ Fas'ın güneyinden gelen kervanlar istikrarlı bir akış içinde Tunus'a geliyor ve oradan Sicilya limanlarının pazarlarına gidiyordu. Sicilya altın sikkesi ruba (çeyrek dinar) Suriye'den Filistin'e kadar talep görüyordu ve Kayravan'daki canlı ticaretin tek başına hazineye yılda "yedi yüz ile sekiz yüz milyon dinar arasında bir gelir"¹⁶ getirdiği söyleniyordu. Zaman içinde Fez Kayravan'dan daha zengin olacaktı. Bu şehir en parlak günlerinde 785 cami, 80 kanal, 42 kulleteyn (abdest havuzu)¹⁷, 93 hamam, 472 değirmen, 89.236 ev, 1.000 dükkân, iki ipek pazarı, çeşitli tekstil fabrikaları, on iki bakır dökümhanesi, 400 kâğıt imalathanesi, 188 çömlek atölyesi ve muhtelif tabakhaneler ile sabun ve kristal imal edilen diğer kuruluşlara sahip olmakla övünüyordu.

Suriyeli bir tacir bütün bunlar karşısında öylesine büyülenmişti ki tüccar dostları için *Ticaretin Güzellikleri* başlıklı bir kitap yazıp mesleğinin kurallarını detaylarıyla anlattı. Finansal konulardaki bilgisi bugün bile bir analiste itibar kazandıracak nitelikteydi. "Üç tür tüccar vardır"¹⁸ diye anlattı, "seyahat eden, stok yapan ve ihraç eden. Ticaretleri üç şekilde gerçekleşir: Teslimat için bir zaman sınırıyla nakit satışlar, taksitli ödemeye dayalı kredili alımlar ve tüccara karşılığında kâr payı ödeyeceği bir ticari sermaye yatırımının emanet edilmesi. Yatırımcı tüm sermaye riskini üstlenirken, tüccar işçi maliyetlerini üstlenir."

Tekstil ve baharat ticaretinin hiçbir aşırılığı da gözünden kaçmamıştı. İşaret ettiğine göre her gezici tüccar aynı zamanda şunları yapmalıydı:

Çok dikkatli olmalı. Gideceği yere ulaştığında umutlarının gerçekleşeceği inancıyla rehavete kapılmamalı, çünkü yolculuğunda gecikmeler yaşayabilir ya da beklenmedik bir olay nedeniyle yolculuğu yasaklanabilir veya engellenebilir. Bu durumda mallarını iyi veya kötü bulduğu veya gidebildiği bir yerde satmak zorunda kalacaktır. Eğer böylesi bir ihtimale kendisini önceden hazırlamazsa, büyük kayıplarla karşılaşacaktır... [Bunu göz önüne alarak] yanında bir fiyat listesi taşınmalıdır, böylece farklı yerlerde mallarının maliyetindeki farklılığı belirleyebilir. Aynı zamanda ödemesi gerekebilecek gümrük vergilerini de hesaba katmalı ve bunları talep ettiği fiyatlara eklemelidir ki elde edeceği kârı doğru hesaplayabilsin.

Son olarak, bir tüccar ne zaman stok yapmaya karar verirse, "aşamalar halinde alım yapmalıdır, hepsini aynı anda almamalı, on beş günlük aralarla dört farklı zamanda almalıdır... Bunun nedeni alınan malın fiyatının yükselebilecek, düşebileceği veya aynı kalabilecek olmasıdır. Eğer fiyat yükselirse, bir miktar kâr etmeyi bekleyebilir... Diğer yandan, eğer fiyat düşerse kendisini iki yönden tebrik edebilir: birincisi, kendisini düşüşe karşı koruduğu için ve ikincisi, şimdi aynı malı daha ucuza alabileceği için. Eğer fiyat değişmezse, stokunu artırmak için fiyat yeniden düşünceye kadar bekleyebilir."

Sicilya'nın yeni zenginliği İslam'ın nispeten yumuşak yönetimini yansıtıyordu. Müslüman olanların ve olmayanların aynı şekilde vergilendirilmesi Bizans yönetimine göre daha az külfetliydi ve bazı kiliseler ve sinagoglar camiye dönüştürülmüş olsa da çoğu Hristiyan ve Yahudi korunan azınlıklar (veya "zımmi") statüsünden yararlanıyordu. Bu şekilde ödedikleri kelle vergisi karşılığında halklarının ve mülklerinin güvenliği garanti ediliyor ve büyük ölçüde kendi cemaatlerinde kendi yasalarına göre yaşamakta serbest bırakılıyorlardı. Ancak inançlarını yaymaları veya sergilemeleri –örneğin, kilise çanlarını çalmak, halkın arasında şarap içmek veya bir Müslüman'ın duyabileceği zamanlarda (veya yerlerde) yüksek sesle kutsal kitap okumak– yasaklanmıştı. Aynı zamanda Müslüman komşularından daha yüksek evler yaptırmaları da yasaktı, caddede yolun sağını Müslümanlara bırakmak zorundaydılar ve ata binmeleri veya silah taşımaları yasaktı.

Fethedilen yerlerde çoğu Sicilyalı nüfusun yapısını değiştirecek ölçüde İslam'ı kabul etti; hiç kuşkusuz çoğunlukla vergi yüklerini azaltmak için. Müslümanlar geldiğinde Sicilya'nın nüfusu 1,5 milyon civarındaydı. Müslümanların göçü nüfusu üçte bir

artırarak 2 milyon civarına çıkardı; Müslüman egemenliğinin sonuna gelindiğinde nüfusun yaklaşık yarısının “İslam dünyasında kökleri vardı.”¹⁹ Araplar ağırlıklı olarak kuzeydeydi, Berberiler ise güneyde Agrigento civarındaydı. Palermo’da 300.000 kişi yaşıyordu ve bu sayı Almanya’nın tüm şehirlerinin toplamından daha fazlaydı. 883’te Sicilya’ya gelen bir Hristiyan burayı “Doğu’dan Batı’ya, Kuzey’den Güney’e tüm Sarakenlerin toplandığı yurttaşlar ve yabancılarla fazlasıyla dolu bir yer... Sicilyalılar, Yunanlılar, Lombardlar ve Yahudilerle karışık Araplar, Berberiler, Acemler, Tatarlar ve siyahlar var; bazıları uzun giysili ve sarıklı, bazıları hayvan derisi giymiş. Gördüğünüz yüzler oval, kare ve yuvarlak; her türlü profil ve tüm ten renkleri, her çeşit, renk veya kesimden saç ve sakal mevcut”²⁰ diye tarif etti.

Sicilya İslam dünyasının merkezinde olmamasına rağmen çeşitli faktörler sanat ve eğitimin gelişmesine yardımcı oldu. Muhelif konularda verilen haftalık ve bazen günlük halk konferansları herkese açıldı ve camilere bağlı okullarda eğitim verenler askerlikten muaf tutulmuştu. Kuzey Afrika, İspanya ve Halifelik’te tutuklanmaktan kaçan muhalif, bağımsız âlimler de Sicilya’nın kent ve kasabalarına sığınmıştı. Sicilya’da yaşayan Müslüman âlimler ise tam tersine karışıklık dönemlerinde Kuzey Afrika veya Mısır’a ya da daha doğuya gittiler. Âlimlerin gidiş gelişleri Sicilya’yı İslami yenilik ve ilminin ana akımı içinde tuttu.

“Çiçek kenti”

Sicilya buna rağmen İspanya ile kıyaslanamazdı. Neredeyse sürekli yaşanan kargaşa ve mücadeleye rağmen İspanya’nın emirleri Kurtuba’da Altın Çağındaki Bağdat ile rekabet edebilecek bir tarzda yaşamayı sürdürmüştü.

Ancak emirlik geliştikçe böylesi bir ihtişam kuşkulu görünmüş olabilir. II. Abdurrahman zengin ve uyum içinde bir hükümdarlık görüntüsü vermiş olmasına rağmen, tüm kalıcı anlaşmazlık nedenleri –ırk, din, aşiretler arası çekememezlik, kişisel hırs– varlığını korudu ve hükmetme yeteneğini sınırladı. 912’de III. Abdurrahman yirmi bir yaşında tahta çıktığında ülkede ırk ayrılıkları, dini nefret, kanunsuz şiddet ve hem Toledo hem de Sevilla’da bağımsız şehir devleti olma yönünde potansiyel yıkıcı girişimler olduğunu gördü. Aynı zamanda Endülüs’te Got bir kontun Müslüman torunu olan Ömer bin Hafsun adlı güçlü bir asi ile uğraşmak zorundaydı. Bobastro Dağı’ndaki eski bir şatoda faaliyet gösteren Ömer otuz yedi yıl boyunca üç emirin hegemonyasına karşı mücadele etmişti. Şansının yaver gitmesiyle Kurtuba’yı izole etmeyi başarmıştı ve İspanya kralı olmaya çalışıyordu. Hristiyan güçlerin yardımını alabilmek için İslam’ı terk edip Hristiyanlığı benimsedi ve vaftiz adı olarak Samuel’i aldı.

Yeni emirin gözü korkmuş olabilirdi, çünkü atalarının övündüğü tüm kazanımlar mahvolmuş gibi görünüyordu. Ancak pek de böyle olmadı; yeni emir kendi hanedanının en mükemmel temsilcisi olacaktı. Enerjik, kararlı ve cesurdu; şehirlerdeki isyanı bastırdı; kendi mülklerinde feodal egemenlik isteyen Arap lordlarına boyun eğdirdi; ve güçlü donanmalarla Akdeniz’deki otoritesini korudu. Aynı zamanda “farklı inançlardan kişileri divanlarına davet etti, komşularıyla güç dengesini korumak için ittifaklarını dü-

zenledi ve devleti gayretle ve ayrıntılara dikkat ederek yönetti.”¹ Sonunda Ömer bin Hafsun’un burnu sürüldü, öldüğünde Müslümanlar intikam çığlıkları atarak “kirli kemikleri”ni² mezarından çıkarıp kazıklara bağladılar.

Bu arada emir kuzeydeki Hristiyanlara karşı kutsal bir savaşa girmişti. Burada merkezi oluşturan Bask ülkesi Pireneler ile köprü vazifesi görüyordu. Doğuda henüz doğmakta olan Navara ve Aragon krallıkları bulunuyordu; batıda Kastilya ve Leon krallıklarına dönüşen bölgeler vardı. Leon kralı 914’te Müslüman bir generalı ele geçirmiş ve “kellesini bir sınır kalesinin duvarına çivilemişti.”³ 920’de emir savaş alanına bizzat çıktı, muhtelif Hristiyan kalelerini yıktı ve Val de Junqueras’ta (“kamuşlu vadi”⁴) Navara kuvvetleriyle karşılaşp yenilgiye uğrattı. Bölgeyi kısmen yağmaladıktan sonra Zaragoza’yı geri aldı ve tartışmasız egemenliğini yeniden tesis etti.

İspanya İslam’ı III. Abdurrahman döneminde altın çağına ulaştı. 929’da, servet ve itibarının doruğundayken halife unvanını da alan Abdurrahman Bağdat’taki Abbasiler ve Kahire ile Fez’deki Fatımiler ile rakip ve eşit olduğunu ilan etmiş oldu. Konumuna daha fazla önem kazandırmak için dini bir lakap aldı: “en-Nasırlidinillah” “Allah için savaşan.” O tarihe gelindiğinde Bağdat’ın gücü epey azalmış, fakat yükselişte olan Fatımiler Batı Akdeniz ve Mağrip’teki hegemonya için İspanyol Emevileriyle rekabet etmeye başlamıştı. Abdurrahman üstünlüğü kaybetmemek için gemileriyle Kuzey Afrika kıyılarına gidip hak iddia etti.

Bu arada, Kurtuba’dan birkaç kilometre ötede bir saray inşa etmeye başladı, burası kısa süre içinde Medinetü’z Zehra (“Çiçek Kenti”) adında bir şehir haline gelecekti. Adını eşlerinden biri olan Zehra’dan alan sarayda yirmi beş yıl saltanat sürecek, oğlunun saltanatının çoğu kısmı da burada geçecekti. Saray inşaatında günde on bin işçi çalıştı, yaklaşık dört bin mermer ve akik sütun dikildi ve bin beş yüz kapı cilalı pirinçle kaplandı. Yüksek tavanlı Halifeler Salonu’nda on altı abanoz kapı ve cam kadar şeffaf kristal dayanaklar üzerinde duran muhtelif fildişi kemerler vardı. Salonun ortasında “dalgalı yüzeyi güneşin dans eden ışıklarını yansıtan”⁵ bir cıva havuzu bulunuyordu.

Halife Medinetü’z Zehra’yı diğer tüm şehirlere tercih etti ve Kurtuba’nın telaşlı kalabalıklarından kaçmak için sarayını oraya inşa ettirdi. Söylendiğine göre, “Serin akşamlarda dostlarıyla Latince muhabbet ediyor ve nane aromalı çayını yudumlarken kör soytarısının yaptığı esprilerle hoş vakit geçiriyordu. Bazen şeffaf

şeritli şifon pantolonlar giyen genç dansçı kızlar etrafında dönüyor, tef ve flütlerin ritmiyle eşarplarını sallıyorlardı.”⁶ Bu tür ufak zevklerine rağmen Nasırlidinillah kendine hâkim olan bir adamdı, ilgi alanlarının ve kültürünün genişliğiyle “Batı’nın Harun Reşid”i⁷ olarak hatırlanacaktı. Bu yakıştırmayı fazlasıyla hak ediyordu. Çünkü İspanya İslam’ı araştırma ve incelemenin her alanında en parlak dönemindeki Bağdat ile rekabet edecek hale gelmiş, belki de onu geçmişti.

III. Abdurrahman’ın yabancı güçlerin elçilerinden oluşan toplulukları kabul ettiği yer de ez-Zehra’ydı. Gücüyle övünmekten çekinmiyordu. Bir gün,

bazı Hristiyan temsilcileri etkilemek istedi ve Kurtuba kapılarından sarayın ana giriş kapısına kadar her yere hasır döşetti. Yolun iki yanına iki sıra halinde dizilen askerlerin kınız kılıçlarının uçları bu ışıldayan kemerin altında yürüyen elçilerin başında çelikten bir kubbe oluştuyordu. Giriş salonuna geldiklerinde uzun sırmalı bir halının iki tarafında zengin giyimli beylerin oturduğunu gördüler. Hristiyanlar emir olduğunu düşünerek asillerin her birinin önünde eğildiler. Sonunda zemini kumla kaplı bir avluya ulaştılar; avlunun tam ortasında başı öne eğik biçimde III. Abdurrahman oturuyordu. Önünde bir Kuran, bir kılıç ve yanmakta olan bir ateş vardı. Elçiler diz çökerken hükümdar başını kaldırdı ve “Allah bize O’na boyun eğmenizi talep etmemizi emretti” dedi ve Kuran’ı işaret etti. “Eğer reddederseniz, güç kullanacağız” ve kılıca işaret etti. “Eğer sizi öldürürsek, oraya gideceksiniz” diyerek ateşi gösterdi. Korkuya kapılan elçiler boyun eğdiler... ve başka bir şey söylemeden oradan ayrıldılar.⁸

Ancak III. Abdurrahman’ın da büyük dedesi I. Abdurrahman gibi kendi cehenneminde yaşadığı anlaşıyor. Öldüğünde ardında kendi elyazısıyla yazdığı bir not bıraktı. Bu notta bütün hayatı boyunca, görünen bütün dünyevi nimetlerle, yalnızca on dört gün “saf ve gerçek mutluluk ve huzur”⁹ yaşadığını belirtiyordu.

961’de yerine oğlu II. Hakem geçti. II. Hakem babasını taklit ederek kuzeydeki Hristiyan krallıklarını kontrol altında tuttu, fakat akılcıca davranmayarak Afrika’da Fas’taki İdrisiler ile Sünni-Şii düşmanlığının örneği olan bir savaşa girdi. Hakem’den sonra tahta oğlu II. Hişam (976-1008) geçti. II. Hişam’ın uzun saltanatı bütünleriyle ünlü veziri Muhammed bin Ebu Emir’in egemenliğinde geçti. Hükümdarlığın efendisi Ebu Emir’di. Tüm hiziplerden yararlandı, kendi adına sikkeler bastırdı ve cuma hutbelerinde adı

okundu, hükümdar giysileri giydi ve 992'den sonra tüm resmi belge ve metinlerde halifeninki yerine kendi adını kullandı.

Aynı zamanda her yıl iki kere kuzeydeki krallıklara karşı şiddetli seferler düzenledi. Bunlar 997'de kutsal bir Hristiyan tapınağı olan muhteşem Santiago de Compostela kilisesinin tahrip edilmesiyle doruğa ulaştı. Başarılarının şerefine el-Mansur adını aldı (İspanyolcada "Almanzor", "Allah aracılığıyla Muzaffer olan") ve 1002 yılında öldüğünde başında seferde silahlarına yapışan tozlarla doldurulmuş bir yastıkla gömüldü. Mezar taşına aşağıdaki kitabe kazındı:

Öyküsünün izini yadigârlarından izleyebilirsiniz,
Sizinle yüz yüze duruyormuş gibi.
Bir daha asla onun emsali doğmayacak,
İspanya'nın geçitlerini hiç kimse onun gibi korumayacak.¹⁰

Bu doğrudur. Ölümünden sonra, onun kadar yetenekli ve dikkatli biri ortaya çıkmadı. Pısırık II. Hişam'ın 1008'de tahttan feragat etmesi arka arkaya kısa süreli tahta çıkan beş veya altı halifenin kanlı, ölümcül mücadeleler dönemini başlattı. Bu yürekler acısı mücadele Mansur'un oğlunun daha sonra kendisi de tahttan indirilen kardeşi tarafından zehirlenmesiyle başladı. Hükümdarların hıncının tuhafılığı sonra halife olanlardan birinin muhaliflerinin başlarını kestirip onları Guadalquivir kıyılarını süsleyen çiçek saksılarına dönüştürmesinde de görülür. Bir diğeri katledilmekten kurtulmak için bir hamamın ısıtıcısına saklanmış, ama bulunup sürüklenerek ölüme götürülmüştür. Onu öldüren halife iki yıl sonra aynı akıbetten kurtulmaya çalışırken peçe takan şarkıcı bir kız kıyafeti içinde gizlenerek kaçmıştır. Ancak kendi hizmetçilerinden biri tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Bunun üzerine çıkan kargaşada Kurtuba bile düşman güçler tarafından yağmalanmıştır. O tarihe gelindiğinde İslami İspanya birkaç küçük eyalet devletine bölünmüştür. Her birini Reyes de Taifas (veya "eyalet hükümdarları") diye bilinen oldukça kısa ömürlü Arap ve Berberi hanedanlıkları yönetmiştir. Bu, kısmen savaşçı El Cid önderliğinde yapılan Hristiyan akınlarını püskürtmeye yardımcı olmak için Kuzey Afrika'dan İspanya'ya geçen militan Müslüman topluluklara kapı açmıştır.

İslam'ın Sicilya'daki parlak dönemi de sona erecekti. Arap ve Berberi halklar asla kaynaşmadı ve Müslüman ordusu karargâh

rekabetleri, çatışan hırslar ve aşiret kavgaları nedeniyle bölündü. İslam'ı altüst eden Sünni-Şii hizipleşmesi Sicilya'ya da sıçradı ve Müslümanların gücünü zayıflattı. Çoğu Sünni Arap ve Berberi Şii olduğundan iki sorun üst üste bindi. Başlangıçta iktidar Sünnilerin elindeydi, fakat Şiilerin zaman içinde Kahire'deki Fatımi halifeler tarafından iyileştirilen durumu güçlendi. 909'a gelindiğinde eski rejimleri devirmiş ve Sicilya ile Tunus'u ele geçirmişlerdi.

11. yüzyılın ikinci yarısında Sicilya, adayı hızla ve şiddetle fetiheden Normanların eline geçecekti. Normanların gelişinden önce yüz yıl süren bir iç savaş yaşandı ve bu savaş sırasında bir zamanlar birleşik olan ada (İspanya gibi) birkaç prensliğe veya küçük devlete bölündü. Normanlar 1061'de önce Messina'yı fethedip çeşitli emirlerin yerine, kendi ilerlemeleri karşısında birleşmesi mümkün olmayan kavgalı Müslümanları geçirdiler. Müslümanlar yine de dolaylı yollardan egemen oldular. Sicilya'ya yerleşen Normanlardan çoğu, Norman sarayında ayrıcalıklı bir konumu olan Müslüman kültürünü benimsedi ve çoğu Norman hükümdar Yunan ve İslam öğreti ve sanatlarını cömertçe himaye etti. Ele geçirdikleri çok etnikli toplumu kabul ederek akıllıca "Latinlerin, Yunanların, Yahudilerin ve Sarakenlerin kendi yargıclarınca kendi yasalarına göre yargılanmasını"¹¹ savundular.

Tabii ki bütün bunlar anlamlı bir politika teşkil ediyordu. Müslüman tebaa Normanlardan sayıca üstündü, bu nedenle saflarından yayılabilecek dini harareti dindirmeye çalıştılar. Yine de gerçek bir Arap-Norman kültürü gelişti. Arap mimar ve sanatkarların harekete geçerek anıtlar inşa edip kiliseleri süslemesi sağlandı, Müslümanlar askere alındı ve Arap ordu mühendisleri kuşatma makineleri imal edip kaleler inşa etti. Sicilya aynı zamanda Doğulu ve Batılı âlimlerin buluşabildiği bir takas merkezi haline geldi. Norman krallar ve halefleri yalnızca adayı değil Güney İtalya'yı da yönettiklerinden İslam'ın canlı kültürel yaşamının Avrupa'ya taşınması için bir köprü oluşturdular.

Dahası, Norman saltanatının örgütlenmesine ve protokolüne Bizans'tan çok Arap etkisi egemen oldu. Sicilya'nın Norman krallarından üçü paralarına da basılan Arapça kraliyet isimleri aldı ve bunlardan biri olan II. Roger'in kişisel mühründe Kuran'daki bir ayetten esinlenerek Allah'ı öven Arapça bir amentü vardı. Çeşitli belgelerde kendisini Arapça "yüce ve kutsal (veya muhterem) kral"¹² olarak tanımladı. Bizans tacı takmasına rağmen, taç giyme töreninde giydiği harmani Arapça yazılarla süslüydü ve Muhammed'in hicret tarihini taşıyordu. Bazı diğer Norman kralla-

rı gibi o da mükemmel Arapça konuşuyordu. Dahası, haremi, haremâğaları ve benzerleriyle daha çok Müslüman bir prens gibi yaşadı. Doktorları da donanma kumandanı olan amirali gibi Arap'tı. Baş nazırı “Emirler Emiri”¹³ unvanlı saygın bir başvezirdi.

En büyük Arap coğrafyacı İdrisi “Kitab Rujjar” (“Roger’in kitabı”) adıyla bilinen muazzam coğrafya incelemesini II. Roger’in sarayında yazdı ve ünlü dünya haritasını çizdi. Faslı bir Arap olan Ebu Abdullah Muhammed el-Şerif el-İdrisi bu eserini kapsamlı gezilerine ve muhtelif denizcilerin anlatımlarından derlediği bilgilere dayanarak yazdı. 1154’te tamamladığı eserin yazımı on beş yılını aldı ve dünyanın Ortaçağ’daki en ayrıntılı tanımıydı. Eserde dünyayı çevresi yaklaşık 37.000 kilometre olan bir küre olarak tanımladı ve “uzayda bir yumurtanın sarısı gibi sabit”¹⁴ diyerek betimledi. Yarıküreleri, iklimleri, okyanusları, denizleri, nehirleri, körfezleri, dağları, çölleri ve hatta önemli kervan yollarını gösterdi; (Batılı kâşifler tarafından ancak yedi yüz yıl sonra “keşfedilen”) Nil’in kollarını oluşturan göllerin görelî durum ve sayısını doğru olarak resmetti ve dünyadaki pek çok ülkenin geleneklerini, dinlerini, giyimlerini, ticaretlerini ve diğer özelliklerini anlattı. Örneğin Britanya Adaları’nı anlatırken şunları yazdı: “T’Angleterre [İngiltere] devekuşu başı şeklinde büyük bir ada, içinde kalabalık şehirler, yüksek dağlar, akarsular ve düz araziler var. Çok verimli ve insanları cesur, dayanıklı ve zinde. Kış kalıcı. En yakın kara... Fransa toprakları ve [İngiltere] ile kıta arasında yaklaşık 20 kilometre genişlikte bir boğaz var...” Aralarında Londra, Durham, Lincoln, Dover, Southampton ve “adanın Cornwall adlı kuş gagasına benzeyen dar kısmının” da bulunduğu çeşitli yerlerini belirtmeye değer yerler olarak öne çıkardı. İskoçya için “İngiltere adasına bitişik, kuzeye uzanan uzun bir yarımada” diye yazdı. Ancak İdrisi’nin en parlak başarısı çapı yaklaşık iki metre ve ağırlığı 180 kilo olan muazzam büyüklükteki bir düzlemküreye taşınan büyük, bileşik haritasıydı. Bunun bir yanında burçlar ve takımyıldızları diğer yanında betimlenen araziler, bölgeler, ülkeler ve denizler yer alıyordu.

Yine de Sicilya Müslümanları ile ilgili çok pembe bir tablo çizilmemelidir. Norman fethi Müslüman halkı bağımlı kıldı; Müslüman asiler sürgün edildi ve Norman kralları dış politikalarında Haç’ı savundu.

Sonsöz

Sarık ve külah

Zaman içinde Bizanslılar ile Müslümanlar savaşmak için pek az yeni neden buldu. Bizanslıların ilgisi uzun zamandır başka cephelere yönelmişti. İmparatorluk 944 ve 971’de Ruslarla geniş kapsamlı bir ticaret anlaşması yapmış, kuzeybatıda Bulgarlarla savaşmayı sürdürmüştü, İtalyan şehir devletleriyle dış ticaret ilişkileri kurmuş ve Normanların Balkanlar’ı elinden almasını önlemek için başarılı bir girişimle Venediklileri işin içine sokmuştu. Venedikliler bunun karşılığında tüccarlarının neredeyse tüm Bizans limanlarında gümrük vergisi ödemeden faaliyet göstermesini sağlayan özgün bir ayrıcalık elde ettiler. 1155’te benzer bir anlaşma yine Norman güçlerini dizginlemek amacıyla Cenova’da imzalandı. Fakat sonunda imparatorluğun akıbetini Batı Asya’da yükselen Selçuklu Türkleri belirleyecekti.

Aslında Batı’da İslami fetihler azalmaya başlasa da, doğuda önemli kazanımlar elde edildi. Türk hanedanları Hindukuş’un kuzeyinde kendileri için yeni hükümdarlıklar oluşturdular. Çok geçmeden dağ geçitlerinin ötesindeki Müslüman gözleri aşağıdaki zengin Ganj ovasına dikildi. Müslüman istilacılara Orta Asya’da İslam’ı kabul eden ve Halifeliğin kölesi ve paralı askeriye genleşen Afgan bölgesinde efendilere dönüşen Türk soylu Gazneliler önderlik ediyordu. Aralarındaki en önemli isim “Gazneli Mahmud” olarak bilinen Abdül Kasım Mahmud’dü. Mahmud acımasızlığı ve kudretiyle bir gün Timurlenk ile Cengiz Han’ın dengi sayılacaktı.

Gazneli Mahmud gaza için yola çıkmıştı ve sadık bir Müslüman olarak savaşlarda ele geçirdiği hazinelerin yalnızca dindarlığının mükâfatı olduğunu düşünüyordu. Karma kuvvetleri –Afgan, Uy-gur, Arap, Türk– savaşta ve yağmada çok gaddardı ve bozkır sü-

varileri “hâlâ Hindu savaş meydanlarının gururu olan hareketsiz fil topluluklarına”¹ daima üstün geliyordu. Her iki cinsiyetten yüz bin köle taşınıp, tapınak ve hazineler yağmalanıp soyulurken yoluna katliam ve yıkım damga vuruyordu. Hindistan’ın merkezine girdi, Ganj üzerindeki Kanauj’a, çöl üzerinden Kathiavar’a geçti ve sahildeki üç günlük bir çarpışmada elli bin Hindu’yu öldürüp inanılmaz derecede zengin ünlü Somnath tapınağını yağmaladı.

Afgan tepelerindeki başkenti Gazne’de bulunan sarayında yağmalanan ganimetler sergileniyor, tebaası nar büyüklüğündeki elmaslara, inci ve yakutlara, “mersin ağacı fidanının filizleri”² kadar yeşil zümrütlere ve “buzlu şarap gibi ışıldayan”³ mücevherlere şaşkın gözlerle bakıyordu.

Bu arada batıda da Buhara ve Semerkand’a –yani, Harun’a isyan eden Rafi bin Layth’in halifenin son günlerinde beyhude bir çabayla ele geçirmeye çalıştığı tüm bölgeye– yerleşmişti. Mahmud’un eylem alanı Irak’tan Ganj’a uzanıyordu.

Büyük İskender’den bu yana böyle bir şey görülmemiştir.

Sonunda Mahmud’un hanedanının adıyla Gazneliler kendi nüfuz alanlarındaki itaatsiz Afgan aşiretlerinden birinin kurbanı oldular. Bunlar Suri diye bilinen ve Gûr’un yalçın tepelerini işgal eden dağlılardı. Reisleri Muhammed Gûri Hindistan’ın içlerine bir dizi sefer düzenledi ve Mahmud’un fetihlerinin tersine Gûri’ninkiler kalıcı olacaktı. Müslüman egemenliği güneye doğru yayılmıştı ve Muhammed hanedanından hükümdarlar –Babürler olarak bilinir– yüzlerce yıl Delhi tahtında oturdu.

Günümüzde tüm bölgedeki karışıklığın çoğu doğrudan kargaşanın önlenmesi için çok fazla eyleme sahne olan, ama aynı önlemlerin yeni kargaşalara yol açtığı bu döneme bağlanabilir.

Bazı şeylerin dallanıp budaklanması hiç bitmez. 11. yüzyılın sonundan itibaren Latin Hristiyanlığı ve İslam, Haçlı Seferleri diye bilinen bir dizi savaşta karşı karşıya geldi. Amaç Kutsal Topraklar’ın geri alınmasıydı, fakat hemen Müslüman doğuda bir Hristiyan devleti (“Kudüs Latin Krallığı”) kurulmasına yönelik girişimlere yol açtı. Bu, Akdeniz havzasını Hristiyan ve Müslüman güçler arasında bir muharebe meydanına dönüştürdü.

İlk Haçlı Seferi 1096’da başladı. Yanıltıcı bir anda tarihin dönüşü kutsal seyrini tamamliyormuş gibi göründü. Müslüman fetihleri başladıktan beş yüz yıl sonra Gerçek Haç Kudüs’e bir kez daha dikilecek ve Kudüs Hristiyanlara iade edilecekti. Ancak Hristiyan şövalyeler kazanımlarını güçlendirmeyi başarama-

dılar. Halep ve Şam gibi stratejik yerleri işgal edemediklerinden Suriye'yi Mısır'dan ayıran Ürdün Nehri'ne doğru ilerler ilerlemez Irak'tan gelen saldırılara maruz kaldılar. Bu arada Yahudi ve Müslümanların toplu olarak katledilmesi nedeniyle Kudüs'ün fethine gölge düşmüştü ve Haçlılar Bizanslı müttefiklerinden ayrıldıklarında Hristiyan gücünün kırılğan birliği dağıldı. Bir Kürt olan Selahaddin 1171'de Nil Vadisi'nin efendisi haline gelmiş, sultan olmuş ve on yıl sonra Haçlı krallığını, Kızıldeniz limanı olan Akabe haricinde, bütünüyle sarmıştı. Hristiyan birlikleri düşüncesizce Mekke ve Medine'yi ele geçirmeye çalıştığında Selahaddin cihat ilan etti ve 4 Temmuz 1187'de Celile'deki Taberiye Gölü'nün üst kısmında bulunan Hittin Burnu'nda Hristiyan ordusunu bozguna uğratarak yok etti. Ekimde Kudüs Krallığı yıkıldı. Selahaddin'in zaferlerinden sonra Haçlıların hayali yok olmaya başladı. Birkaç yıl içinde Hristiyanların elinde Antakya, Trablusgarp ve Sur dışında hiçbir şey kalmamıştı. Bunların sonuncusu 1291'de teslim oldu. Diğer Haçlılar Hristiyan kayıplarını telafi edemedi ve Filistin üzerinde hiçbir etki yaratmayan uzak yerlerde –Konstantinopolis, Mısır ve Tunus– dolaştılar.

Tarih bize birçok kıssadan hisse sunuyor. Haçlı Seferleri bunlardan biri. Bu seferler başladığında Müslümanlar yalnızca Asya'nın bir kenarında kamp kurmuştu, bittiğinde ise orduları bizzat Avrupa'nın merkezindeki Tuna üzerindeydi. Haçlıların, bazılarınca İsa'nın Gerçek Haçı olduğu düşünülen “Büyük Haç”ına gelince, Selahattin tarafından bir ganimet olarak ele geçirilip Bağdat'ın şehir kapılarından birinin eşliğinin altına gömüldü. Ayaklar altında çiğnenmesi için bir kısmının dışarıda kalması sağlandı.

Bununla birlikte Müslüman fetihlerinin etkisi savaş alanlarının çok ötesine uzanır.

İslam'ın mirası Batı kültürüne bir İran halısının ilmekleri kadar girift örülmüştür. Yaşamın bu mirasın dokunmadığı herhangi bir yönü var mıdır? Batı'da yaygın kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı bunu bir bakışta yansıtmaktadır. Ticaret (kervan, pazar, dinar, trafik ve tarife), denizcilik (arsenal ve amiral), ev yaşamı (kavanoz, şurup, niş, karaf, minder), büyü (muska, tılsım, julep); kimya veya simya (alkalin, antimon, iksir, imbik) terimleri ve meyve (portakal, limon ve kayısı), sebze (ıspanak, enginar ve arpacık soğanı), baharat (susam, keçiyoynuzu, safran, indigo, sandal ağacı, şap, sarısabır ve karanfil), kıymetli taş (lapis lazuli), ilaç –“bezoar” (Farsça “pan-zehir”, yani “zehre karşı koruyucu”)– isimleri ve kâfur, renkler (gök mavisi, vişne çürüğü, lila), dokumalar

(bürümcük, pamuklu ve saten), boyalar (anilin) ve birçok başka bilinen kelime ile *risk*, *kalibre* ve *magazin* (Arapça dükkânlar anlamında “makhazin” kelimesinden) gibi terimler bunlar arasında sayılabilir. Kısacası, İslam’ın soyut öğretileri ve pratik başarıları ticaret, diplomasi, savaş ve başka biçimlerdeki bağlantılar aracılığıyla Batı üzerinde çok büyük etkiler yaratmıştır.

Dahası Arap öğretileri muazzam bir etnik yelpazeye sahipti ve Müslüman yönetimindeki her halkın katkısını içeriyordu. Bu tek başına (veya hatta öncelikli olarak) Arap kültüründen ibaret olmayıp Acem, Hindu, İbrani, İspanyol, Süryani, Ermeni, Roma, Kıpti ve Yunan kültürlerini de kapsıyordu. “Arap” da “Romalı” gibi emperyal bir terim haline geldi. Araplar işgal edilen tüm bölgelerde kendi bilgilerini Arap becerileriyle birleştiren yerli zanaatkârlar ve inşaatçılar buldu. Fakat sonuç tıpkı Arapçanın (Batı’daki Latince gibi) bilim, diplomasi ve ticaret dili olması anlamında bütünüyle “Arap”tı.

Arapların yönetimi altında zaman içinde Galenos’un tıbbi ve felsefi eserleri, Aristoteles’in *Fizik*’i, Eski Ahit (Yunanca Tevrat’tan), Platon, Hippokrat, Ptolemaios, Dorotheus, Arkhimedes, Euklides ve diğerlerinin hepsi tercüme edildi, bilimsel araştırmaların yanı sıra sosyal bilimler serpilip gelişti. Yalnızca birkaç alanın ismini vermek gerekirse, küresel astronomi, geometri, cebir, trigonometrik fonksiyonlar, kimya ve integral kalkülüs alanında ilerlemeler kaydedildi. Simya (Arapça “el-kimiya” kelimesinden) Cabir bin Hayyan adlı bir Kûfeli tarafından bulunan bir Arap “bilini”ydi. Hayyan aynı zamanda iki temel kimya operasyonunu –kalsinasyon ve redüksiyon– tanımlayan ilk kişiydi. Cabir ve meslektaşlarından *damıtcı*, *alkali* ve *antimon* gibi terimler öğrendik. Dahası, Araplar cebir denklemlerini keşfetti, sıfırı icat etti, Arap rakamlarını (aslında Hint) buldu, ondalık sistemi yarattı, ay takvimini mükemmelleştirdi ve İspanya’dan Semerkand’a yeni rasathaneler kurarak Yunanların ulaştığı gökyüzü gözlemlerinin iki katı artmasını sağladı. Horasanlı Albumasar diye de tanınan büyük Müslüman astrolog Ebu Ma’şer gelgitlere neden olan yasaların ayın doğması ve batmasıyla ilişkili olduğunu açıkladı ve dünya üzerindeki çeşitli yerlerin enlemine ve boylamını tespit etmeye yardımcı oldu. Bir dizi önemli yıldız çok sayıda astroloğun astronomik araştırmalara yaptığı katkılarını gösterecek şekilde Arapça isimlere sahiptir (Altair, Denep, Betelgeuse [İkizlerevi] ve Rigel gibi), ayrıca azimut, nadir ve zenit terimlerinin kökeni de Arapçadır.

Sonunda Batı Arapların bilime yaptıkları katkıya bağınaz Hris-

tiyanlar bile şaşırıp hayran kalmıştı. Yel değirmeni, sulama çarkı, giysi ve moda türleri, pudralar, cam aynalar, kakmalı metal işleri, renkli sırlar, vb. İslam kaynaklıydı; muhtemelen Katolik tespihleri bile Suriye ticareti aracılığıyla Hindistan'daki Budistlerin dua boncuklarından geliyordu. Suriye renkli camdan sanatsal tasarım modelleriyle bezenmiş, çoğunlukla altın kakmalı ve değerli taşlarla süslenmiş kaplar üretiyordu; daha sonra Suriye'nin yönlendirmesiyle Venedikliler tarafından geliştirilen ve Venedik camı diye bilinen bir tür lüks cam işiydi bu. Yakın Doğu'daki en iyi kılıçlar Şam (Şam'da şekillendirilmiş anlamında) çeliğinden yapılıyordu ve bunlar Frankların kılıçlarından üstündü.

Tekstil ve dokuma alanındaki katkılar da çok çeşitliydi: Şallar İran'dan, kakmalı işler Şam'dan, tüller Grenada'dan, pazen Mısır'daki Fustat'tan ve müslin Irak'taki Musul'dan geliyordu. Moher kaynağını Arapça "mukhayyir"den ("tercih", "seçme") ve tafta Farsça "eğirmek" anlamındaki "taftan" fiilinden alıyordu. İngiltere'de çizgili kumaş olarak bilinen "Attabi" ipek ilk kez Bağdat'ta üretilmiş ve ismini tekir kedilere vermişti.

Batıdaki armacılık da Müslüman başlık ve kalkanlarından etkilennmiştir. Tatar yayı, şövalyelerin zincirli zırhları, zırhın altına giyilen kapitone pamuklu dolgular, temel kazarak yıkmak, mayın dökmek ve diğer kuşatma taktikleri, manevrik ve diğer koçbaşları, (Arapların Bizans kalelerinde yaptıkları değişikliklerden türeyen) "eşmerkezli" kaleler ve hatta askeri mesajların gönderildiği haber güvercinleri bile Arap askeri kültürünün mayasından doğmuştur. Artık evrensel hale gelen askeri bir zaferi havai fişekler ve diğer aydınlatıcı maddelerle kutlama geleneğinin kökeni de Araplara dayanmaktadır.

Modern kitap üretim yöntemleri de Ortaçağ'daki Müslüman girişimleri ve becerilerinden elde edilmiştir. Kâğıt, bir Çin icadı olmasına rağmen, Avrupa'ya İslam aracılığıyla gelmiştir ve Batı'daki ilk kâğıt fabrikaları Sicilya ve İspanya'da Müslümanlar tarafından kurulmuştur. İlk Avrupa kitapları Müslümanların kitaplarının ciltleriyle ortak özellikler gösteriyordu, bunların arasında eb-rulu son sayfalar, deri kılıflar veya kenarların bozulmasını önlemek için kenarların üzerinde katlanan parşömen de vardı. Avrupalı ciltçiler deri kapakları metal kalıplarla sıkıştırmaya başladığında Venedik ve Kurtuba'daki Müslüman zanaatkârlar damgalı tasarımları altın yaprakla zenginleştirdiler.

Batı'nın İslam'a mimari alanda biriken borcu da aynı şekilde büyüktü. İç mimaride Batılı soyluların evleri genellikle Arap tar-

zında mermer çeşmeleri olan bir avlu içeriyordu. İslam'a aynı zamanda dilimli, s biçimindeki sivri uçlu kemerleri, gotik kubbe yapımında payandaların köşelerinde birbirine geçmiş sütunların kullanılmasını ve Rönesans çan kulelerini de borçluyuz. Arap evlerinde ve camilerde yaygın biçimde görülen ahşap pencere kafesleri de İngiliz metal ızgaralarında taklit edilmiştir.

Batılılar Arap hukukundan sınırlı ortaklık gibi hukuki oluşumları, Arap müziğinden ut, rebap ve gitarın da dahil olduğu çeşitli enstrümanları aldı. Bir tanıma göre, "Ortaçağ Avrupa şövalyeliğinin tipik müzisyeni"⁴ olan ozan (troubadour), "Arapça 'müzikle eğlendirmek' anlamına gelen 'traba'yı bilen biridir. Ozan, adı Arapça 'al-oud' isminin kısaltması olan ut çalardı." Telli çalgıların sapı üzerindeki notaları gösteren ölçülü perdeleri de ilk kez Araplar kullandı. Arapların melodiyi bir notayı dördüncü, beşinciyle veya oktavla eşzamanlı çalarak süsleme alışkanlığı Avrupa müziğini armoniye yöneltten ilk unsurdu. Tiyatroda, İspanyolca "maskara" kelimesi, İngilizcedeki "masker" ("tiyatro aktörü") gibi Arapça "maskara" ("soytarı") kelimesinden gelmekte ve ilk halk ozanlarının gösterilerinde kullanılan makyaja gönderme yapmaktadır. İffetli aşk, yani cinsel birleşme umudu olmayan romantik aşk yarı Arap'tı (Platonik Yunan olmanın yanı sıra) ve Araplar tarafından İspanya'ya taşınıp, orada saygın aşkın nazik ideallerine ilham vermeye yardımcı oldu. Ortaçağ Avrupa'sındaki şaşaalı geçit törenleri bile Bağdat halifesinin "zerbaft kumaş"ın⁵ bolca kullanıldığı savurgan gösterilerinden ilham almıştı.

Arap şairler Avrupa'daki yerli nazımlara ilham verdi. Eski İtalyan ilahileri ve karnaval şarkılarında Arap ölçüleri bulundu ve Provence şiiri Endülüs'teki saray şiirlerinden ilham aldı. Boccaccio'nun *Decameron* adlı eserinin bazı yerleri Araplardan ilham almıştır ve Chaucer'in "Squire's Tale" (ünlü Piriçten Ev efsanesiyle) bir "Binbir Gece Masalları" öyküsüdür. *Tristan ve Isolde* bir Acem öyküsünü yakından örnek almıştır ve *Yedi Bilgeler* masalı (veya Denizci Sinbad) Batı edebiyatına Arapça aracılığıyla girmiştir. İngilizce olarak basılan ilk kitap *Filozofların Özlü Sözleri* (William Caxton) 11. yüzyılda Mısır'da Mübaşir ibn Fatik tarafından derlenen özlü sözlerin tercümesiydi. Daha sonra Avrupa'yı etkisi altına alan pikaresk macera romanları esas olarak bir Arap edebi formu olan "makamat"tan esinlenmişti.

Dünya tarihi hakkında yazılmış ilk eser (on beş cilt halinde yayımlandı) Taberistanlı bir Acem olan Muhammed bin Cerir el-Taberî (838-923) tarafından yazılmıştı, Taberî malzemesini

yıllara göre kronolojik biçimde düzenlemişti. Bu muazzam eseri için mevcut kaynaklardan, sözlü geleneklerden ve İran, Suriye, Mısır ve Irak'a yaptığı seyahatlerinden yararlandı. Konulu ve ya tematik yöntemi kullanan ilk Arap tarihçi Bağdatlı Ebu Hasan el-Mesudi'ydı (956'da öldü). Mesudi *Muruc ez-Zeheb* (Altın Bozkırlar) (yalnızca kısaltılmış versiyonu veya özeti bugüne kadar gelmiş durumda) adlı otuz ciltlik çarpıcı tarihsel, etnografik ve bilimsel notlarla dolu ansiklopedik derlemesiyle "Arapların Heredotos'u"⁶ idi. Tunus doğumlu Ebu Zeyd ibn-i Haldun Granada'da (Gırnata) eğitim gördü ve ekonomi ve siyaset tarihine tekrar eden döngüler fikrini getiren ilk kişiydi. Piyasa ekonomisi anlayışı da Adam Smith'in anlayışını andırıyordu.

İlk Avrupa üniversiteleri de bir dereceye kadar Müslüman medreselerini model aldı. Güneybatı İran'daki ünlü Gundepur akademisinde Yunan âlimler Suriyeli, İranlı ve Hindu meslektaşlarına eşlik ediyor ve gördüğümüz gibi kitaplar Sanskritçeden Pehlevi diline (Orta İran) ve Yunancadan Farsça veya Süryaniceye tercüme ediliyordu. 1098'de (yaklaşık olarak Normanların İngiltere'yi fethettikleri tarih) kurulan ünlü Bağdat Nizamiye Medresesi'nin araştırmalar için şube binaları vardı. Bağdat'ın büyük Mustansiriye Medresesi veya Hukuk Fakültesi dört ayrı hukuk fakültesi, büyük bir kütüphane, hamam, hastane, aşevi ve büyük bir su saatinin yanı sıra bu tür başka modern sayılabilecek tesislere sahipti. Diğer önemli üniversiteler Batı'da Bologna, Paris, Montpellier ve Oxford'dan çok önce Nişabur, Kudüs, Kahire, İskenderiye ve Şam'daydı.

Batı'daki tıp araştırmaları kilise okullarında "fizik" adıyla (dolarısıyla doktora da "fizikçi" deniyordu) canlılığını yitirirken Araplar bilgilerini Hippokrates ve Galenos'a dayandırdılar. Bağdat medresesinden bir hekim olan El-Razi (Rasis, 865-925) kızamık ile çiçek hastalığını birbirinden ayıran ilk âlimdi. Batı'da Ali Abbas olarak bilinen El-Mecusi (994'te öldü) kılcal damar sisteminin basit bir tanımını ve doğumda bebeğin rahimdeki kasların kasılmasıyla dışarı çıktığının kanıtını sundu. İbn-i Sina (Avicenna, 980-1037) tüberkülozun bulaşıcı yapısını fark etti ve Kurtuba'daki Emevi halifesinin saray doktoru olan El-Zehravi (Albucasis, 1013 civarında öldü) yaraların dağlanması ve mesane taşlarının kırılmasını buldu.

Araplar aynı zamanda tıbbi yazıları ilk resimleyenlerdi; ilaç tertiplerini geliştirdiler; şurup, alkol ve kitre gibi eczacılık preparasyonlarını buldular; soluma yoluyla anestezi olasılıklarını araştırdılar (eter misali); (ameliyatların acısını azaltmak için) afyon-

lu bitkilerdeki “uyku veren” unsuru buldular ve bunu burun ve ağızdan uyguladılar; hamileliği teşhis etmekte idrar tahlilini kullandılar ve tıp dereceleri için uzmanlık sınavları fikrini buldular. Batı’daki ilk ruhsatlı tıp fakültesi ancak 12. yüzyılda, Arap dostu Norman Kralı Sicilyalı II. Roger tarafından 1140 yılında kurulacaktı. O zaman bile yolu Araplar açmıştı. Örneğin, Kurtuba ve Sevilla’dan İbn Rüşd (Averroes olarak da bilinir, 1126-98) yaptığı tıp çalışmalarında çiçek hastalığı vakalarında bağışıklık ilkesini fark etti ve gözün retinasının işlevini doğru biçimde açıkladı.

Bir âlimin işaret ettiği gibi, eğer Ortaçağ’daki büyük kişilikler arasında yalnızca “Bize şövalyenin maskesinden ve rahibin külahından aşağı bakanları”⁷ aramayacaksak, Arap geleneği akla başka bir büyük kişiliği getirecektir. Bu, “altın ve gümüş işlemeli sarığı, entelektüel merak halesi ve”⁸ her alanda deneysel öğrenmeye yönelik “engin toleransıyla” Arap hekim-filozoftur.

Zıtlık bundan daha çarpıcı olamazdı. Avrupa’daki kargaşa tahammülsüzlüğe, cehalete ve entelektüel arayışlara karşı genel bir düşmanlığa yol açarken, Bağdat, Kurtuba, Toledo, Sevilla, (878’den 1091’e kadar Arap kültürünün merkezlerinden biri) Sicilya ve diğer yerlerde arka arkaya tahta geçen halife ve emirler tebaaları içinde eğitimi geliştirdiler ve her inançtan âlimleri koruyup teşvik ettiler. 10. yüzyılda, Londra ve Paris hâlâ yıkık dökük kasabalar, Kurtuba –“filozofların anası”⁹, “Endülüs’ün ışığı”– Batı’daki en medeni şehirdi. İhtişamının doruğunda 300 camisi, 200.000 evi, 50 hastanesi, (en az 225.000 kitaptan oluşan bir ana kütüphane dahil) 70 kütüphanesi, muhteşem hamamları, geceleri aydınlatılan kilometrelerce asfalt caddesi ve cerrahlar, terziler, şarkıcılar, mimarlar, vb. Barcelona’dan Navarra’ya kadar Müslüman halka hizmet veren eğitilmiş ve yetenekli bir nüfusu vardı. Söylendiğine göre Kurtuba’da, “on iki yaşındaki her erkek ve kız çocuk okuyup yazabiliyordu; Hristiyan baron ve leydilerin kendi isimlerini bile zar zor yazabildiği bir tarihte.”¹⁰

Hristiyanların İspanya’yı yeniden fethetmesi iki medeniyeti Batı’nın gözlerini açan genel bir bağlantı içine soktu. Toledo 1085’te, Kurtuba 1236’da, Sevilla 1248’de ve son olarak Granada 1492’de Hristiyanların eline düştü. 200 yıldan daha uzun bir süre Müslüman yönetiminde olan Sicilya 1091’de Normanlara yenildi. Toledo’da Batı’da İslam kültürünü savunmak için bir tercümanlar derneği kurulmuştu. Sonuç üç yüzyıl önce Bağdat’taki tercüme dönemine benziyordu. Yeni tercüme okulu tıpkı Halife Memun’un kurduğu Beyt’ül Hikmet gibi her türden bilginin takas odası ha-

line geldi. Kraliyet himayesi ve denetimi altında değerli taşların yararlı özelliklerinden tavla ve satranç gibi tahta üzerinde oynanan oyunlara kadar her şeye ilişkin ansiklopedik bilgiler Yahudi kâtiplerin yardımıyla Arap kaynaklarından derlendi. Avrupa'nın her yerinden âlimler geldi; aralarında en parlakları Kuran'ı ilk kez Latinceye tercüme eden Robertus Anglicus ("İngiliz" Robert), Bathlı Adelard, Michael Scot, Pisalı Burgundio, Johannes Hispalensis ve Cremonalı Gerard'dı. Adelard Euklides'i tercüme etti, Scot Aristoteles'in biyolojik ve zoolojik eserlerini, Burgundio Galenos'u, Hispalensis el-Farabi'yi ve Gerard (en önemli ve üretken olanı) yaklaşık sekiz eser –Hippokrates, Galenos, Aristoteles, İbn Sina, Serapion, Isaac Judaeus'un eserlerinin bazı kısımlarını ve el-Razi, el-Kindî, el-Zehravi'nin eserleri ile Ptolemaios'un *Almagest*'ini çevirdi. Gerard'ın Latinler için yaptığı bir anlamda Hunayn bin İshak'ın (Memun döneminde yaşayan en önemli âlim-dilbilimci) kendi alanında Araplar için yaptığı şey olduğu söylenmiştir. Bir diğer çarpıcı kişilik din değiştirmiş bir Yahudi olan "Avendeth"tır (yani ibn Davud, David'in oğlu), bu âlim çeşitli matematik ve astronomi çalışmalarını tercüme etmiştir.

Bu bilim insanlarının şevkle çalışmalarını sağlayacak çok şey vardı. Çok geçmeden etkileri 13. yüzyıl Hristiyan düşüncesinin tam tepesine ulaştı. İki yüzyıl sonra 15. yüzyıl Rönesans'ı kısmen Araplar eski bilgileri koruduğu ve araştırma ruhunu canlı tuttuğu için serpilecekti.

Bağdat, Mansur'un bunun için uygun bir gün ve saat arayan saray astroloğunun uygun bulduğu bir tarihte kurulmuştu. Harita Bağdat'ın başlangıçtaki ihtişamına alamet ediyor ama aynı zamanda bir gün savaşla yıkılacağını ima ediyordu. Bu kader gerçek oldu. Şehir 1258'de Cengiz Han'ın torunu Hulagû Han döneminde yağmalandı ve büyük kütüphanesi yakılarak yerle bir edildi. Âlimler, sivil liderler ve halkın büyük kısmı katledildi ve kafatasları dağ gibi yığıldı. Halife Mutasım –son Abbasi halifesi– hayatının bağışlanacağı vaadine kanıp teslim oldu ama Moğol nezaretindeyken "bir çuvalın içinde öldürülünceye kadar dövüldü."¹¹ Şehir 1401'de Moğol Timurlenk tarafından yeniden yağmalandı ve yakılıp yıkıldı. Bu feci saldırıları doğal olarak sosyal çözülme ve siyasal kargaşa izledi. Ardından, daha sonraki yüzyıllarda Bağdat tekrar tekrar şiddetli hizip kavgalarıyla bölündü ve İranlılar ile Osmanlı Türklerinin saldırılarına maruz kaldı. Türkler şehri 1638'de ele geçirdi ama o tarihte bu pek de büyük bir ödül de-

ğıldi. Şehir ticari önemini kaybetmiş ve yıkık dökük harabelerini zaman içinde aşiret kökenli kır göçebeleri işgal etmişti.

Buna rağmen geliştiğı ve muzaffer olduğı yıllar sırasında İslam'ın epik öyküsünden daha şaşırtıcı ve ilginç pek az şey vardır. Kapladığı coğrafya muazzamdır ve tarihin bazı devasa kişilikleri –Hazreti Muhammed, halifeler Ömer, Mansur, Harun Resid ve Memun, yenilmez Müslüman General Halid bin Velid (İslam dünyasında “Allah'ın Kılıcı” olarak tanınır), Charles Martel, Charlemagne, Almanzor, El Cid, Selahaddin, Gazneli Mahmud ve İbn-i Haldun ve Avicenna bunlar arasındadır– kendi yaşamöyküleriyle efsaneyi zenginleştirmektedir. Şimdiye kadar görülen en tayin edici askeri hareketler ve savaşlar da buradadır: İspanya, Anadolu, Kuzey Afrika, Hindistan, Yakın ve Orta Doğu: Yamanah, Kadisiye, Yarmuk, Guadelete, Puvatya, Malazgirt, Somnat, Hittin ve Tarain Savaşları; Bağdat'ın ilk tarihsel kuşatması ve Müslüman şairlerin, zanaatkârların ve mimarların Kahire, Bağdat ve Şam'daki ulu camilerinden Firdevsi'nin epik şiiri ve *Binbir Gece Masalları*'na kadar ölümsüz sanatı.

İslam kültürünün üstünlüğü sonunda yok olmuş olsa da İslam dünya sahnesindeki önemini korudu. Geniş bir bakış açısıyla İslam'ın zaferleri –ve acımasızlığı– Hristiyan Batı'ninkilerden az değildir.

Çoğu Amerikalı, hatta eğitimli olanlar bile, İslam hakkında Müslümanların inandığı din olması ile Haçlı Seferleri sırasında Hristiyanlar ile Müslümanların savaşmış olması dışında neredeyse hiçbir şey bilmemektedir. Haçlı Seferleri'ni duymuş olanların çoğu Hristiyanların galip geldiğini sanmaktadır. Aslında İslam nadiren zemin kaybetmiştir. Avrupa'da varolmaya devam etmekte (Kosova, Arnavutluk ve Balkanlar) ve günümüzde yalnızca Yakın ve Orta Doğu'ya değil Afrika'nın çoğu kısmına (yalnızca kuzeyine değil), Orta Asya'ya ve Hindistan ile Pasifik adalarına kadar uzanmaktadır. Bir araştırmanın belirttiğine göre, “İslam tarafından fethedilip ağırlıklı olarak İslamlaştırılan ve sonra yine Hristiyan egemenliğine geçen”¹² yalnızca iki ülke vardır, bunlar Sicilya ve İspanya'dır.

İslam tarihini daha iyi bilmek zorundayız.

Dünya bir işlemeli giysi veya kefene sarılıdır. Bunun örneklerinden biri Charlemagne'in Harun'dan hediye olarak aldığı ipek giysilerden birinin daha sonra 1104'te Durham Katedrali'nde Aziz Cuthbert'in kefeni olabileceğidir. Cuthbert Hristiyan bir aziz olmasına rağmen kefeninde Kûfe Arapçasıyla bir yazı bulunmaktadır: “La ilahe illallah (Allah'tan başka Tanrı yoktur).”¹³

Teşekkür

Yıllar şaşırtıcı biçimde ilerliyor ve bu tarih konulu son kitabım olabilir. Diğer çalışmalar (muhtemelen şiirler, makaleler ve biraz biyografi) beni çağırıyor. Fakat otuz üç yılda neredeyse hiç ara vermeksizin tarih konulu on dört kitap yazdıktan sonra biraz dinlenmeyi hak ettiğimi umuyorum. Bu süre boyunca temsilcim Russell Galen ve editörüm Bob Bender çalışmalarına çok önemli katkılar sundu. Ne kadar zevkli olursa olsun yazmak zahmetli bir iş, ve çalışmalarımı desteklemeselerdi bu zevki almam pek mümkün olmayacaktı. Paha biçilmez derecede vefalı davrandılar ve bu kitabı minnetimin bir göstergesi olarak onlara ithaf etmekten keyif duyuyorum.

İslam'ın erken dönemlerinin tarihi iç karartıcı bir konu. Çeşitli seçkin âlimlerin aydınlatıcı katkılarına rağmen bu dönem (çoğu kişi için) karanlık bir alan olmaya devam ediyor. Hikâyenin bir kısmını mümkün olduğunca canlı bir biçimde sunabilmek için bütünü ele almadım. Anlatılanların izini süren başka çalışmalar olmasaydı bu da imkânsız olacaktı. Yine de, bu kitap son biçimini almadan önce birçok önemli değişimden geçti. Nihayetinde Bob Bender odağımı keskinleştirmek için çok fazla şey yaptı ve her zamanki editörlük dehasıyla metnin şekillenmesine yardımcı oldu. Sayısız ayrıntıyla yetkin biçimde uğraştığı (ve daima cana yakın davrandığı) için azimli asistanı Johanna Li'ye de teşekkür borçluyum. Gypsy da Silva düzelti sürecine bir kez daha ihtimam ve titizlikle nezaret etti; Tom Pitoniak'ın keskin kalemı beni çeşitli olumsuz ifade ve yanlışlardan kurtardı. Dix Digital Prepress'teki ekip yaptığım birçok düzeltmeyi metne ilave etmeyi (hiç sıradan bir iş değil) başardı. Joy O'Meara ve Christopher Lin sırayla, kitabın görünüşü ile duygusunu eşleştirmek için güzel ve cazip kapak ve şömiz tasarımlarını hazırladı.

Her zaman olduğu gibi araştırmalarımaya başladığım (mezun olduğum) Columbia Üniversitesi'nin Butler Kütüphanesi çalışanlarına ve yaşadığım Vermont, Brattleboro'daki Brooks Memorial Kütüphanesi personeline kütüphaneler arası ödünç kitap alışverişi aracılığıyla neredeyse istediğim her kitabı büyük bir şevkle temin ettikleri için müteşekkirim.

Son olarak, eşimin neşeli sabrı, ailemin ve dostlarıımın teşviki ve –yaşama hepimizin özlediği bir tat katan– ev hayvanlarımızın neşeli refakati olmasaydı bu kitap yazıldığı sırada bocalayabilirdim. Böyle olmaması onların ortak sevgileri sayesinde.

15 Mart 2012

Ek

Şam'ın Emevi halifeleri

Muaviye, 661-680

Yezid, 680-683

Muaviye, 683-684

Mervan, 684-685

Abdülmelik, 685-705

El-Velid, 707-715

Süleyman, 715-717

Ömer bin Abdülaziz, 717-720

Yezid, 720-724

Hişam bin Abdülmelik, 724-743

El Velid, 743-744

Yezid, 744

İbrahim, 744

II. Mervan, 744-750

Bağdat'ın Abbasi halifeleri (842'ye kadar)

El-Abbas, 747-754

El-Mansur, 754-775

El-Mehdi, 775-785

El-Hadi, 785-786

Harun Reşid, 786-809

El-Emin, 809-813

El-Memun, 813-833

El-Mutasım, 833-842

Notlar

1 / Minare ve kule

1. Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium*, s. 206.
2. Nöldeke, *Sketches from Eastern History*, s. 60. Ancak Nöldeke Kilise Takvimi'nde-ki anma tarihiyle olayın tarihini birbirine karıştırmaktadır. Bkz. Kaegi, *Heraclius*, s. 206. Tarih konusunda başka tartışmalar için bkz. Baynes, "The Restoration of the Cross at Jerusalem" *EHR*, s. 287-99.
3. Arnold ve Guillaume, der., *The Legacy of Islam*, s. 40.
4. Hitti, *The Near East in History*, s. 261.
5. Lane-Poole, *Medieval India Under Mohammedan Rule*, s. 4-5.
6. Keay, *India: A History*, s. 183.
7. Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 205.
8. Verhoeven, *Islam: Its Origin and Spread*, s. 30.
9. Hell, *The Arab Civilization*, s. 78.
10. Muir, *The Caliphate: Its Rise, Decline, and Fall*, s. 72.
11. Nöldeke, *Sketches from Eastern History*, s. 82.
12. a.g.e.
13. Hitti, *The Near East in History*, s. 239.
14. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 5; Nöldeke, *Sketches from Eastern History*, s. 133.
15. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 16.
16. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, s. 11.
17. Lassner, *The Shaping of Abbasid Rule*, s. 197.
18. Le Strange, s. 13.
19. Muir, *The Caliphate: Its Rise, Decline, and Fall*, s. 454.

2 / Kader gecesi

1. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 522.
2. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 22.
3. a.g.e., s. 23.
4. a.g.e.
5. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 183; Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 125.
6. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 125.
7. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 106.

8. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 15.
9. Lane, *Arab Society in the Time of the Thousand and One Nights*, s. 255.
10. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 215.
11. a.g.e., s. 120.
12. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 30.
13. a.g.e., s. 35.
14. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 245.
15. a.g.e.
16. Lane, *Arab Society*, s. 215.
17. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 42.
18. a.g.e., s. 53.
19. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 135.
20. a.g.e., s. 145.
21. a.g.e., s. 143.
22. Philby, *Harun al-Rashid*, s. 31.
23. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 35.
24. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 27.
25. Bosworth, çeviri., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 11.
26. a.g.e., s. 45.
27. a.g.e., p. 85.
28. a.g.e.
29. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 148; Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 39.
30. Bosworth, çeviri, *The History*, cilt 30, s. 43.
31. a.g.e., s. 53.
32. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 93.
33. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 149; Bosworth, çeviri, *The History*, cilt. 30, s. 49.
34. Bosworth, çev., *The History*, cilt. 30, s. 50.
35. a.g.e.
36. a.g.e., s. 51.
37. a.g.e., s. 60.
38. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 110; Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 241.
39. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 157.

3 / Şahlar Şahı

1. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 44-45.
2. a.g.e., s. 47.
3. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 158.
4. Bosworth, çeviri, *The History of Al-Tabari*, cilt. 30, s. 98.
5. a.g.e., s. 95.
6. a.g.e.

7. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 40.
8. a.g.e.
9. a.g.e.
10. a.g.e.
11. Burton, *The Book of the Thousand Nights and a Night*, 152. Gece, s. 200.
12. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 14.
13. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt. 2, s. 123.
14. a.g.e., s. 124.
15. Lewis, *The Arabs in History*, s. 90.
16. O'Donnell, "Twenty-Five Centuries of Persia", s. 53.
17. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 30.
18. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 99.
19. a.g.e.
20. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 37.
21. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 186.
22. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 39.
23. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 45.
24. http://en.wikipedia.org/wiki/Sassanid_empire.
25. Kennedy, *The Armies of the Caliphs*, s. 184.
26. Hitti, *History of the Arabs*, s. 319.
27. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 232.
28. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 39.
29. a.g.e., s. 43.
30. a.g.e.
31. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 36.
32. Philby, *Harun al-Rashid*, s. 85.
33. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 302.
34. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 41.
35. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 302.
36. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 55.
37. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 47.
38. a.g.e., s. 171.
39. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 244.
40. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 215.
41. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 193.
42. a.g.e.
43. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 177.
44. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 90.
45. a.g.e., s. 88.
46. a.g.e.
47. Masudi, *The Meadows of Gold*, s. 200.

48. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 145.
49. a.g.e.
50. Irwin, *The Arabian Nights: A Companion*, s. 173.
51. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 169.
52. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 219.
53. a.g.e., s. 157-59.
54. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 136.
55. Philby, *Harun al-Rashid*, s. 53.
56. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 47.
57. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 161.
58. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 167.
59. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 170.
60. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 331.
61. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 72.
62. a.g.e.
63. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 185; El-Hibri, *Reinterpreting Islamic Historiography*, s. 24.
64. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 186.
65. El-Hibri, *Reinterpreting Islamic Historiography*, s. 26.

4/ Bağdat

1. Berlinski, *The Secrets of the Vaulted Sky*, s. 82.
2. Bloom and Blair, *Islamic Arts*, s. 80.
3. a.g.e.
4. a.g.e., s. 43.
5. Aaland, "The Islamic Hammam Is Born" www.cyberbohemia.com/Pages/sweat.htm.
6. a.g.e.
7. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 128.
8. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 190.
9. Irwin, *The Arabian Nights*, s. 157.
10. a.g.e., s. 174.
11. a.g.e.
12. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 176.
13. a.g.e.
14. a.g.e., s. 177.
15. Hitti, *History of the Arabs*, s. 338.
16. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 177.
17. Lane, *Arab Society in the Time of the Thousand and One Nights*, s. 37.
18. Irwin, *The Arabian Nights: A Companion*, s. 205.
19. Lane, *Arab Society*, s. 88.
20. Irwin, *The Arabian Nights*, s. 198.

21. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 205.
22. Burton, *The Book of the Thousand Nights and a Night*, 17. Gece, s. 88.
23. Lewis, *The Arabs in History*, s. 97.
24. Irwin, *The Arabian Nights*, s. 182.
25. Lewis, *The Arabs in History*, s. 99.
26. a.g.e., s. 100.
27. Hitti, *The Near East in History*, s. 269.

5 / Refah kültürü

1. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 210.
2. Blair and Bloom, *Islam: A Thousand Years of Faith and Power*, s. 142.
3. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 143.
4. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 193.
5. a.g.e.
6. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 196.
7. a.g.e., s. 165-67.
8. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 195.
9. a.g.e.
10. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 213.
11. a.g.e.
12. Lane, *Arabian Society in the Time of the Thousand and One Nights*, s. 115.
13. a.g.e.
14. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 218.
15. Kennedy, *Abu Nuwas: A Genius of Poetry*, s. 56.
16. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt. 2, s. 43.
17. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 217.
18. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 392.
19. a.g.e., s. 393.
20. a.g.e., s. 205.
21. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 216.
22. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 150.
23. a.g.e., s. 205.
24. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt. 1, s. 393.
25. a.g.e., s. 21.
26. Hitti, *History of the Arabs*, s. 425.
27. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 183.
28. a.g.e.
29. a.g.e.
30. Hitti, *The Near East in History*, s. 268.
31. a.g.e.
32. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 173.

33. Lane, *Arabian Society*, s. 160.
34. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 172.
35. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 205.
36. İbn-i Haldun, alıntı a.g.e'den. s. 201.

6 / Endülüs

1. Sedgwick, *Spain: A Short History*, s. 15.
2. Descola, *A History of Spain*, s. 95.
3. a.g.e., s. 96.
4. a.g.e.
5. a.g.e., s. 105.
6. Sedgwick, *Spain*, s. 24.
7. Hitti, *History of the Arabs*, s. 500.
8. a.g.e., s. 501.
9. Lane-Poole, *The Story of the Moors in Spain*, s. 68.
10. a.g.e., s. 134.
11. Dozy, *Spanish Islam*, s. 268.
12. Lane-Poole, *The Story of the Moors in Spain*, s. 67.

7 / Rum ateşi

1. Rautman, *Daily Life in the Byzantine Empire*, s. 92.
2. a.g.e., s. 76.
3. a.g.e., s. 51.
4. a.g.e.
5. a.g.e., s. 239.
6. Nöldeke, *Sketches from Eastern History*, s. 214.
7. a.g.e.
8. Harris, *Constantinople, Capital of Byzantium*, s. 30.
9. a.g.e., s. 15.
10. a.g.e., s. 64.
11. a.g.e., s. 44; Vasiliev, *Byzantine Empire*, cilt. 1, s. 236.
12. a.g.e.
13. a.g.e., s. 43.
14. a.g.e., s. 65.
15. a.g.e.
16. a.g.e., s. 67.
17. *Koran*, 92. Ayet.
18. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, cilt I, s. 246.
19. a.g.e., cilt. 1, s. 259.
20. Herrin, *Women in Purple*, s. 45.
21. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, cilt 1, s. 260.

22. a.g.e., s. 262.

8/ Lombardlar, Saksonlar ve zehirli bir taç

1. Ogg, *A Source Book of Medieval History*, s. 119.
2. Riehe, *Daily Life in the World of Charlemagne*, s. 80.
3. a.g.e., s. 81.
4. a.g.e.
5. a.g.e.
6. a.g.e.
7. Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium*, s. 73.
8. a.g.e., s. 78.
9. Herrin, *Women in Purple*, s. 83.
10. a.g.e., s. 79.
11. a.g.e., s. 89.
12. Garland, *Byzantine Empresses*, s. 83.

9/ Demir Charles

1. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne: Einhard and Notker the Stammerer*, s. 76.
2. a.g.e., s. 78.
3. a.g.e., s. 78.
4. a.g.e., s. 79.
5. a.g.e.
6. a.g.e., s. 80.
7. Fichtenau, *The Carolingian Empire: The Age of Charlemagne*, s. 34.
8. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 80.
9. a.g.e.
10. a.g.e., s. 81.
11. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, s. 29.
12. a.g.e.
13. Durant, *The Story of Civilization*, cilt. 4, s. 464.
14. a.g.e., s. 467.
15. a.g.e.
16. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, s. 121.
17. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 114.
18. a.g.e.
19. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, s. 94.
20. Riche, *Daily Life in the World of Charlemagne*, s. 53.
21. a.g.e., s. 74.
22. a.g.e., s. 75.
23. a.g.e., s. 147.

24. a.g.e., s. 75.
25. <http://en.wikipedia.org/wiki/Destrier>.
26. a.g.e.
27. Riche, *Daily Life in the World of Charlemagne*, s. 146.
28. Durant, *The Story of Civilization*, cilt 4, s. 463.
29. Riche, *Daily Life in the World of Charlemagne*, s. 79.
30. a.g.e.
31. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 163-64.
32. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, s. 32.
33. a.g.e., s. 33.
34. Barbero, *Charlemagne: Father of a Continent*, s. 330.
35. Bloom and Blair, *Islam: A Thousand Years of History*, s. 95.
36. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, s. 36.
37. Durant, *The Story of Civilization*, cilt 4, s. 463.
38. a.g.e.
39. a.g.e.
40. Price, *Medieval Thought*, s. 66.
41. Durant, *The Story of Civilization*, cilt 4, s. 466.
42. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 96.
43. a.g.e., s. 103.
44. McBrien, *Lives of the Popes*, s. 125.
45. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 144.
46. a.g.e.
47. Ogg, *A Source Book of Medieval History*, s. 127.
48. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 144.
49. a.g.e., s. 145.
50. a.g.e.
51. a.g.e.
52. a.g.e., s. 146.
53. a.g.e.
54. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 103.
55. Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 147.
56. a.g.e.
57. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, cilt 1, s. 267.
58. Cheetham, *A History of the Popes*, s. 66.
59. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, s. 31.
60. a.g.e.

10/ En sıradan deve çobanı bile biliyordu

1. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 178.
2. a.g.e.

3. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 117.
4. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 162.
5. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 176.
6. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 2, s. 237.
7. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 255.
8. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 119.
9. a.g.e., s. 118.
10. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 82.
11. a.g.e.
12. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 70.
13. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 258.
14. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 71.
15. a.g.e.
16. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 83.

11 / Yüksekten düşenin canı daha çok yanar

1. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 270.
2. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 156.
3. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 73.
4. De Slane, çev., *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt. 1, s. 309.
5. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 83.
6. De Slane, çev., *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 309.
7. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 238.
8. a.g.e., s. 230.
9. Berry, der., *The English Works of Giles Fletcher the Elder*, cilt I, s. 100.
10. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 132.
11. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 232.
12. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 132.
13. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 233.
14. a.g.e., s. 234.
15. a.g.e.
16. a.g.e., s. 235.
17. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 270.
18. De Slane, çev., *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 2, s. 469.
19. a.g.e.
20. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 194.
21. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 202.
22. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 83.
23. a.g.e., s. 88.
24. a.g.e., s. 89.
25. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 284.

26. a.g.e.
27. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 85.
28. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 94.
29. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 183.
30. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 86.
31. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 217.
32. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 278.
33. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 86.
34. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 97.
35. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 73.
36. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 99.
37. a.g.e.
38. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 230.
39. De Slane, çev., *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt I, s. 306.
40. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 91.
41. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 91.
42. a.g.e.
43. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 91.
44. a.g.e.
45. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 279.
46. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 135.
47. a.g.e., s. 133.
48. a.g.e.
49. a.g.e., s. 100.
50. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 245.
51. a.g.e.
52. De Slane, çev., *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 310.
53. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 200.
54. Philby, *Harun al-Rashid*, s. 103.
55. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 84.
56. a.g.e., s. 88.
57. a.g.e., s. 87.
58. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 228.
59. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 89.

12/ "Rum" ve Horasan

1. Muir, *The Caliphate: Its Rise, Decline, and Fall*, s. 475.
2. a.g.e.
3. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 18.
4. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 313.
5. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 114.

6. Bosworth, çev., *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 251.
7. a.g.e.
8. a.g.e., s. 252.
9. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 308.
10. Bosworth, çeviri, *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 277.
11. a.g.e.
12. a.g.e., s. 273.
13. a.g.e., s. 281.

13 / Tus'un kırmızı toprağı

1. Audisio, *Harun al-Rashid*, s. 70.
2. De Slane, çev., *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 2, s. 472.
3. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 321.
4. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 114.
5. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 324.
6. a.g.e.
7. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 123.
8. Bosworth, çeviri, *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 301.
9. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 327.
10. Clot, *Harun al-Rashid*, s. 138.
11. a.g.e.
12. Bosworth, çeviri, *The History of Al-Tabari*, cilt 30, s. 298.
13. a.g.e.
14. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 125.
15. a.g.e., s. 222.
16. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, s. 181.
17. Muir, *The Caliphate: Its Rise, Decline, and Fall*, s. 483.

14 / Bağdat kuşatması

1. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 86.
2. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 205.
3. a.g.e.
4. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 344.
5. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 89.
6. a.g.e.
7. El-Hibri, *Reinterpreting Islamic Historiography: Harun al-Rashid and the Narrative of the "Abbasid Caliphate"*, s. 62.
8. Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, s. 188.
9. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 215; Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 345.
10. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 651.

11. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 346.
12. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt. 2, s. 473.
13. Palmer, *The Caliph Haroun Alraschid*, s. 205.
14. Lassner, *The Shaping of Abbasid Rule*, s. 184.
15. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 218.
16. El-Hibri, *Reinterpreting Islamic Historiography*, s. 78.
17. a.g.e.
18. a.g.e., s. 79.
19. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 357.
20. a.g.e.
21. El-Hibri, *Reinterpreting Islamic Historiography*, s. 80.
22. a.g.e., s. 67.
23. a.g.e.
24. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 1, s. 650.
25. El-Hibri, *Reinterpreting Islamic Historiography*, s. 67.

15 / Fetret devri

1. "Durant, *The Story of Civilization*, cilt 4, s. 471.
2. a.g.e., s. 462.
3. Fichtenau, *The Carolingian Empire: The World of Charlemagne*, s. 177.
4. a.g.e., s. 182.
5. De Slane, çeviri, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, cilt 2, s. 243.
6. Abbott, *Two Queens of Baghdad*, s. 229.
7. Hitti, *History of the Arabs*, s. 310.
8. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, cilt 1, s. 298.
9. Hitti, *History of the Arabs*, s. 312.

16 / "Oval, kare ve yuvarlak"

1. Dozy, *Spanish Islam*, s. 242.
2. Lane-Poole, *The Story of the Moors in Spain*, s. 72.
3. a.g.e., s. 75.
4. Dozy, *Spanish Islam*, s. 245.
5. a.g.e., s. 259.
6. Descola, *A History of Spain*, s. 115.
7. Hitti, *History of the Arabs*, s. 515.
8. Noldeke, *Sketches from Eastern History*, s. 149.
9. Lane-Poole, *The Story of the Moors in Spain*, s. 53.
10. Cheetham, *A History of the Popes*, s. 68.
11. a.g.e.
12. Crawford, *The Rulers of the South*, cilt 1, s. 82.

13. a.g.e., s. 92.
14. Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, s. 37.
15. Smith, *A History of Sicily*, s. 7.
16. Lopez and Raymond, *Medieval Trade in the Mediterranean World*, s. 53.
17. a.g.e., s. 75.
18. a.g.e., s. 24-27.
19. Benjamin, *Sicily*, s. 139.
20. Zaimche, *Sicily*, s. 43.

17 / "Çiçek kenti"

1. Durant, *The Story of Civilization*, cilt 4, s. 88.
2. Hitti, *History of the Arabs*, s. 521.
3. a.g.e., s. 523.
4. a.g.e.
5. Durant, *The Story of Civilization*, cilt 4, s. 90.
6. Descola, *A History of Spain*, s. 117.
7. Gabrieli, *The Arabs*, s. 143.
8. Descola, *A History of Spain*, s. 119.
9. Durant, *The Story of Civilization*, cilt 4, s. 88.
10. Hitti, *History of the Arabs*, s. 533.
11. Smith, *A History of Sicily*, s. 17.
12. Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, s. 63.
13. Smith, *A History of Sicily*, s. 25.
14. Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, s. 147.

Sonsöz / Sarık ve külah

1. Prasad, *History of Medieval India*, s. 79.
2. Lane-Poole, *Medieval India Under Mohammedan Rule*, s. 21.
3. a.g.e.
4. Bloom and Blair, *Islam: A Thousand Years of Faith and Power*, s. 101-2.
5. Glubb, *Haroon Al Rasheed*, s. 203.
6. Hitti, *The Near East in History*, s. 254.
7. Campbell, *Arabian Medicine and Its Influence on the Middle Ages*, s. xvi.
8. a.g.e.
9. Arnold and Guillaume, *The Legacy of Islam*, s. 9.
10. Campbell, *Arabian Medicine*, s. xv.
11. Huxley, *From An Antique Land*, s. 188.
12. Bloom and Blair, *Islam*, s. 101.
13. Buckler, *Harun al-Rashid and Charles the Great*, s. 53.

Kaynakça

- Aaland, Mikkel.** "The Islamic Hammam Is Born." www.cyberbohemia.com/Pages/sweat.htm.
- Abbott, Nabia.** *Two Queens of Baghdad*. Londra: Saqi Books, 1986.
- Ahmad, Aziz.** *A History of Islamic Sicily*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1975.
- Ahmad, Qeyamuddin.** (der.) *Alberuni's India*. Giriş bölümü ve notlarla birlikte. Yeni Delhi: National Book Trust, 1983.
- Al-Hassan, Ahmad Y. ve Donald R. Hill.** *Islamic Technology: An Illustrated History*. New York: Cambridge University Press, 1986.
- Allan, J., Sir T. Haig ve H. H. Dodwell.** *The Cambridge Shorter History of India*. New York: Macmillan, 1934.
- Arnold, Thomas ve Alfred Guillaum.** (der.) *The Legacy of Islam*. Londra: Oxford University Press, 1968.
- Audisio, Gabriel.** *Harun al-Rashid, Caliph of Baghdad*. New York: Robert M. Mc-Bride, 1931.
- Baas, J. H.** *Outlines of the History of Medicine*. Çev. H. E. Handerson. New York, 1889.
- Baker, Derek.** (der.) *Medieval Women*. Oxford: Basil Blackwell, 1978.
- Baker, Patricia L.** *Islamic Textiles*. Londra: British Museum Press, 1995.
- Barbero, Alessandro.** *Charlemagne: Father of a Continent*. Berkeley: University of California Press, 2004.
- Baynes, Norman H.** "The Restoration of the Cross at Jerusalem" *The English Historical Review*, cilt 27, s. 287- 99, New York: Longman's, Green and Co., 1912.
- Bendiner, Elmer.** *The Rise and Fall of Paradise: When Arabs and Jews Built a Kingdom in Spain*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1983.
- Benjamin, Sandra.** *Sicily: Three Thousand Years of Human History*. Hanover, NH: Steerforth Press, 2006.

- Berlinski, David.** *The Secrets of the Vaulted Sky*. Orlando, FL: Harcourt, 2003.
- Berry, L. E.,**(der.) *The English Works of Giles Fletcher the Elder*. Cilt 1. Madison: University of Wisconsin Press, 1964.
- Bloom, Jonathan, and Sheila Blair.** *Islam: A Thousand Years of Faith and Power*. New Haven, CT: Yale University Press, 2002.
- Islamic Arts*. Londra: Phaidon, 1997.
- Bobrick, Benson.** *The Fated Sky: Astrology in History*. New York: Simon & Schuster, 2005.
- Bosworth, Clifford Edmund.** *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1963.
- (Çev.) *The History of Al-Tabari: The Abbasid Caliphate in Equilibrium*. Cilt 30. Albany: State University of New York Press, 1989.
- Breckenridge, J. D.** "The Two Sicilies." *Islam and the Medieval West* içinde, der. Stanley Ferber. Binghamton: State University of New York at Binghamton, 1975.
- Brenan, Gerald.** "When Islam Ruled Iberia", *Horizon* 5, no. 1 (Eylül 1962), s. 73-93.
- Broadhurst, R. J. C.** *Travels of Ibn Jubair*. Londra: Jonathan Cape, 1952.
- Browne, E. G.** *Arabian Medicine*. Cambridge: Cambridge University Press, 1921.
- Buckler, F. W.** *Harun al-Rashid and Charles the Great*. Cambridge, MA: Medieval Academy of America, 1931.
- Burton, Richard F.** *The Book of the Thousand Nights and a Night: A Plain and Literal Translation of the Arabian Nights Entertainments*. 6 cilt New York: Heritage Press, 1934.
- Bury, John Bagnell.** *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D.-800 A.D.)*. New York: Adamant Media, 2005.
- Butt, John J.** *Daily Life in the Age of Charlemagne*. Westport, CT: Greenwood Press, 2002.
- Cable, Mary.** "The Grand Seraglio" *Horizon* 1, no. 5 (Mayıs 1959), s. 60.
- Campbell, Donald.** *Arabian Medicine and Its Influence on the Middle Ages*. 2 cilt. Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1926.
- Cheetham, Nicolas.** *A History of the Popes*. New York: Barnes & Noble Books, 1982.

- Clot, André.** *Harun al-Rashid and the World of the Thousand and One Nights*. Londra: Saqi Books, 2005.
- Crawford, F. Marion.** *The Rulers of the South*. 2 cilt. Londra, 1901. ("The Epistle of the monk Theodosius to the Archdeacon Leo concerning the capture of Syracuse" cilt. I, s. 80-98.)
- Crosby, Alfred W.** *Throwing Fire: Projectile Technology Through History*. New York: Cambridge University Press, 2002.
- Croutier, Alev Lytle.** *Harem: The World Beyond the Veil*. New York: Abbeville, 1998.
- Dawood, N. J.,** çev. *The Koran*. New York: Penguin Classics, 1995.
- De Gramont, Sanche.** "Mohammed: The Prophet Armed." *Horizon* 13, no. 3 (Yaz 1971), s. 18-23.
- Descola, Jean.** *A History of Spain*. New York: Knopf, 1963.
- De Slane, MacGuckin.** çev. *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*. 2 cilt. Beyrut: Librairie du Liban, 1970.
- Dozy, Reinhart.** *Spanish Islam: A History of the Muslims in Spain*. Yeni Delhi: Goodword Books, 2001.
- Dunn, John.** *The Spread of Islam*. San Diego: Lucent Books, 1966.
- Durant, Will.** *The Story of Civilization*. 4. cilt, *The Age of Faith*. New York: Simon & Schuster, 1968.
- El-Hibri, Tayeb.** *Reinterpreting Islamic Historiography: Harun al-Rashid and the Narrative of the "Abbasid Caliphate"*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Elliot, H. M., and J. Dowson.** *The History of India as Told by Its Own Historians: The Mohammedan Period*. 8 cilt. Londra, 1866-77.
- Ellis Davidson, Hilda R.** "The Secret Weapon of Byzantium." *Byzantinische Zeitschrift* 66 (1973), s. 61-74.
- Embree, Ainslie T.** (der.) *Alberuni's India*. Giriş yazısı ve notlarla birlikte. New York: Norton, 1971.
- Ferishta, Mohammed Kasim.** *History of the Rise of Mohammedan Power in India*. çev. John Briggs. Kalküta: Editions India, 1966.
- Fichtenau, Heinrich.** *The Carolingian Empire: The Age of Charlemagne*. New York: Harper Torchbooks, 1957.
- Finley, M. I.** *Ancient Sicily*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1979.

- Fraser-Tytler, W. K.** *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia*. Londra: Oxford University Press, 1950.
- Gabrieli, Francesco.** *The Arabs*. New York: Hawthorne Books, 1963.
- Garland, Lynda.** *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, A.D. 527-1204*. Londra: Routledge, 1999.
- Glubb, John Bagot.** *Haroon Al Rasheed and the Great Abbasids*. Londra: Hodder & Stoughton, 1976.
- Goddard, John Calvin.** *A Leave of Absence*. Boston: The Pilgrim Press, 1902.
- Grabar, Oleg.** "Ceremonial and Art at the Umayyad Court." Doktora tezi, Princeton University, 1955, 1. Bölüm. www.fordham.edu/halsall/med/grabarl.html.
The Formation of Islamic Art. New Haven, CT: Yale University Press, 1987.
- Harris, Jonathan.** *Constantinople, Capital of Byzantium*. Londra: Continuum, 2007.
- Haskins, Charles Homer.** *The Renaissance of the 12th Century*. New York: Meridian Books, 1960.
- Hell, Joseph.** *The Arab Civilization*. Çev. S. Khuda Bakhsh. Lahor: Ashraf Press, 1943.
- Herrin, Judith.** *Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001.
- Hinks, Roger.** *Carolingian Art*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962.
- Hitti, Philip K.** *The Near East in History*. New York: Van Nostrand, 1961.
History of the Arabs from the Earliest Times to the Present. New York: St. Martin's Press, 1970.
- Holt, P. M., Ann K. S. Lambton ve Bernard Lewis.** der. *The Cambridge History of Islam*. 2. Cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Huxley, Julian.** *From an Antique Land*. Londra: Max Parrish, 1954.
- Ikram, S. M.** *Muslim Civilization in India*. New York: Columbia University Press, 1964.
- Inserra, Beniamino.** "Emperor Frederick II." *Best of Sicily Magazine*, 2002, www.bestofsicily.com/mag/art57.htm.
- Irving, Washington.** *Chronicle of the Conquest of Granada*. Philadelphia: David McKay, 1850.

- Irwin, Robert.** *The Arabian Nights: A Companion*. New York: Penguin, 1994.
- Jeffreys, Elizabeth.** *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honor of Sir Steven Runciman*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Julien, Charles-Andre.** *History of North Africa*. Çev. John Petrie. New York: Praeger, 1970.
- Kaegi, Walter E.** *Byzantium and the Early Islamic Conquests*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
Heraclius: Emperor of Byzantium. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Kazhdan, Alexander.** der. *Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Keay, John.** *India: A History*. New York: Grove Press, 2000.
- Kennedy, Hugh.** *The Armies of the Caliphs*. Londra: Routledge, 2001.
The Prophet and the Age of the Caliphates. Edinburgh: Pearson, 2004.
When Baghdad Ruled the Muslim World. Cambridge, MA: Da Capo, 2005.
- Kennedy, Philip F.** *Abu Nuwas: A Genius of Poetry*. Oxford: OneWorld Press, 2005.
- Kirk, George E.** *A Short History of the Middle East*. Londra: Methuen, 1959.
- Lane, Edward William.** *Arab Society in the Time of the Thousand and One Nights*. Londra: Chatto & Windus, 1883.
- Lane-Poole, Stanley.** *Medieval India Under Mohammedan Rule (A.D. 712-1764)*. Lahor: Sang-E-Meel, 1979.
The Mohammedan Dynasties. Westminster: Archibald Constable, 1894.
The Story of the Moors in Spain. New York: G. P. Putnam's Sons, 1898.
- Lassner, Jacob.** *The Shaping of Abbasid Rule*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980.
- Le Strange, Guy.** *Baghdad During the Abbasid Caliphate*. Oxford: Clarendon Press, 1924.
The Lands of the Eastern Caliphate. Cambridge: Cambridge University Press, 1905.
- Lewis, Bernard.** *The Arabs in History*. New York: Oxford University Press, 1958.
The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years. New York: Scribner, 1995.

- The Muslim Discovery of Europe*. New York: Norton, 1982.
- Lopez, Robert S. ve Irving W. Raymond.** *Medieval Trade in the Mediterranean World*. New York: Norton, 2001.
- Maalouf, Amin.** *The Crusades Through Arab Eyes*. New York: Schocken, 1984.
- MacMunn, Sir George.** *Afghanistan from Darius to Amanullah*. Londra: G. Bell & Sons, 1929.
- Mahajan, Vidya Dhar.** *Muslim Rule in India*. Yeni Delhi: Chand, 1965.
- Majda, T.** *Encyclopedia of Islam*. 5. cilt. New York: Brill, 1994.
- Marcus, Louis Rautman.** *Daily Life in the Byzantine Empire*. New York: Greenwood Press, 2006.
- Masudi.** *The Meadows of Gold*. (çev. ve der.) Paul Lunde ve Caroline Stone. New York: Kegan Paul International, 1989.
- Mawdudi, Abul Ala.** *Towards Understanding Islam*. Lahor: Islamic Teaching Center, 1987.
- Mayer, L. A.** "Some Remarks on the Dress of the Abbasid Caliphs in Egypt." *Islamic Culture*, no. 17 (1943), s. 36-38.
- McBrien, Richard P.** *Lives of the Popes*. New York: HarperCollins, 2000.
- McEvedy, Colin.** *The Penguin Atlas of Medieval History*. New York: Penguin Books, 1983.
- Mehta, J. L.** *Advanced Study in the History of Medieval India*. Yeni Delhi: Sterling, 1979.
- Metcalf, Alex.** *The Muslims of Medieval Italy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.
- "The Muslims of Sicily Under Christian Rule," www.medievalists.net/2010/02/16/the-muslims-of-sicily-under-christian-rule/.
- Morris, James.** "The Silk Road." *Horizon* 9, no. 4 (Güz 1967), s. 4-22.
- Muir, Sir William.** *The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall, from Original Sources*. Londra: Religious Tract Society, 1891.
- Munier, Gilles.** *Iraq: An Illustrated History and Guide*. Northampton, MA: Interlink, 2004.
- Nadvi, Syed Sulaiman.** "The Origin of the Barmakids." *Islamic Culture*, no. 6 (1932), s. 19-28.
- Nazim, Mohammad.** *India: A History*. Lahor: Khalil, 1978.
- The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*. Lahor: Khalil, 1973.
- Nöldeke, Theodor.** *Sketches from Eastern History*. Çev. John

- Sutherland Black. Edinburgh: Adam and Charles Black, 1892.
- O'Donnell, Terence.** "Twenty-Five Centuries of Persia." *Horizon* 5, no. 3 (Ocak 1963), s. 40-72.
- Ogg, Frederic Austin.** der. *A Source Book of Medieval History*. New York: Cooper Square, 1972.
- Palmer, E. H.** *The Caliph Haroun Alraschid and Saracen Civilization*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1881.
- Partington, James Riddick.** *A History of Greets Fire and Gunpowder*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999.
- Payaslian, Simon.** *The History of Armenia*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Perry, Charles.** "Cooking with the Caliphs." *Saudi Aramco World* 57, no. 4 (Temmuz/Ağustos 2006), s. 14-23.
- Philby, H. St. John.** *Harun al-Rashid*. New York: Appleton-Century, 1934.
- Powell, James M.** "Frederick II and the Rebellion of the Muslims of Sicily, 1200 -1224." www.deremilitari.org/resources/pdfs/powell.pdf.
- Prasad, Ishwari.** *History of Medieval India*. Allahabad: Indian Press, 1966.
- Price, B. B.** *Medieval Thought*. Cambridge, MA: Blackwell, 1992.
- Psellus, Michael.** *Fourteen Byzantine Rulers*. New York: Penguin Classics, 1966.
- Rautman, Marcus.** *Daily Life in the Byzantine Empire*. Westport, CT: Greenwood Press, 2006.
- Rawlinson, H. G. India.** *A Short Cultural History*. New York: Praeger, 1954.
- Read, J.** *The Moors in Spain and Portugal*. Londra: Faber & Faber, 1974.
- Rees, J. D.** *The Muslim Epoch*. Yeni Delhi: Asian Publication Services, 1978.
- Riehe, Pierre.** *Daily Life in the World of Charlemagne*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1978.
- Rogers, J. A.** *World's Great Men of Color*. 1. cilt. New York: Macmillan, 1972.
- Rogers, Michael.** *The Spread of Islam*. Oxford: Elsevier-Phaidon, 1976.
- Roland, Alex.** "Secrecy, Technology, and War: Greek Fire and the Defense of Byzantium, Technology, and Culture." *Technology and Culture* 33, no. 4 (1992), s. 655-79.

- Runciman, Sir Steven.** "The Empress Irene the Athenian."
Derek Baker, der., *Medieval Women* içinde, s. 101-18.
- Sachau, Edward C.** çev. *Alberuni's India*. Yeni Delhi: Rupa, 2002.
- Scarfioiti, Gian Luigi ve Paul Lunde.** "The Muslims in Italy."
Saudi Aramco World 29, no. 6 (Kasım-Aralık 1978).
- Scott, S. P.** *History of the Moorish Empire*. 3 cilt. Philadelphia: Lippincott, 1904.
- Sedgwick, Henry Dwight.** *Spain: A Short History of Its Politics, Literature, and Art from Earliest Times to the Present*. Boston: Little, Brown, 1925.
- Shaw, M. R. B.** *Joinville & Villehardouin: Chronicles of the Crusades*. New York: Penguin Classics, 1982.
- Smith, Denis Mack.** *A History of Sicily: Medieval Sicily, 800-1713*. New York: Viking Press, 1968.
- Sourdel, Dominique.** *Islam*. New York: Walker, 1949.
- Stillman, Yedida Kalfon.** *Arab Dress: A Short History: From the Dawn of Islam to Modern Times*. Der. Norman A. Stillman. Boston: Brill, 2000.
- Swisher, Clarice.** *The Spread of Islam*. San Diego: Greenhaven Press, 1999.
- Thorpe, Lewis.** çev. *Two Lives of Charlemagne: Einhard and Notker the Stammerer*. New York: Penguin, 1984.
- Turner, Howard R.** *Science in Medieval Islam*. Austin: University of Texas Press, 1995.
- Udovitch, A. L.** "Islamic Sicily." *Dictionary of the Middle Ages* içinde, der. J. R. Strayer. New York: Charles Scribner's Sons, 1980.
- Vasiliev, A. A.** *History of the Byzantine Empire*. 2 cilt. Madison: University of Wisconsin Press, 1952.
- Verhoeven, F. R. J.** *Islam: Its Origin and Spread*. New York: St. Martin's Press, 1962.
- Waines, David.** der. *Patterns of Everyday Life*. Burlington, VT: Ashgate, 2002.
- Ward-Perkins, Bryan.** *The Cambridge Ancient History: Empire and Successors, A.D.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Watson, Francis.** *India: A Concise History*. New York: Thames & Hudson, 1979.
- Welles, H. G.** *The Outline of History*. 2 cilt. Garden City, NY: Garden City Books, 1920.
- Zaimeche, Salah.** *Sicily*. Kasım 2004. Foundation for Science,

Technology, and Civilisation, <http://www.fstc.co.uk>.

Zipes, Jack. *Arabian Nights: The Marvels and Wonders of the Thousand and One Nights*. Richard F. Burton'un sansürsüz çevirisinden uyarlanmış. 2 cilt. New York: Signet Classics, 1991.

İnternet kaynakları

- www.cyberbohemia.com/Pages/Islahammam.htm. wonka.hampshire.edu/abbasidstudies/abbasids/cuisine.php.
- www.saudiaramcoworld.com/issue/200604/cooking.with.the.caliphs.htm (Charles Perry).
- www.gay-art-history.org/abu-nuwas-gay-biography.html.
- www.unhas.ac.id/~rhiza/saintis/biruni.html.
- www.academia.emporia.edu/aberjame/histgeol/biruni/biruni.html.
- www-groups.dcs.stand.ac.uk/t-history/Mathematicians/Al-Biruni.html.
- www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/islam/learning/biruni.html.
- www.members.tripod.com/~khorasan/TajikPersonalities/AlBiruni.html.
- www.trincoll.edu/depts/phil/philo/phils/muslim/biruni.html.
- www.voi.org/books/hhrmi/ch3.html.
- www.workmall.com/wfb2001/pakistan/pakistal_history_islam_in_india.html.
- www.chemheritage.org/explore/milestone_greek_fire.html. custance.org/Library/Thesis/part_1/chapter4.html.
- www.middleeastuk.com/culture/mosaic/arabian.html.
- <http://wonka.hampshire.edu/abbasidstudies/abbasids/barmakids.php>.
- <http://wonka.hampshire.edu/abbasidstudies/Abbasids/fashion.php>.
- http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E7Gazetteer/Places/Europe/Italy/_Texts/CRA ROS/home.html.
- <http://rupeenews.com/2008/02/12/islamic-sicily-muslims-ruled-sicily...renaissance-and-enlightenment-from-muslim-spain-to-christian-europe/>.
- <http://thenational.ae/apps/pbcs.dll/article?AID=/20100911/TRAVEL/709109894/1196>.
- <http://www.saudiaramcoworld.com/issue/197806/muslim.sicily.htm>.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Sassanid_empire.
- http://en.wikipedia.org/The_Book_of_One_Thousand_and_One_Nights.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Greek_fire.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Yahya_ibn_Khalid.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Jafar_bin_Yahya.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Irene_of_Athens.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Destrier>.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Ali_ar-Ridha.

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Avrupa zayıf düşerken Doğu'da siyasi ve kültürel bir altın çağ yaşıyordu. 786'da tahta çıkan Halife Harun Reşid'in sarayının görkemi, ordularının gücü ve adil karakteri dillere destandı.

Abbassiler imparatorluk topraklarını genişletirken önemli bir ticari ve askeri güce dönüştü. Harun Reşid, Kutsal Roma İmparatoru Charlemagne ile Bizans'a karşı ittifak yaptı. İki "imparator" birbirlerine değerli armağanlar verdi, Harun Reşid'in gönderdiği beyaz file Charlemagne büyük ilgi gösterdi.

Halifenin sarayında himaye ettiği âlimler, şairler ve müzisyenlerle Bağdat zengin bir kültür merkezine dönüştü ve İslam dünyası benzersiz bir gelişim gösterdi. İspanya'daki ve Sicilya'daki Arap emirliklerinin de bu altın çağa büyük katkısı oldu.

Benson Bobrick *Halifenin İhtişamı*'nda Abbasi devletinin görkemli tarihini ve dünya uygarlığına yaptığı katkıyı renkli hikâyeler eşliğinde anlatıyor.

Doktorasını Columbia Üniversitesi'nden alan Benson Bobrick'in tarih alanında çok sayıda kitabı vardır. Kitapları sekiz dile çevrilmiştir. 2002 yılında Amerikan Güzel Sanatlar Akademisi'nden edebiyat ödülü almıştır.

Çeviren: Neşenur Domaniç

DK
DOĞAN
KİTAP

ISBN 978-605-09-3647-6

9 786050 936476

serifikka no: 11940

Tavsiye
Edilen
Satış
Fiyatı

₺ 24